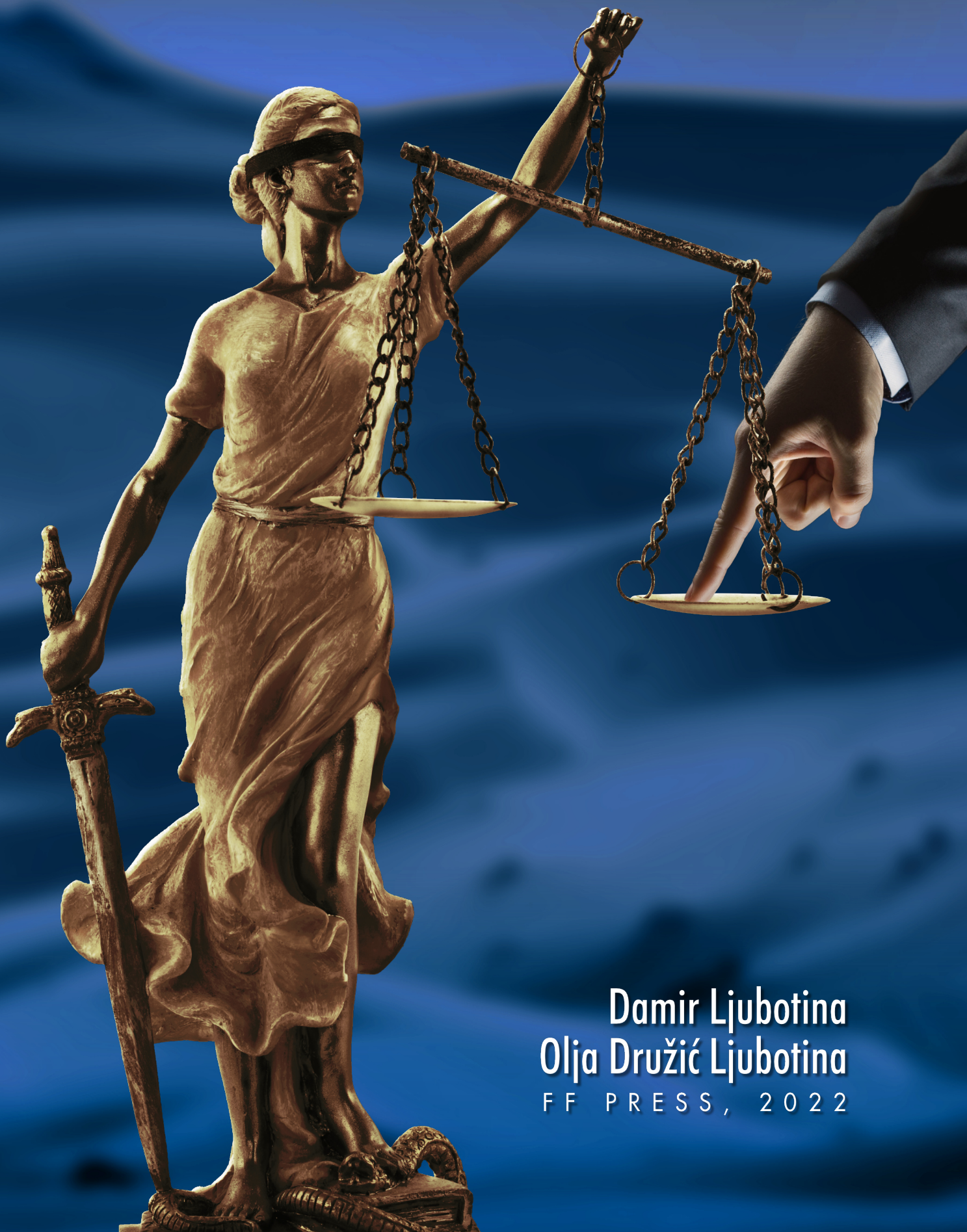

DOŽIVLJAJ SOCIJALNE NEPRAVDE

PSIHOSOCIJALNA PERSPEKTIVA

Damir Ljubotina
Olja Družić Ljubotina
FF PRESS, 2022

Damir Ljubotina
Olja Družić Ljubotina

DOŽIVLJAJ SOCIJALNE NEPRAVDE

Psihosocijalna perspektiva

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za psihologiju
FF press

Za izdavača:
Izv. prof. dr. sc. Domagoj Tončinić

Godina elektroničkog izdanja: 2022.

Autori:
Prof.dr.sc. Damir Ljubotina
Izv.prof.dr.sc. Olja Družić Ljubotina

Recenzentice:
Prof. dr. sc. Marina Ajduković
Izv. prof. dr. sc. Antonija Petričušić

Računalni slog:
Goran Vukašinović

Grafičko oblikovanje naslovnice:
Zoran Mudronja

ISBN: 978-953-379-050-3

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790503>

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons
Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne
licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i
umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da
se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela
u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Damir Ljubotina
Olja Družić Ljubotina

DOŽIVLJAJ SOCIJALNE NEPRAVDE

Psihosocijalna perspektiva

Nijedan čovjek nije otok...

I zato nikada ne pitaj kome zvono zvoni zbog nepravde.
Tebi zvoni*.

* prilagođeno prema izvornom tekstu engleskog pisca
Johna Donna (17. st.).

Ustav Republike Hrvatske

Članak 1.

Republika Hrvatska jedinstvena je i nedjeljiva demokratska i **socijalna** država.

Članak 3.

Sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, **socijalna pravda**, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav najviše su vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava.

Sadržaj

i. Predgovor	11
A. Prvi dio – O ideji (socijalno) pravednog društva	17
1. Uvodno o pravednosti	19
2. Koncept prava pojedinaca i skupina u društvu	24
2.1. Izvorišta na kojima se temelje prava pojedinaca i skupina	25
2.2. Faze razvoja prava i vrste prava	27
2.3. Univerzalnost i dostupnost prava	29
2.4. Subjektivni doživljaj raspoloživih prava	29
3. Razvoj ideje o jednakosti, ljudskim i socijalnim pravima	31
4. Različite ideje o socijalno pravednom društvu i državi	40
4.1. Privatno vlasništvo, jednakost članova i raspodjela dobara	41
4.2. Intervencije države u ekonomske i socijalne procese	43
4.3. Socijalna prav(d)a i politički kontekst	45
4.4. Ideja solidarnosti i socijalne pravednosti u Europskoj uniji	47
4.5. Kritike socijalnih politika	48
5. Socijalni problemi i društvo	51
5.1. Razvoj socijalnih prava ranjivih skupina u društvu	52
5.2. Siromaštvo kao jedan od ključnih socijalnih problema i izvora nepravde	55
5.3. Socijalna isključenost u kontekstu socijalnih problema i prava ranjivih skupina	57
6. Koncept socijalne pravednosti	60
6.1. Određenje socijalne pravednosti	61
6.2. Problemi razlikovanja opće i socijalne nepravde	63
6.3. Motivi za razvoj socijalno pravednog društva	64
7. Suvremeno određenje ljudskih i socijalnih prava	66
8. Ljudsko dostojanstvo	73
8.1. Dostojanstvo kao temelj ljudskih prava	76
8.2. Koja ponašanja narušavaju dostojanstvo?	79
8.3. Dostojanstvo iz osobne perspektive	80
8.4. Osjetljivost na narušavanje dostojanstva	82

B. Drugi dio – Teorijski okvir za istraživanje socijalne pravednosti	85
9. Teorije i modeli pravednosti	87
9.1. Teorije i modeli	87
9.2. Vrste pravednosti	91
10. Osjetljivost na nepravdu	93
10.1. Razlike u osjetljivosti na nepravdu	93
10.2. Uloga iz koje se opaža nepravda	95
10.3. Neki korelati osjetljivosti na nepravdu	97
10.4. Razvoj osjetljivosti na (ne)pravdu	99
11. Reakcije na nepravdu i posljedice doživljaja nepravde	101
11.1. Posljedice osobnog doživljaja i percepcije nepravde	101
11.2. Reakcije na nepravdu	103
11.3. Zašto ljudi ne reagiraju na nepravdu?	106
12. Neki aspekti (ne)poštivanja pravnih i socijalnih normi	110
12.1. Zašto ljudi (ne) poštuju zakone i prava drugih?	110
12.1.1. Strah od sankcija i osude socijalne okoline	110
12.2.2. Moralne i opće vrijednosti te uvjerenje o pravednosti pravnih normi	112
12.2. Pravni sustav i ponašanje ljudi	113
12.2.1. Povjerenje u pravosudni sustav	115
12.3. Socijalne norme i ponašanje	116
12.3.1. Ponašanje većine i kršenje normi	119
12.4. Što kada postoji više sustava koji normiraju prava i ponašanje?	120
13. Različiti pristupi mjerenju (socijalne) nepravde	124
C. Treći dio – Prikaz rezultata istraživanja percepcije socijalne nepravde u Hrvatskoj	129
Kronološki prikaz istraživanja	131
C1. Prikaz rezultata istraživanja percepcije socijalne nepravde s djecom i mladima	135
14. Percepcija socijalne nepravde kod učenika osnovnih škola, srednjoškolaca i studenata	137
14.1. Metodologija istraživanja	137
14.1.1. Uzorak	137
14.1.2. Primijenjena verzija <i>Upitnika socijalne nepravde</i> (PSN-2001)	138
14.2. Rezultati	139
14.2.1. Razlike u percepciji socijalne nepravde s obzirom na dob (stupanj školovanja)	139

14.2.2. Razlike između mladića i djevojaka u percepciji socijalne nepravde . . .	140
14.2.3. Regionalne razlike u percepciji socijalne nepravde	140
14.2.4. Veličina mjesta i percepcija socijalne nepravde	141
14.2.5. Zaposlenost roditelja i percepcija nepravde kod mladih	141
14.2.6. Odluka o potencijalnom odlasku iz Hrvatske i percepcija socijalne nepravde	141
14.2.7. Razlike na pojedinim tvrdnjama	142
15. Konceptualizacija i validacija <i>Upitnika za ispitivanje percepcije socijalne nepravde za mlade (PSN-M)</i>	145
15.1. Metodologija	149
15.1.1. Uzorak	149
15.1.2. Postupak prikupljanja podataka	151
15.2. Rezultati	151
15.2.1. Provjera psihometrijskih karakteristika <i>Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade (PSN-M)</i>	151
15.2.1.5. Deskriptivna statistika i analiza čestica <i>Upitnika percepcije socijalne pravednosti za mlade</i>	158
16. Odnos socijalne nepravde, strukture vrijednosti, faktora uspjeha u životu, religioznosti i nekih sociodemografskih karakteristika srednjoškolaca	162
16.1. Metodologija	163
16.1.1. Uzorak	163
16.1.2. Mjerni instrumenti	163
16.1.3. Postupak prikupljanja podataka	165
16.2. Razlike između mladića i djevojaka na subskalama <i>Upitnika percepcije socijalne nepravde</i>	165
16.3. Razlike u percepciji socijalne nepravde s obzirom na školsko usmjerenje . . .	166
16.4. Razlike u percepciji socijalne nepravde među regijama	167
16.5. Povezanost percepcije socijalne nepravde s nekim individualnim karakteristikama srednjoškolaca	168
16.6. Percepcija kršenja normi u socijalnoj okolini i ponašanje	173
16.7. Rasprava	176
17. Povezanost percepcije socijalne nepravde, makijavelizma te rizičnog i delinkventnog ponašanja kod srednjoškolaca	179
17.1. Metodologija	181
17.1.1. Uzorak	181
17.1.2. Instrumenti korišteni u istraživanju	181
17.2. Rezultati	182

17.2.1. Odnos makijavelizma i percepcije socijalne nepravde	182
17.2.2. Odnos rizičnog i delinkventnog ponašanja, makijavelizma i percepcije socijalne nepravde	183
17.2.3. Povećava li doživljaj nepravde toleranciju prema kršenju zakona?	184
18. Percepcija socijalne nepravde i namjere studenata o odlasku iz Hrvatske	188
18.1. Metodologija	190
18.1.1. Uzorak	190
18.1.2. Varijable korištene u analizi	191
18.2. Rezultati	192
18.2.1. Vjerojatnost odluke o trajnom odlasku iz Hrvatske	192
18.2.2. Percepcija socijalne nepravde kod studenata	193
18.2.3. Povezanost percepcije socijalne nepravde s odlukom o trajnom odlasku iz Hrvatske	194
C2. Prikaz rezultata istraživanja percepcije socijalne nepravde s odraslima	199
19. Konceptualizacija i validacija <i>Upitnika za mjerenje percepcije socijalne nepravde za odrasle (PSN-O)</i>	201
19.1. Metodologija istraživanja	202
19.1.1. Uzorak	202
19.1.2. Mjerni instrumenti korišteni u istraživanju	204
19.1.3. Postupak provedbe istraživanja	206
19.2. Psihometrijska validacija <i>Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle</i> .	207
19.2.1. Faktorska analiza <i>Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle</i> .	207
19.2.2. Karakteristike subskala	212
19.2.3. Interkorelacije među subskalama	212
19.2.4. Analiza čestica	213
19.2.5. Provjera kriterijske valjanosti	218
19.2.6. Razlika između uzorka zaposlenih i uzorka primatelja socijalne pomoći	219
19.2.7. Razlike između muškaraca i žena na dimenzijama percepcije socijalne nepravde	220
19.3. Rasprava	220
20. Povezanost percepcije socijalne nepravde, kvalitete života i vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva	225
20.1. Metodologija istraživanja	228
20.1.1. Uzorak	228
20.1.2. Mjerni instrumenti	228
20.2. Rezultati	230

20.2.1. Procjena percepcije osobne kontrole nad događajima u životu i procjena vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva	230
20.2.2. Procjena očekivane podrške od strane socijalne okoline	233
20.2.3. Percepcija socijalne nepravde	235
20.2.4. Izvori doživljene nepravde	237
20.2.5. Kvaliteta života	238
20.2.6. Predikcija procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva	239
20.2.7. Predikcija kvalitete života	241
21. Atribucije uzroka nepravde u društvu	244
21.1. Metodologija	246
21.1.1. Uzorak	246
21.1.2. Mjerni instrumenti	246
21.2. Deskriptivna statistika rezultata primjene <i>Upitnika atribucija uzroka nepravde u društvu</i>	249
21.3. Latentna struktura Upitnika	251
21.4. Rasprava	253
22. Zaključci	257
23. Literatura	263
24. Napomene	280
25. O autorima	281

Napomena:

Izrazi korišteni u tekstu, a koji imaju spolno/rodno značenje, koriste se neutralno i odnose se jednako na oba spola/roda, osim kada je to posebice naglašeno pri ispitivanju spolnih/rodnih razlika.

i. Predgovor

Svaki istraživač i pisac u nekom trenutku postavi sebi pitanje koliko je sam utjecao na izbor teme koju istražuje i o kojoj piše, a u kojoj je mjeri tema sama, pomalo neprimjetno, odabrala upravo njega. Autor i autorica ovoga teksta za svoj profesionalni poziv odabrali su psihologiju i socijalni rad koje povezuje zajednička nit da u središtu svog interesa imaju ljude, njihovo ponašanje i doživljavanje, različite emocije s kojima se susreću kao i načine na koje rješavaju probleme koje život donosi.

Naše profesionalne, ljudske i istraživačke interese oblikovalo je iskustvo rada na projektima psihosocijalne pomoći ratnim stradalnicima, prognanicima, izbjeglicama i veteranima početkom devedesetih godina, a kasnije i rad s povratnicima s ciljem podrške u rekonstrukciji socijalne zajednice nakon završetka rata. Kao psiholog i socijalna radnica, iz pomalo različitih perspektiva koje su se nadopunjavale, stjecali smo zajedničko iskustvo koje nas je povezalo na profesionalnom, ljudskom, a potom i obiteljskom planu. Senzibilizacija za probleme ljudske patnje i nepravde izrasla je iz svjedočenja bolnim iskustvima populacije s kojom smo radili, ali i svakodnevnice društva koje je prošlo rat, propitivanje tradicije, vlastitog identiteta te sustava općih i moralnih vrijednosti koje bi trebale biti zajedničke većini članova društva.

Radeći kroz cijelo ratno i poslijeratno vrijeme s prognanicima i kasnije povratnicima u poslijeratnim zajednicama, prije svega s djecom i mladima, imali smo priliku neposredno svjedočiti jednom sasvim novom svijetu na koji nismo bili pripremljeni, a za koji mnogi i ne znaju da postoji tu, u našoj blizini. To je svijet nepravde, siromaštva i gubitaka. Vrativši se u svoje razorene domove i zajednice, mnogi su vjerovali da će život opet biti onakav kakav je bio četiri godine ranije, da će kuće biti brzo obnovljene, poduzeća ponovno otvorena, da će se država pobrinuti da svi mogu raditi i da će se društvo ponovno izgraditi.

Uvid u različite perspektive života u Hrvatskoj ukazivao je da nezadovoljstvo iz psihološke perspektive nije bilo vezano isključivo uz težinu problema već uz doživljaj ljudi da taj teret nije podjednako i pravedno raspoređen na sve članove društva, da njihove poteškoće nisu prepoznate u dovoljnoj mjeri ili da ponekad briga društva nije na očekivanoj razini.

Autorica je, kao mlada socijalna radnica, radeći na projektima Društva za psihološku pomoć tijekom devedesetih godina, stekla neposredno iskustvo pomagačkog rada s populacijom

prognanika i izbjeglica. Tijekom četiri godine rada u jednoj poslijeratnoj zajednici, svjedočila je prvim koracima izgradnje nove - stare zajednice u nekim drugačijim okolnostima, s novim državnim i gospodarskim temeljima, u teško ranjenoj osiromašenoj sredini. Suočila se s nepravdom prema ljudima od kojih su mnogi ostali prepušteni sebi i svojim skromnim resursima u obnovi svojih života, bez osobite podrške, kako materijalne, tako i psihosocijalne. Mnogi ljudi su bili prisiljeni živjeti bez najosnovnijih infrastrukturnih uvjeta kao što su struja, voda i kanalizacija. Ta iskustva bila su posebno potresna kada se radilo o djeci. Ipak, u svemu tome kao mlada osoba koja se brzo srodila s ljudima koji su bili izloženi svim ovim nepravdama i nedacama, najljepše i najznačajnije profesionalne (i ne samo profesionalne) trenutke, dane i godine provela je upravo bivajući s njima, radeći jedan od najsmislenijih poslova, kao što je pružanje podrške i pomoći onima kojima je potrebna. Upravo to iskustvo posebno je senzibiliziralo autoricu za problem siromaštva, a osobito siromaštva djece te potaknulo i na kasniji istraživački, stručni i aktivistički rad u promicanju prava osoba koje žive u uvjetima siromaštva.

Autor je, kao psiholog, kroz suradnju na projektima Društva za psihološku pomoć, Međunarodnog centra za liječenje žrtava mučenja (International Center for Torture Victims) i Centra za stres i traumu sudjelovao u više različitih projekata psihosocijalne pomoći žrtvama rata, prognanicima, veteranima Domovinskog rata i izbjeglicama koji su se našli u Hrvatskoj nakon izbijanja ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini. Neposredna iskustva rada s ljudima kao i brojni rezultati istraživačkog dijela projektnih aktivnosti ukazivali su na važnost doživljaja solidarnosti, socijalnog priznanja i ljudske podrške u lakšem suočavanju s teškim problemima proizašlih iz ratnih događanja.

Život u Hrvatskoj posljednjih godina obilježen je različitim procesima integracije i uključivanja u Europsku uniju te promjenama prilagodbe europskom pravnom okviru. Međutim konstanta koja se provlači kroz sve ove godine jest prisutnost različitih oblika kršenja zakona, nepoštenih i socijalno neprihvatljivih postupaka, korupcije uz percepciju javnosti da brojni slučajevi tih devijacija nisu pravno sankcionirani. Tvornice i poduzeća u kojima su generacije radnika u nekim sredinama radile i koje su njima i njihovim obiteljima omogućavale sigurnu egzistenciju, uništene su i ugrabljene u vrlo kratkom periodu, što je dodatno dovelo do osiromašenja, pa danas već i depopulacije cijelih područja i zajednica.

Hrvatsko društvo posljednjih desetljeća svjedočilo je brojnim izvorima nepravde povezanim uz: razdoblje rata i obnove, ekonomske i političke tranzicije, proces pretvorbe i privatizacije, kriminal i korupciju, probleme s funkcioniranjem pravosudnog sustava, nebrojene reforme i promjene zakonskih propisa koji su rezultirali percepcijom opće i socijalne nepravde u društvu na svim razinama.

Dug je popis različitih slučajeva u kojima su pojedinci ili skupine doživjeli nepravdu, bili izloženi diskriminaciji, nejednakim šansama ili svjedočili neopravdanom bogaćenju povlaštenih skupina društva. Početkom devedesetih, dio građana uslijed ekonomske krize i želje za brzom zaradom uložio je novac u brojne novonastale (legalno registrirane) agencije koje su jamčile brz i velik prinos na uloženi novac. U tom tzv. „financijskom inženjeringu” nestalo je više stotina milijuna tadašnjih njemačkih maraka i jedan dio građana izgubio je značajna financijska sredstva. U isto vrijeme pojavio se problem devizne štednje u bankama koje su imale sjedište u

drugim republikama bivše države. Hrvatska država omogućila je prijenos takve devizne štednje u banke sa sjedištem na području Hrvatske, međutim pojedini sudski procesi vezani uz tzv. „staru deviznu štednju” nisu dovršeni ni nakon tri desetljeća. Sljedeći problem odnosio se na problem privatizacije poduzeća u državnom vlasništvu koja je kod većine stanovništva percipirana kao netransparentna. Osnovni prigovori su bili vezani za proces koji se vodio u ratnim uvjetima pri čemu su prednost imali pojedinci bliski vlasti. Osobit problem predstavljali su tzv. menadžerski krediti koji su omogućavali privatizaciju bez investiranja vlastitog gotovog novca.

Poseban doprinos percepciji raširenosti korupcije doprinijele su brojne afere koje su u medijima dobivale osebujne nazive prema optužnicama. Poznate su afere „Dubrovačka banka i tajni ortački ugovor”, afera „Bojanja tunela”, „Kamen Ingrad”, „Spice” vezana uz Podravku, „Bankomat” i navodni štetni krediti vezani uz Hrvatsku poštansku banku, afere „Fimi Media”, „Brodosplit”, „Županica”, „Đakovština”, „Remorker”, „Agrokor”, „Planinska”, „Maestro”, „Agram”, „Krašograd”, „Indeks”, „Vjetroelektrane”, „Pročistač”, „Janaf” itd. Zajednička karakteristika različitih afera jest da su u većinu uključeni ljudi iz političke vlasti ili povezani s politikom koji bi trebali biti primjer poštivanja zakona i moralnih normi. Među osumnjičenima je bio značajan dio osoba iz državnog vrha, od bivšeg premijera, pojedinih ministara do visokih dužnosnika. S druge strane brojni procesi trajali su godinama, često bez jasnog epiloga o konačnoj krivnji i opravdanosti sumnji, što je sve doprinijelo stvaranju široke percepcije raširenosti kriminala i korupcije na svim razinama društva.

Na tragu opisanih iskustava, početkom 2000-ih smo proveli naša prva istraživanja o percepciji i doživljaju opće i socijalne nepravde kod mladih. Iako dijelom očekivani, rezultati su ukazivali na visoku razinu percepcije nepravde u hrvatskom društvu i potaknuli naš interes za istraživanja i na populaciji odraslih. Tijekom razdoblja od 20-ak godina prikupili smo niz zanimljivih rezultata koje smo nastojali objediniti i prikazati u ovoj knjizi.

Knjiga je podijeljena u tri cjeline. U prvom dijelu (dio A) kroz osam poglavlja nastojao se opisati širi kontekst značaja poštivanja općih ljudskih, političkih, građanskih i socijalnih prava koja čine temelj pravednog društva. Ponekad se ideje socijalne pravde kritiziraju kao idealističke, „ljevičarske”, suprotne načelima slobodnog tržišta i sl., stoga nam se činilo prije razmatranja istraživačkog i metodološkog dijela važnim opisati povijesne, filozofske, političke i ekonomske ideje važnosti društva koje brine o svim svojim članovima i njihovim pravima. Nakon kraćeg prvog uvodnog poglavlja o općoj ideji pravde, u drugom poglavlju opisali smo neke aspekte koncepta prava pojedinaca i skupina u društvu s naglaskom na subjektivni doživljaj očekivanih prava. U trećem dijelu nastojali smo prikazati kratki opis razvoja ideje i borbe ljudske civilizacije za ostvarenje ideje o jednakosti, ljudskim i socijalnim pravima. U četvrtom poglavlju opisane su neke ideje o ostvarenju (socijalno) pravednog društva, jednakosti članova i raspodjele dobara iz različitih političkih i ekonomskih perspektiva kao i neke kritike ideje socijalne pravde. Peto poglavlje opisuje procese razvoja osjetljivosti društva na socijalne probleme i ljudsku patnju te razvoj i osiguravanje socijalnih prava na osnovi prepoznatih problema. U šestom poglavlju opisan je koncept socijalne pravednosti, problemi razlikovanja opće i socijalne nepravde te

konkretni primjeri ostvarenja načela socijalne pravednosti. U sedmom poglavlju navedeni su važni dokumenti, od Deklaracije o pravima čovjeka i Europske socijalne povelje do Ustava RH koji predstavljaju okvir za suvremeno razumijevanje ljudskih prava i socijalne pravednosti. U osmom poglavlju nastojali smo izdvojiti koncept ljudskog dostojanstva za koji smatramo da je u središtu poštivanja svih ljudskih prava i socijalne pravednosti.

U drugom dijelu knjige (dio B) opisan je teorijski i metodološki okvir za izučavanje doživljaja i percepcije pravednosti iz perspektive psihologije i socijalnih znanosti. Kako u području istraživanja socijalne nepravde ne postoji odvojen teorijski okvir uglavnom se koriste koncepti i metode iz područja izučavanja psiholoških i socijalnih aspekata doživljaja opće pravednosti. U devetom poglavlju opisani su neki teorijski modeli pravednosti i vrste pravednosti. Deseto poglavlje sadrži prikaz koncepta osjetljivosti na nepravdu te neke korelate i razvoj osjetljivosti na nepravdu. U jedanaestom poglavlju opisane se neke posljedice doživljaja nepravde, načini reagiranja na izvore nepravde te mogući razlozi zbog kojih ljudi ne reaguju na nepravdu koja se čini drugima. Dvanaesto poglavlje opisuje teorijski kontekst u kojemu se razmatraju razlozi zbog kojih ljudi (ne) poštuju pravne i socijalne norme te zbog čega se javlja nepovjerenje u institucije koje provode pravne propise. U trinaestom poglavlju opisani su neki metodološki pristupi ispitivanju socijalne nepravde.

Treći dio knjige (dio C) predstavlja prikaz rezultata istraživanja različitih aspekata percepcije i doživljaja socijalne i opće nepravde u Hrvatskoj. Prikaz rezultata podijeljen je u dvije cjeline. Prva (označena kao C1) sadrži prikaz istraživanja percepcije socijalne nepravde i doživljaja nepravde s populacijom djece i mladih (učenika osnovnih škola, srednjoškolaca i studenata) i sadrži pet poglavlja. Četrnaesto poglavlje sadrži prikaz rezultata našeg prvog istraživanja percepcije socijalne nepravde s mladima pri čemu je naglasak bio na ispitivanju razlika između učenika osnovnih i srednjih škola te studenata. U petnaestom poglavlju je na novom uzorku srednjoškolaca opisan razvoj *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade* (PSN-M) koji sadrži i dvije subskale koje uključuju doživljaj osobne nepravde u obitelji i školi. Razvoj upitnika potaknut je nedostatkom mjera percepcije socijalne nepravde u literaturi. U šesnaestom poglavlju na istom uzorku ispitani su neki korelati percepcije socijalne nepravde kod srednjoškolaca te je ispitan mogući utjecaj percipiranog kršenja socijalnih normi u okolini na konformiranje s takvim ponašanjem. Sedamnaesto poglavlje prikaz je analize povezanosti percepcije socijalne nepravde i nekih aspekata makijavelističkog te rizičnog i delinkventnog ponašanja na uzorku srednjoškolaca pri čemu je ispitano povećava li spoznaja o nepravdi počinjenoj prekršitelju zakona toleranciju prema takvom ponašanju. U osamnaestom poglavlju na uzorku studenata završnih godina diplomskih studija, ispitana je moguća povezanost između percepcije socijalne nepravde i potencijalne odluke o trajnom odlasku iz Hrvatske. U drugom dijelu prikaza rezultata (dio C2) kroz tri poglavlja prikazani su rezultati ispitivanja percepcije socijalne nepravde s uzorcima odraslih. U devetnaestom poglavlju opisan je razvoj *Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle* (PSN-O) koji pored tri subskale koje se odnose na percepciju socijalne nepravde sadrži i subskalu opće procjene doživljaja osobne nepravde. Opisani su i neki korelati percepcije nepravde na uzorku odraslih. U dvadesetom poglavlju prikazani su

rezultati istraživanja povezanosti percepcije socijalne i osobne nepravde s kvalitetom života i vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva. U dvadeset i prvom poglavlju prikazani su rezultati primjene *Upitnika atribucija uzroka nepravde u društvu* i razmotreni uzroci kojima ljudi pripisuju postojanje nepravde u društvu.

Ovaj tekst namijenjen je akademskoj zajednici, istraživačima u području društvenih i humanističkih znanosti koji proučavaju područje opće i socijalne pravednosti, ljudskih i socijalnih prava. Vjerujemo da će biti koristan i studentima te svima koje zanima područje socijalne pravde i nepravde. Pored toga vjerujemo da će rezultati biti korisni i svima koji imaju političku ili socijalnu moć kreiranja politika koje mogu utjecati na razvoj pravednijeg društva. Svjesni smo da problematika socijalne nepravde i opće nepravde u društvu otvara brojna važna pitanja kojih se nismo uspjeli dotaknuti u tekstu i nadamo se da će potaknuti i druge autore da pokušaju kroz vlastita istraživanja produbiti spoznaje o percepciji nepravde, posljedicama i uzrocima, ali i strategijama smanjenja stvarne i percipirane nepravde u društvu. Zahvaljujemo se recenzenticama prof. Marini Ajduković i prof. Antoniji Petričušić na pažljivom čitanju teksta te korisnim preporukama i primjedbama koje su unaprijedile strukturu i jasnoću teksta. Pored toga želimo naglasiti zadovoljstvo da smo s uvažanim kolegicama imali prilike surađivati značajan dio naše profesionalne karijere, nastojeći učiniti društvo socijalno osjetljivijim i pravednijim.

Rezultati prikazanih istraživanja ukazuju na visoku razinu percepcije opće i socijalne nepravde u društvu i otvaraju pitanje o razlozima koji su doveli do toga da se društvo doživljava toliko nepravednim. U posljednjem razdoblju ostvareni su neki od osnovnih strateških ciljeva kao što su samostalnost, demokratizacija i uključivanje zemlje u prostor europske zajednice država i naroda. Kao sljedeći strateški cilj vidimo stvaranje društva koje će na kvalitetniji način ostvariti načela društva socijalne pravde. Unatoč problemima s kojima se hrvatsko društvo suočava i visokoj razini percipirane nepravde, na koju ukazuju rezultati istraživanja prikazani u ovoj knjizi, želimo ostati optimisti. Hrvatska ima puno potencijala, kako prirodnih tako i ljudskih, koji je mogu učiniti zemljom poželjnom za kvalitetan i ugodan život. Želimo naglasiti da društvo i državu ne čine samo granice, zakoni, institucije i politička vlast. Čine ju u prvom redu ljudi koji, što je vidljivo i iz rezultata prikazanih istraživanja, žele živjeti u pravednom i humanom društvu u kojem su visoko zastupljene vrijednosti solidarnosti, tolerancije i poštivanja prava i dostojanstva svih članova društva. Rezultati i poruke istraživanja opisanih u ovoj knjizi upozoravaju da je potrebno uložiti značajan zajednički napor u izgradnji pravednijeg i sretnijeg društva koje će biti ostavljeno budućim generacijama. Ova vrsta promjena ne zahtijeva financijska ulaganja već svijest, društvenu angažiranost i visoku razinu odgovornosti prije svega kreatora politika, ali i svih građana. To vidimo kao pitanje opstanka i budućnosti ove zemlje.

Zagreb, MMXXII

Autori

A

**O IDEJI (SOCIJALNO)
PRAVEDNOG DRUŠTVA**

1. Uvodno o pravednosti

Za svakog pojedinca od posebne je važnosti da društvo i svijet u kojemu živi doživljava pravednim.

Baumert i Schmitt (2016) naglašavaju da je osjetljivost na (ne)pravdu jedna od temeljnih vrijednosti u ljudskom životu. U brojnim socijalnim interakcijama vrednujemo tretiraju li nas drugi pojedinci, skupine ili institucije pošteno i pravedno (Miller, 2001).

Određenjem pravde i pravednosti te konceptima pravednog društva bave se različite discipline poput filozofije, prava, sociologije, političkih znanosti, psihologije, socijalnog rada, ekonomije, teologije i drugih (Sabbagh i Schmitt, 2016). Svaka od disciplina razmatra koncepte pravde i pravednosti iz, manje ili više različitih perspektiva, koristeći pritom drugačiju metodologiju te nastojeći razriješiti donekle drugačije probleme. Tako se npr. brojna literatura u okviru filozofije, etike i teologije bavi proučavanjem i definiranjem univerzalnih načela pravednosti koristeći teorijski i racionalni pristup (Chukwudum, 1988). Pravna znanost je primarno usmjerena na razvoj funkcionalnog sustava kojim će se određena prava propisati i provoditi u konkretnom društvenom kontekstu. Sociologija i političke znanosti usmjerene su na utjecaj pravde na društvene odnose i politički ustroj države koji bi jamčio pravednost. Ekonomija je usmjerena na probleme osiguravanja sredstava i načela ekonomske raspodjele koji mogu osigurati resurse za osiguravanje socijalnih prava i pravde. Pravednost je čest motiv i u području umjetnosti, osobito književnosti, kao npr. u djelima C. Dickensa koji opisuje probleme socijalne nepravde, siromaštva, socijalne stratifikacije i rada djece (Sitti, 2018). O važnosti ideje socijalne pravde govori i odluka Ujedinjenih naroda da 20. veljače proglase Svjetskim danom socijalne pravde.

Psihologija i primijenjene društvene znanosti u novije vrijeme značajnu pažnju posvećuju problemima koji se odnose na osobni doživljaj nepravde te posljedice koje ima na opću dobrobit, kvalitetu života i zdravlje članova društva. U središtu interesa socijalnog rada kao praktično utemeljene profesije i znanstvene discipline su promicanje načela socijalne pravde, ljudskih prava, poštivanja različitosti kao i socijalnih promjena i osnaživanja ljudi s ciljem njihovog samostalnog i slobodnog djelovanja.

Naš interes za pravednost u ovom kontekstu usmjeren je na psihološki aspekt doživljaja i subjektivno vrednovanje pojedinih događaja u terminima pravednosti, ne ulazeći pri tom u

konceptualne ili „objektivne” značajke određenja izvora nepravde. U svakodnevnom životu ljudi ne moraju biti pravni ili ekonomski stručnjaci da bi ishode pravosudnih postupaka ili veličinu zarade prosudili manje ili više (ne)pravednim. Proces percepcije uključuje subjektivnu interpretaciju vanjske stvarnosti i ne mora uvijek biti povezan s hipotetskim objektivnim značajkama događaja ili procesa u okolini. Međutim, percepcija ili doživljaj nepravde utječu na ponašanje ili doživljavanje ljudi neovisno o tome jesu li opravdani u odnosu na vanjske kriterije.

U svakodnevnom životu ljudi češće prepoznaju, doživljavaju i opisuju nepravdu jer su njezine posljedice neposrednije i intenzivnije djeluju na dobrobit žrtava nepravde. Stoga **ćemo** termine „pravedno” i „nepravedno” najčešće koristiti u jednakom i komplementarnom značenju. U literaturi postoje različiti kriteriji određenja nepravde. Doživljaj nepravde temelji se na prosudbi pojedinca da je u danoj situaciji prekršeno neko načelo pravednosti te da on sam ili netko drugi nije dobio ono što zaslužuje ili na što smatra da ima pravo – temeljem svojih postupaka ili nekih drugih zasluga i prava (Ćubela, 2001; Mikula, 1994). Kao opsežnije tekstove koji sistematiziraju teorijski i metodološki okvir za proučavanje socijalne nepravde možemo izdvojiti knjige urednika Sabbagh i Schmitt (2016) *Handbook of Social Justice Theory and Research* ili *Equity and Justice in Social Behavior* (Greenberg i Cohen, 1982).

Pojam pravde vrlo često se koristi u stručnoj literaturi i svakodnevnoj komunikaciji, ali zahvaća vrlo širok i općenit semantički prostor koji izmiče jednoznačnoj definiciji. Pravda predstavlja opće načelo, vrlinu ili ideal kojemu pojedinci i društvo teže, a čije ostvarenje dovodi do harmonije u odnosima među svim dijelovima društva. U leksičkom smislu riječ pravda opisuje „ideal ili zakonom i običajima utemeljeno stanje u kojem svatko čuva ili dobiva materijalna i duhovna dobra bez štete po drugoga” (Anić, 1994). Opći koncept pravde nije praktičan za empirijska istraživanja, ali se konkretni pokušaji ostvarenja pravde kroz zakone, odnose, raspodjelu dobara i sl., mogu evaluirati u terminima pravednosti, ostvarenja prava, pravičnosti i sl. Pravda se određuje i kao opći cilj koji se u pravnom sustavu nekog društva nastoji postići ostvarenjem pravnih propisa (Bosanac, Mandić i Petković, 1977). Pravda u najširem smislu uključuje načelo prema kojemu „svatko treba dobiti ono što mu pripada ili što zaslužuje”. Problem proizlazi iz činjenice da se kriteriji „zasluženog” mogu definirati iz različitih perspektiva zasnovanih na različitim etičkim, ideološkim, teorijskim, zakonskim, religijskim, tradicijskim, povijesnim i drugim polazištima. Stoga je pravda univerzalni i nadređeni pojam za različite koncepte kojima se opisuje ostvarenje ideala pravde u konkretnim uvjetima.

Pojam pravde u uskoj je vezi s pojmom prava, a oba koncepta imaju za opći cilj zaštitu jednakosti među ljudima kao jednog od općih ideala u reguliranju odnosa unutar socijalne zajednice. Opća pravda se definira kao zahtjev da „svatko dobije ono što mu pripada” pri čemu je važno osiguranje podjednakih početnih pozicija (Sabbagh i Schmitt, 2016; Magdalenić, 1998). Pojam pravednosti podrazumijeva neke karakteristike uzajamnog odnosa pojedinca i društvene zajednice kojoj pripada. To podrazumijeva činjenicu da društvo pruža pojedincu sve uvjete da razvije svoje sposobnosti te da se u suradnji sa svojim sugrađanima afirmira na području aktivnosti koje je izabrao kao, primjerice, svoju profesiju i da dobiva sve ono što mu pripada kao naknadu za onu količinu rada kojom vrši svoju društvenu funkciju. U hrvatskom jeziku pojmovi pravednosti i pravičnosti često se koriste kao sinonimi ili njihovo razlikovanje nije sustavno.

Koncept pravičnosti u pravnom sustavu uključuje određenu fleksibilnost pri provedbi konkretne pravne norme ili načela pravednosti u konkretnom slučaju.

Walzer (1983) opisuje različita područja i načela koja se dotiču opće pravednosti te navodi: opću jednakost članova, uključenost u socijalne strukture, sigurnost i opću dobrobit, materijalni status, posao i uvjete rada, slobodno vrijeme, obrazovanje, ljubav i obitelj, socijalno priznanje i uvažavanje, političku moć te vjerski i duhovni život. Wenzel (2002) naglašava da kroz socijalnu pravednost društvo svojim članovima kroz različite oblike socijalnih transakcija pokazuje da poštuje njihova ljudska prava i dostojanstvo. Ljudska prava su temeljna prava svake osobe koja se stječu rođenjem, a koja su neotuđiva i nedjeljiva (Einwarter i Petričušić, 2013). Područja koja uključuje socijalna pravednost isprepliću se s problemima opće pravde.

U ovom tekstu naš interes primarno je usmjeren na probleme socijalne nepravde iako su nas pokušaji razdvajanja koncepta opće i socijalne nepravde tijekom istraživanja i operacionalizacije njihovih mjera počesto dovodili u poteškoće. Socijalna pravda nije jednoznačno definirana i često se isprepliće s osobnom nepravdom i nepravdom koju pojedinac doživljava od mikro-socijalne okoline. Wenzel (2002) opisuje socijalno pravedno društvo kao društvo čiji članovi osjećaju da se kroz različite oblike socijalnih transakcija i (pre)raspodjele dobara, osiguravaju njihova ljudska prava i dostojanstvo, jednake šanse i jednakost. U kasnijim poglavljima opisali smo granice preklapanja ovih pojmova, ali nam se čini da za potrebe istraživanja to razgraničenje nije niti presudno. Većina oblika nepravde u određenom trenutku počinje voditi ka socijalnoj nepravdi i odnosu društva prema pojedincima ili skupinama. Pokušat ćemo to pojasniti na sljedećem primjeru. Sandel (2005) navodi primjer uragana koji je 2004. pogodio Floridu. Nakon uragana u opustošenom dijelu države dramatično je porasla cijena usluga koje su stanovnici nužno trebali. Cijene agregata za struju, uklanjanja stabala ili smještaja u hotelima porasle su višestruko jer je porasla potražnja. Na Floridi postoji zakon o sprječavanju „nabijanja” cijena te je glavni državni tužitelj Floride podnio nekolicinu tužbi. Međutim, ovaj problem izazvao je rasprave među ekonomistima o opravdanosti takvog zakona. Konzervativni ekonomist i pobornik slobodnog tržišta T. Sowell smatra da cijenu određuju ponuda i potražnja te da ne postoji nešto što bi se opisalo kao „pravedna cijena”. Te cijene naprosto odražavaju vrijednosti koju kupci i prodavači odluče pridati stvarima koje razmjenjuju”. Sandel se referira i na razmišljanje J. Jacoby-a koji navodi „da te cijene nisu ni pohlepne ni bezobrazne” te da „ljutnja javnosti nije opravdanje za uplitanje u slobodno tržište” već da treba prepustiti da se povećanjem ponude cijene normaliziraju. Glavni tužitelj Crist zaključuje da „u vrijeme izvanrednog stanja vlada ne smije stajati po strani kada se ljudima pretjerano naplaćuje dok spašavaju živote ili dok traže osnovna dobra za obitelj” te odbacuje shvaćanja da su takve cijene odraz slobodne razmjene dobara. Elementarne nepogode kao uragani, poplave ili potresi nisu izvori socijalne nepravde, ali njihove posljedice vrlo brzo zahtijevaju intervenciju socijalne države kako bi kroz solidarnost i pomoć društva pomogla oštećenima koji su dovedeni u nejednak položaj što nas dovodi do problema ostvarivanja socijalne pravde. U tom smislu je nemoguće ne spomenuti i nedavne potrese u Zagrebu i na Baniji koji su devastirali domove, ali i ljudske sudbine. Elementarna nepogoda kao što je potres dovela je do toga da su ljudi ostali bez svojih domova pri čemu je bilo za očekivati da će se država, koja se Ustavom definira i kao socijalna, pobrinuti za njihovo

adekvatno zbrinjavanje i osiguravanje novih domova. Ono što je dovelo do značajnog nezadovoljstva i doživljaja napuštenosti, nezainteresiranosti i nebrige od strane države jest činjenica da je do sada država osigurala iznimno mali broj zamjenskih kuća, dok je solidarnost građana organiziranih preko inicijativa i udruga polučila značajno bolje rezultate. Ovo je zoran primjer kako uzrok kao što je elementarna nepogoda koja sama po sebi nije izvor socijalne nepravde, može to postati kad je riječ o načinu na koji država i društvo pristupaju u pomoći stradalim zajednicama i ljudima.

Gotovo da nema područja društvenog života koje na određeni način ne uključuje barem neki od aspekata socijalne pravde. Osjetljivost javnosti na nepravdu očituje se u različitim područjima, a jedan od primjera je i sport. Odluke sudaca u sportu raspravljaju se strastveno uz uporabu različitih argumenata, ali interpretacije često vode ka zaključcima da je nepravda počinjena namjerno i ciljano jer naša zemlja nema jednak status u odnosu na druge utjecajnije ili moćnije države. Argument o mogućem nenamjernom previdu koriste se tek iznimno. Poznat je i slučaj gola koji je nogometaš Diego Maradona postigao rukom na utakmici Argentine i Engleske. Iako je taj gol neregularan prema sportskim pravilima, predstavlja primjer različitih percepcija (ne)pravde. Taj potez nazvan „Božjom rukom” mnogi su opisivali „pravičnim” s obzirom na političke odnose i sukobe između Argentine i Engleske tih godina što nas ponovno vodi na područje jednakosti i raspodjele moći.

Analiza literature i analiza kvalitativnih rezultata istraživanja koja smo provodili opisali su cijeli spektar područja koje zahvaća socijalna (ne)pravda u kontekstu našeg društva.

U području zaštite ranjivih skupina briga o osobama koje žive u uvjetima siromaštva predstavlja jedan od primarnih problema. Sve veći broj umirovljenika u odnosu na broj radno aktivnog stanovništva prima mirovine čiji iznos ne omogućuje osiguravanje osnovnih životnih potreba. Briga za građane starije životne dobi u manjim i udaljenim mjestima postaje sve izraženiji problem zbog depopulacije i migracija mlađeg stanovništva. Dodatni problem predstavlja nedostatak mjesta u domovima za starije i nemoćne kao i cijena smještaja koja je za mnoge umirovljenike nedostižna.

Vezano uz izjednačavanje mogućnosti svih članova društva otvaraju se pitanja prometne izoliranosti pojedinih dijelova zemlje u kojima je sve manji broj stanovnika te (ne)jednake dostupnosti brojnih javnih servisa i usluga (obrazovnih, zdravstvenih, kulturnih i drugih). Problem prometne povezanosti zbog ukidanja linija javnog prijevoza koji prestaje biti komercijalno isplativ, dovodi do dodatne izoliranosti mnogih zajednica, prije svega ruralnih sredina i otoka. Osiguravanje stambenog prostora uslijed rasta cijena nekretnina postaje sve veći problem za mlade obitelji. Pored toga najam stanova u turističkim regijama također postaje problem jer je stanodavcima zanimljivija zarada vezana uz turističku sezonu.

Važno je naglasiti područje koje odnosi se na različite oblike devijacija i kršenja socijalnih i moralnih normi koje utječu na jednakost građana i njihovo povjerenje u sustav. U ovu kategoriju spadaju primjeri krivotvorenja i kupovine diploma s kojima pojedinci ostvaruju mogućnost zapošljavanja, dobivanje poslova na osnovi veza i poznanstava ili političke podobnosti, ostvarivanje različitih prava putem davanja mita, selektivna dostupnost informacija o različitim pravima građana, napredovanje na osnovi političkih kriterija i dr.

Jedno od ključnih područja se odnosi na funkcioniranje pravosudnog sustava. Tu se mogu navesti česte reforme i izmjene zakonskih propisa što stvara pravnu nesigurnost i nejednakost članova društva, kao i dugotrajnost sudskih postupaka što ponekad dovodi u pitanje pravičnost ishoda cjelokupnog postupka. Uz pojedine sudske odluke veže se sumnja da su donijete pod političkim pritiskom ili da se pojedini postupci namjerno odugovlače kako bi završili u zastari.

Iznimno je važno područje strukturalnih problema koji dovode u pitanje budućnost i opstanak cijelog društva. Plaće za pojedina zanimanja nužna za funkcioniranje javnog sektora postaju sve manje atraktivne što rezultira odlaskom visokoobrazovanih stručnjaka iz zemlje ili gubitkom interesa za ta zanimanja. Ulaganje u vlastito obrazovanje kroz studij ne rezultira uvijek i boljim životnim standardom u odnosu na poslove koji zahtijevaju niži stupanj ulaganja u obrazovanje. Ovakve promjene utječu na socijalni kapital društva i mogu imati ozbiljne posljedice na razvojne perspektive i opstanak cijelog društva. Ovo su samo neka od područja koja mogu dovoditi do narušavanja načela socijalne pravednosti i značajno utjecati na zadovoljstvo građana i opću kvalitetu života.

U Hrvatskoj nema puno sustavnih istraživanja percepcije socijalne nepravde ili opće nepravde u društvu. Među rijetke pristupe izučavanju posljedica nepravda spadaju istraživanja Ćubele i suradnika usmjerena na ispitivanje vjerovanja u pravedan svijet kod nezaposlenih, osjetljivosti na nepravdu ili percepciju nepravde u braku (Ćubela, 2001; Ćubela Adorić i Jurkin, 2008). Pojedina istraživanja kao što je Europsko istraživanje vrednota (*European Values Studies*) pruža zanimljive podatke o percepciji nekih aspekata suvremenog hrvatskog društva kroz prizmu strukture vrijednosti (Baloban i sur., 2014). Rezultati dijelom zahvaćaju i aspekte percepcije socijalne nepravde uklopljene u šire tematske okvire istraživanja. Jedan aspekt socijalne nepravde uključuje prihvaćanje i toleriranje socijalno nepoželjnih oblika ponašanja te kršenje pozitivnih pravnih i moralnih normi i načela. Baloban, Štengl i Crnić (2014) navode da se od svih zemalja u regiji upravo u Hrvatskoj u najvišem stupnju opravdava „plaćanje na ruke” kako bi se izbjegao porez. Taj oblik plaćanja bez izdavanja računa ne izaziva osobitu osudu javnosti iako je jasno da predstavlja kršenje zakonskih normi pri čemu obje strane sudjeluju u „varanju države”. Jedan od razloga ovakvog ponašanja proizlazi iz percepcije poreza kao dodatnog troška. Što se tiče opravdavanja prihvaćanja mita rezultati pokazuju da je Hrvatska pri vrhu ljestvice država unutar regije u kojima se takvo ponašanje ne opravdava, a slični rezultati su se pokazali i kad je riječ o korupciji. Autori zaključuju da ovi aspekti (ne)tolerancije prema devijantnim oblicima ponašanja u značajnoj mjeri zahvaćaju moralno-etičku dimenziju vrijednosnog sustava. Pored toga rezultati longitudinalnog praćenja vrednota ukazuju na izraženu tendenciju pada povjerenja u institucije sustava (Nikodem i Črpić, 2014). Potaknuti time odlučili smo provesti niz istraživanja s ciljem ispitivanja psiholoških i socijalnih aspekata percepcije nepravde u hrvatskom društvu.

Kako je koncept nepravde najčešće operacionaliziran kroz narušavanje nekog specifičnog prava pojedinca ili skupine u nastavku ćemo razmotriti koncept prava za koje pojedinci očekuju da ih mogu ostvariti u društvu u kojemu žive.

2. Koncept prava pojedinaca i skupina u društvu

U srži **doživljaja pravde i nepravde nalazi se koncept prava** iz kojega proizlaze očekivanja pojedinca o tome što može ostvariti u odnosu sa svojom socijalnom okolinom. Doživljaj nepravde javlja se kada su narušena očekivanja pojedinca vezana uz određena prava koja pripadaju njemu, njegovoj socijalnoj skupini ili drugim nositeljima neke vrste prava. Iako doživljaj nepravde može biti povezan i s dugim procesima, razumijevanje i određenje pojma prava osobito je važno za analizu koncepta socijalne nepravde. Pojam prava u hrvatskom jeziku ima više značenja. Prvo značenje odgovara engleskom izrazu *law* i odnosi se na pravnu znanost ili struku odnosno na „ukupnost državnih i međunarodnih pravila kojima se uređuju odnosi među ljudima i prema zajednici” (Anić, 1994). Drugo značenje ukazuje na točnost ili ispravnost sadržaja (npr. „bio/bila sam u pravu”). Treće značenje ukazuje na prava (u značenju eng. riječi *wright ili entitlement*) koja pojedinac, skupina ili organizacija imaju (npr. „imam pravo sudjelovanja na izborima”). Treće navedeno značenje pojma pravo predstavlja predmet našeg interesa u ovom poglavlju. Prava predstavljaju temeljna normativna pravila kojima se određuje što je pojedincima ili skupinama dopušteno činiti odnosno koja im dobra (u najširem smislu) pripadaju. Nositelji prava mogu biti osobe, ali i širi socijalni sustavi poput obitelji, skupina, organizacija, država i sl.

Na osnovi formalnih ili neformalnih normi i propisa pojedinac ostvaruje različite vrste prava koja se mogu ostvarivati kroz ostvarivanje različitih materijalnih i nematerijalnih dobara, raspolaganje i upravljanje različitim materijalnim i drugim resursima, ostvarivanje povlastica ili prednosti pred drugim članovima društva, korištenje različitih usluga i ovlasti, provedbu različitih vrsta aktivnosti i ponašanja, sudjelovanje u odlučivanju, socijalnom povezivanju i dr. U ovom slučaju pravo pojedinca može se odrediti kao sve ono što osobi, kao nositelju prava, pripada na osnovi skupa formalnih ili neformalnih normi i propisa. Pravo se redovito ostvaruje u odnosu osobe sa svojom socijalnom okolinom što može uključivati druge osobe, skupine, društvene sustave ili društvo u cjelini. U ovom kontekstu naš interes u većoj mjeri je usmjeren na **doživljajni aspekt prava** iz perspektive osobe nego na pravno ili etičko određenje prava.

Sustav prava u određenom društvu dinamična je kategorija i može se mijenjati kroz vrijeme. Pored toga cjelokupni skup prava na koja pojedinac može računati može ovisiti o nekim

njegovim karakteristikama kao što su dob, mjesto boravka, socio-ekonomski status, zdravstveni status i dr.

U kontekstu ove vrste razmatranja prava možemo razlikovati formalna i neformalna prava.

a) **Formalna prava proizlaze iz pozitivnih zakonskih propisa koji vrijede u određenoj državi ili zajednici odnosno spadaju u tzv. pozitivno pravo.** Pravni sustav neke države uključuje ukupnost zakona i propisa koji se odnose na različita područja funkcioniranja društva ili države, javnog života ili odnosa među članovima društva. Država u načelu osigurava mehanizme za donošenje i izmjene pozitivnih zakonskih propisa, njihovu provedbu kao i sankcije za sve koji krše propise.

b) **Neformalna prava** nisu regulirana pozitivnim zakonskim propisima već proizlaze iz različitih običaja i odnosa uspostavljenih unutar šireg društva ili određenih podskupina. Neformalna prava mogu proizvesti snažnija očekivanja i regulirati odnose jače od formalnih pozitivnih prava. Takvi slučajevi mogu biti unutar neformalnih skupina kao što su zatvorenici, pripadnici kriminalnih skupina, ali i među članovima različitih vrsta aktivističkih pokreta, organizacija s razvijenim unutargrupnim normama i sl. Ovakav sustav normi uspostavlja se spontano i može funkcionirati paralelno s pozitivnim formalnim pravima. Ova prava mogu imati obilježja društveno i moralno prihvatljivih normi, kao i onih koje su u suprotnosti s pozitivnim pravima.

2.1. Izvorišta na kojima se temelje prava pojedinaca i skupina

U svakodnevnoj komunikaciji može se čuti rečenica „Od kuda ti pravo da se tako ponašaš?”. Moguće je razlikovati različita **izvorišta iz kojih pojedina prava proizlaze** i koja im daju legitimitet. Važno je pitanje tko kreira i oblikuje prava koja funkcioniraju u određenom društvu i iz kojih proizlaze očekivanja članova društva. Nema jedinstvene klasifikacije izvora iz kojih se oblikuju prava koja vrijede u određenoj zajednici u zadanom vremenskom razdoblju.

Prvo izvorište prava kroz povijest proizlazilo je iz **volje bogova** (lat. *ius divinum*) i u tradiciji rimskog prava odnosilo se na zakonske propise koji su proizlazili iz transcendentnih izvora poput volje Boga, božjih zapovijedi ili različitih božanstava. Kršenje ove vrste prava kod članova društva često izaziva strah od božje kazne i protivljenje ovoj vrsti prava i normi kod pojedinaca pojačano je dodatnim strahom. Pojedini vladari proglašavali su se božanstvima ili božjim izaslanicima što je dodatno pojačavalo snagu pravnih normi koje su donosili. Tako npr. Toma Akvinski pravo izvodi iz Božjega razuma iz kojega je nastalo promjenjivo i nesavršeno prirodno i pozitivno pravo (ELS, Pravne škole). I u suvremeno doba dio pozitivnih zakonskih normi u pojedinim zemljama poziva se na božju volju iako su u neskladu sa suvremenim normama ljudskih prava kao što je slučaj u nekim teokratskim državama

Drugo izvorište prava na koje se mogu pozivati pojedinci ili skupine predstavljaju **običaji i tradicija** prihvaćeni od većine članova neke socijalne skupine ili društva kroz dulje vremensko razdoblje. Pojedini običaji ili tradicionalni obrasci odnosa među ljudima na nekom području proizvode određeni sustav prava i obveza. Običajno pravo vrijedilo je među članovima

određene društvene skupine ili profesije (npr. zemljoradnici, trgovci i sl.) ili među stanovnicima na određenom području. Ova prava najčešće nisu dio formalnog, pisanog ili pozitivnog zakonodavstva, ali u pojedinim zajednicama mogu imati veću snagu od pozitivnih propisa. Takva prava mogu se odnositi na raspodjelu obiteljske imovine (pr. veća prava muške djece pri raspodjeli nasljedstva), prava članova obitelji (npr. dogovaranje brakova djece ili odluke vezane uz profesionalne izbore djece) i sl. U nekim kulturama kao što je indijska postoji tradicionalna podjela na kaste. Indijski Ustav iz 1950. zabranio je diskriminaciju zasnovanu na pripadnosti kastama, ali običaj i dalje egzistira u pojedinim dijelovima zemlje, zasnovan na tradiciji i povezan s religijskim vrijednostima. Pripadnost kasti je nasljedna i ne može se mijenjati te u značajnoj mjeri određuje prava pojedinca u njegovoj socijalnoj zajednici čime se kreiraju ogromne društvene nejednakosti. Pripadnici najnižih kasti izloženi su ekstremnoj diskriminaciji, obavljaju najteže poslove, izloženi su nasilju i zabranjuje im se ulazak u javne prostore kao što su restorani ili hramovi.

Treće izvorište na koje se mogu pozivati kreatori pravnih normi jest **volja vladara ili vladajuće političke klase** bez mogućnosti utjecaja članova društva da utječu na kreiranje i oblikovanje prava. Ova paradigma uobičajena je za diktatorske ili autokratske sustave u kojima pojedinac ili skupina koja ima vlast određuje sustav prava. Kreatori pravnog sustava se u ovom slučaju mogu pozivati na različita ideološka načela i ciljeve, ali u osnovi prava proizlaze iz političke volje elite koja ima moć i kontrolu u društvu.

Kao četvrti izvor ponekad se navode **prirodna prava čovjeka** (lat. *ius naturale*) iako se ovaj koncept koristi s različitim značenjima. Ova prava se često smatraju univerzalnim i proizlaze iz same ljudske prirode i čovjek ih dobiva činom rođenja. Kako ne postoji opća suglasnost o sadržaju takvih prirodnih prava, njihovo određenje se razlikuje ovisno o religijskom, političkom, povijesnom i civilizacijskom kontekstu (Bosanac, Mandić, Petković, 1977). Stoga u praktičnoj primjeni ovaj koncept određenja prava može biti različito tumačen i dovoditi do zlorabe iako ga mnogi autori navode (npr. neke razlike među ljudima koje su u osnovi diskriminacije opisuju se kao prirodno stanje). Rimski car Justinijan prirodno pravo opisuje kao „ono što je zajedničko svim narodima, što je kao takvo stvoreno od božjeg providenja i što će kao takvo ostati nepromijenjeno za sva vremena”. Heraklit razvija ideju opće zakonitosti (*logosa*) koja vlada, kako prirodom, tako i ljudskim društvom. Škola prirodnog prava tijekom 17. stoljeća razvija tezu da iznad pozitivnog prava koje vrijedi u određenoj zemlji postoji neko više, vječno i nepromjenjivo prirodno pravo, prema kojemu bi se trebali ravnati sustavi prava u različitim zemljama (ELZ, 2022, Pravne škole). Predstavnik ove škole prava bio je H. Grotius koji na konceptima prirodnog prava uspostavlja temelje međunarodnog prava.

Peto izvorište predstavlja **volja naroda** koja se može realizirati kroz sustave zasnovane na različitim oblicima demokratskog odlučivanja. U ovom slučaju **volja većine članova društva koji imaju pravo glasa u zadanom trenutku** utječe na oblikovanje sustava prava i daje im legitimitet. I u ovom slučaju ideal pravde ne mora biti ostvaren budući da brojni članovi društva, voljom većine, mogu biti uskraćeni za pravo sudjelovanja na izborima ili pojedine skupine mogu imati veći utjecaj na donošenje odluka vezanih uz prava. Sokol i Smerdel (1992: 4) navode „kako je svako pravo izraz određene politike” i u manjoj ili većoj mjeri predstavlja političku odluku. Pravni propisi predstavljaju „transpoziciju određenog užeg ili šireg društvenog

interesa". Ti interesi mogu proizlaziti iz manje ili više demokratskih procesa što će u konačnici utjecati i na njihovu prihvaćenost i percepciju u određenom društvu. U tom procesu mogu sudjelovati različite interesne skupine, političke stranke, pojedinci ili stručnjaci u nekom specifičnom području na koje se zakon odnosi. Različiti subjekti mogu na različit način percipirati pravednost određene pravne norme ovisno o osobnoj perspektivi, vrijednostima ili osobnom odnosu prema pravnoj normi.

Ferrari (2011) navodi da politička klasa jedne zemlje ima strateški najvažniju poziciju jer ima direktnu kontrolu nad pravima, raspolaže mehanizmima usvajanja i primjene zakona te procesima njihove provedbe. Razdioba vlasti na zakonodavnu, sudbenu i izvršnu može u određenoj mjeri umanjiti ovaj monopol barem u dijelu provedbe pravnih normi.

Šesti izvor na koji se kreatori prava mogu pozivati pri oblikovanju pravnih normi proizlazi iz **etičkih i vrijednosnih ideala**. Autoriteti u području morala, znanosti, religije, filozofije i drugih područja ljudskog djelovanja oblikovali su i opisivali ova prava. Razvoj ljudske civilizacije, povijesna iskustva, društveni autoriteti, političke zajednice, kao i aktivnosti međunarodnih organizacija tijekom stoljeća oblikovali su sustav prava koja imaju značajke općih ili univerzalnih prava čovjeka čijem bi ostvarenju trebalo težiti. U osnovi razvoja ovih vrijednosti jest tisućljetna borba dobra i zla, ratovi, sukobi, revolucije te pokušaji razlikovanja ispravnog i neispravnog (Ferrari, 2011). Ova prava proizlaze iz sustava vrijednosti oko kojih bi trebao postojati konsenzus na razini šire međunarodne zajednice (Audi, 2015). Pozivajući se na ova prava zakonodavna vlast (npr. kroz ustav) može ograničiti volju većine da donosi pravne norme kojima bi se diskriminirala prava manjina ili ugrožavali neki opći ideali ugrađeni u ustav.

2.2. Faze razvoja prava i vrste prava

Engleski sociolog T.H. Marshall (Marshall, 1964) opisuje prava koja određuju građanski status pojedinca. Marshall ne govori o općim ili ljudskim pravima već opisuje faze u razvoju različitih vrsta specifičnih prava. Prva kategorija prava veže se uz **pravni status pojedinca ili građanska prava** (npr. jednakost pred zakonom, pravo vlasništva i zaštitu osobnih sloboda) i predstavlja prvu fazu razvoja prava (do 18. stoljeća). Ova faza sastoji se od prava i sloboda koje pojedinac pasivno dobiva od nekoga (može se slobodno kretati, udruživati, izražavati, uživati vlastita dobra i sl.). Drugu fazu obilježava razvoj **političkih prava** (npr. pravo sudjelovanja na izborima i uključivanje u javne poslove) koja autor veže uz 19. stoljeće. Politička prava uključuju aktivno sudjelovanje u kreiranju politika i prava. Treća faza uključuje **socijalno-ekonomska prava** (npr. socijalne usluge) koje se intenzivno razvijaju u 20. stoljeću. Prema Marshallu socijalna prava koja uključuju pristup socijalnim servisima, obrazovanju, zdravstvu, smještaju i socijalnom osiguranju postaju integralni dio „paketa” univerzalnih građanskih prava. Zbog društvene stratifikacije dio članova društva od prethodne dvije kategorije prava nema punu korist jer nisu u mogućnosti ostvariti osnovne potrebe. Zbog toga je obveza političke vlasti da preraspodjelom i „ujednačavanjem” poboljša položaj „onih koji su u najlošijem položaju” što je na tragu Rawlsovih koncepcija o pravednom društvu (Rawls, 1971). Marshall zaključuje da novi skup socijalnih prava mijenja raniju paradigmu pružanja materijalne pomoći iz milosrđa te je riječ

o pravima koja pripadaju ljudima u suvremenom društvu. On uviđa sukob između polaganog razvoja prava na kojima počiva jednakost građana i velike klasne nejednakosti karakteristične za kapitalističke države. Razvoj socijalnih prava ublažava te razlike i napetosti koje proizlaze iz građanske jednakosti i ekonomske nejednakosti. Marshall ovaj proces vidi kao rezultat stoljeća teške borbe za egalitarnijim društvom. Njegovi koncepti na tragu su ideja socijaldemokracije.

Ferrari (2011) opisuje nove faze u razvoju prava. Četvrtu fazu razvoja prava obilježavaju tzv. **kulturna prava ili prava na identitet** koja se pojavljuju u drugoj polovici 20. stoljeća. Dok su ranije faze bile usmjerene na izjednačavanje prava nova faza naglašava potrebu za priznavanjem različitosti. Društvo se ne doživljava kao unitarno već se sastoji od različitih stratumata koji zahtijevaju specifičan pristup zbog velikog broja različitosti kao što su spol, dob, bračni status, radni status, religijska opredjeljenja, stupanj obrazovanja, specifični životni problemi, tjelesno i mentalno zdravlje, seksualno opredjeljenje, jezik, etničko porijeklo itd. Ovi izazovi posebno su naglašeni u multikulturalnim društvima zahvaćenim snažnim procesima migracija.

Šezdesete godine 20. stoljeća donose značajne promjene u poimanju i vrijednosti ljudskog života. Transformiraju se neki tradicionalni oblici građanskog života i poboljšanjem ekonomskih uvjeta nakon Drugog svjetskog rata veliki broj ljudi želi istinski uživati u životu. Pojava rock glazbe, seksualne slobode, masovni turizam, uporaba tehnologije u domaćinstvima šire prostor prava koje ljudi žele uživati. U SAD-u se javlja pokret protiv rata u Vijetnamu i mladi ljudi se bune protiv vlasti koja ih šalje u rat kojemu ne vide svrhu niti smisao. Posljednja desetljeća obilježava spoznaja o vrijednosti ljudskog života i borba za prava na različitim područjima. Sve se više govori i aktivno djeluje na području prava žena, prava različitih rasnih i etničkih skupina, prava kolonija na samostalnost, prava na pobačaj, prava LGBTQA+ osoba, prava indijanskog stanovništva u SAD-u, prava nacionalnih manjina, prava djece, prava na zaštitu osobnih podataka itd.

Različite vrste prava reguliraju odnose u svim aspektima ljudskog života. Unutar pravne znanosti moguće je razlikovati više grana prava kao što su ustavno, upravno, građansko, financijsko, obiteljsko, trgovačko, kazneno, radno, socijalno i dr.

Jedna od temeljnih podjela s obzirom na važnost i širinu prava razlikuje opća ljudska, građanska i socijalna prava iz kojih se razvijaju ostala specifična prava koja se odnose na različita područja života. Primjeri specifičnih prava s kojima se članovi suvremenog društva susreću u svakodnevnom životu su: pravo pripadnika nacionalnih manjina da biraju zastupnike u državni parlament, pravo zaposlenika na zdravstvenu zaštitu, pravo na pobačaj, pravo ulaska u ordinaciju za pacijenta koji je prvi stigao, pravo pacijenata koji su životno ugroženi na hitni prijem, ljudska prava, pravo na rad, pravo na besplatno osnovno obrazovanje, pravo na žalbu u pravosudnom postupku, pravo stranaca na traženje azila, pravo osuđenika na kontakt s članovima obitelji, pravo na život, pravo na odmor, pravo na pristup informacijama, pravo na slobodu kretanja, pravo liječnika na priziv savjesti, pravo na dječji dodatak, pravo na korištenje zajedničkih prostora stambene zgrade i mnoga druga.

2.3. Univerzalnost i dostupnost prava

S obzirom na opseg članova društva koji uživaju određena prava mogu se razlikovati univerzalna ili opća prava te prava koja se odnose na određene kategorije članova društva. Univerzalna prava pripadaju svim članovima određene zajednice ili države koji žive ili se nađu na određenom prostoru i za njih nema preduvjeta. Dio općih prava dostupan je svim članovima uz određene pretpostavke kao što je npr. državljanstvo ili dokaz o pravnom statusu (npr. važeći dokumenti, dokaz o legalnom ulasku u državu i sl.). Ostvarenje pojedinih prava vezano je uz pripadnost određenim socio-ekonomskim kategorijama kao što su dob, spol, regionalna pripadnost, zdravstveni status, materijalni status, obrazovanje, društvena ili politička funkcija, pripadnost nacionalnoj ili vjerskoj skupini itd. Pojedina prava dostupna su samo osobama ili skupinama koji su ih zavrijedili određenim ponašanjima ili djelovanjem. Izvor doživljaja nepravde može biti i činjenica da pojedinci ili skupine smatraju da trebaju imati pristup ostvarenju određenih prava, ali im to nije omogućeno.

Moguće je razlikovati i ona prava kojima pojedina društva, skupine ili pojedinci streme, ali još nisu ostvarena kroz pozitivne zakonske norme. Pored toga važno je uzeti u obzir i ona prava koja su formalno zajamčena, ali država nema mehanizme ili resurse za njihovo osiguravanje ili se većina članova društva protivi njihovoj provedbi. Ovakva prava su u osnovi često potencijalne mogućnosti čija provedba u stvarnosti nije zaživjela u mjeri u kojoj je to neophodno (npr. zapošljavanje osoba s invaliditetom, jednakost udjela žena i muškaraca u političkim strukturama, pravo na plaću koja osigurava dostojanstven život i sl.). Stoga je kod razmatranja nemogućnosti ostvarenja prava moguće razlikovati različite razloge kao što su: a) ograničen pristup postojećim pravima zbog nejednake dostupnosti ili diskriminacije (npr. pristup liječničkim uslugama ili nekim vrstama socijalnih usluga), b) nemogućnost ostvarenja predviđenih prava zbog nedostatka resursa od strane države ili drugih instanci ili c) nepostojanje pozitivnih prava u društvu za koje pojedinac smatra da bi ih trebao imati.

2.4. Subjektivni doživljaj raspoloživih prava

Većina građana ili članova društva o pojedinim pravima razmišlja tek kada ih trebaju ostvariti ili su im na određeni način ugrožena, odnosno kada moraju izvršiti neke obveze prema drugim članovima zajednice. Pojedinci koji nemaju pravnu naobrazbu imaju drugačiju percepciju sustava prava od pravnika ili znanstvenika. Njih u svakodnevnom životu najčešće zanimaju specifična prava koja u određenoj situaciji žele ostvariti kao što su npr. pravo na povrat oštećenih proizvoda, na pomoć u kući za starije članove obitelji, na slobodne dane u organizaciji u kojoj rade, na subvenciju stambenog kredita, korištenje zajedničkih prostora u stambenoj zgradi, korištenje određenih vrsta liječničkih usluga i sl. Na temelju osobnog razumijevanja i interpretacije sustava navedenih formalnih i neformalnih normi pojedinac razvija osobni skup **očekivanih prava** za koja smatra da mu pripadaju.

U ovom kontekstu možemo navesti i kategoriju **subjektivnih prava** za koja pojedinac vjeruje da mu pripadaju iako ne proizlaze iz formalnih ili neformalnih prava koja vrijede u određenoj zajednici. Pri analizi osobnog doživljaja nepravde važno je uzeti u obzir i povrede

ove kategorije očekivanih prava. To mogu biti slučajevi uskraćenih nagrada ili pomoći koje nisu propisane, ali ih pojedinac očekuje i smatra pravednim zbog svojih ranijih zasluga ili zbog činjenice da su i drugi pojedinci imali takav tretman.

Ovaj subjektivni okvir očekivanih prava ne mora se nužno podudarati sa svim pravima koja stvarno vrijede u konkretnom društvu. **Opseg očekivanih prava može biti uži ili širi od realno dostupnog**, a ponekad pojedinci nisu niti upoznati sa svim pravima koja im pripadaju ili koja mogu ostvariti. Ovaj subjektivni doživljaj osobnih prava povezan je s različitim osobinama pojedinca pri čemu valja posebno istaknuti hijerarhiju osobnih vrijednosti, moralna načela kao i motive i prioritete koje osoba ima u vlastitom životu.

Na osnovi tog osobnog okvira, pojedinac razvija određena **očekivanja od vlastite okoline**. U slučajevima kada su ta očekivanja zadovoljena vjerojatno je da će takve ishode odnosa s okolinom osoba percipirati pravednim. U slučaju kada su ishodi niži od očekivanja, a važni za pojedinca, povećava se vjerojatnost doživljaja nepravde. Kada su ishodi ostvareni iznad očekivanja (npr. osoba je primljena na posao iako je bilo boljih kandidata) pojedinac može percipirati da taj ishod načelno nije pravedan, ali ga to ne mora uznemiriti kao što bi bio slučaj kod osobnog gubitka uslijed doživljene nepravde.

3. Razvoj ideje o jednakosti, ljudskim i socijalnim pravima

Ne može biti pravedan tko nije čovječan.

Pri analizi različitih postojećih i očekivanih prava koja vrijede u određenom društvu, korisno je razmotriti razvoj ideje o ljudskim i općim pravima tijekom razvoja civilizacije. Od samog nastanka ljudske zajednice odnosi među ljudima nastoje se regulirati pravima i obvezama koji se zasnivaju na različitim izvorištima i argumentima. Neka od pitanja koja su propitivala različita društva kroz povijest odnose se na temeljnu ljudsku prirodu, jednakost ljudi i ciljeve kojima bi društvo trebalo stremiti. Kratki pregled ideje o uređenju društva i pravima koja članovi zaslužuju ili trebaju zavrijediti ukazuje na velike razlike u odgovorima na ova pitanja kroz povijest. Razina i struktura prava mijenjala se tijekom proteklih tisućljeća razvoja društva pri čemu te promjene nisu bile brze niti linearne. Moguće je izdvojiti neke od važnih razdoblja, događaja i dokumenata koji su utjecali na svijest članova društva o potrebi zaštite prava i osiguravanju pravednijeg društva što se očitovalo kroz promjene pozitivnih zakonskih propisa te podizanje etičkih standarda. Analiza promjena ukazuje na činjenicu da su u današnje vrijeme ljudska prava na značajno višoj razini u odnosu na protekla tisućljeća, ali ostaje otvoreno pitanje koliki broj ljudi i u današnje vrijeme nema mogućnosti uživanja značajno bolje zaštite temeljnih prava u odnosu na razdoblja od prije dvije ili tri tisuće godina. Važna je spoznaja da je borba za neka od osnovnih ljudskih i socijalnih prava bila teška i duga, ali je u konačnici rezultirala pravednijim i boljim društvom za sve njegove članove.

Antropolozi prvobitnu zajednicu najčešće opisuju kao egalitarno društvo u kojemu su potrebe članova bile skromne, a uvjeti života i privređivanja nisu omogućavali gomilanje hrane ili resursa. Život u rodovskim zajednicama zasniva se jednakosti i uglavnom nema izrazitih podjela s obzirom na status, ugled ili hijerarhiju članova. Iz evolucijske perspektive empatija i briga za druge primarno je usmjerena na vlastite potomke, obitelj ili svoju socijalnu zajednicu (npr.

pleme, narod) što smanjuje potrebu za dominacijom i iskorištavanjem drugih. U novije doba primjeri egalitarnih društava su rijetki, ali se mogu prepoznati kod Eskima, afričkih Bušmana ili nekih indijanskih plemena. Solidarnost članova jedan je od uvjeta opstanka takvih homogenih zajednica u nepovoljnom prirodnom ili socijalnom okruženju.

Razvoj tehnika obrade zemljišta omogućava veću proizvodnju hrane i stvaranje viška što znači da je potrebno provesti preraspodjelu proizvedenih dobara. Tu se javlja začetak različitih pristupa u distribuciji dobara koje je zajednica stvorila te pronalaženja kriterija raspodjele. Razvijaju se procesi diferencijacije unutar zajednice i rangiranje članova s obzirom na ugled i status. Pojedinaac ili skupina koji imaju najveći ugled dobivaju središnju poziciju poglavara. Oni odlučuju o raspodjeli dobara, a članovi bliski s takvom osobom u boljem su položaju od ostalih. Društva s izraženom hijerarhijom nazivaju se rangirajućim i karakteristična su za plemensku zajednicu. Povećanje broja stanovnika dovodi do borbe za teritorij, sukoba i ratova te novih društvenih stratuma ratnika. Prava se počinju zasnivati na moći pojedinaca i skupina da nametnu svoje potrebe i interese na osnovi „zakona jačeg” na osnovi tjelesne snage ili brojnosti. Na taj način se stvaraju nejednakosti među članovima društva koje s vremenom mogu rasti, stvarati nezadovoljstvo i poticati sukobe (Bourbon, 2002).

Pojava robovlasničkog društva započinje oko 5. tisućljeća pr. Kr. i postaje okvir za jedan od najizraženijih oblika nejednakosti i nepravde u ljudskom rodu. Rob je čovjek koji predstavlja vlasništvo drugoga čovjeka ili skupine, prisiljen je za njih obavljati rad, a gospodaru je dopušteno upravljati njegovim životom, kažnjavati ga ili prodati drugom gospodaru. Ljudi su robovima postajali nakon zarobljavanja, zbog dugova ili kazni, ali i kroz različite oblike prisile. U različitim društvima kao što su Egipat, Babilon ili Perzija pa sve do antičkog oblika ropstva u staroj Grčkoj i Rimu razvijeni su i pravno oblikovani različiti oblici ropstva koji su smatrani prirodnim društvenim stanjem. Kao takvo ropstvo je ušlo i u zakonodavstvo od najranijih vremena. Hijerarhija i struktura odnosa unutar pojedinog društva najlakše se može razumjeti iz zakona i arhitekture prava dodijeljenih pojedinim članovima društva. Zakonik babilonskog kralja Hamurabija (1750. godina. prije Krista) predstavlja jedan od najstarijih sačuvanih zakona koji sadrži elemente kaznenog, obiteljskog, upravnog i državnog prava. Zakonik prihvaća klasnu podjelu u društvu i propisuje različita prava za pripadnike različitih slojeva u društvu i u osnovi nastoji sačuvati društvenu hijerarhiju. Tako npr. zemljoposjednici imaju veća prava od trgovaca, dok su robovi na dnu hijerarhije, a propisan je različit opseg prava i sloboda za vojnike, liječnike i obrtnike. Važan je status i počinitelja, ali i žrtve. U slučajevima kada su počinitelj i žrtva istoga statusa kazna je proporcionalna počinjenom djelu, ali kada je žrtva nižeg statusa i kazna za počinitelja je manja (Višić, 1989).

U antičko doba filozofi značajnu pažnju posvećuju pitanjima pravde, čovjekove prirode i idealnom uređenju ljudskog društva. Sokrat naglašava važnost suzdržavanja od nepravde, ali iz njegova djela i života može se zaključiti da je pobornik pozitivizma koji se očituje kroz izreku da je „pravedno ono što je zakonito”. Za njega je pravda vrsta mudrosti i predstavlja vrijednost za sebe i nije samo sredstvo za ostvarenje određenog cilja. Platon u četiri ključne vrline, pored mudrosti, hrabrosti i umjerenosti uvrštava i pravednost (Đurić, 1976). U njegovom djelu, osobito u knjizi *Država*, upravo pravednost i problem određenja pravednosti dobiva središnje

mjesto. Pravedna država u idealnom obliku podijeljena je na staleže unutar kojih svatko obavlja posao za koji je najsposobniji i koja u svom funkcioniranju integrira sve navedene vrline. Glavni cilj ovako zamišljene države jest dobrobit i sreća svih građana, ali u osnovi podrazumijeva hijerarhiju i različit položaj članova utemeljen na sposobnostima. Jedan od zaključaka jest da činjenje pravde čovjeka čini sretnijim iako to ponekad može biti suprotno vlastitom interesu. Nepravda izaziva sukobe, stvara neslogu, onemogućava zajednički rad i unosi nemir u čovjeka (Platon, 2004). Platonovi koncepti su idealistički i utopijski, ali predstavljaju prve priloge filozofskom određenju koncepta pravednosti.

Stoici u etičkoj fazi grčke filozofije naglašavaju važnost moralnosti i života u skladu s prirodom uz vrline mudrosti, razumnosti i pravednosti. Moralnost se određuje kao „život u skladu s prirodom” što podrazumijeva praćenje stvaralačkih snaga u prirodi i njihovih pravilnosti te razumijevanje općeg logosa.

Život u skladu s prirodom (lat. *lex naturae*) ujedno predstavlja i poslušnost prema božanskom zakonu (lat. *lex divina*). Stoici su ravnodušni prema zbilji koja ih okružuje i okrenuti unutarnjem životu, ali u ideju pravednosti i opće ljubavi za čovjeka uključuju i robove te napuštaju ideju o razlici između Helena i barbara. Ideje stoičke škole utjecale su na brojne kasnije filozofe kao i rano kršćanstvo (Long, 2002). Iz njihova djela se može razabrati da nema ostvarenja ideje morala bez pune jednakosti. Seneka, u kasnijem rimskom razdoblju, naglašava važnost dobre namjere i spremnosti ljudi da pomognu bližnjima, a dobročinstvo vidi kao jednu od važnih vrlina i dužnosti u odnosima među ljudima koji nisu u krvnom srodstvu. U svom djelu *O dobročinstvima* (lat. *De beneficiis*) Seneka promišlja etiku politike u doba Rima, razvijanje i važnost prijateljstva, načela davanja i primanja dobrih djela u okviru društvenih odnosa te općenito elemente socijalne etike (Griffin, 2013).

Sofisti propituju i kritiziraju različite tradicionalne oblike društvenih odnosa, a Alkidamant se zalaže za prirodno pravo svakog čovjeka na život u slobodi te navodi da „priroda nikoga nije učinila robom”, a ovakva razmišljanja nalaze se i kod nekih pripadnika Ciničke škole (Boardman i sur. 1996).

Antička filozofija usmjerava interes ka stvarnoj prirodi čovjeka i svemira čineći odmak od religijskih koncepcija tog doba. Međutim u to doba nastanka filozofije razmatraju se opća načela etike, ali humanizam u smislu brige za konkretne članove društva nije u fokusu. Koncept pravde i jednakosti postaju važna tema za filozofiju, ali nije uvijek jasno na koji socijalni krug društva se ta prava odnose.

Prva formalizirana prava i obveze ljudi u najvećoj mjeri proizlaze iz religijskih tekstova. Brojni tekstovi u Bibliji na neposredan ili simbolički način opisuju prava, obveze i kazne namijenjene ljudima.

Alexander i Alexander (1989) navode da Biblija sadrži kodeks ponašanja, moralnih načela i vrijednosti koji predstavljaju specifičan pogled na svijet, odnosno svjetonazor koji se zasniva na sustavu obveza i prava. Papo (2000) navodi da se osnovna nit prava koja se proteže u većini pravnih sustava judeo-kršćanske tradicije zasniva na božanskim zapovijedima predanim Adamu, Noi, Abrahamu i Mojsiju. Na osnovi ispunjavanja zapovijedi mogu se izvesti sljedeća opća ljudska prava koja vrijede za Noine nasljednike: pravo na život, pravo na slobodu,

pravo na jednakost, pravo na slobodu mišljenja i govora (s izuzetkom bogohuljenja), pravo na imovinu i pravo na stupanje u heteroseksualne odnose. Tako npr. pravo na život proizlazi iz zabrane ubojstva (Papo, 2000). Stari zavjet ne poznaje idealna, neotuđiva ili prirodna prava. Sva prava su uvjetna, stečena i provediva. Pravo na slobodu također nije univerzalno jer se već u Starom zavjetu priznaje institut ropstva, a Papo (2000) navodi da ukidanje ropstva nije bilo realno zbog toga što je već dugo bilo društvena činjenica. Prava uvijek predstavljaju konkretnu obvezu subjekta prema nositelju prava te su često iskazana kao obveze. Papo (2000) navođenje obveza (nasuprot pravima) objašnjava nastojanjem da se čovjeka „poduči skromnosti”. U kontekstu suvremene sistematizacije prava također je potrebno prava pojedinca izvoditi iz obveza drugih subjekata (pojedinaca, institucija, vlasti, društva u cjelini pa i samog Boga) prema samom čovjeku. Starozavjetni su zakoni nastojali osigurati da kazna ne bude veća od prekršaja te da ne bude osobne osvete pri čemu su teže kazne za prekršaje prema čovjeku od onih učinjenih protiv vlasništva. Načelo „oko za oko, zub za zub” koje se često navodi nailazi na različite interpretacije. Ponekad se ovo načelo tumači kao poziv na osvetu, dok dio autora naglašava ideju da se na ovaj način osigura pravda koja uključuje recipročnu odštetu te spriječi da kazna bude veća od krimena (Da Don, 2009). Ovo načelo može se odnositi i na recipročnu novčanu kompenzaciju. Ovo načelo nije rijetko niti u drugim zakonima tog vremena pri čemu se često primjenjivalo samo na osobe jednakog društvenog statusa.

Povijesno iskustvo židovskog naroda koji je živio raseljen i često izložen neprijateljskom odnosu okolnog stanovništva poticao je unutarnju solidarnost, socijalnu osjetljivost i međusobno pomaganje članova zajednice. Stari zavjet za Židove predstavlja svetu knjigu Toru ili Knjigu zakona (hebr. *tôrāh*: uputa, zakon) i predstavlja izvor tradicionalnog židovskog prava koje je opstalo do današnjeg vremena. Vezano uz proceduru važan aspekt pravičnosti suđenja zasniva se na pravilima da će presuda biti valjanija ako ju donosi više sudaca, a za suca se bira „punoljetna, pravdoljubiva, mudra, ponizna, skromna osoba koja je na dobru glas, koja ljubi bližnje i koja u narodu uživa poštovanje” (Da Don, 2009). Pored toga opisuje se dokazni postupak i važnost svjedoka (Heka, 2022, str. 81). Da Don (2009) opisuje neke aspekte odnosa prava i etike u tradicionalnom židovskom pravu i navodi da je temeljna ideja židovskoga prava usmjerena na unošenje pravednosti i morala u život pojedinca i društva. U pravnu proceduru nastoji se uključiti etički aspekt koji uključuje i ideju odgoja čovjeka i pozitivne društvene promjene koje iz prava moraju proisteći. U tom kontekstu opisuju se pravila kod kojih je neophodno ljudsko procjenjivanje i prilagođavanja pravila novonastalim situacijama. Za razliku od načela pozitivizma, tj. odmjeravanja prekršaja u odnosu na pozitivnu pravnu normu ovdje je naglasak na usporedbi s etičkim standardima. Pojam pravednosti u ovom slučaju može se razlikovati od uobičajenog pravnog svjetonazora prihvaćenog u svijetu. Na osnovi tumačenja cilj nije nužno primarna zaštita prava i imovine pojedinca već podizanje moralne razine društva.

Rano kršćanstvo i Novi zavjet u središte stavljaju milosrđe, ljubav i jednakost među ljudima. Iako se pojedini dijelovi Biblije mogu tumačiti na različite načine ovaj dio Novog zavjeta naglašava prioritet milosrđa nad zgrtanjem bogatstva. U Evanđelju po Mateju (25. poglavlje) opisuju se djela milosrđa. Bryan (2005) opisuje tjelesna i duhovna djela milosrđa. Tjelesna djela milosrđa su: 1) gladnoga nahraniti, 2) žednoga napojiti, 3) siromaha odjenuti, 4) putnika primiti 5)

bolesna i zatvorenika pohoditi, 6) zarobljenike i prognanike (izbjeglice) pomagati, 7) mrtve pokopati. Ova djela postaju načela na osnovi kojih će se na posljednjem sudu ljudskim bićima suditi prema iskazanim ili uskraćenim djelima milosrđa (Bryan, 2005). Sekularno razmatranje ovih načela ukazuje na iznimno važan status socijalne osjetljivosti, milosrđa i socijalne pravde u samoj srži kršćanstva. Zanimljivo je u ovom kontekstu razmotriti i značajke prvih ranokršćanskih općina. Kršćanstvo je u samom začetku propovijedalo jednakost svih ljudi i bilo široko prihvaćeno od nižih i siromašnijih slojeva društva. U kršćanskim općinama sva imovina je zajednička. Oni odbacuju carsku vlast i rimske bogove. U knjige Novog zavjeta spadaju Djela apostolska koja opisuju širenje kršćanstva i prve kršćane. Između ostalog u 4. poglavlju (32-35) se navodi „...A mnoštvo vjernika bilo je jedno srce i jedna duša. I ni jedan nije govorio za imanje svoje da je njegovo, nego im je sve bilo zajedničko. I apostoli su s velikom silom svjedočili za uskrsnuće Gospodina Isusa Krista, i velika je milost bila na svima njima. Jer ni jedan među njima nije bio siromašan. Tko je posjedovao njive ili kuće, prodavao bi ih i donosio novce, što su uzimali za to i stavljali su pred noge apostolima. A davalo se svakome, koliko je tko trebao.” Na temelju ideja ranog kršćanstva razvijen je i kasniji socijalni nauk crkve koji značajno uvažava načela socijalne pravednosti i solidarnosti.

Srednji vijek na području Europe donosi potpunu podređenost stanovništva volji plemstva i feudalnih veleposjednika. Razvoj gradova stvara nove slojeve slobodnih ljudi, trgovaca i gradskog stanovništva koji se bogate i nastoje zaštititi svoja prava. Važan dokument predstavlja povelja Magna Carta iz 1215. godine koju je pod pritiskom velikaša potpisao kralj John. Ovim dokumentom se ograničava moć i samovolja engleskih kraljeva koji se obvezuju da neće slobodne ljude lišavati života i slobode niti će im biti uskraćena pravna zaštita. Trgovcima se daje pravo na slobodno kretanje i trgovanje i uspostavljaju se kontrolni mehanizmi za provedbu odredbi. Povelja je značajna jer se tijekom stoljeća razvila u simbol ograničavanja apsolutne vlasti monarha te sadrži začetak ideje predstavničke vlasti i poštivanja ljudskih prava. Povelja je stvorila pretpostavke za razvoj ustavne monarhije i danas je važan dio engleskog ustavnog zakonodavstva i određenja sloboda. Od 13. stoljeća u Engleskoj počinju jačati ovlasti Parlamenta u odnosu na kralja.

Sljedeći dokument koji osigurava prostor zaštite građanskih sloboda i prava predstavlja Peticija o pravima (*Petition of Right*) iz 1628. Ovim dokumentom Parlament od kralja zahtijeva sljedeća načela: bez suglasnosti Parlamenta kralj ne može ubirati poreze niti određivati veličinu poreza, a podanici ne mogu biti kažnjavani za neplaćanje poreza koje Parlament nije odobrio. Pored toga vojska se ne može smještati u kućama građana, niti u vrijeme rata mogu djelovati izvanredni sudovi. Na ovaj način se ograničava samovoljno uvođenje novih poreza od strane vladara i poštuje privatni prostor.

Engleski Parlament 1679. donosi dokument poznat pod nazivom *Habeas Corpus* s ciljem zaštite od kraljeve samovolje i odmazde. Ovaj institut postao je poznat u pravu kao načelo zaštite prava osumnjičenih osoba i samovoljnog postupanja izvršne vlasti. Predstavlja jedan od važnijih dokumenata o ljudskim pravima usmjeren na prava jednakosti građana pred zakonom i pravično suđenje. U zakonodavstvu se odnosi na načelnu zabranu uhićenja bez zakonski utemeljene odluke, ograničenje zadržavanja u pritvoru bez ozbiljnih dokaza o krivnji, pravo

na brzo izvođenje na sud i ostala prava osumnjičenika tijekom pravosudnog procesa. Na ovaj način se naglašavaju ovlasti suda i načelo zakonitosti u kaznenom postupku.

Daljnja razrada prava i sloboda građana opisuje se u dokumentu Povelja o pravima (*Bill of Rights - An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown*) koji donosi engleski Parlament 1689. Dodatno se razrađuju načela i procedure provedbe zakonitosti, sloboda govora u Parlamentu i utvrđuju ovlasti Parlamenta u odnosu na kralja. Postaje model za kasnije dokumente kojima se utvrđuju građanska i opća prava pojedinaca osobito u američkom zakonodavstvu.

Razvoj znanosti i umjetnosti, nova otkrića, mreža sveučilišta, povezivanje intelektualaca iz različitih zemalja otvaraju prostor za promjene i drugačije promišljanje organizacije društva i prava čovjeka. Tijekom 17. i 18. stoljeća u razdoblju prosvjetiteljstva javlja se otpor autoritetima crkve i nasljednog plemstva, a potiče znanost, obrazovanje, tolerancija i individualizam. Na osnovi kritike golemih nepravdi srednjovjekovnog društva i feudalizma stvaraju se temelji za razvoj političkih sloboda i demokracije, liberalnijih društvenih odnosa, razvoja znanosti i korištenja razuma i ljudske inteligencije kao temelja napretka društva. Među značajne filozofe i znanstvenike tog razdoblja spadaju J. Locke, R. Descartes, B. Spinoza, Voltaire, D. Hume, I. Newton, I. Kant i dr. (Porter, 2001).

J.J. Rousseau (1712 – 1778) polazi od pretpostavke o iskvarenosti civiliziranog čovjeka koji je po temeljnoj prirodi dobar. Početnu nejednakost utemeljenu na težnji za privatnim vlasništvom društvo je nastavilo učvršćivati kroz podjelu rada i hijerarhiju moći. Rousseau promišlja suverenu i slobodnu građansku državu u kojoj „opća volja” (različita od volje svih) mora postati izvorom i temeljem svakog prava. Rousseau i J. Lock protive se ropstvu jer narušava temeljno prirodno pravo čovjeka koje nije dano čovjeku na osnovi prava ili običaja već je univerzalno i neotuđivo (Rousseau, 1978).

I. Kant (1724 – 1802) u svom djelu veliku pažnju pridaje moralu. Moralni zakon Kant naziva kategoričkim imperativom i smatra da čovjek posjeduje apriorni zakon koji mu nalaže kako se treba ponašati. Kant naglašava da je jedna od temeljnih dužnosti poštovanje posebnog dostojanstva čovjeka kao razumnog i slobodnog bića. Načelo vlastitog djelovanja, na osnovi vlastite slobodne volje, treba biti načelo djelovanja svih ostalih ljudi.

Unatoč progresivnim idejama o jednakosti među ljudima pojedini suvremeni autori upozoravaju da temelj izvođenja prava i jednakosti često nije ljudsko biće već „bijeli čovjek”, i to prije svega „bijeli muškarac” (Freter, 2018). Freter analizira neke elemente bjelačke supremacije u tekstovima Voltairea, Huma i Kanta te upozorava, uz važnost povijesne kontekstualizacije, da se tu još uvijek ne prepoznaje potpuna ljudska jednakost. Voltaire polazi od ideje o jednakosti među ljudima kao idealu, ali prihvaća kao prirodno stanje superiornost bjelačke rase nad crnačkom ili bogatih nad siromašnima. U svojim tekstovima o antropologiji i geografiji Kant opisuje razlike među rasama i navodi da se ljudski rod najsavršenije oslikava u bijeloj rasi, dok Indijancima pripisuje manje talente, pri čemu su pripadnici crnačke rase još niže u toj hijerarhiji. Slična razmatranja nalaze se i kod Davida Huma (Chukwudi, 1997). Freter postavlja polemičko pitanje nije li Kantova Kritika čistog uma zapravo Kritika čistog bjelačkog (muškog) uma, te dovodi u odnos

ideju kategoričkog imperativa i prihvaćanja hijerarhija među rasama. Brojni filozofi i mislioci uočavaju postojeće razlike među različitim rasama, spolovima ili narodima, ali nije uvijek jasna geneza tih razlika. Radi li se o prirodnim razlikama u superiornosti ili posljedicama nejednakih povijesnih, ekonomskih i drugih uvjeta razvoja? Paralelno s razvojem prosvjetiteljstva, humanističkih i liberalnih ideja društveni realitet predstavljaju kolonijalizam, robovlasništvo, progoni Indijanaca u Americi i drugi duboko diskriminatorni procesi u kojima su milijuni ljudi obespravljani. Analitičari ideja o jednakim pravima ponekad naglašavaju da ta prava ne uključuju cjelokupno čovječanstvo i da odražavaju eurocentristički duh zapadne civilizacije.

Tijekom 15. stoljeća počinje razvoj trgovine robljem kada pojedine europske zemlje zarobljavaju crnačko stanovništvo Afrike i brodovima ih prevoze u kolonije gdje ih prodaju kao robove. Ovo mračno poglavlje novije povijesti trajalo je više stoljeća i ostavilo duboke posljedice na savjesti moderne civilizacije, ali i današnjem položaju afroameričkog stanovništva. Više milijuna Afrikanaca zauvijek je nasilno odvojeno od svojih obitelji i prodano u ropstvo. Za vrijeme višetjednog putovanja nagurani ispod palube i vezani lancima mnogi od njih nisu preživjeli putovanje. Robovi su stavljeni u okove, žigosani te prodavani na sajmištima robova bez ikakvih ljudskih prava. Mnogi od njih bili su prisiljeni cijeli život raditi u iznimno teškim i ponižavajućim uvjetima (Völker-Rasor, 2016). Afroamerikance smatralo se divljacima i manje vrijednim bićima, a njihovo odvođenje u Novi svijet smatra se njihovim izbavljenjem iz barbarskog mraka.

Pojedini evangelisti u Americi zalažu se protiv maltretiranja robova, ali u konačnici ne osporavaju samu instituciju ropstva. Međutim najveći poticaj opstanku trgovine robovima i robovlasništva predstavlja profit koji se na taj način ostvarivao. Williams (1944) opisuje veliku važnost trgovine robovima za britansko bankarstvo i industriju, a značajan dio ekonomske moći kolonijalnih sila i SAD-a proistekao je iz izrabljivanja robova. Ekonomske promjene i industrijska revolucija smanjile su ekonomsku isplativost robovlasništva što je s vremenom dovelo do postupnog procesa njegovog ukidanja. Pored toga brojne zemlje na području Amerike, Azije i Afrike postaju kolonije, a njihovo stanovništvo je pokoreno novoj vlasti.

Američki rat za nezavisnost započeo je 1775. godine i rezultirao značajnim promjenama na tadašnjem britanskom kolonijalnom području, ali i postavio nove kriterije borbe za suverenitet i prava naroda. Nakon nastanka Sjedinjenih američkih država postoji polarizacija s obzirom na pitanje robovlasništva. Godine 1776. Parlament američke države Virginije usvojio je Deklaraciju o pravima Virginije (*The Virginia Declaration of Rights*) koja se sastoji od 16 članaka. Deklaracija povezuje ideje o prirodnim pravima građana sa specifičnim jamstvima za njihovu zakonsku zaštitu te zaštitu od mogućnosti zloporaba od strane vlasti. Najveći dio teksta napisao je G. Mason. U prvom članku se navodi da su „svi ljudi prirodno jednako slobodni i neovisni te imaju određena urođena prava”. Vlast treba biti uspostavljena s ciljem opće koristi, zaštite i sigurnosti ljudi, nacije ili zajednice. Od svih različitih oblika vlasti najbolja je ona koja može osigurati najveći stupanj sreće i sigurnosti. Ova Deklaracija imala je značajan utjecaj na američku Deklaraciju o neovisnosti usvojenu mjesec dana kasnije i inspirirala je brojne kasnije dokumente vezane uz ljudska i građanska prava. Pored propisivanja zakonskih odredbi uvode se i određena moralna načela kojima bi se trebalo rukovoditi. Mason koji je bio zaslužan za

tekst Deklaracije, govorio je protiv ropstva, ali je sam imao vlastite robove i njegovi biografi navode da ih nikada nije oslobodio već ih je ostavio u nasljeđe vlastitoj djeci (Wallenstein, 1994). Iz tekstova dostupnih na stranici Instituta Američke povijesti Gilder Lehrman (<https://www.gilderlehrman.org>) navodi se da je George Washington držao oko 250 muškaraca, žena i djece u ropstvu, a koji su njegovom voljom oslobođeni nakon njegove smrti 1799. Washington nije javno govorio protiv ropstva i prihvaćao ga je kao činjenicu. Kroz privatnu korespondenciju razabire se da ipak nije sretan s postojanjem ropstva za koje uviđa da je nemoralno i protivno idealima slobode i jednakosti.

Američka deklaracija o neovisnosti proglašena je 4. srpnja 1776. godine, od strane Kontinentalnog kongresa, čime se proglašava neovisnost od Velike Britanije. U Deklaraciji se navodi da su „svi ljudi stvoreni jednaki, da su obdareni od strane njihovog Tvorca određenim neotudivim pravima, među kojima su život, sloboda i težnja za srećom”. U tekstu deklaracije naglašava se tiranija i narušavanje prava od strane britanskih kolonizatora. Deklaracija se može smatrati prvim dokumentom kojim je proglašeno načelo suvereniteta naroda. Sadržaj Deklaracije u osnovi proizlazi iz teorije prirodnog prava i sličan je engleskoj Povelji o pravima iz 1688. Deklaracija je važna za razvoj demokracije u SAD-u i izradu budućeg Ustava proglašenog 1787. (Britanica, 2022; Bilhartz i Elliott, 2007).

Nakon američkog rata za nezavisnost krajem 18. stoljeća dio sjevernih država ukida ropstvo (razdoblje 1780. do 1786. godine), dok ga južne države zadržavaju u svom zakonodavstvu. Razlike u strukturi gospodarstva sjevera i juga prožimale su se i kroz pitanja prema slobodi rada i ropstvu kao političkoj, moralnoj, ali i ekonomskoj kategoriji.

U sjevernim državama SAD-a razvija se tzv. abolicionistički pokret koji se zalaže za bezuvjetno oslobađanje robova i 1833. osniva se Američko društvo za borbu protiv ropstva. Jedan od predvodnika pokreta novinar i socijalni reformator W.L. Garrison smatra da ropstvo i kolonijalizam treba ukinuti jer su suprotni duhu temeljnog kršćanstva. A. Lincoln 1861. postaje predsjednik SAD-a i zalaže se za potpuno ukidanje robovlasništva u svim zemljama. Južnjačke države u kojima je robovlasništvo na snazi formiraju Konfederaciju i proglašavaju odcjepljenje od SAD-a čime izbija Američki građanski rat koji traje do 1865.

Lincoln 1863. objavljuje Proglas o emancipaciji kojim se proglašava sloboda za robove u južnim državama u kojima središnja vlast nije imala kontrolu, tako da nije imao stvarnog efekta do kraja rata. U siječnju 1865. godine Kongres je potvrdio trinaesti amandman kojim se formalno ukida ropstvo, odnosno trgovina robovima i posjedovanje robova (Sellers, 1996).

Nakon atentata na predsjednika Lincolna 1865. godine u južnim državama ponovno se aktiviraju rasni zakoni (*Black Codes*). Zakonom o rekonstrukciji 1867. južna područja se stavljaju pod vojnu upravu tijekom koje bivši „crni” robovi dobivaju građanska prava (1868) i prava sudjelovanja na izborima (1870). Međutim prava afroameričkog stanovništva i dalje su bila značajno ograničena u praksi pri čemu su segregacija i diskriminacija u svakodnevnom životu opstali do druge polovice dvadesetog stoljeća. Osobe crne boje kože nisu smjele koristiti određene škole, restorane, hotele, prijevozna sredstva, trgovine i sl., a bio im je otežan i izlazak na izbore. U SAD-u je tek 1964. godine usvojen Zakon o građanskim pravima kojim se, barem formalno, zabranjuje diskriminacija na temelju „rase, boje kože, religije i nacionalnosti”. Zakon o glasačkim pravima usvojen je 1965. godine.

Britanija je formalno zabranila trgovinu robljem 1807. godine (*Slave Trade Act*), a prijevoz robova brodovima drugih nacija smatrao se piratstvom. Kongres SAD-a 1794. godine donosi Zakon o trgovini robljem koji zabranjuje uvoz novih robova u SAD i sudjelovanje u međunarodnoj trgovini robljem. Formalna zabrana uvoza robova u SAD proglašena je 1807. godine (Sparks, 2017). Naglasak ovih odluka je u većoj mjeri na trgovini i gospodarstvu, a manje se zasnivaju na ljudskim pravima ili humanističkoj motivaciji.

Valja naglasiti da je trgovina „bijelim robljem” započela znatno prije otkrića Amerike. Stoga je važno podsjetiti na odluku Velikoga vijeća Dubrovačke Republike kojom se 1416. ukida trgovinu robljem na području od Budve do Splita jer se takva trgovina smatra „sramotnom i nečovječnom”. Dopusštena je kupovina roba za vlastite potrebe što se u to doba smatralo prihvatljivim. Bašić (2006) navodi da zapisi ukazuju da brodovi Dubrovačke Republike nisu sudjelovali u trgovini robljem niti kasnije jer „pomorcima Republike sv. Vlaha nije toga dopuštao istančani njihov odgoj i prirodna otmjenost” iako je ta vrsta trgovine donosila veliki profit. Bašić navodi i odredbu iz Statuta grada Dubrovnika iz 1272. godine prema kojoj „robovi koji plove kao mornari na dubrovačkim brodovima, plove kao slobodnjaci”.

Na europskom tlu razvoj znanosti i prosvjetiteljstva čine neodrživim ustroj države na feudalnim staleškim načelima. Nezadovoljstvo pravima najbrojnijih društvenih skupina građanstva i seljaštva dovodi do revolucije u Francuskoj. Opći cilj je širenje općih prava na široki sloj stanovništva u odnosu na dominaciju plemstva i kralja. Jedan od ključnih dokumenata francuske građanske revolucije predstavlja *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. Deklaracija propisuje prava pojedinaca i kolektivna prava naroda prema državi. Prvi članak Deklaracije glasi „Ljudi se rađaju i žive slobodno i jednaki su u pravima”. Deklaracija se zasniva na načelima prosvjetiteljstva i odražava duh Francuske revolucije koji simbolizira parola „Sloboda, jednakost, bratstvo”. Suverenitet proizlazi iz naroda, a ne kralja ili božanstva, svrha je političkog udruživanja očuvanje prirodnih prava (tj. slobode), privatnoga vlasništva, nepovredivosti osobe, jamči se sloboda govora, misli i vjere i dr. Posljedice revolucije su ukidanje feudalizma, jačanje građanskog društva i države (Chartier, 1991). Francuska revolucija otvara novo poglavlje u društvenim promjenama na prostoru Europe, koju čekaju brojni sukobi, ratovi i narušavanja ljudskih prava koji će epilog dočekati tek završetkom Drugog svjetskog rata.

4. Različite ideje o socijalno pravednom društvu i državi

Kada bi zadatak bio odabrati društvo koje je do današnjeg trenutka u najvećoj mjeri ostvarilo ideal pravde i socijalne jednakosti to vjerojatno ne bi bio lagan posao. Kroz povijest su se javljale različite ideje o pravednom društvu koje nisu nikada ostvarene u praksi, dok su neki pokušaji ostvarenja ideja o pravednom društvu rezultirali državama koje nisu rezultirale zadovoljstvom i blagostanjem svojih članova. Ideja socijalne države predstavlja model prema kojemu država preuzima odgovornost za osnovne egzistencijalne uvjete svojih građana (Puljiz i sur., 2000) što uključuje održavanje socijalne sigurnosti građana i ispravljanje različitih oblika socijalnih nepravdi.

Neke od temeljnih teorijskih premisa takvog društva uključivale su opću jednakost članova, distribuciju dobara među članovima društva, privatno vlasništvo i socijalnu osjetljivost društva te različite oblike intervencije države u gospodarske procese kako bi se osigurala socijalna prava i pravednost. Iskustva pokazuju da niti jedan od ovih faktora nije moguće dovesti u neposrednu vezu s doživljajem pravednosti društva od strane članova. Neke od dilema koje su i danas aktualne odnose se na omjere privatnog i državnog (društvenog) vlasništva, načela (pre) raspodjele društvenih dobara (egalitarizam nasuprot meritokraciji), slobodno tržište nasuprot strogoj regulaciji i planiranju od strane države itd. Tijekom povijesti lijeve političke ideje bile su osjetljivije na probleme socijalnih prava, ali rješenja za socijalno pravedno društvo traže se unutar cjelokupnog spektra političkih i ekonomskih ideja. Reisch (2002) navodi da je ideja socijalne pravde postala podjednako prihvatljiva zagovornicima dijametralno suprotnih pogleda na društvo, ali je stvarno značenje socijalne pravde (p)ostalo zamagljeno. Reisch navodi da liberali i konzervativci, sekularisti i pobornici religije svoje programe opisuju kao socijalno pravedne, a Miller (1999) naglašava moć koju koncept socijalne pravde ima kao ideal posljednjih desetljeća. Na tragu ovih ideja želimo naglasiti da socijalnu pravednost ne treba povezivati primarno s političkim svjetonazorima već s temeljnim ljudskim vrijednostima. Pored toga konačan sud o socijalnoj i općoj pravednosti društva ostaje na doživljaju članova svakog pojedinog društva neovisno o političkim ili ekonomskim okolnostima.

4.1. Privatno vlasništvo, jednakost članova i raspodjela dobara

Ideje o pravednom društvu razvijale su se od antičke filozofije i Platonovih promišljanja pravednosti do današnjeg vremena. Ova pitanja imaju svoj ekonomski, politički i vrijednosni aspekt. Ideje jednakosti i odbacivanje privatnog vlasništva često se povezuju s lijevim političkim idejama socijalizma i komunizma međutim važno je podsjetiti da se ta ideja javlja i kod ranih kršćanskih zajednica. One imaju obilježja jednakosti i odbacuju ideju bogatstva i privatnog vlasništva koja predstavlja opozit njihovim izvorišnim vrijednostima. U ranijim poglavljima opisani su dijelovi iz Novog zavjeta u kojemu se kroz Djela apostolska opisuje život prvih kršćanskih općina. Članovi su prodajom vlastite imovine doprinosili zajednici u kojoj je svatko dobivao koliko je trebao. U to doba ranog kršćanstva iznimno je važan faktor posvećenost Kristovoj ideji jednakosti svih ljudi, skromnosti, međusobnoj solidarnosti i vjeri u Kraljevstvo na nebu (Biblija, Kršćanska sadašnjost, 2018).

Francuski filozof i povjesničar G. B. Mably (1709 – 1785) smatra da prirodno stanje obilježava jednakost svih ljudi i koncept zajedničkog vlasništva nad dobrima. Nastanak privatnog vlasništva izaziva nesuglasice i nemire unutar društva. On predlaže ograničavanje i ukidanje privatnog vlasništva jer će na taj način zavladata mir i jednakost među ljudima te postići ostvarenje stvarne sreće i općeg dobra. Zalaže se za jednakost članova društva pred zakonom i naglašava koncept jednakosti potreba. Iz pozicije morala veću vrijednost pridaje ljudskim vrlinama nego posjedovanju materijalnog bogatstva, a kritičan je i prema konceptu naslijeđenog bogatstva i privilegijama plemstva koje se ne zasnivaju na vlastitom radu. Mablyeve ideje u osnovi su kasnijih ideja komunizma (Wright, 1997).

Uočavanje ogromnih društvenih nejednakosti i društvene nepravde kod dijela autora dovodi do kritike društva koja polazi s pozicija utopije. Francuski politički filozof utopist E.G. Morelly (1717-1778) kritizira tadašnje društvo i hijerarhiju u djelu *Kodeks prirode*. Predlaže ustavni okvir koji bi trebao osigurati egalitarno društvo bez privatne imovine, a kritičan je prema ulozi braka, policije i crkve. Prema Morellyu većina društvenih i moralnih problema proizlazi iz privatnog vlasništva i pohlepe. Prirodno stanje ne poznaje privatno vlasništvo jer prirodna dobra pripadaju svim ljudima, a društvo bi trebalo osigurati sreću svojih članova. Mnogi pobornici socijalističkih i komunističkih ideja raspravljali su o ovim konceptima (Goldie i Wokler, 2006).

Francuski filozof i socijalni reformator H. Saint-Simon (1760 – 1825) jedan je od utemeljitelja modernoga socijalizma i kroz svoj rad razvija viziju „boljeg društva” (ELZ). Predlaže izučavanje zakonitosti funkcioniranja društva primjenom empirijskih metoda kako bi se utvrdili optimalni oblici društvene organizacije. Kritičan je prema slojevima društva koji ne proizvode, poput plemstva, a zagovara ideju društvene kooperacije i općeg bratstva među ljudima, ali i primjenu temelja kršćanstva u politici države. Smatra da oni koji proizvode trebaju i upravljati društvom. Saint-Simon prepoznaje važnost ekonomskih tema i socijalnih prava radnika. Naglašava ulogu znanosti koja bi trebala pomoći u zadovoljavanju osnovnih ljudskih potreba. Važno je spomenuti i njegovu ideju konfederalne Europe sa zajedničkim parlamentom što bi prema njegovu mišljenju preveniralo ratove i sukobe na području Europe. Iako se njegove ideje svrstavaju u utopijski socijalizam može ga se smatrati socijalnim reformatorom (Claeys, 2005).

Britanski industrijalac i društveni reformator Robert Owen (1771 – 1858) razvija ideje čiji je cilj sprječavanje izrabljivanja radnika i poboljšanje uvjeta njihovog života. Svoje ideje ostvaruje kroz nekoliko projekata koji predstavljaju zanimljive „socijalne eksperimente” u kojima nastoji ostvariti pravedniju organizaciju rada i povećati prava radnika. Owen je uspješan poslovni čovjek u području tekstilne industrije, ali ujedno i filantrop s razvijenim moralnim i humanističkim vrijednostima. Owen prepoznaje socijalne probleme radnika koji se očituju u iznimno lošim uvjetima stanovanja i higijene, niskim obrazovanjem, visokim stupnjem kriminala i alkoholizma te općim siromaštvom. U mjestu New Lanark u Škotskoj organizira, za svoje radnike, zajednicu u kojoj se poboljšavaju uvjeti smještaja, osigurava minimalna zdravstvena zaštita, otvara trgovine s hranom uz povoljne cijene, nastoji poboljšati higijenske navike i organizira obrazovanje za djecu. U školama se izbjegava tjelesno kažnjavanje i tradicionalne metode odgoja, a značajna pažnja posvećuje odgoju. U to vrijeme radni dan je trajao i do 16 sati, a Owen se zalaže za njegovu ograničavanje osobito kada se radi o djeci. Owen se pripisuje poznati slogan „osam sati rada, osam sati rekreacije, osam sati odmora” (Donnachie, 2000; Owen, 1980).

Njegovi partneri u početku nisu bili oduševljeni dodatnim troškovima uložnim u socijalnu zaštitu radnika, ali su prihvatili Owenove reforme budući da se i uz te troškove ostvarivao prihvatljiv profit. Funkcioniranje tvornice i zajednice u New Lanarku izazvalo je širu pažnju političara i reformatora koji su je obilazili i bili iznenađeni uvjetima industrijskog okruženja sa zadovoljnom i motiviranom radnom snagom. Owenove ideje čine ga pionirima ideje o važnosti ljudskih potencijala kao i urbanog planiranja koje predviđa plansku izgradnju naselja u okolini tvorničkih pogona. Ovaj koncept korišten u brojnim kasnijim primjerima potiče radnike da generacijama budu vezani uz tvornice u čijoj blizini žive. U kontekstu industrijske revolucije ova iskustva otvaraju prostor za uvođenje propisa kojima se zakonski reguliraju prava radnika i radni uvjeti u Engleskoj.

Jedna od ključnih postavki Owenove filozofije sugerira da je čovjekov karakter rezultat vanjskih faktora na koje sam ne može utjecati te naglašava važnost odgoja i obrazovanja od rane dobi. Owen zagovara model radničkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i formiranja ravnopravnih zajednica kojima bi članovi sami upravljali i odlučivali. Na tragu tih ideja i potaknut vjerom u ljude započinje novi projekt u Americi osnivanjem zajednice New Harmony. Ideja funkcioniranja zajednice zasnivala se na zajedničkom suodlučivanju članova bez vanjske regulacije. Zajednica je završila potpunim slomom, a razlozi se pripisuju različitim interesima, egoizmu članova i podskupina, nedisciplini i nedostatku regulative. Owen se zalagao za uklanjanje ropstva, ravnopravnost muškaraca i žena te smanjenje siromaštva koje je bilo posljedica brze industrijalizacije (Siméon, 2017). Neke od njegovih ideja socijalne politike prema radnicima utkane su u suvremenu europsku socijalnu misao, dok su ga zbog drugih ideja smatrali socijalistom utopistom. Njegove kritike religije, koncepta braka i obitelji i privatnog vlasništva odmiču se od temeljnih ideja socijalne politike i radničkih prava i usmjerene su na izgradnju drugačijeg društva. Njegov rad se može razmatrati između paternalizma i socijalnih reformi do socijalizma. Dio kritičara zaključuje da je bio uvjeren u svoje ideale pri čemu je zanemarivao ljudsku prirodu i psihologiju (Siméon, 2017; Donnachie, 2000).

U socijalističkom sustavu potican je model samoupravljanja u radnim organizacijama koji u ovom kontekstu može biti zanimljiv kao eksperiment u prirodnim uvjetima u području socijalne i organizacijske psihologije. Konceptualno sustav uključuje visok stupanj proceduralne pravednosti kroz različita tijela radničkog savjeta, radničke kontrole i procedura radničkog sudjelovanja u odlučivanju procesima. Osnovna ideja uključivala je široku distribuciju socijalne moći, odnosno mogućnosti zaposlenika da utječu na procese. Socijalno-psihološki aspekti samoupravljanja pokazuju da dio radnika ne pokazuje interes za upravljanje, tj. za sudjelovanje u procedurama već su usmjereni na distributivni aspekt, tj. naknadu koju dobivaju za rad. Zvonarević (1985) navodi da jedan od problema predstavlja nedostatak interesa radnika za sudjelovanjem u upravljanju pa je jedan od čestih problema u to vrijeme nedostatak kvoruma na radničkim vijećima. Whitehorn (1976) ispituje neka važna pitanja kao što su: a) je li tvornica kojom upravljaju radnici demokratičnija, b) percipiraju li zaposleni u tvornici kojom upravljaju radnici svoje uvjete povoljnijima u odnosu na drugačije sustave upravljanja, c) povezuje li se radničko samoupravljanje s nižim stupnjem otuđenja te kakav je odnos između aktivne participacije u samopravnom odlučivanju i otuđenja vezanog uz rad.

Autor uspoređuje percepciju radnika u bivšoj Jugoslaviji s radnicima u kapitalističkom sustavu kao što je Kanada i ne nalazi razlike vezane uz doživljaj vlasništva dok je odnos s konceptom otuđenjem nekonzistentan i povezan sa širim društvenim kontekstom. Autor navodi da je otuđenje vezano uz rad manje u Jugoslaviji nego u Kanadi, ali je kod otuđenja vezanog uz svakodnevni život rezultat obrnut. Pozitivni aspekti odnose se na neke oblike distribucije koji se očituju kroz izgradnju stanova za radnike, radnička odmarališta, povoljne kredite za privatnu stambenu gradnju što se percipira većom socijalnom integracijom i šire zajednice. S druge strane ostala je visoka percepcija neegalitarnosti između administracije i radnika u proizvodnji. Županov i sur. (1969) navode da se svega 30-ak posto radnika osjeća vlasnicima poduzeća i zaključuje da se prosječan radnik u većoj mjeri osjeća i ponaša kao najamni radnik, a ne suupravljlač. Uz probleme vlasništva nad poduzećem veže se i problem percepcije temeljnih ciljeva i aspiracija društva iz perspektive radnika. Prvo mjesto na rang listi prioriteta radnici pridaju većoj ekonomskoj učinkovitosti, boljim uvjetima rada i višim prihodima, decentralizaciji države i otvaranju novih radnih mjesta. Whitehorn (1976) navodi da i odgovori radnika prioritet stavljaju na produktivnost, a manje na suradnju i solidarnost. U svakom slučaju rezultati ukazuju da vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju ne rješava sve probleme koji utječu na doživljaj socijalne pravednosti i otuđenja na individualnoj razini.

4.2. Intervencije države u ekonomske i socijalne procese

Ostvarenje socijalno pravednog društva podrazumijeva ulogu države u osiguranju socijalnih prava na način da intervenira u društvene i ekonomske procese te provodi preraspodjelu društvenih dobara prema određenim načelima. Barry (2005) opisuje razvoj modernog koncepta socijalne pravde u vrijeme industrijske revolucije u Francuskoj i Britaniji sredinom 19. stoljeća. Jedna od potencijalno revolucionarnih ideja u osnovi koncepta socijalne pravde jest da se pravednost društvenih institucija ne može ostvarivati samo na marginama društva već u njegovom

središtu. Za razliku od feudalizma, industrijalizacija i kapital stvaraju novu kategoriju radnika koji sami ne proizvode hranu, trebaju smještaj blizu tvornica u gradovima i postaju u potpunosti ovisni o plaći koju zarađuju. Nehumani uvjeti rada i smještaja, siromaštvo i nesigurnost života ovisnog o tržištu postaju opći društveni problemi koji zahtijevaju rješenja. Ovi problemi prepoznati su od strane političkih filozofa, ekonomista, ali i svakodnevne politike. Postaje jasno da se pojedini procesi moraju regulirati od strane javne vlasti (npr. zdravstvo, školstvo, javni prijevoz) i da ne smiju biti prepušteni zakonima tržišta ili logici profita. Takvi procesi javljaju se već tijekom 19. stoljeća i brojne djelatnosti od općeg interesa stavljaju se pod nadzor ili upravu lokalnih i državnih vlasti. Ovi procesi odvijali su se u kontekstu različitih povijesnih, kulturnih, svjetonazorskih i političkih tradicija u različitim zemljama.

Jedna od temeljnih dilema vezanih uz upravljanje društvenim i ekonomskim odnosima odnosi se na stupanj u kojemu država treba intervenirati u različite vrste procesa, odnosno kako te intervencije učiniti pravednima. Pojam *laissez faire* (franc. *laissez* = pustiti i *faire* = raditi) u osnovi ima značenje „pustite svakoga da radi što hoće”, tj. prepustite procesima da se sami reguliraju bez ograničavanja izvana. Ovaj koncept bio je karakterističan za ekonomiju u razdoblju ranog rastućeg liberalnog kapitalizma i potiče potpunu slobodu tržišta koju poduzetnici tog doba doživljavaju kao oštru, ali u osnovi pravednu.

Škotski ekonomist i filozof Adam Smith (1723 – 1790) proučava područje političke ekonomije i etike te se zalaže za prirodnu slobodu pojedinca i liberalnu ekonomiju oslobođenu državne kontrole i intervencija. Smith polazi od načela da na osnovi opažanja djelovanja drugih ljudi oblikujemo naše moralne sudove i osjećaj dužnosti koji je nadređen drugim odrednicama našega djelovanja. Smith prepoznaje važnost psihološkog, doživljajnog, aspekta funkcioniranja pojedinaca i naglašava važnost „osjećaja za druge”. Ljudi nastoje zadobiti simpatiju i odobravanje od strane drugih ljudi, a kako bismo to ostvarili važno je da na prvo mjesto ne postavljamo osobnu korist već sudove drugih ljudi o našem djelovanju. Smith je pobornik liberalizma, ali ga kao etičar prožima svrhom općeg napretka čovječanstva i kao svrhu političke ekonomije postavlja rast općeg bogatstva i blagostanja naroda. U svom najznačajnijem djelu *Bogatstvo naroda* iz 1776. naglašava važnost izučavanja univerzalnih načela pravde koja moraju regulirati društveno uređenje (Smith, 2005). Jedan od temelja takvog društva predstavlja slobodna konkurencija u kojoj svi članovi imaju jednaku slobodu izbora poslova, proizvodnje i razmjene dobara. Smith smatra da se uvođenjem liberalnih načela stvara prirodni poredak, ali uvažavajući postojeće povijesne i političke okolnosti zagovara umjerenost u promjenama i uvođenju novih načela u ekonomiju i politiku. Smithova liberalna ideja u značajnoj mjeri promišlja etičku i humanističku komponentu funkcioniranja društva što nije slučaj sa suvremenim neoliberalizmom. Smith razlikuje „negativni” oblik pravde koji se očituje u zakidanju ili činjenju štete drugima, te „pozitivni” oblik koji predstavlja pomaganje onima kojima je pomoć potrebna.

Liberalni kapitalizam naglašava zaštitu sloboda i prava pojedinaca, usredotočen je na ekonomske slobode i protivi se intervenciji države u tržišne odnose. U pojedinim slučajevima rezultira ekstremnim nejednakostima u raspodjeli dobara što može ugroziti dobrobit značajnog dijela članova društva. Britanski ekonomist J.M. Keynes (1883 – 1946) kritizira klasičnu doktrinu *laissez-fairea* i zagovara aktivnu ulogu države u kriznim situacijama. U tim slučajevima država

treba poticati potrošnju državnim rashodima, omogućiti pomoć nezaposlenima te financirati javne radove. Na taj način se omogućuje pokretanje proizvodnje i obnova pune zaposlenosti. Očuvanje kupovne moći siromašnih slojeva može se razmatrati i kao poticajni faktor ekonomskog razvoja. W. Churchill je također bio uvjeren da globalni sustav socijalne zaštite – socijalne pomoći, pomoći za nezaposlene, zdravstveno osiguranje i mirovina – predstavljaju odlučujuće sredstvo za očuvanje i jačanje socijalnog tkiva društva (George i Wilding, 1994).

Motivacija za socijalne intervencije u ovom slučaju je višestruka. Kapitalizam i bogatstvo vladajuće kategorije nije moguće u situaciji kada ima puno siromašnih građana jer nema tko kupovati proizvode koji donose profit proizvođačima. Na taj način se spontano uspostavlja određena ravnoteža pri čemu pomoć ugroženim slojevima može biti motivirana altruizmom, ali i sprječavanjem urušavanja cjelovitog tržišta. Suprotan model je plansko gospodarstvo u kojemu se centralizirano planira i upravlja procesima u gospodarstvu. Vlada neke države donosi plan za npr. sljedećih pet godina, odlučuje o svim aspektima proizvodnje i distribucije dobara. Ovaj model upravljanja bio je karakterističan za bivše komunističke zemlje kao i za većinu autoritarnih režima ili kod upravljanja u kriznim uvjetima. U ovom slučaju država je vlasnik i donosi sve odluke.

4.3. Socijalna prav(d)a i politički kontekst

Odnos socijalne pravde i političkih koncepata prolazio je kroz različite povijesne faze. Društvene nejednakosti potaknule su razvoj lijevih i socijalističkih političkih ideja koje su, po prirodi vrijednosti na kojima se temelje, osjetljivije na nejednakosti u raspodjeli društvenih dobara. Marksistički se pogled na pravdu i izvore socijalne nepravde primarno prepoznaje u socioekonomskim odnosima i strukturi vlasništva. Rješenje problema unutar socijalizma i komunizma traži se u ukidanju privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju kroz nacionalizaciju, državno ili radničko upravljanje čime bi se osigurala pravednija raspodjela dobara (Fraser, 1995). U praksi su zemlje socijalističkog ili komunističkog uređenja veliki značaj posvećivale socijalnoj jednakosti, ali je zbog ekonomskih problema ostvarenje tih ciljeva bilo skromno. S druge strane u zemljama komunizma jačala je potreba za ostvarenjem potreba koje u tom sustavu nisu bile primarne ili dovoljno prepoznate. Šezdesetih godina u okviru tzv. Praškog proljeća čehoslovački predsjednik Dubček govori o „socijalizmu s ljudskim likom” i naglašava da pored oslobađanja radnika od klasne eksploatacije društvo mora omogućiti puni razvoj ličnosti, slobodu tiska, govora i kretanja te ekonomske slobode i demokratizaciju društva.

Barry (2005) opisuje odnos prema idejama socijalne pravde u okviru različitih političkih ideja od liberalnog kapitalizma, komunizma, socijalizma do socijaldemokracije. Iako su neki od problema u početku bili vezani uz programe lijevih političkih opcija s vremenom postaju prepoznati kao opći interes i preduvjet efikasnog funkcioniranja cjelokupne države. Kao primjer pozitivnog rješavanja problema Barry (2005) navodi Švedsku u kojoj se programi razvoja socijalnih prava razvijaju kroz suradnju, a ne konfrontaciju. Tako npr. socijaldemokrati u Švedskoj u svojim programima ne inzistiraju na javnom vlasništvu što znači da se djelatnostima u području

socijalnih i javnih djelatnosti mogu baviti i privatne tvrtke, ali potreba za takvom vrstom djelatnosti mora biti dio općih društvenih vrijednosti i imati podršku države. Autor sažima neke od ključnih ideja bliskih socijaldemokratskim strankama nakon Drugog svjetskog rata. Moć kapitala mora biti kontrolirana na način da se osigura načelo da su ljudi ispred kapitala. Ovo načelo može se osiguravati kroz prikladnu zakonsku regulativu ili djelovanje sindikata. Raspodjela dobara kreirana isključivo na osnovi tržišta i profita teži ekstremnim nejednakostima i zanemarivanju javnih potreba te ne može omogućiti podršku onima koji nisu u stanju zaraditi dovoljno za osnovne potrebe. Javlja se potreba za stvaranjem mehanizama regulacije koji će kroz poreze i redistribuciju dobara osigurati zadovoljavanje socijalnih prava stanovništva. S tim ciljem ustrojavaju se i institucije koje će provoditi ovu vrstu djelatnosti. Prepoznaje se potreba za javnim sustavima obrazovanja i zdravstva koji će biti univerzalno dostupni neovisno o tržišnim kriterijima ili mogućnostima plaćanja.

Za razliku od 19. stoljeća gdje su većinu radnika činili neobrazovani fizički radnici, u moderno doba tržište rada treba visoko obrazovane zaposlenike (inženjere, znanstvenike, liječnike i dr.) čije obrazovanje je preduvjet općeg razvoja društva. Globalizacija i sloboda kretanja rezultiraju migracijama radnika u one dijelove svijeta u kojima je moguća viša zarada, ali i bolja kvaliteta života, kvalitetna i dostupna zdravstvena zaštita, kvalitetnije obrazovanje i skrb za djecu, efikasan javni prijevoz, dostojanstven i kvalitetan život nakon umirovljenja.

Primjer promišljanja strategije društvenog dobra i logike kapitala može biti prebacivanje proizvodnje iz europskih zemalja u Kinu. Jeftinija radna snaga u Kini omogućuje ostvarenje većeg profita vlasnika kapitala i to je sasvim regularna logika tržišta. Potencijalne posljedice na javno dobro mogu se očitovati u manjoj zaposlenosti domaćeg stanovništva i padu kupovne moći. Druga posljedica jest da u slučajevima kriza (ratni sukobi, rast cijena energije i prijevoza, političke krize) europsko tržište, ovisno o proizvodnji u Kini, ostaje bez osnovnih proizvoda (pojedine vrste hrane, čipovi i sl.) što dovodi do ozbiljnih problema u opskrbi stanovništva.

Zanimljiv je i primjer razvoja socijalnih ideja u Velikoj Britaniji devedesetih godina 20. stoljeća. Tadašnji vođa Laburističke stranke T. Blair osniva Komisiju za socijalnu pravdu koja 1994. objavljuje opsežan izvještaj pod nazivom *Socijalna pravda: Strategije nacionalnog oporavka*. U uvodu teksta navodi se da „problemi siromaštva, nezaposlenosti i slabo razvijenih vještina ne predstavljaju samo prepreku ostvarenju mogućnosti pojedinaca, već i razvoju dinamičnog i prosperitetnog društva. Jednostavno je neprihvatljivo nastaviti rasipati najdragocjeniji resurs kojim raspolažemo: izvanredne ljudske vještine i kompetencije” (Commission on Social Justice, 1994). Strategije uključuju dodavanje nove vrijednosti kroz cjeloživotno učenje, stvaranje mogućnosti kroz rad za život (a ne obrnuto), socijalnu sigurnost, odgovornost za izgradnju dobrog društva te porezi u funkciji ulaganja u vlastiti razvoj. Moderni koncept socijalne pravde u ovom kontekstu uključuje građanske i političke slobode, zadovoljavanje osnovnih potreba članova društva, osiguravanje jednakih mogućnosti i životnih šansi i smanjenje nepravednih nejednakosti do najmanje moguće mjere.

T. Blair se kao vođa Laburističke stranke nastoji odmaknuti od socijalističkih ideja i pomaknuti je centru te učiniti privlačnom i glasačima koji nisu lijevo orijentirani. Uspjeh ekonomije omogućuje Blairovoj vladi povećanje izdvajanja u području zdravstva, socijalne skrbi i obrazovanja. Stranka napušta ideje o „potrebi javnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i

razmjenu” a prihvaća i pojedine liberalno-kapitalističke reforme ranijih konzervativnih vlada. Laburisti se opisuju sintagmom „New Labour” i stvaraju politiku tzv. „trećeg puta” što postaje temelj djelovanja suvremenih europskih socijaldemokratskih stranaka.

Pojam politike trećeg puta uvodi engleski sociolog A. Giddens. Promišljanje novih političkih rješenja u svijetu nakon raspada Sovjetskog saveza, stvaranja Europske unije te sve snažnijih procesa globalizacije naglašava elemente socijalne države, civilnog društva, održivog razvoja te učinkovitog upravljanja u doba globalizacije. Giddens naglašava neke probleme uzrokovane globalizacijom i modernizacijom društva. Kao jednu od posljedica opisuje opće smanjenje povjerenja i jačanje rizika te usmjerenost modernog čovjeka na sebe i vlastitu dobrobit što se očekuje i od društva (Giddens, 1999).

Miller (1999) u svom pristupu socijalnoj pravdi naglašava tri primarne komponente: zasluge, potrebe i jednakost. Na osnovi empirijskih istraživanja argumentira važnost načela zasluga i potreba i navodi da socijalna pravda ostaje održiv politički ideal u modernom svijetu globalizacije i multikulturalizma. To također podrazumijeva uspostavljanje društvenog imperativa koji promiče puno sudjelovanje svakoga člana zajednice u aktivnostima te iste zajednice (Warren, 1983).

4.4. Ideja solidarnosti i socijalne pravednosti u Europskoj uniji

U različitim dokumentima EU od samog osnutka naglašavaju se značajne teritorijalne i demografske razlike koje mogu predstavljati prepreku integraciji europskog prostora i razvoju Europe. Dodatan motiv zajedničkoj politici jest iskustvo dva svjetska rata započeta na području Europe. Europska unija je na tragu dokumenata o solidarnosti i socijalnoj pravednosti razvila različite mjere i mehanizme jačanja regionalne i kohezijske politike s ciljem ujednačavanja članica različitog stupnja ekonomske razvijenosti (materijali dostupni na <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/section/195/regionalna-i-kohezijska-politika>). S tim ciljem usvojen je niz strategija te uspostavljeni strukturni i investicijski fondovi kao što su Europski socijalni fond (ESF), Fond solidarnosti, Kohezijski fond, Europski fond za regionalni razvoj (EFRR) ili Europski fond za pravednu tranziciju. Razumijevanje temeljnih ideja ovih politika olakšava razumijevanje temeljenih postavki zajednice naroda zasnovane na međusobnoj solidarnosti i pravednosti.

Europski socijalni fond (odnosno ESF+) predstavlja „glavni instrument Unije kojim se podupiru mjere za sprečavanje i suzbijanje nezaposlenosti, razvoj ljudskih resursa te poticanje socijalne integracije na tržištu rada. Njime se financiraju inicijative kojima se promiče visoka razina zaposlenosti, jednake mogućnosti za muškarce i žene, održiv razvoj te ekonomska i socijalna kohezija”)

Fond solidarnosti EU osigurava sredstva podrške državama članicama, regijama ili zemljama kandidatima za članstvo u slučajevima velikih elementarnih nepogoda.

Kohezijski fond usmjeren je „jačanju ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije EU s naglaskom na promicanje održivog razvoja. Fond financijski podržava provedbu projekata u području okoliša i transeuropskih mreža i to u članicama čiji je bruto nacionalni dohodak po

stanovniku manji od 90% prosjeka EU što znači da ima socijalni karakter”. Kohezijska politika uključuje mjere jačanja ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije usmjerene na „smanjenje razlika u stupnju razvoja različitih regija, među kojima se posebna pozornost posvećuje ruralnim područjima, područjima zahvaćenima industrijskom tranzicijom i regijama koje su izložene ozbiljnim i trajnim prirodnim ili demografskim poteškoćama, kao što su najsjevernije regije s vrlo niskom gustoćom naseljenosti te otočne, pogranične i planinske regije”. Kohezijska politika opisuje se kao jedna od glavnih investicijskih politika Unije s ciljem „podupiranja gospodarskog rasta, otvaranja novih radnih mjesta, poslovne konkurentnosti, održivog razvoja i zaštite okoliša”.

Europski fond za regionalni razvoj (EFRR) opisuje se kao „jedan je od glavnih instrumenata europske kohezijske politike. Njegova je svrha doprinijeti smanjenju razlika u stupnju razvijenosti europskih regija te poboljšati životni standard u regijama koje su u najnepovoljnijem položaju”.

Ove mjere zasnivaju se na Ugovoru o funkcioniranju Europske unije koji podrazumijeva da sve zemlje članice imaju obvezu izdvajanja u zajedničke fondove iz kojih se zatim vrši redistribucija prema zadanim načelima.

4.5. Kritike socijalnih politika

Ideje o redistribuciji društvenih dobara u korist općeg dobra zajednice te onima koji su u lošijem položaju nailaze na kritike. Stoga je važno razmotriti argumente kritičara ideje o socijalnoj pravednosti.

Dio autora kritičan je prema konceptu socijalne pravde i naglašavaju da problem njegove neodređenosti otežava provedbu (Villey, 2002) ili kritika dolazi iz krugova ekonomista koji zagovaraju načela potpune slobode tržišta.

Možda je najdirektnija kritika ideji socijalne pravde vidljiva iz tekstova poznatog američkog ekonomista i nobelovca M. Friedmana, zagovornika slobodnog tržišta i liberalnih ideja. On u knjizi *Capitalism and Freedom* (1962) navodi da „programi socijalnog osiguranja predstavljaju tiraniju zadržavanja statusa quo” i „ugrožavaju osnovna načela liberalizma” te predstavljaju nametnuto izjednačavanje. Njegov stav je da cjelokupni rast gospodarstva značajno smanjuje opći problem siromaštva koje je za njega relativan pojam i stvar definicije. Najpoželjniji način rješavanja on vidi kroz djelovanje privatnih dobrotvornih organizacija. Friedman naglašava da je u srcu liberalne filozofije dostojanstvo pojedinca i sloboda da ostvari maksimum vlastitih potencijala i mogućnosti, a jedini uvjet je da pri tom ne ugrožava slobode drugih. Ovaj pristup naglašava jedan oblik jednakosti vezan uz slobodu uz istovremeno prihvaćanje drugih vrsta nejednakosti. U ovom kontekstu ljudi se razlikuju i svaki čovjek sa svojom slobodom može činiti ono što želi (Friedman, 1962).

Liberalna ideja jasno razlikuje jednakost prava i jednakost mogućnosti s jedne strane od jednakosti ishoda i jednakosti materijalnog statusa s druge strane. Friedman privatno dobročinstvo u pomaganju „manje sretnim” članovima društva vidi kao oblik ispravnog korištenja

vlastite slobode djelovanja. Liberalizam podržava slobodu i jednakost na način da se sprječava tržišni monopol. Prema njemu egalitarizam koristeći, koncept pravednosti, opravdava „uzimanje novca od dijela članova društva kako bi se proslijedio drugim članovima”. Prema liberalnom konceptu ovakav oblik ostvarivanja jednakosti suprotan je ideji slobode i nije moguće biti egalitarist i liberal u isto vrijeme. Friedman podržava ideju o tzv. negativnom porezu na prihod koji znači da se osobama koje zarađuju ispod određene utvrđene razine isplaćuje dodatni iznos kompenzacije za razliku od progresivnih poreza koje osobe s višim prihodima plaćaju državi (Friedman, 1962). U osnovi brojnih kritika nalazi se strah da se davanjem pomoći smanjuje motivacija dijela stanovništva da aktivno privređuju te da ih se čini pasivnim, odnosno s druge strane da se socijalna pravednost ostvaruje sve višim porezima na one koji stvaraju prihode.

Britanski ekonomist i nobelovac austrijskog porijekla F. August von Hayek (1899 – 1992) zagovara klasični liberalizam, neograničeno poduzetništvo i slobodnu konkurenciju, a protivi se svakom obliku planskog gospodarstva, državnih intervencija ili socijalističkih ili „keynijanskih” teorija”. Za njega je socijalna pravda iluzija i predstavlja pokušaj korekcije problema u distribuciji dobara, a preduvjet za svaku raspodjelu jest proizvodnja i raspolaganje dobrima. Hayek se ne protivi pružanju javnog obrazovanja ili definiranju minimalnih kriterija socijalne države, ali te institucije za njega nisu primarne. Intervencija države kroz npr. subvencionirane proizvode u određenoj mjeri narušava tržišne odnose, ali je to još uvijek bolje od kontrole cijena. Hayekovo rezoniranje iz perspektive tržišta dijelom nalazi potvrdu u praksi. Npr. u Hrvatskoj se u nekoliko navrata pokušavalo kroz državne subvencije omogućiti povoljnije stambeno kreditiranje što je povećalo potražnju, a time i cijene stanova na tržištu. Stoga ovakve intervencije u tržišnim okolnostima, a bez cjelovitog planiranja (kojemu se Hayek izričito protivi) mogu rezultirati različitim ishodima. Njegov koncept zasniva se na načelima prirodne selekcije u kojoj opstaju najotporniji i najefikasniji procesi koje nije moguće planirati. Protivi se determinizmu i naglašava da razvoj tehnologije konstantno mijenja tržište. Novi izumi, stare načine proizvodnje čine neisplativim i trebaju se likvidirati pri čemu se radnici moraju otpuštati dok se ne dogode promjene koje će rezultirati novom potražnjom i potrebom za njima. On se slaže da su ove promjene ponekad teške i bolne, ali općenito vode ka višem stupnju razvoja. Von Hayek ne pokazuje osobit interes za ljude koji na tržištu otpadnu kao višak niti nudi rješenja za takvu vrstu problema. Hayek u pomaganju osobama koje imaju određene probleme ne vidi ispravljanje nepravde (npr. pomaganje djeci i bolesnima) već ih vidi kao reakciju protiv patnje i odvaja ih od ekonomskih zakonitosti koje nisu ni pravedne ni nepravde. Hayek, kao i cjelokupni suvremeni neoliberalizam, ima problem s izlaskom iz sfere čiste ekonomije u područje društvenih odnosa, društvenih vrijednosti i preraspodjele sredstava prema načelima koja izlaze iz ekonomske logike. Načela pravde nužno uključuju postavljanje određenih okvira i planiranja u raspodjeli i distribuciji čemu se on potpuno odupire (Hayek, 1978).

Većina kritičara ideje o socijalnom karakteru države ne nudi konkretne odgovore što činiti u situacijama kriza kada je nužna solidarnost društva i pomoć članovima koji nisu u mogućnosti sami zadovoljiti osnovne potrebe. Međutim državne intervencije nisu strane ni društvima koja se odupiru osnovnim načelima socijalne pravednosti i apriori ih proglašavaju socijalističkim. Barry (2005) navodi primjere poznatih američkih programa ekonomske pomoći kao što

su „New Deal” F. Roosvelta ili „Fair Deal” H. Trumana i navodi ih kao primjere regulacije s elementima socijalne pravednosti.

Postoji niz primjera u kojima i krupni kapital prihvaća nužnost regulacije u uvjetima koji ugrožavaju opstanak cijelog sustava. Poznata je izreka prema kojoj je dug banci od 1000 eura problem dužnika, dok je dug od milijun eura problem banke i šireg društva. Sandel (2013) navodi primjer financijske krize 2008. - 2009. povezane s propasti tržišta nekretnina u SAD-u. Rizična ulaganja dovela su do naglog pada vrijednosti dionica i propasti brojnih tvrtki i banaka. U listopadu 2008. Kongres SAD-a na zahtjev predsjednika G.W. Busha odobrava približno 170 milijardi dolara državnog novca namijenjenog spašavanju nacionalnih banaka i financijskih tvrtki. Odluka o intervenciji bila je potaknuta činjenicom da su te privatne institucije bilo toliko goleme da bi njihov pad mogao urušiti cjelokupni financijski sustav države. Banke su bile „prevelike da bi propale”. Nakon toga banke, odgovorne za krizu, državnim novcem isplaćuju milijunske bonuse direktorima što izaziva bijes javnosti. Banke se brane argumentima da moraju motivirati uprave da izvuku cijeli sustav iz krize. Doživljaj nepravde javnosti izaziva izostanak bilo kakvog priznanja odgovornosti ili isprike već daljnje pohlepno i bezobzirno trošenje javnog novca. Autori ovih programa izrazito izbjegavaju ove mjere nazvati „socijalnima” već ih opisuju kao „liberalne” iako su u osnovi suprotne temeljnim načelima slobode tržišta. Ova situacija potaknula je rasprave o granici između moralne kategorije pohlepe i bezobzirnog bogaćenja na račun drugih ljudi od profita koje predstavlja rezultat tržišnog natjecanja. Tvrtka koja proizvede lijek protiv teške bolesti djece može očekivati visoku cijenu koju će roditelji biti spremni platiti na tržištu. Koja je granica stjecanja bogatstva na tuđoj nevolji?

Na kraju ovog pregleda možemo izdvojiti dva različita motiva u podlozi osiguravanja socijalno pravednog društva. Prvi je zasnovan na internaliziranim vrijednostima solidarnosti i humanosti koji za cilj imaju društvo zadovoljnih i dostojanstvenih ljudi. Drugi motiv povezan je sa spoznajom vladajuće elite i vlasnika kapitala da u zemlji nesretnih i nezadovoljnih ljudi ostaje sve manje stanovnika kojima će moći „vladati” i od kojih će moći ubirati poreze i profit.

5. Socijalni problemi i društvo

Koncepti socijalnih problema, socijalnih prava i socijalne pravde dinamički su se razvijali paralelno s razvojem i humanizacijom društva. Ajduković (2008) razmatra evoluciju određenja koncepta socijalnih problema tijekom proteklih stotinjak godina u području socijalnog rada i sociologije. Autorica naglašava da su promjene konceptualizacije pojma „socijalni problemi” odražavale dominantne teorije i vrijednosti određenog povijesnog trenutka. Kod svakog socijalnog problema moguće je razlikovati objektivne karakteristike koje se mogu opažati i analizirati te subjektivni aspekt koji uključuje određenje i interpretaciju problema, a može biti obojen ideološkim, vrijednosnim, političkim i etičkim elementima. U analizi navodi rad Fullera i Myersa iz 1941. „The natural history of a social problem” u kojemu autori određuju socijalne probleme „kao uvjete koji su definirani od značajnog broja ljudi kao odstupanje od socijalnih normi koje ti ljudi njeguju”. Jamrozik i Nocella (1998) navode da socijalni problemi predstavljaju socijalne uvjete i procese koji su percipirani kao „nepoželjni, negativni ili prijeteći za određene vrijednosti ili interese kao što su socijalna kohezija, održavanje prava i poretka, moralni standardi, stabilnost socijalnih institucija, gospodarski napredak ili individualne slobode”. U određenom povijesnom kontekstu različiti oblici ljudske patnje kao što su težak život robova, teški uvjeti rada djece u tvornicama, visoka stopa smrtnosti siromašnog dijela stanovništva zbog gladi, nedostupnost zdravstvene skrbi velikom broju stanovništva i sl., nisu izazivali pažnju kod značajnog dijela vladajuće klase pa čak i filozofa tog doba. Rubington i Weinberg (2003) određuju socijalni problem kao „percipiranu situaciju koja je nespojiva s vrijednostima značajnog broja ljudi, suglasnih oko toga da je neophodna akcija kojom bi se ta situacija promijenila”.

Ajduković navodi i određenje Barkera (1999) prema kojemu socijalni problemi predstavljaju okolnosti koje kod „ljudi koji su im izloženi, uzrokuju emocionalnu i ekonomsku patnju”. Ono što je iznimno važno da tu patnju opažaju drugi članovi društva koji uslijed toga mogu biti emocionalno uznemireni, percipirati da su njihove osobne vrednote i ideali ugroženi, a također i opće vrednote i norme društva u kojemu žive. Kako bi se pojedini društveni uvjeti mogli odrediti kao socijalni problemi moraju zadovoljiti određene uvjete. Među takve uvjete može se svrstati društvena uvjetovanost problema, prijetnja određenim vrijednostima ili interesima te mogućnost smanjenja ili uklanjanja problema (Jamrozik i Nocella, 1998; Ajduković, 2008).

U procesu sazrijevanja određenog društvenog uvjeta i njegovog prerastanja u socijalni problem postoji više faza. Prva faza uključuje *prepoznavanje i određenje socijalnog problema*. Tijekom vremena *problem može prerasti u javno pitanje* ovisno o tome hoće li biti prepoznat od dovoljno velikog broja ljudi kao društveno značajan i legitiman, što predstavlja drugu fazu. Treća faza uključuje *društvenu raspravu o uzrocima i mogućim rješenjima problema* (Fuller i Myers, 1941, prema Ajduković 2008). U ovoj fazi među ključne čimbenike koji moderiraju tijek rasprave spadaju atribucije uzroka koji su doveli do problema, odgovornost društva za rješavanje problema, spektar političkih i ekonomskih interesa, vrijednosni i moralni sudovi članova društva i dr.

Ajduković (2008) navodi određenje socijalnih problema od strane studenata poslijediplomskog studija socijalnog rada prema kojemu su socijalni problemi „situacije koje narušavaju zdrav razvoj društva i pojedinca, a rješavaju se zajedničkom akcijom društva u cjelini”. Studenti su kao najznačajnije socijalne probleme navodili nezaposlenost, starenje populacije, zlostavljanje, ovisnosti, netoleranciju, moralnu eroziju, siromaštvo, socijalnu isključenost, nacionalnu netrpeljivost i nisku razinu solidarnosti.

Razmotrimo neke od razloga zbog kojih prepoznati socijalni problemi zahtijevaju oblikovanje prava kojima će se oni ublažiti.

a) socijalni problemi neprihvatljivi su jer narušavaju neke od temeljnih vrijednosti i moralnih načela humanog društva (živjeti u takvom društvu nije ugodno niti poželjno)

b) socijalni problemi predstavljaju rizik za društvo i umanjuju opću kvalitetu života svih članova (smanjuje se broj radno sposobnih članova društva i općenito stanovnika koji doprinose razvoju društva, povećava se stopa kriminala i socijalno neprihvatljivog ponašanja te povećava broj socijalno depriviranih članova društva)

c) povećava se broj ljudi kojima je narušeno fizičko i mentalno zdravlje (npr. raste opća nesigurnost i strah za osiguravanje osnovnih uvjeta za život, razvija se pesimizam, narušeno je međusobno povjerenje članova i solidarnost)

d) društvo opterećeno socijalnim problemima i nepravdama izloženo je opasnosti odljeva stanovništva koje u takvom društvu ne vidi perspektivu što vodi ka depopulaciji stanovništva i eroziji društva.

Ajduković (2008) dodatno naglašava opasnost od socijalnih rizika koje opisuje kao „nepovoljne društvene okolnosti koje vjerojatno otežavaju ili predstavljaju prijetnju zadovoljavanju potreba članova društva i mogu dovesti do nepovoljnih posljedica ishoda na osobnoj, obiteljskoj i razini zajednice, te kao takve predstavljaju prijetnju cjelokupnom društvu”.

5.1. Razvoj socijalnih prava ranjivih skupina u društvu

Socijalna prava i kriteriji socijalne pravde ne mogu se razmatrati kao statične kategorije već ih treba razumijevati kao procese koji imaju svoju specifičnu dijalektiku promjena i prilagodbe društvenim okolnostima. Pri analizi evolucije socijalne osjetljivosti i reakcije društva na ljudsku

patnju važno je uzeti u obzir promjene tijekom povijesnih razdoblja koje uključuju razvoj etičkih standarda, ali i znanstvenih spoznaja. Osvrnimo se kratko na razvoj odnosa društva samo prema nekim ranjivim skupinama.

Siromaštvo je staro gotovo koliko i čovječanstvo (Šućur, 2001). Odnos prema osobama koje žive u siromaštvu se kroz povijest mijenjao iako je stigmatizacija siromašnih jedno od obilježja tog odnosa koja je ostala konzistentna do današnjih dana. Ono što je nezaobilazno u stavu i odnosu drugih prema siromašnima, kao i njihovim pravima, jest vrednovanje nečijeg siromaštva. To znači da su osobe koje žive u siromaštvu podložne procjeni (što uključuje i one koji odlučuju o njihovim sudbinama ili pravima) jesu li same „zaslužne” za svoje siromaštvo ili su na to utjecali neki vanjski faktori koji nisu bili pod njihovom kontrolom. Na tom tragu, neki mislioci kroz povijest na siromaštvo gledaju kao na produkt loših navika i moralne iskvarenosti. U vrijeme srednjeg vijeka su prosjaci i skitnice smatrani kao širitelji grijeha koji svojim ponašanjem kvare duše onih vrijednih. Također se smatralo da život u siromaštvu potiče lijenost, blasfemiju i rizično ponašanje dok financijska i materijalna pomoć nepovoljno utječu na siromaštvo jer ne teže promjeni ponašanja siromašnih (Skelin, 2018). S druge pak strane, kršćanstvo je također propovijedalo da je dužnost svakog dobrog kršćanina da brine o tome da „gladne nahrani, žedne napoji, gole odjene, bolesne zbrine, ljude bez doma smjesti i umrle sahrani” (Cowan, 1998). U današnjem društvu je briga o osobama koje žive u uvjetima siromaštva regulirana brojnim međunarodnim dokumentima, kao i pravnim aktima unutar različitih sustava pojedinih država. Iako je dosegnut određeni standard brige o siromašnima u (prije svega u europskom kontekstu), još uvijek su mjere i prava koje se odnose na ovu ranjivu skupinu podložne svjetonazorima, vrijednostima odnosno ideologijom onih koji su na vlasti, onih koji imaju političku moć. Tako se može dogoditi da će jedna vlast u svome mandatu donijeti zakon u kojemu će ukinuti novčanu pomoć i zamijeniti je pomoći putem transfera u naravi. Američki ekonomist Mankiw (2006:444), navodi da oni ekonomisti (i kreatori socijalnih politika) koji su protiv novčanih davanja siromašnima koji zagovaraju pomoć putem transfera u naravi smatraju da je „dajući siromašnima hranu i smještaj društvo sigurnije da ne potpomaže ovisnosti”, obzirom da su, prema njegovim riječima, ovisnosti o drogama i alkoholu najprisutniji kod najsiromašnijih. Također navodi da su zato transferi u naravi „politički popularniji od gotovinskih isplata siromašnima”. Isti autor pri razmatranju mjere tzv. negativnog poreza na dohodak kao mjere pomoći siromašnima, navodi da bi ova mjera „subvencionirala one koji su lijeni i u očima nekih ljudi ne zavređuju državnu potporu” (Mankiw, 2006:443). Iz ovog sažetog osvrtu vidljivo je da je odnos prema pravima siromašnih dinamičan i podložan vrijednosnim sudovima onih koji kreiraju politike. No, iako se radi o američkoj individualističkoj ideologiji iz koje proizlazi prethodno naveden stav prema siromaštvu, i iako je europsko nasljeđe značajno socijalno pravednije prema svojim građanima u odnosu na američko, ovakvi stavovi prema siromaštvu nisu nepoznanica ni u europskom pa niti u hrvatskom kontekstu.

Kad je riječ o osobama s invaliditetom, u koje se ubrajaju i osobe s duševnim smetnjama, nehumanost društva prema njima na formalnoj (strukturalnoj) razini je bila prisutna praktički do nedavno s obzirom da su još u 18. i 19. stoljeću držani u okovima i zatvarani, a ponekad čak i javno izlagani kao neka vrsta zanimljivosti (pri čemu su se psihički poremećaji pripisivali utjecaju demona ili magije). Razvoj medicine i psihijatrije omogućio je bolje razumijevanje uzroka i

razvoj tretmana pri čemu je humanizacija društvenog odnosa prema psihijatrijskim bolesnicima proces koji traje. Jakovljević i Begić (2013) opisuju značajke socijalne psihijatrije kao jednog od pravaca suvremene psihijatrije. Polazna je ideja da su psihički poremećaji i bolesti socijalno uvjetovani, a jedan od osnovnih kriterija za psihičku „normalnost” jest upravo socijalni kriterij. U ovom kontekstu osoba je „normalna” ako se može prilagoditi socijalnom okruženju odnosno normama. Autori naglašavaju da postoje značajne međukulturalne razlike u socijalnim normama pa time i pri određenju koncepta normalnosti. Među osnovnim načelima socijalne psihijatrije naglašava se suosjećajnost, brižnost i razumijevanje kao temelj za razvoj postupaka unutar socijalne psihijatrije i odnosa prema pacijentima. Danas je poštivanje i izjednačavanje prava osoba s teškoćama mentalnog zdravlja s ostalim građanima standard koji je usvojen od strane većine zemalja suvremenog svijeta te su prava ovih osoba osigurana brojnim dokumentima i zakonskim aktima.

Unatoč milijunima ratnih veterana koji su trpjeli značajne psihičke smetnje nakon sudjelovanja u strahotama dva svjetska rata dijagnoza posttraumatskog stresnog poremećaja uvedena je u službenu dijagnostiku tek 1980. U novijim dijagnostičkim priručnicima koncept PTSP-a sve više se širi i na traume iz civilnog konteksta. I u ovom slučaju su socio-kulturalni faktori odigrali značajnu ulogu u razumijevanju i prihvaćanju ove problematike (Mandić, 1993). Zakonska regulativa prava vojnih veterana u brojnim zemljama ovu vrstu poremećaja opisivala je kao „rentnu neurozu” izazvanu očekivanjem rente ili naknade i za nju nisu isplaćivali odštetu. Svjedočenje ratnim stradanjima i traumama dugo se nije smatralo dovoljnima da izazovu psihičke probleme već se etiologija pripisivala različitim uzročnicima vezanim osobne faktore.

Socijalna prava odnose se na prava građana na solidarnost te na korištenje civilizacijskih tekovina (materijalnih i duhovnih) društva kojemu pripadaju (Puljiz, 2003). Vijeće Europe (2003) određuje socijalna prava kroz zakonske i druge odredbe namijenjene zadovoljavanju socijalnih potreba građana i promicanju socijalne kohezije i solidarnosti.

Oko općih ljudskih i građanskih prava postoji viši stupanj konsenzusa u odnosu na socijalna prava. Mishra (1999, prema Puljiz, 2003) umjesto koncepta socijalna prava predlaže uporabu koncepta „socijalni standardi” zbog potrebe prilagođavanja prava različitim ekonomskim i kulturnim kontekstima. Osiguravanje socijalnih prava, pored političkog i društvenog konsenzusa, podrazumijeva i značajne materijalne, kadrovske i druge resurse (npr. financijska sredstva, stručnjake, institucije i dr.) što nije slučaj kod većine građanskih i političkih prava.

Tijekom stoljeća radnici nisu imali zakonski zajamčena prava, a kada bi bili ozlijeđeni na radu ili se razboljeli bili su prepušteni sami sebi. Puljiz (2003) navodi da su preteče socijalnom osiguranju u našem podneblju bile udruge ili bratovštine koje su osnivali sami radnici kako bi solidarno pomagali onima kojima je trebala pomoć. Puljiz navodi primjere takvih udruga početkom 19. stoljeća koje su imale zajedničke „bratinske” blagajne u koje su radnici polagali sredstva kako bi solidarno mogli pomoći onima kojima bi zatrebala pomoć. Prve takve bratovštine osnovali su rudari, željezničari i građevinski radnici. Radilo se o opasnim zanimanjima u kojima su bile česte nesreće ili su uvjeti rada bili neprimjereni, a radnicima je bila važna spoznaja da će netko moći brinuti o njima i njihovim obiteljima u slučaju njihovih težih ozljeda. Ovo načelo solidarnosti primarno se razvijalo unutar okruženja ljudi koji su dijelili sličnu sudbinu.

S vremenom zakonodavci prepoznaju da ovaj problem osiguranja predstavlja opći društveni interes. Tako se u Njemačkoj u vrijeme Bismarcka uvode prvi socijalni zakoni. Austrija uvodi osiguranje za slučaj nesreće na poslu 1887., a osiguranje za slučaj bolesti 1888. U prvo vrijeme to osiguranje bilo je ograničeno samo na kategorije siromašnih radnika i određene vrste poslova. Krajem 19. stoljeća na području Austro-Ugarske monarhije uvodi se obvezno socijalno osiguranje za slučaj nesreće na poslu, a godinu kasnije i osiguranje za slučaj bolesti (Zrinščak, 1999). Tako se u Austriji (pa tako i na dijelu tadašnjeg teritorija Hrvatske) 1887. uvodi obvezno socijalno osiguranje za slučaj nesreće na poslu a 1888. i osiguranje za slučaj bolesti (Zrinščak, 1999). U današnje vrijeme podrazumijeva se da osoba koja je bila tijekom života u radnom odnosu ima pravo na određenu naknadu nakon završetka radnog vijeka. Puljiz (2003) navodi da su prve vlastite mirovinske zaklade osnovale banke u Hrvatskoj i Slavoniji za svoje namještenike koji su kod njih proveli propisani broj godina. U novo doba ekonomski razvijene zemlje osiguravaju određenu naknadu svim osobama koje su navršile

5.2. Siromaštvo kao jedan od ključnih socijalnih problema i izvora nepravde

„Prevladavanje siromaštva nije gesta milosrđa. To je čin pravde. To je zaštita temeljnog ljudskog prava, prava na dostojanstvo i dostojan život.”

NELSON MANDELA

Siromaštvo je jedan od najvećih socijalnih problema i izvora nepravde u svijetu. Iako smo ranije spomenuli odnos prema siromaštvu kroz povijest i činjenicu da je u europskom kontekstu i nacionalnim zakonodavstvima zemalja EU problem siromaštva reguliran većim dijelom unutar sustava socijalne skrbi (kao i sustava rada i zapošljavanja, gospodarstva, obrazovanja i dr.) te mu je posvećena značajna pažnja, problem siromaštva je i dalje prisutan, a osobito odmaknemo li se od europskog konteksta.

Iako danas, s obzirom na svjetsko bogatstvo, ne postoji više ono što je Marx nazivao „objektivna oskudica”, što bi značilo da su raspoloživa dobra na zemlji nedostatna da bi zadovoljila osnovne ljudske potrebe (Ziegler, 2007), ekstremno siromaštvo je prisutnije nego ikad. Naime, svake godine isključivo od gladi u svijetu umire 9 milijuna ljudi godišnje, od čega su nešto više od trećine djeca. To znači da svaki dan zbog gladi umire 25 000 ljudi od čega čak 10 000 djece (World food program, UN, 2021). Prema podacima UNICEF-a (2018) svaki dan zbog teških uvjeta ekstremnog siromaštva koje nije vezano isključivo uz glad, već i uz posljedice siromaštva kao što su bolesti, invaliditet, nedostupnost pitke vode i dr., dnevno umire 22 000 djece. Razlog zbog kojeg djeca umiru nije, dakle, „objektivna oskudica” dobara već nejednaka raspodjela tih dobara u svjetskim razmjerima. Naime, iz godine u godinu se potvrđuju podaci koji zorno svjedoče o ekstremnim nejednakostima i nerazmjeru raspodjele svjetskih dobara. Tako, Oxfam International (2020) u svom izvješću navodi da su ekonomske nejednakosti danas van bilo koje kontrole te ukazuju na činjenicu da svega 1% najbogatijih ljudi (uglavnom muškaraca bijelaca, op.a) posjeduje više nego što posjeduje 90% najsiromašnijih ljudi. Više od 2100 svjetskih milijardera posjeduje više nego 4.6 milijardi najsiromašnijeg stanovništva. Zanimljiv

je i podatak da 22 najbogatija muškarca posjeduju više bogatstva nego sve žene u Africi. Ovi podaci zorno pokazuju do koje razine ekonomske nejednakosti dosežu te samim time doprinose socijalnoj nepravdi u najširem smislu te riječi. Na podčinjavanje čitavih naroda interesima multinacionalnih tvrtki i banaka putem dva ključna oružja – gladi i duga – ukazuje u svojoj knjizi *Imperij srama* Jean Ziegler (2007). Radi se o uglednom švicarskom sociologu koji je pri UN-u obnašao funkciju posebnog izvjestitelja za pravo na ishranu. U knjizi zorno apostrofira i pojedine zemlje Trećeg svijeta koje su pretjeranim i nepotrebnim zaduživanjem izgubile svoj suverenitet te su pale u „ropstvo duga”, dok glad smatra izravnom posljedicom „imperija srama” (misleći na bogate korporacije i banke) zbog čega ljudi gube živote, zdravlje, slobodu i dostojanstvo. Jedan od recentnih primjera je tužba 14 obitelji iz DR Kongo koju je podnijela neprofitna organizacija za ljudska prava *International Rights Advocates*, sa sjedištem u SAD-u, protiv pet najvećih svjetskih tehnoloških kompanija: Tesla Inc., Apple Inc., Alphabet Inc., Microsoft Corp. i Dell Technologies Inc. U tužbi se navodi da su sve navedene kompanije bile suučesnici u smrti djece u DR Kongo, koja su bila prisiljena iskopavati kobalt, metal bez kojeg je nemoguće zamisliti današnju tehnologiju, a koji se koristi za izradu mobitela i računala. Kompanije su bile dio sustava prisilnog rada za koji su obitelji tvrdile da je doveo do smrti i ozbiljnih ozljeda njihove djece. To je bio prvi put da se tehnološka industrija zajednički suočila s pravnim postupkom zbog izvora kobalta. Slike u sudskim dokumentima, podnesenim Okružnom sudu SAD-a u Washingtonu D.C., prikazivale su djecu s unakaženim udovima ili bez njih. Šestero od 14 djece u ovom slučaju poginulo je u urušavanju tunela, a ostala su pretrpjela ozljede koje su im promijenile život, uključujući paralizu. U tužbi se navodi da su djeca, od kojih neka imaju samo 6 godina, zbog ekstremnog siromaštva svojih obitelji bila prisiljena napustiti školu i raditi u rudarstvu kobalta u vlasništvu jedne britanske rudarske tvrtke koja je i ranije bila optužena za korištenje dječjeg rada. Neka su djeca bila plaćena samo 1.50 dolara po danu, radeći 6 dana u tjednu. S obzirom na ekstremno siromaštvo, veliku smrtnost djece i glad koja vlada u DR Kongo, Ziegler (2007) dalje napominje da ova zemlja raspolaže ogromnim prirodnim resursom jer se polovica svjetskog kobalta proizvodi upravo u toj državi. Pritom naglašava da, kao i većina zemalja Trećeg svijeta, tako i ova zemlja ne raspolaže autonomno svojim prirodnim resursima zbog eksploatacije bogatog „zapadnog svijeta” i njegovih multikorporacija čime se nastavlja višestoljetna tradicija kolonijalizma, s malo drugačijim naličjem. U konačnici, može se postaviti pitanje: što je u podlozi ovog ekstremnog primjera socijalne nepravde, koji zorno prikazuje današnji način eksploatacije najslabijih i najugroženijih stanovnika svijeta kao što su djeca? Jedan od prvih odgovora je zasigurno - siromaštvo. Ovdje se, bez puno kompleksnosti i racionaliziranja, može jasno reći da se radi o svojevrsnoj spirali nepravde koja počiva na nehumanim postupcima moćnih i bogatih prema bespomoćnima i ekstremno siromašnima. Takozvana civilizirana društva zapadnoga svijeta nastavljaju na jednako okrutan način iskorištavati rad najsiromašnijih (pa i dječji rad) koji za dolar ili dva dnevno za bogate megakompanije i njihove vlasnike, čije bogatstvo i blagostanje počiva upravo na leđima i trajno oštećenom zdravlju i dostojanstvu ljudi iz najsiromašnijih dijelova svijeta, omogućuju lagodan život i prosperitet bogatim vlasnicima tih istih megakompanija i tzv. zapadnom svijetu. Ovim primjerom smo željeli oslikati svu realnu brutalnost i ekstremnu socijalnu nepravdu u podlozi koje stoji dominacija najmoćnijih pojedinaca nad siromašnim svijetom.

O tome što siromaštvo jest, kako se određuje i tko su siromašni napisano je mnoštvo člana, stručnih i znanstvenih publikacija te na ovom mjestu nećemo značajno razmatrati sva moguća određenja ovog složenog multidimenzionalnog socijalnog problema. Naime, osim što se pod siromaštvom podrazumijeva nedovoljno materijalnih sredstava za dostojan život, uz njega se veže glad i neuhranjenost, slabo zdravlje i narušeno mentalno zdravlje (Davis, 1999) te nedostupnost ili ograničena dostupnost obrazovanja, povećana smrtnost, beskućništvo i neodgovarajući stambeni uvjeti, nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija. *Scottish Poverty Information Unit* (Bejaković, 2005) navodi da je bitno obilježje siromaštva i negacija ljudskih prava što znači nesudjelovanje u odlučivanju u građanskom, društvenom i kulturnom životu zajednice. Upravo je koncept ljudskih prava u uskoj vezi s konceptom socijalne (ne) pravde s obzirom da su ljudska prava narušena najčešće unutar najranjivijih skupina nekog društva (siromašni, žene, pripadnici LGBTQA+ zajednice, migranti, etničke manjine, osobe s invaliditetom i dr.). Ponekad se te „najranjivije skupine društva” nazivaju i „socijalno isključena” pri čemu je, kad je riječ o konceptu socijalne pravednosti, nužno spomenuti i koncept socijalne isključenosti.

5.3. Socijalna isključenost u kontekstu socijalnih problema i prava ranjivih skupina

Socijalna isključenost je pojam koji prvi put spominje Europska komisija u svom dokumentu iz 1988. godine pred kraj Drugog programa za borbu protiv siromaštva (Commins, 1995). Sljedeće godine je Vijeće ministara usvojilo rezoluciju o borbi protiv socijalne isključenosti, između ostalog i zbog toga što su neke vlade razvijenih zemalja (Velika Britanija i Njemačka) iskazivale rezervu prema terminu „siromaštvo” u razvijenim zemljama. U 1989. godini pojam socijalne isključenosti je postao sastavni dio preambule Socijalne povelje Europske unije. Ovaj koncept je prije svega „eurocentričan”, unatoč tome što se neki zalažu da socijalna isključenost postane globalnim konceptom. Dominantni koncepti u SAD-u i u zemljama trećega svijeta i dalje su siromaštvo, marginalnost i koncept potklase. Koncept socijalne isključenosti podrazumijeva multidimenzionalnost i dinamičnost te je stoga otvoren za različite definicije i načine mjerenja (Armstrong, 2006).

Prema definiciji britanske vlade socijalna isključenost je „izraz za ono što se može dogoditi kada ljudi ili čitava područja pate od kombinacije povezanih problema kao što su nezaposlenost, neprikladne kvalifikacije, mali prihodi, loše stanovanje, visoko kriminalna okolina, loše zdravlje i rasap obitelji” (Social Exclusion Unit, 2001, prema Šućur, 2004). *Eurostat Task Force on Social Exclusion* iz 1998. godine definira socijalnu isključenost kao „...dinamički proces, najbolje opisan kao kretanje prema nižim razinama: određene nepovoljne okolnosti vode prema isključenosti, koja zatim stvara još veći broj nepovoljnih okolnosti i sve veću isključenost, završavajući s trajnim, višestruko deprivirajućim okolnostima”. Europska komisija definira socijalnu isključenost kao kombinaciju nekoliko tipova deprivacije: niskog obrazovanja, loših zdravstvenih uvjeta, beskućništva, nedostatka obiteljske podrške, neparticipacije u društvu i nedostatka

mogućnosti zaposlenja. Svaki tip deprivacije podupire i povećava ostale tipove (Saunders i Tsumori, 2002).

Najznačajniji aspekti isključenosti su: dugotrajna ovisnost o naknadama socijalne pomoći, dugotrajna isključenost iz svijeta plaćenog rada, uskraćenost prava (osobito stanovanje i zdravstvena skrb), kumuliranje teškoća koji vode dugoročnoj neintegriranosti, izolacija i kidanje socijalnih i obiteljskih veza (Choffe, 2001, prema Šućur, 2004).

UNDP (2006) je podijelio skupine kod kojih postoji povećani rizik od socijalne isključenosti prema uzroku njihove izloženosti tom riziku. Tako navode skupine koje imaju rizik od isključenosti s obzirom na ekonomski status kao što su siromašni, nezaposleni, beskućnici, kućanice, povratnici, raseljene osobe i migranti. Zatim, s obzirom na obiteljsku strukturu to su jednodjela kućanstva, jednoroditeljske obitelji, djeca bez roditeljske skrbi i parovi s troje i više djece. Obzirom na identifikaciju riziku socijalne isključenosti su izložene: nacionalne/etničke/rasne/vjerske manjine, seksualne manjine (LGBT populacija) i osobe s alternativnim stilom života (npr. pripadnici neke supkulture). Riziku od socijalne isključenosti obzirom na dob su najizloženije: mlade osobe u dobi od 15 do 19 godina, starije osobe (65 i više godina) i umirovljenici. Isključenosti su obzirom na počinjenje zločina najizloženiji: zatvorenici i bivši zatvorenici, maloljetnici u sukobu sa zakonom i žrtve zločina, dok su osobe s nižim stupnjevima obrazovanja najizloženiji socijalnoj isključenosti obzirom na obrazovanje. Najizloženiji riziku od socijalne isključenosti obzirom na zdravstveno stanje su: osobe s invaliditetom, osobe s teškoćama mentalnog zdravlja, osobe zaražene HIV/AIDS-om i hepatitisom C, ovisnici o alkoholu i opojnim drogama i osobe oboljele o genetskih i kroničnih bolesti. I na kraju, obzirom na invaliditet najrizičnije skupine za socijalnu isključenost su: osobe s tjelesnim i senzoričkim invaliditetom i osobe s mentalnim/intelektualnim teškoćama.

Utjecaj isključenosti iz socijalne integracije može također ostaviti negativne posljedice na individualni i obiteljski razvoj, te dovesti do psiholoških negativnih posljedica kao što su depresivnost, anksioznost, niska razina samopoštovanja i izolacija (Goodban, 1985).

Stoga je potrebno još jednom naglasiti da je upravo socijalna isključenost jedna od ključnih odrednica usko povezanih s doživljajem socijalne nepravde. Ovu činjenicu nije potrebno posebno pojašnjavati jer je posve jasno da isključenost nekih skupina društva zbog njihovih obilježja odnosno ranjivosti samo po sebi implicira realnu nepravdu, kao i doživljaj socijalne nepravde.

Institucije koje kontinuirano, sustavno i sveobuhvatno brinu, u najširem smislu, o ljudskim pravima odnosno ukazuju na diskriminatorne prakse prije svega prema ranjivim odnosno socijalno isključenim skupinama građana su četiri pravobraniteljstva koje imenuje Hrvatski sabor. Tako u Hrvatskoj postoje institucije Pučkog pravobranitelja, Pravobraniteljstva za djecu, Pravobraniteljstva za osobe s invaliditetom i Pravobraniteljstva za ravnopravnost spolova. Osim što im je zadaća ukazivati na kršenje prava građana, kao i na diskriminatorne prakse, ona imaju obvezu davati svoja mišljenja, prijedloge i preporuke o temama koje ukazuju na kršenje određenih prava građana koji se tiču njihovih ingerencija te javno progovarati o njima. No, njihove su preporuke neobvezujuće za izvršnu i zakonodavnu vlast te ponekad prođu i godine dok ih neki zakon ili propis ne uvaži ili prepozna. Oni predstavljaju određeni korektiv negativnim praksama koje postoje unutar lokalnih ili državnih institucija. Primjerice, u posljednjem

izvješću Pučke pravobraniteljice za 2021. godinu (2022) adresirana su različita prava (npr. pravo na rad, stanovanje, obrazovanje, zdravlje) koja su bila ugrožena ili narušena od strane institucija ili pojedinaca prema određenim skupinama građana. Također su apostrofirana i područja unutar kojih je zapaženo diskriminatorno ponašanje prema pojedincima ili skupinama, primjerice zbog dobi, etničkog podrijetla ili vjeroispovijesti. Ujedno je posebna pozornost u izvješćima posvećena i određenim skupinama u društvu koje su posebno ranjive s obzirom na obilježja koja ih određuju, kao što su osobe starije životne dobi, mladi, osobe koje žive u uvjetima siromaštva, beskućnici, migranti i drugi.

6. Koncept socijalne pravednosti

*Socijalna pravda znači voljeti ljude toliko da djelujem
na promjeni struktura koje narušavaju njihovo dostojanstvo*

PETER HENRIOT S.J.

Pojam socijalne pravde ili socijalne pravednosti nije jednoznačno definiran tako da u stručnoj literaturi i svakodnevnoj komunikaciji zahvaća različito širok opseg sadržaja i koristi se s različitim značenjem. Koncept socijalne pravde može se opisati kao široki okvir unutar kojega se mogu smjestiti različite vrste prava i normi, aktivnosti i procedura čiji je opći cilj osiguravanje osnovnih životnih uvjeta i ravnopravnosti, jednakosti i dostojanstva kao i jednakih mogućnosti uspjeha za sve članove društva. Pojam socijalne pravde uključuje a) određene vrijednosti kao što su solidarnost i humanost, b) načela i procedure kojima se osigurava ostvarenje pravednosti, c) materijalne i ljudske resurse nužne za provedbu mjera socijalne pravde, d) državne, društvene, političke i ekonomske institucije, zakone ili politike koje omogućuju provedbu socijalne pravde, e) kriterije i norme na osnovi kojih se može prosuđivati i vrednovati jesu li ostvareni različiti aspekti pravednosti.

Kad je riječ o terminima socijalna pravda i socijalna pravednost (eng. *social justice*) u hrvatskom jeziku se najčešće koriste kao sinonimi. U slučaju razlikovanja termina pravda se više koristi za opisivanje načela ili ideala, dok pravednost opisuje značajke izvedbe ponašanja ili djela koja bi trebala uključivati ideal pravde. Stoga ćemo, ovisno i o tome za koji su se izraz određeni hrvatski autori opredijelili, koristiti oba pojma. Tako je primjerice, socijalna pravda u Ustavu RH (čl. 3) izrijekom navedena kao jedna od „najviših vrednota”, uz slobodu, jednakost, nacionalnu ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavinu prava i demokratski višestranački sustav. Takvo društvo osigurava socijalna država, kojoj je jedan od osnovnih postulata i osiguranje socijalne pravde za građane koji u njoj žive. Republika Hrvatska je prema članku 1. Ustava RH upravo definirana kao socijalna država (1990., Ustav Republike Hrvatske) što znači da je, između ostaloga, preuzela i jamstvo osiguravanja temeljnih egzistencijalnih prava građana koji

u njoj žive. Socijalna politika je pak instrument države ili lokalnih zajednica kojom bi se ciljevi socijalne države trebali ostvariti.

Iako većina autora i čitatelja preferira definicije navest ćemo razmišljanje škotskog statističara D. Mainlanda da „niti jedna definicija ne znači puno dok nismo razumjeli i proučili ono na što se odnosi, a kada smo to učinili svaka definicija postaje nepotrebna”. Drugi problem javlja se u situaciji kada se u komunikaciji podrazumijeva značenje pojma pri čemu različiti sudionici različito shvaćaju i interpretiraju značenje istog pojma. Čini se da je upravo opis sadržaja koji čine socijalnu pravdu najbolji način definiranja samog koncepta. Stoga ćemo u nastavku navesti neka određenja socijalne pravednosti, a nakon toga opisati sadržaje koji se mogu podvesti pod taj pojam.

6.1. Određenje socijalne pravednosti

Miller (1999) upozorava da značenje pojma nije jasno određeno. Smatra da politički filozofi nisu ideju oblikovali na način koji bi bio jasan u terminima u kojima ljudi općenito razmišljaju o pitanjima socijalne pravednosti. Miller u svom teorijskom pristupu navodi da se načela pravde moraju shvatiti kontekstualno uvažavajući konkretne društvene i povijesne okolnosti. Puljiz i sur. (2000), definirajući termin socijalne pravednosti, ističu da se radi o temeljnoj socijalnoj vrijednosti i normi koja se odnosi na načine kako se resursi u društvu i između pojedinaca trebaju distribuirati. Percepcije socijalne pravde mogu se značajno razlikovati između društava ili unutar pojedinih stratuma društva. Najčešće se određenje socijalne pravednosti veže uz socijalna prava i uvjete koje bi socijalno pravedno društvo ili država trebali osigurati svojim članovima. Socijalno pravedno društvo je ono koje svojim pravilima i ponašanjem članova omogućuje **ravnopravan tretman i jednaku vjerojatnost uspjeha svih članova, prepoznaje i uvažava njihove različite potrebe i mogućnosti te u skladu s tim resurse raspodjeljuje u korist dobrobiti svih članova**. Pritom članovi takvog društva osjećaju da se kroz različite oblike socijalnih transakcija poštuju njihova ljudska prava i dostojanstvo (Wenzel, 2002). Tintić (1982) definira socijalnu pravdu kao opće poštivanje i ostvarivanje pravila i načela koja, pod jednakim uvjetima i s jednakim šansama, osiguravaju mogućnost za opstanak, razvoj, napredak i zaštitu svakom čovjeku i zajednicama kojima oni pripadaju. Socijalna pravednost označava pravedan tretman i pravičan status svih pojedinaca i društvenih skupina unutar države ili društva (Duignan, 2022). Cilj ostvarenja socijalne pravde jest sprječavanje krajnje nejednakosti među ljudima što podrazumijeva da bi svakome pripadniku nekog društva trebala biti dostupna temeljna materijalna i nematerijalna dobra za dostojan život.

Dio autora pri određenju socijalne pravde naglašava aktivnosti usmjerene na pomoć društvenim skupinama koje su u depriviranom položaju u odnosu na većinu. Constantine i sur. (2007) opisuju socijalnu pravednost u kontekstu edukacije u području psihološkog savjetovanja. Autori navode da je u osnovi socijalne pravednosti temeljno vrednovanje poštenog i pravičnog pristupa u korištenju resursa, prava i tretmana od strane marginaliziranih pojedinaca i grupa koji ne dijele jednaku moć u društvu. Takav status može biti povezan s pripadnošću društvenim manjinama, nacionalnom, etničkom i rasnom pripadnošću, dobi, siromaštvom, religijom,

zdravljem i invaliditetom, seksualnom orijentacijom ili drugim faktorima. Cook (1990) uključuje važnost raspodjele povlastica i prava između dominantnih i depriviranih društvenih skupina, dok Toporek i Williams (2006) u opis pojma dodaju uključivanje svih društvenih aktera u proces donošenja odluka i provedbu društvenih akcija, kao i važnost reakcije na slučajeve u kojima je određenim pojedincima ili skupinama ograničen pristup pravima ili resursima. Većina autora unutar područja socijalnog rada pri razlikovanju koncepta milosrđa i modernog određenja socijalne pravde naglašava da se socijalna pravda zasniva na načelima jednakosti i uzajamnosti nasuprot hijerarhiji i dominaciji (Reynolds, 1951, prema Reisch, 2002).

Pokreti koji se zalažu za socijalnu pravdu zahtijevaju provedbu načela pravednosti, jednakosti, uključenosti, participacije, samoodređenja, jednakih šansi i drugih ciljeva usmjerenih prema društvenim skupinama koje su potlačene, marginalizirane ili iskorištavane.

Ako rezimiramo različite tekstove koji pokušavaju odrediti socijalnu pravednost možemo pretpostaviti nekoliko **razina** ostvarenja socijalne pravde.

Prva razina odnosi se na pomoć članovima društva koji žive ispod minimalnih uvjeta ljudskog dostojanstva i zbog toga su izloženi patnji (gladi, bolesti, beskućništvu i dr.). Cilj je osigurati minimalne životne uvjete za sve članove društva.

Druga razina usmjerena je prema **izjednačavanju mogućnosti i uvjeta za one članove društva**

koji zbog različitih okolnosti nisu u jednakoj poziciji kako bi uspjeli ostvariti vlastite potrebe i očekivanja te postali aktivni članovi društva. Dio članova društva zbog različitih okolnosti (siromaštva, bolesti, invaliditeta, socijalnog statusa, nezaposlenosti, socijalne isključenosti, diskriminacije i dr.) nema jednaku šansu ostvarenja životnih potreba i ciljeva u odnosu na druge članove društva. U ovom slučaju se prema načelu pozitivne diskriminacije pojedincima pomaže da se približe uvjetima koje ima većina članova društva. Primjeri mogu biti stipendije za školovanje učenika iz obitelji nižeg socio-ekonomskog statusa, organizacija ljetovanja ili drugih aktivnosti za učenike iz siromašnih obitelji, posebni uvjeti školovanja ili studiranja za osobe s invaliditetom, pomoć osobama koje imaju kronične zdravstvene probleme, financijska pomoć i prekvalifikacija osobama koje su ostale bez posla i dr. Cilj je pomoći onim članovima društva koji nemaju jednaku vjerojatnost uspjeha kao većina ostalih zbog uvjeta koje je moguće kompenzirati na osnovi društvenih intervencija.

Treća razina usmjerena je na **poboljšanje uvjeta i kvalitete života svih članova društva** s ciljem izgradnje društva u kojemu će se članovi osjećati zadovoljno, kao članovi pravedne i humane zajednice ravnopravnih članova koji dijele neke zajedničke vrijednosti. Primjer mogu biti aktivnosti usmjerene na poboljšanje kvalitete opće javne infrastrukture, kvalitete uvjeta obrazovanja, javnog prijevoza, uvjeta rada, brige za starije i međugeneracijske solidarnosti, podrške obitelji i dr. Cilj je poticati uvjete u kojima će svaki član društva imati optimalne uvjete za ostvarenje osobnih potencijala i potreba te osobne sreće i blagostanja.

Četvrta razina usmjerena je na prepoznavanje i uvažavanje te **uvođenje novih prava** koja tradicionalno nisu bila (ili ne u dovoljnoj mjeri) dio pravnih i socijalnih normi, a koja mogu poboljšati kvalitetu života i dostojanstvo pojedinaca, skupina ili cijelog društva. Povijesni razvoj društva, znanosti i tehnologije stvara nove izazove i zahtjeve za novim pravima i obvezama, koji

od društva zahtijevaju rješenja koja bi omogućila pravednije društvene odnose za sve članove i skupine. Primjeri mogu biti norme koje se odnose na ponašanja vezana uz ekologiju i odnos prema okolišu kako bi se sačuvali resursi za buduće generacije, prava različitih vrsta manjinskih i diskriminiranih skupina, prava na zaštitu podataka i privatnost i dr. Posebno područje odnosi se na izjednačavanje prava žena i muškaraca koje je u pojedinim domenama i društvima daleko od zadovoljavajućeg.

Iako se ideja pravednosti može razmatrati kroz očekivane ishode i njihovo ostvarenje, dio autora naglašava da se ne smije promatrati statično već kao proces koji odgovara na različite društvene izazove i promjene koji generiraju različite oblike nepravde (Mullaly, 1997).

6.2. Problemi razlikovanja opće i socijalne nepravde

Jedan od praktičnih problema predstavlja razlikovanje koncepta opće nepravde od socijalne nepravde. Neki autori smatraju da je koncept socijalne pravednosti suvišan jer se pravednost i socijalna pravednost značajno preklapaju u osnovnom značenju (Novak, 2000). Jost i Azzi (1996) naglašavaju da se neki događaj ili odnos može vrednovati u kategorijama pravednosti tek u kontekstu socijalne interakcije pojedinca s drugim pojedincima ili društvom kojemu pripada te se stoga pod koncept socijalne nepravde uključuje i nepravda doživljena u širem smislu od socijalne okoline. Evolucija pojma pratila je društvene promjene što je dovelo do širenja opsega pojma i složenosti ideja i mehanizama ostvarenja ideje u praksi. Pored toga među temeljne odrednice pojma ulaze koncepti međusobnih prava, obveza i odgovornosti pojedinca i društva (Miller, 1990).

Određenja opisana u prethodnom poglavlju opisuju različite domene socijalne pravednosti uz koje je implicitna pretpostavka da (socijalna) država preuzima odgovornost za osiguravanje socijalne pravednosti u stvarnom životu društva. Međutim u svakodnevnom životu za članove društva pojam države je često apstraktan. Oni očekivanja o ostvarivanju pravednosti vežu uz konkretne institucije i organizacije koje imaju neki oblik socijalne moći ili distribucije materijalnih i nematerijalnih dobara. Pojedinci svoja prava ostvaruju u socijalnom kontaktu s osobama koje predstavljaju sustave koji su odgovorni za provedbu socijalnih prava ili socijalne pravde. Na doživljajnoj razini vrlo je složeno razdvajanje opće nepravde (koja je npr. posljedica nepravdnog odnosa pojedine službene osobe prema korisniku) od socijalne nepravde koja podrazumijeva nejednakost članova društva u pristupu određenoj usluzi. Nepravda se može doživjeti i percipirati u odnosu s različitim predstavnicima sustava kao što su ravnatelji službi, referenti, službenici, liječnici, nastavnici i drugi koji reprezentiraju različite vrste sustava.

Može li se sustavno obiteljsko zanemarivanje djeteta i njegovih prava smatrati socijalnom nepravdom? U širem smislu to je nepravda koju dijete doživljava od neposredne socijalne okoline, a ne od društva. Međutim daljnja analiza ovog primjera vodi nas vrednovanju društva koje nije osiguralo mehanizme kojima bi preveniralo ili pravovremeno reagiralo na ovaj oblik narušavanja prava djece. S druge strane ako su ove pojave učestale mogu ukazivati na zaključak da sustav ne posvećuje dovoljno pažnje pravima djece te da je prisutna nedovoljna osjetljivost

i odgovornost, primjerice, sustava školstva, socijalne skrbi, pa i svih članova društva (susjedi, prijatelji, šira obitelj i dr.) u zaštiti prava djeteta. Moguće je da društvo nije razradilo kvalitetan zakonodavni okvir koji bi prevenirao ovakve događaje i osigurao (pod)jednake uvjete za svu djecu, ali i da unatoč dobrom zakonodavnom okviru ne postoji svijest niti osjetljivost sustava i pojedinaca za preuzimanje svog dijela odgovornosti u zaštiti prava djeteta. Stoga se i ovaj socijalni problem koji je vezan uz konkretnu mikro-socijalnu zajednicu razmatra kao dio šireg društvenog konteksta.

Nepravedno vrednovanje znanja učenika od strane nastavnika primarno bismo opisali kao slučaj pojedinačne nepravde koju doživljava učenik. Međutim, ako je to nejednako vrednovanje povezano s materijalnim statusom učenika ili njegovom pripadnošću nekoj manjinskoj skupini onda to postaje problem diskriminacije i socijalne nepravde. Drugi primjer može biti doživljaj nepravde od strane učenika kojega vršnjaci izoliraju i ismijavaju zbog činjenice da koristi jeftini mobilni telefon ili tenisice, implicirajući njegov slabiji materijalni status. U ovom slučaju se radi o stigmatizaciji i diskriminaciji povezanoj sa socijalnim statusom što dovodi do socijalne nepravde. Diskriminirani učenik tu nepravdu može pripisati okolini koja nije socijalno osjetljiva, a ne samo skupini vršnjaka. Također, u slučaju nasilja u obitelji žrtva može nepravdu počinjenu od člana obitelji doživljavati kao oblik socijalne nepravde jer društvo nije osiguralo mehanizme zaštite i sigurnosti za sve svoje članove, prije svega one koji se nalaze u ranjivom položaju.

Iskustvo istraživanja percepcije socijalne nepravde ukazuje na teškoće sudionika kada bi morali odvojiti osobnu od socijalne nepravde. Stoga smo u istraživanjima prikazanim u trećem dijelu ove knjige koncept socijalne nepravde u određenim slučajevima shvaćali šire od osnovnog određenja i uvjetno koristili pojam nepravde u društvu. U određenim slučajevima strogo određenje koncepta socijalne nepravde korisno je proširiti na situacije u kojima pojedinac ili skupine doživljavaju da se socijalna okolina prema njima odnosi na način da narušava njihovo dostojanstvo, ravnopravnost i jednakost u odnosu na ostale članove društva.

6.3. Motivi za razvoj socijalno pravednog društva

Težnja ka socijalno pravednom društvu se može činiti sama po sebi razumljiva iako je koncept socijalne pravde podložan različitim percepcijama u razumijevaju što zapravo jest socijalna pravednost. Također, postavlja se pitanje što pojedince i društva motivira da postupaju prema načelima socijalne pravde. Što smatraju nepravедnim i tko treba preuzeti odgovornost za suzbijanje socijalne nepravde?

Razmotrimo neka pitanja koja mogu biti poticajna za promišljanje ideje o socijalnoj pravdi.

1. Koja je to **razina najmanje osjetljivosti** koju bilo koje društvo, neovisno o političkom uređenju i ideologiji, mora pokazati prema svojim članovima? Može li društvo ignorirati dijete koje gladuje jer njegovi roditelji nemaju dovoljno prihoda ili mogućnosti da osiguraju hranu i to smatrati individualnim problemom?

2. Koju razinu intervencije države u redistribuciji dobara možemo smatrati nužnom jer je izraz **socijalne osjetljivosti i osigurava zaštitu socijalnih prava** ugroženih slojeva građana, a kada ta intervencija postaje odraz **političkih ideja o uređenju državne ekonomije**?

3. U kojoj mjeri je osiguravanje pristupa obrazovanju, zdravstvu i radu svim članovima društva (samo) pitanje socijalne osjetljivosti i socijalnih prava, a u kojoj mjeri osigurava opće bogatstvo svih građana, snažnije tržište rada i zadovoljnije i sretnije društvo koje osigurava veći prihod, u konačnici, i vlasnicima kapitala?

4. Koliko na doživljaj socijalne pravde utječe apsolutna razina primanja najnižih slojeva stanovništva, a koliko razlike u materijalnom statusu između najsiromašnijih i najbogatijih dijelova društva. Drugim riječima, hoće li ljudi koji mogu zadovoljiti svoje vlastite potrebe, u društvu u kojemu postoje značajne socijalne nejednakosti, osjećati manju nepravdu od onih koji teško zadovoljavaju osnovne potrebe u društvu u kojemu nema velikih ekonomskih razlika među članovima?

5. U kojoj mjeri je socijalna pravda povezana s tzv. lijevim ili socijalističkim idejama, a koliko je odraz temeljnih civilizacijskih i ljudskih vrijednosti suvremenog društva te nužna pretpostavka funkcioniranja društva?

U podlozi odgovora na ova pitanja najčešće stoje vrijednosti onih koji na njih daju odgovor. Ovisno o tome jesu li te vrijednosti primarno individualističke ili uzimaju u obzir i strukturalne aspekte (ne)pravde, pojedinci, skupine ili politički akteri će biti motivirani za razvoj socijalno pravednog društva.

Neki od motiva za razvoj socijalno pravednog društva mogu biti:

1. *Opće ljudske i moralne vrijednosti* na osnovi kojih je uskraćivanje pomoći osobama koje pate ili nemaju jednake mogućnosti neprihvatljivo te podrazumijevaju intrinzičnu motivaciju pojedinaca i društva u osiguranju socijalno pravednog društva.

2. *Iz perspektive vlasnika kapitala*, društvo koje je osjetljivo na potrebe svojih građana ima višu kvalitetu života, zadovoljnije i motivirane zaposlenike, kvalitetnije tržište radne snage, građani imaju veću kupovnu moć, više obrazovanje populacije rezultira bržim razvojem društva, što posljedično omogućuje kvalitetnije investicije i veću zaradu.

3. *Iz perspektive države*, društvo u kojemu prevladava socijalna nepravda teško funkcionira jer su građani nezadovoljni, materijalno ugroženi, opterećeni svakodnevnim brigama vezanim uz preživljavanje, zabrinuti za vlastitu budućnost, ne vide perspektivu za sebe i vlastite obitelji što u konačnici dovodi do šireg socijalnog nezadovoljstva, depopulacije i može ugroziti opstanak samog društva.

Ovo su samo neki od motiva različitih „aktera” kojima bi trebalo biti u interesu težiti ka razvoju socijalno pravednog društva s ciljem opće dobrobiti.

7. Suvremeno određenje ljudskih i socijalnih prava

Za analizu doživljaja nepravde važno je opisati pravni okvir kojim se određuju ljudska, politička, građanska i socijalna prava u suvremenom svijetu. Na razini međunarodne zajednice, osobito zemalja europskog političkog prostora, može se pratiti razvoj i sazrijevanje zajedničkih stajališta velikog broja zemalja o zajedničkim pravima ljudi neovisno o dijelu svijeta ili zemlji u kojoj žive. Ova evolucija promišljanja ljudskih i socijalnih prava ukazuje na globalni razvoj svijesti o važnosti osiguravanja uvjeta za dostojanstven život i prava građana koja se mogu prepoznati u nekoliko važnih dokumenata. U nastavku ćemo opisati neke od najvažnijih.

➤ *Opća deklaracija o pravima čovjeka (UN)*

Dva velika svjetska rata i milijuni žrtava doveli su do patnje ogromnog dijela svjetskog stanovništva. Potreba da se na razini međunarodne zajednice preveniraju budući sukobi dovela je do osnivanja organizacije Ujedinjenih naroda (UN). Opća skupština UN-a 1948. godine u Parizu usvojila je **Opću deklaraciju o pravima čovjeka** koja predstavlja popis prava čovjeka odnosno ljudskih prava. Ova prava predstavljaju opći međunarodni standard čijem bi ostvarenju trebale težiti članice UN-a. Dan proglašenja Deklaracije 10. prosinca proglašen je **Međunarodnim danom ljudskih prava**. Deklaracija predstavlja rezoluciju čiji je cilj zajedničko razumijevanje ideje ljudskih prava i sloboda iako nema pravnu snagu iz koje bi proizlazile pravne obveze zemalja članica UN-a. Od 58 tadašnjih članica za Deklaraciju je glasalo njih 48, suzdržano ih je bilo osam (među njima Sovjetski Savez, Čehoslovačka, Saudijska Arabija, Poljska, Južna Afrika i Jugoslavija), dok dvije nisu glasale (Honduras i Jemen). Vlada Republike Hrvatske 2009. godine donijela je odluku o objavi Opće deklaracije u Narodnim novinama (NN 12/2009). Prvi članak Deklaracije glasi „**Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću i trebaju jedno prema drugome postupati u duhu bratstva**”. Drugi članak glasi „Svakome pripadaju sva prava i slobode utvrđene u ovoj Deklaraciji bez razlike bilo koje vrste, kao što je rasa, boja kože, spol, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, imovina, rođenje ili drugi status.”

Kroz 30 članaka Deklaracija naglašava prava na život, slobodu, osobnu sigurnost, pravično suđenje i zabranu samovoljnog uhićenja, zaštitu privatnosti, slobodu kretanja, zaštitu od

nepravednog progona (azil), državljanstvo, pravo na brak i osnivanje obitelji, vlasništvo, slobodu mišljenja i vjeroispovijesti, slobodu okupljanja i udruživanja, pravo na sudjelovanje u upravljanju svojom zemljom i pristup javim dužnostima, socijalnu sigurnost, pravo na rad i slobodan izbor zaposlenja, sindikalno organiziranje radnika, dnevni odmor i plaćeni dopust od rada, dostojan životni standard, zaštitu materinstva i djetinjstva, prava na obvezno osnovno obrazovanje, pristup visokoškolskom obrazovanju „jednako dostupno na osnovi uspjeha”, prvenstvo roditelja u izboru vrste obrazovanja za svoju djecu, pristup kulturi i znanosti, zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proizlaze iz kulturnog i znanstvenog stvaralaštva te društveni i međunarodni poredak u kojemu se mogu ostvariti ljudska prava. Deklaracijom se zabranjuju ropstvo, tortura i diskriminacija. Ovaj „popis prava” predstavlja novu stranicu u razumijevanju odnosa prema ljudima i povijesnim nastojanjima razlikovanja „dobra i zla”, opće prihvatljivog i neprihvatljivog odnosno pravde i nepravde.

Deklaracija ima veliki značaj jer predstavlja zajednički akt s kojim je suglasan najveći dio svjetske zajednice naroda. Opća deklaracija objavljena je u Narodnim novinama 2009. godine (NN 12/2009) na osnovi odluke Vlade Republike Hrvatske. Uz osnovne smjernice Opće deklaracije kasnije su usvojena još dva dokumenta.

Prvi predstavlja *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (ICCPR) kojim se države članice obvezuju da u svoje zakonodavstvo unesu odredbe o zaštiti građanskih, političkih i ljudskih prava, prava na život, slobodu vjeroispovijesti, slobodu govora, političkog udruživanja te pravično suđenje.

Drugi dokument predstavlja *Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima* (ICESCR).

Oba pakta usvojena su 1966. i stupila su na snagu 1976. godine, a pristupila im je velika većina zemalja članica UN-a. Ovi dokumenti osobito su važni za oblikovanje okvira uređenja socijalne države, socijalnih prava te područja socijalne pravde.

➤ ***Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR)***

Ovaj dokument proširuje osnovna građanska i politička prava područjem **socijalnih, gospodarskih i prava u kulturi i obrazovanju**. Pakt opisuje pravo naroda na samoodređenje, slobodno raspolaganje svojim prirodnim bogatstvima te razrađuje niz specifičnih prava kao što su pravo na rad i izbor rada, pravedne i povoljne radne uvjete, osnivanje sindikata, pravo na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje, zaštitu prava obitelji osobito u području skrbi za malodobnu djecu, pravo na sklapanje braka samo uz slobodan pristanak, obvezu zaštite prava majki i trudnica, zaštitu prava djece, pravo na adekvatan životni standard (prehrana, odjeća i stanovanje), temeljno pravo na slobodu od gladi, pravo na uživanje najvišeg mogućeg standarda tjelesnog i psihičkog zdravlja i pravo na odgoj i obrazovanje (uz besplatno osnovno obrazovanje).

Naglašava se „ravnopravnost muškaraca i žena u korištenju svih navedenih prava kao i „važnost mjera koje uključuju programe stručnog obrazovanja i izobrazbe s ciljem ostvarivanja stalnog gospodarskog, društvenog i kulturnog razvoja te puna i korisna zaposlenost”. Osobito je važno prepoznati smjernice koje naglašavaju da **ostvarivanje temeljnih političkih i**

gospodarskih sloboda i ideal slobodnih ljudskih bića nisu mogući bez mjera kojima se osiguravaju prava na obrazovanje, kulturu te socijalnu i ekonomsku sigurnost.

Određenje i razvoj prava čovjeka vjerojatno su najdetaljniju razradu doživjeli u području europskog zakonodavstva kroz niz dokumenata predloženih i usvojenih u razdoblju od završetka Drugog svjetskog rata do osnivanja i razvoja Europske unije.

➤ Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda

Nakon Drugog svjetskog rata u Europi je postalo jasno da je nužna promjena političke klime i odnosa koji su doveli do iskustva kolonijalizma, dva svjetska rata, Holokausta, pojave nacizma i fašizma te nove podjele kojom su zemlje Istočne i Zapadne Europe odvojene „željeznom zavjesom”. Bilo je jasno da su dotadašnji međunarodni odnosi i podjele stvarali pretpostavke za pojavu brojnih sukoba i narušavanje općih ljudskih prava te da je nužno postići dogovor o višim standardima ljudskih i općih prava. Dvanaest članica tadašnjeg Vijeća Europe potpisalo je 1950. godine u Rimu **Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda** koja je stupila na snagu 1953. Konvencija je nadopunjena u više navrata dodatnim protokolima od kojih je važan onaj iz 1983. koji se odnosio na ukidanje smrtne kazne. U Hrvatskoj je prvi prijevod objavljen 1997. godine (NN 18/97). Konvencija se poziva na Opću deklaraciju o ljudskim pravima UN-a i opisuje sličan sustav prava kao što su pravo na život, zabranu mučenja, zabranu ropstva i prisilnog rada, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na pošteno suđenje zasnovano na zakonu, pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, slobodu izražavanja, okupljanja i udruživanja, pravo na brak, pravo na djelotvoran pravni lijek, zabranu diskriminacije. Posebno se reguliraju uvjeti derogiranja pojedinih prava u vrijeme izvanrednog stanja kao i ograničenja političkog djelovanja stranaca. S ciljem osiguranja poštivanja obveza propisanih Konvencijom i kasnijim protokolima ustanovljen je Europski sud za ljudska prava koji je sa stalnim radom započeo tek 1998. godine.

➤ Povelja Europske unije o temeljnim pravima

Stvaranjem Europske unije 1993. te njezinim razvojem i povećanjem broja članica javila se potreba za proširenjem i nadogradnjom sustava prava zemalja članica. Tako su 2000. Europski parlament, Vijeće i Komisija proglasili **Povelju Europske unije o temeljnim pravima**, koja je dopunjena 2016. godine (Službeni list EU, 2016). U preambuli se naglašava da su narodi Europe „odlučni dijeliti miroljubivu budućnost utemeljenu na zajedničkim vrijednostima” te da se „Unija temelji na nedjeljivim, univerzalnim vrijednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti; na načelima demokracije i vladavine prava. Ona pojedinca postavlja u središte svojeg djelovanja uspostavom građanstva Unije i stvaranjem područja slobode, sigurnosti i pravde”.

Povelja iz 2016. godine sastoji se od 54 članka podijeljena u sedam glava. **Prva glava** odnosi se na **dostojanstvo**, a prvi članak naglašava važnost poštovanja i nepovredivosti ljudskog dostojanstva. U prvoj glavi navedeno je pravo na život, integritet osobe, zabranu mučenja i ponižavajućeg ponašanja ili kažnjavanja te zabrana ropstva i prisilnog rada. **Drugo poglavlje** opisuje **slobode građana** i uključuje pravo na slobodu i sigurnost, poštovanje privatnog i obiteljskog života, zaštitu osobnih podataka, pravo na stupanje u brak i osnivanje obitelji, slobodu

mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, slobodu izražavanja i informiranja, slobodu okupljanja i udruživanja, slobodu umjetnosti i znanosti, pravo na obrazovanje, slobodu izbora zanimanja i pravo na rad, slobodu poduzetništva, pravo na vlasništvo, pravo na azil, i zaštitu u slučaju udaljavanja, protjerivanja ili izručenja.

Treća glava odnosi se na uređenje pitanja **jednakosti**. Propisuje se pravo na jednakost pred zakonom, nediskriminaciju, poštovanje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti, ravnopravnost žena i muškaraca, prava djeteta (zaštitu njihove dobrobiti i interesa), prava starijih osoba te integraciju osoba s invaliditetom.

Četvrta glava odnosi se na vrijednost **solidarnosti** i uključuje prava radnika na informiranje i savjetovanje u poduzeću, pravo na kolektivno pregovaranje i djelovanje, pristup službama za posredovanje pri zapošljavanju, zaštitu u slučaju neopravdanog otkaza, poštene i pravične radne uvjete, zabranu rada djece i zaštitu mladih pri radu, pravnu, gospodarsku i socijalnu zaštitu obitelji, socijalnu sigurnost i socijalnu pomoć, zdravstvenu zaštitu, pristup službama od općeg gospodarskog interesa, zaštitu okoliša i zaštitu potrošača.

Peta glava regulira **prava građana** te uključuje pravo glasa na izborima, pravo na dobru upravu, pravo na pristup dokumentima, europski ombudsman, pravo na podnošenje peticije, slobodu kretanja i boravka, diplomatsku i konzularnu zaštitu.

U šestoj glavi određuju se **prava vezana uz pravdu** što uključuje pravo na djelotvoran pravni lijek i pošteno suđenje, pretpostavku nedužnosti i pravo na obranu, načelo zakonitosti i razmjernosti kaznenih djela i kazni, te pravo da se ne bude dva puta suđen ili kažnjen za isto kazneno djelo.

U **sedmoj glavi** nalaze se odredbe kojima se uređuje tumačenje i primjena Povelje.

➤ **Europska socijalna povelja**

Nakon Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda kojom se reguliraju osnovna građanska i politička prava, 1961. u Torinu je usvojena **Europska socijalna povelja** koja je stupila na snagu 1965. godine. Ova povelja usmjerena je na jamstva ekonomskih i socijalnih prava u zemljama tadašnje Europske zajednice i sadržavala je 19 različitih prava (Puljiz, 1998). Povelja je proširena dodatnim protokolima u više navrata, a u Hrvatskoj je objavljena 2002. godine (NN 15/2002). Puljiz (1998) navodi da se prava opisana u Povelji iz 1961. i Dodatnom protokolu mogu podijeliti u tri kategorije: **(1)** prava zaposlenika (pravo na rad uključujući pravo na profesionalno usmjeravanje i izobrazbu, pravo na zaštitu u radnoj sredini, sindikalno pravo, posebna prava zaposlene djece, mladih, žena, osoba s invaliditetom i migranata); **(2)** socijalna prava sveg stanovništva (pravo na zdravstvenu zaštitu, socijalnu sigurnost, socijalnu i medicinsku pomoć i pravo korištenja usluga socijalnih službi) i **(3)** posebna prava izvan zaposlenosti (prava djece i mladih, prava majki, obitelji, osoba s invaliditetom, radnika migranata i njihovih obitelji te prava osoba starije životne dobi). U preambuli se navodi da je cilj tadašnjeg Vijeća Europe „ostvarenje većeg jedinstva između njegovih članica radi čuvanja i promicanja ideala i načela koji su njihova zajednička baština te pospješivanja njihovoga gospodarskog i socijalnog napretka, osobito održanjem i daljnjim razvitkom ljudskih prava i temeljnih sloboda”. U nastavku se navodi kako zemlje članice smatraju da se „uživanje socijalnih prava mora osigurati bez ikakve diskriminacije s obzirom na rasu, boju kože, spol, vjeroispovijest,

političko mišljenje, nacionalnu pripadnost ili socijalno podrijetlo... kako bi se pomoću odgovarajućih institucija i djelovanja podigao životni standard i unaprijedila dobrobit i gradskog i seoskog stanovništva,,

Države potpisnice nisu dužne prihvatiti sva prava sadržana u Povelji već određeni minimalni broj članaka i stavaka, ali se ohrabruju za naknadno prihvaćanje preostalih odredbi odnosno prava. Puljiz navodi da je minimalni broj članaka koje svaka država-stranka treba usvojiti 10, odnosno 45 stavaka. Povelja je revidirana 1996. godine te sadrži 31 članak. Navodimo ih u cjelini budući da opisuju prostor socijalne pravde kako ga vide zemlje europskog političkog, kulturnog i vrijednosnog prostora (prema Puljiz, 1997):

1. Svatko treba imati mogućnost zarađivati za svoj život slobodno poduzetim radom.
2. Svi zaposlenici imaju pravo na primjerene radne uvjete.
3. Svi zaposlenici imaju pravo na sigurne i zdrave uvjete rada.
4. Svi zaposlenici imaju pravo na pravičnu plaću koja će njima, kao i njihovim obiteljima, osigurati zadovoljavajući životni standard.
5. Svi zaposlenici i poslodavci, radi zaštite svojih ekonomskih i socijalnih interesa, imaju pravo na slobodno udruživanje u okviru nacionalnih ili međunarodnih organizacija.
6. Svi zaposlenici i poslodavci imaju pravo na kolektivno pregovaranje.
7. Djeca i mladež imaju pravo na posebnu zaštitu od fizičkih i moralnih opasnosti kojima su izloženi.
8. Zaposlene žene u slučaju materinstva imaju pravo na posebnu zaštitu na radu.
9. Svatko ima pravo na odgovarajuće pogodnosti profesionalne orijentacije kako bi mu se pomoglo izabrati zanimanje koje odgovara njegovim osobnim sposobnostima i interesima.
10. Svatko ima pravo na odgovarajuće pogodnosti kod profesionalne izobrazbe.
11. Svatko ima pravo na korištenje svih mjera koje mu omogućavaju uživanje najboljeg dostupnog zdravstvenog standarda.
12. Svi zaposlenici i od njih uzdržavane osobe imaju pravo na socijalnu sigurnost.
13. Svatko bez dovoljno sredstava za život ima pravo na socijalnu i medicinsku pomoć.
14. Svatko ima pravo koristiti se kvalificiranim socijalnim uslugama.
15. Svaka osoba s invaliditetom ima pravo na autonomiju, socijalnu integraciju i participaciju u životu zajednice.
16. Obitelj, kao osnovna jedinica društva, ima pravo na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu prikladnu da joj osigura pun razvitak.
17. Djeca i mladež imaju pravo na odgovarajuću socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu.
18. Građani svake stranke imaju pravo obavljati svaku plaćenu djelatnost na teritoriju druge stranke i pri tome biti izjednačeni s njenim građanima, osim u slučajevima ograničenja uvjetovanih ozbiljnim razlozima gospodarskog i socijalnog karaktera.
19. Radnici migranti, koji dolaze iz jedne od država stranaka, i njihove obitelji imaju pravo na zaštitu i pomoć na teritoriju svake druge stranke.
20. Svi zaposlenici imaju pravo na jednake šanse i jednak tretman u području zapošljavanja i profesije bez diskriminacije prema spolu.

21. Zaposlenici imaju pravo na informiranje i konzultacije u okviru poduzeća.
22. Zaposlenici imaju pravo sudjelovati u određivanju i poboljšanju uvjeta rada i radne sredine u poduzeću.
23. Svaka starija osoba ima pravo na socijalnu zaštitu.
24. Svi zaposlenici imaju pravo na zaštitu u slučaju otpuštanja s posla.
25. Svi zaposlenici imaju pravo na zaštitu svojih potraživanja u slučaju insolventnosti njihova poslodavca.
26. Svi zaposlenici imaju pravo na dostojanstvo rada.
27. Svatko tko ima obiteljske odgovornosti i tko je zaposlen ili se želi zaposliti ima pravo to činiti bez diskriminacije i na način da to, koliko je moguće, ne izaziva sukob između njegove zaposlenosti i obiteljskih odgovornosti.
28. Predstavnici zaposlenika u poduzeću imaju pravo na zaštitu od radnji koje im mogu štetiti i trebaju uživati pogodnosti koje su primjerene za obavljanje njihovih dužnosti.
29. Svi zaposlenici imaju pravo na informiranje i konzultacije u postupku kolektivnog otpuštanja.
30. Svatko ima pravo na zaštitu od siromaštva i socijalnog isključenja.
31. Svatko ima pravo na stan.

➤ **Europski stup socijalnih prava**

Europski parlament je 2017. usvojio rezoluciju o **Europskom stupu socijalnih prava** koji se sastoji od tri poglavlja. Prvo poglavlje odnosi se na „jednake mogućnosti i pristup tržištu rada” te uključuje obrazovanje, osposobljavanje i cjeloživotno učenje, rodnu ravnopravnost, jednake mogućnosti i aktivnu potporu zapošljavanju. Drugo poglavlje „Pravedni radni uvjeti” odnosi se na sigurno i prilagodljivo zaposlenje, plaće, informacije o uvjetima zaposlenja i zaštite u slučaju dobivanja otkaza, socijalni dijalog i uključenost radnika, ravnotežu između poslovnog i privatnog života, zdravo, sigurno i dobro prilagođeno radno okruženje te zaštita podataka. Treće poglavlje odnosi se na socijalnu zaštitu i uključenost te uključuje skrb o djeci i potporu djeci, socijalnu zaštitu, davanja za nezaposlenost, minimalni dohodak, dohodak u starosti i mirovine, zdravstvenu zaštitu, uključenost osoba s invaliditetom, dugoročnu skrb, stanovanje i pomoć beskućnicima, pristup osnovnim uslugama (voda, prijevoz, digitalna komunikacija i dr.).

U preambuli ovog dokumenta navodi se da je cilj Unije, između ostalog, „promicanje dobrobiti njezinih naroda i rad na održivom razvoju Europe koji se temelji na uravnoteženom gospodarskom rastu i stabilnosti cijena, visoko konkurentnom socijalnom tržišnom gospodarstvu u cilju pune zaposlenosti i društvenog napretka te visokoj razini zaštite i poboljšanju kvalitete okoliša.”

➤ **Ustav Republike Hrvatske**

Republika Hrvatska je ulaskom u međunarodne integracije prihvatila sve relevantne dokumente o pravima na prostoru Europske unije. U Ustavu Republike Hrvatske na najvišoj razini zajamčena su brojna prava u skladu s visokim međunarodnim standardima. U prvom članku Ustava Republika Hrvatska se određuje kao „demokratska i socijalna država”. U trećem članku kao najviše vrednote ustavnog poretka se navode „sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i

ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav”.

Treće poglavlje se odnosi na zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te uključuje jednakost svih građana pred zakonom, osobne političke slobode i prava. Tako se u članku 55. navodi da „Svaki zaposleni ima pravo na zaradu kojom može osigurati sebi i obitelji slobodan i dostojan život.” U članku 56. propisuju se prava „zaposlenih i članova njihovih obitelji na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje koja se uređuju zakonom i kolektivnim ugovorom”. U članku 57. navodi se da država osigurava pravo na pomoć za podmirenje osnovnih životnih potreba „slabim, nemoćnima i drugim, zbog nezaposlenosti ili nesposobnosti za rad, nezbrinutim osobama”, te se jamče prava osobama s invaliditetom, braniteljima Domovinskog rata i stradalnicima rata. U članku 58. jamči se pravo na zdravstvenu zaštitu. U članku 61. navodi se da je obitelj pod osobitom zaštitom države te da „država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život” (članak 62.). Dužnost je svih da štite djecu i nemoćne osobe (članak 64). U članku 65. jamči se pravo na besplatno obvezno obrazovanje te kad je riječ o zdravlju navodi se da „svatko ima pravo na zdrav život” (članak 69.).

Navedeni dokumenti propisuju prava i nastoje umanjiti opću nepravdu koja se nanosi ljudima kroz različite političke i društvene sustave. Niži standard predstavlja pasivno prihvaćanje činjenice o jednakim pravima ljudi i njihovo toleriranje. Viši standard predstavlja spoznaja da pomaganje drugim ljudima predstavlja temeljnu ljudsku vrlinu, a život u zajednici u kojoj nema nesretnih i obespravljenih pojedinaca i skupina omogućuje i osobnu sreću. Pored toga ovi dokumenti su važni jer predstavljaju pravni okvir za izgradnju socijalno pravednog društva, opisuju temeljne vrijednosti suvremene civilizacije i onemogućuju relativizaciju ljudskih i socijalnih prava.

Ostaje pitanje doživljavaju li građani da uistinu raspolažu tako visokom razinom prava ili postoji određena diskrepancija između propisanih i percipiranih prava.

8. Ljudsko dostojanstvo

*„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u **dostojanstvu** i pravima,*

(OPĆA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA UN-A, ČLANAK 1.)

Ljudsko dostojanstvo predstavlja jedan od temeljnih koncepata na kojemu se zasnivaju suvremena određenja ljudskih, građanskih i socijalnih prava. U kontekstu razmatranja doživljaja nepravde upravo je ljudsko dostojanstvo jedna od ključnih odrednica članova društva koja može biti ugrožena nepravdom. Poštivanje dostojanstva drugog ljudskog bića na razini svakodnevnih međuljudskih odnosa, odnosa prema ljudima unutar različitih sustava ili pri oblikovanju pravnih normi u srži je prevencije činjenja nepravde odnosno diskriminacije, zlostavljanja, zanemarivanja, nasilja na poslu ili vršnjačkog nasilja kao i drugih nepoželjnih oblika ponašanja u širem socijalnom kontekstu. O dostojanstvu se vrlo često govori u svakodnevnoj komunikaciji, u medijima ili u kontekstu prava, ali je razmjerno malo pokušaja određenja dostojanstva iz perspektive osobnog iskustva ili doživljaja. Stoga smo dostojanstvu odlučili posvetiti zasebno poglavlje.

Pojam dostojanstva razmatran je iz različitih perspektiva kao što su teološka, pravna, filozofska ili politička i većina autora je suglasna da postoje razlike u određenju pojma i opsegu koji zahvaća. J. Rawls navodi da je upravo ljudsko dostojanstvo koncept oko kojega postoji vjerojatno najveći stupanj konsenzusa unutar zapadne kulture, a vjerojatno i šire (Rawls, 1999) te se prepoznaje kao univerzalno dobro (Schachter, 1983).

Mattson i Clark (2011) navode četiri pristupa proučavanju koncepta dostojanstva. Prvi uključuje dostojanstvo kao **metafizičko opravdanje ljudskih prava i dužnosti** i široko je ispitivano u okviru filozofije, teologije i etike. Pojedini autori dostojanstvo vide kao cilj koji se može ostvariti na osnovi prava što bi impliciralo da je dostojanstvo tek **potencijal** koji se može ostvariti u idealnim okolnostima (Dickie, 2002). Brojni filozofi, političari i drugi autoriteti opisuju dostojanstvo kao imanentnu karakteristiku ljudi na osnovi koje se razlikuju od drugih bića. Ova posebnost može se zasnivati na religijskim postavkama („čovjek je stvoren na sliku Božju”) ili na sekularnim etičko-filozofskim standardima.

Druga koncepcija dostojanstvo razmatra kao **vrlinu osobe koju je zavrijedila** svojim osobinama i djelovanjem u socijalnom kontekstu (Shultziner, 2003). Ponekad se navode primjeri osoba koje predstavljaju uzore kao što su M. Gandhi ili M. Luther King (Meyer, 2002).

Treća perspektiva dostojanstvo opisuje kao svojstvo koje apriori pripisujemo ili ne pripisujemo drugim ljudima ili skupinama neovisno o njihovom ponašanju ili zaslugama. Prema ovom konceptu **puno ljudsko dostojanstvo pripada samo nekim ljudima ili skupinama** dok se drugi proglašavaju manje vrijednim ljudskim bićima po različitim kriterijima (pr. pripadnici nižih kasti u Indiji, Židovi u nacističkoj Njemačkoj, Indijanci i Afroamerikanci u SAD-u, robovi, domorodačko stanovništvo u mnogim kolonijama, žene u mnogim kulturama itd.). Ovi mehanizmi selektivnog pripisivanja dostojanstva uključuju predrasude i često se odnose na osobe koje nisu „pripadnici naše grupe” (Bandura, 2002). U svakodnevnom životu to se može svjesno ili nesvjesno odnositi na imigrante, beskućnike, pripadnike različitih manjinskih skupina ili druge „strance”. Dehumanizacija i demonizacija ovih skupina „olakšava” njihov progon, provođenje genocida ili zlostavljanja jer ih se ne doživljava ravnopravnim ljudskim bićima.

Četvrta perspektiva određenja i proučavanja dostojanstva usmjerena je na **subjektivni doživljaj dostojanstva od strane samih ljudi**. Dijelimo mišljenje Mattsona i Clarka (2011) da je neobično što je relativno malo pažnje posvećeno ispitivanju subjektivnog doživljaja dostojanstva, njegovim psihološkim značajkama, iskustvu gubitka dostojanstva kao i posljedicama narušavanja dostojanstva. Smatramo da je u srži koncepta dostojanstva subjektivno iskustvo ljudi o postupcima koji ugrožavaju i narušavaju njihov integritet kao i (ne)uvažavanje od strane okoline. Autori smatraju paradoksalnim da se značajno više pažnje posvećuje apstraktnim filozofskim, pravnim ili teološkim određenjima koncepta dostojanstva, a da se pri tom rijetko pita ljude što za njih doživljajno sačinjava dostojanstvo te kako se doživljaj dostojanstva može sačuvati i zaštititi.

Na osnovi doživljajnog psihološkog određenja, dostojanstvo predstavlja integraciju različitih emocionalnih i kognitivnih komponenti koje između ostalog uključuju samopoštovanje, osjećaj zadovoljstva, osobne važnosti, ponosa, sigurnosti i blagostanja, socijalne prihvaćenosti i priznanja, mogućnosti sudjelovanja u zajednici, prihvaćanja određenih normi i vrijednosti. Ovaj doživljaj može se dijelom razlikovati među osobama ovisno o njihovom jedinstvenom individualnom iskustvu i perspektivi te socijalnom i kulturnom okruženju (Dicke, 2002; Mattson i Clark, 2011). U širem smislu određenja dostojanstvo je povezano s konceptima subjektivnog blagostanja i kvalitete života.

Na početku, važno je razmotriti neke od temeljnih odrednica pojma dostojanstva, ali i semantike koju opisuje pojam *dostojanstvo* u hrvatskom jeziku. Prema Rječniku hrvatskoga jezika *dostojanstvo* je „skup vrлина koje pobuđuju poštovanje” (osjećaj časti, ukus, odmjereno, poštenje) (Anić, 1994). U hrvatskom jeziku pojam *dostojan* ima značenje „ugledan”, „častan”, „koji ima dostojanstva”, ali i značenje „vrijedan čega”, „koji zaslužuje što” (npr. dostojan poštovanja). Uz pojam dignitet se navodi i značenje „časnost kao uvjet za postizanje nekog položaja”. Pojam dignitet (lat. *dignus* = vrijedan, dostojan) u Rječniku stranih riječi (Klaić, 1988) ima značenje dostojanstva, vrijednosti, časti, ugleda i uzvišenosti.

Na osnovi semantike pojma dostojanstva moguće je postaviti važno pitanje o tome treba li osoba zavrijediti na određeni način vlastito dostojanstvo, tj. postoje li neke vrijednosti i vrline

kojima se zaslužuje ljudsko dostojanstvo ili na osnovi kojih se postaje dostojan poštovanja od strane okoline. Debes (2017) u knjizi „Dignity: A History” sa skupinom autora nudi pregled razvoja koncepta dostojanstva te različita značenja i određenja koja mu se pridaju. Debes određuje ljudsko dostojanstvo kao „inherentnu i stečenu vrijednost osobe” koja joj pripada samom činjenicom da je rođena kao ljudsko biće. Autor navodi da se koncept u suvremenom značenju počeo koristiti tek sredinom 19. stoljeća, dok je prije toga uglavnom označavao neku vrstu zasluženog društvenog statusa povezanog s plemstvom, moći ili položajem unutar crkve (pr. dostojanstvenik). Stoga ovdje želimo naglasiti da temeljno ljudsko **dostojanstvo** u kontekstu određenja osnovnih ljudskih prava **pripada svakom čovjeku neovisno o njegovim individualnim vrijednostima i vrlinama**.

Važno je razlikovati pojam dostojanstva od časti, ugleda ili ponosa. Ponos u psihološkom smislu predstavlja pozitivno emocionalno stanje osobe koje proizlazi iz neke vlastite vrline ili karakteristike, nekog ostvarenog cilja čije ostvarenje prepoznaje i priznaje socijalna okolina. Ponos se može zasnivati i na pripadnosti nekoj prepoznatljivoj skupini čiji je osoba član ili s kojom se identificira. Radost i sreća razlikuju se od ponosa po tome što ne zahtijevaju odobravanje socijalne okoline kako bi se doživjele. U socijalnoj okolini koja ne prepoznaje individualne uspjehe i vrline svojih članova manja je vjerojatnost da će članovi biti ponosni na svoje uspjehe. Ugled i čast predstavljaju opće mišljenje koje o nekoj osobi, skupini ili organizaciji vlada u njihovoj socijalnoj zajednici ili društvu, a proizlaze iz njihovih zasluga, postignuća, statusa ili karakteristika. Ugled i čast mogu biti prisutni u različitom stupnju kod ljudi, dok osnovno ljudsko dostojanstvo pripada svim ljudima u jednakoj mjeri (Franeta, 2011). Ugled, čast i ponos mogu se izgubiti, ali osnovno ljudsko dostojanstvo je trajno. Osoba koja nema nikakav društveni ugled ima osnovno ljudsko dostojanstvo.

U širem značenju pojma (izvan temeljnog) u svakodnevnoj komunikaciji se ponekad i za neke aspekte dostojanstva osobe smatra da ih je zavrijedila svojim vrlinama. Stoga se ponekad u govoru navodi da je osoba „izgubila dostojanstvo” ili se „nije ponašala dostojanstveno”. Za razliku od osnovnog ljudskog dostojanstva vlastitu čast ili ugled osoba treba zavrijediti te ih može svojim djelovanjem narušiti ili izgubiti.

Jedan od ključnih teorijskih i praktičnih problema odnosi se na sadržaj pojma ljudskog dostojanstva što vodi ka problemima primjene tog načela u zakonodavstvu, ali i u svakodnevnom životu. Jedan smjer promišljanja dostojanstva određuje ga kao „slobodu samostalnog osmišljavanja vlastitog života bez intervencije države ili drugih nositelja moći, kao i omogućavanje te slobode drugima”. Drugačiji pristupi određenju dostojanstva pristupaju iz pozicija teologije i svetosti života odnosno božanskog autoriteta (Tiedemann, 2006, prema Franeta, 2011).

Debes (2017) navodi da se koncept dostojanstva u suvremenom značenju ne spominje u Američkoj deklaraciji o nezavisnosti, niti tijekom Francuske revolucije, a kao prvu službenu uporabu navodi Meksički ustav iz 1917. iako se ni tada ne navodi kao inherentna vrijednost osobe.

Jedan od kriterija objektivizaciji moralnih načela pa time i određenja dostojanstva dio autora nalazi u Kantovom kategoričkom imperativu. Kantov imperativ predstavlja etički zahtjev da nešto treba učiniti jer u sebi ima moralno opravdanje pa time i univerzalno značenje. Poznati

Kantov imperativ glasi „Radi tako da maksima tvoje volje uvijek može vrijediti ujedno kao načelo općega zakonodavstva” (ELZ, kategorički imperativ, 2022). U daljnjim elaboracijama Kant naglašava „da čovjeka ne treba tretirati kao sredstvo već kao cilj sam po sebi”. Jedno od arhetipskih etičkih načela ponašanja, poznato kao zlatno pravilo, propisuje da se čovjek ponaša prema bližnjem na način na koji i sam očekuje da se drugi ponašaju prema njemu. Drugim riječima preporuka je ne činiti drugima ono za što ne želiš da drugi čine tebi.

U praktičnom životu ponižavanje ili iskorištavanje druge osobe ograničeno je rasuđivanjem počinitelja da ne bi želio da to netko čini njemu. Na ovaj način se postavljaju granice ponašanja i djelovanja koja se mogu smatrati univerzalnim i prenijeti na praktično ljudsko djelovanje. Djelovati možemo „iz dužnosti” na osnovi autonomne odluke o općoj valjanosti takvog djelovanja ili „prema dužnosti” na osnovi nekog zakona. Debes (2017) analizirajući Kantovo određenje kategoričkog imperativa ukazuje na njegovo korištenje termina dostojanstvo (njem. *Würde*) u značenju moralne vrijednosti. Sve što ima određenu cijenu može se zamijeniti određenim ekvivalentom, dok s druge strane ono što je iznad svake cijene, tj. ono što nema ekvivalent ima „dostojanstvo” (*Würde*). Kant detaljno argumentira razloge zbog kojih drugu osobu ne smijemo koristiti kao sredstvo pri čemu osoba nema cijenu već je vrijednija od svake cijene.

Sokrat smatra da je ljudsko dostojanstvo temeljeno na unutrašnjim vrijednostima, neovisno o izvanjskim nagradama i poniženjima i zato nadmoćno nad smrću i sudbinom.

8.1. Dostojanstvo kao temelj ljudskih prava

Pojam ljudskog dostojanstva prisutan je u velikom broju suvremenih ustava, međunarodnih deklaracija i konvencija i u suvremenom zakonodavstvu postaje jedan od ključnih pojmova. Dostojanstvo predstavlja moralni temelj ljudskih prava, a međunarodna zajednica i pojedinci skloni su reagirati na slučajeve u kojima se narušava dostojanstvo pojedine osobe, skupine ili naroda te se čini da je to jedan od temelja na kojima se mogu identificirati i osigurati lokalni i globalni interesi u globaliziranom svijetu.

Drugi svjetski rat donosi iskustvo međunarodnoj zajednici da se i uz poštivanje pozitivnih prava (zakona) mogu dogoditi zločini koji narušavaju temeljne civilizacijske vrijednosti. Stoga se činilo da je potrebno koristiti temeljnije načelo koje bi preveniralo donošenje pravnih normi koje nisu u skladu s temeljnim etičkim načelima. U prvoj rečenici preambule Opće deklaracije o ljudskim pravima UN-a iz 1948. navodi se „Budući da je **priznanje urođenog dostojanstva** te jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske obitelji temelj slobode, pravde i mira u svijetu,...” te u nastavku „budući da su narodi Ujedinjenih naroda u Povelji ponovno potvrdili svoju vjeru u temeljna ljudska prava, **u dostojanstvo i vrijednost ljudske osobe** i jednaka prava muškaraca i žena te odlučili promicati društveni napredak i bolje uvjete života u većoj slobodi...”. Ljudsko dostojanstvo spominje se i u prvom članku Povelje: „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u **dostojanstvu** i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću te trebaju jedna prema drugima postupati u duhu bratstva.” Time se izjednačava važnost dostojanstva i prava i naglašava da su oba koncepta inherentna ljudskom biću činom rođenja.

U 22. članku navodi se „Svatko kao član društva ima pravo na socijalnu sigurnost i ovlašten je na ostvarenje **ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava neophodnih za njegovo dostojanstvo** i slobodan razvoj njegove osobnosti putem državnih napora i međunarodne suradnje te u skladu s organizacijom i mogućnostima svake pojedine države.” Iz navedene formulacije proizlazi da su različite vrste prava preduvjet za osiguranje dostojanstva. Konačno u 23. članku navodi se da „Svatko tko radi ima pravo na pravednu i primjerenu naknadu koja njemu i njegovoj obitelji **osigurava život dostojan čovjeka** i koja se prema potrebi dopunjuje drugim sredstvima socijalne zaštite”.

Iskustvo pokazuje da su brojni oblici narušavanja ljudskih prava i ljudskog dostojanstva zasnovani na formalno legalnim pozitivnim zakonskim propisima. Na osnovi rasnih zakona i drugih diskriminatornih pravnih odredbi u različitim državama i političkim uređenjima milijuni ljudi su odvođeni u koncentracijske logore, mučeni i ubijani. Njihov jedini krimen najčešće je bila pripadnost određenom narodu, vjeri, rasi ili su izražavali stav koji je na osnovi određenog zakona proglašen zabranjenim. Vrlo je osjetljivo pitanje na koji način ograničiti mogućnost demokratskog odlučivanja o pitanjima općih ljudskih prava.

U ovom kontekstu zanimljiva su stajališta njemačkog profesora i teoretičara prava G. Radbrucha (1878 – 1949). On opisuje ideju prava (*law*) kroz trijadu pravde, korisnosti i sigurnosti i postavlja temeljno pitanje odnosa između pozitivnog prava i pravde. Na osnovi tragičnog iskustva Njemačke tijekom nacističkog režima pokušava razriješiti dilemu stvara li svaki pozitivni zakon obvezu primjene. Radbruchu se pripisuje predratni stav pravnog pozitivizma i moralnog relativizma (Spaak, 2008). Kada postoji sukob između pravednosti i sadržaja zakona koji je donijela odgovarajuća vlast Radbruch sugerira da ovu dilemu treba riješiti u korist pozitivnog prava čak i kada je nepravedno u pogledu sadržaja i svrhe. Izuzetak su slučajevi u kojima je razlika između pozitivnog prava i pravednosti tolika da je zakon „temeljno nepravedan do stupnja koji nije moguće popraviti” i u tom slučaju se zakon treba smatrati pravno nevaljanim, čak i ako je usvojen na osnovi propisane i regularne procedure. Ovaj stav poznat je u literaturi kao Radbruchova formula i u osnovi proturječi središnjem načelu pravnog pozitivizma (Tan, 2021). Suvremeni dokumenti koji opisuju ljudska prava i ljudsko dostojanstvo nastoje opća i univerzalna ljudska prava, zasnovana na univerzalnim etičkim načelima, izdvojiti iz onog dijela zakonodavstva koje prihvaća relativnost moralnih načela.

Nakon teških iskustava s dva svjetska rata i izopačenosti zakona Trećeg Reicha njemački zakonodavci su u temelj novog ustava uvrstili ljudsko dostojanstvo. Poštovanje ljudskog dostojanstva definirano je kao nepromjenjiv temelj ustavnog poretka koji država ne samo da mora poštovati, nego mora i štiti (Omejec, 2015). U Temeljnem zakonu (Ustavu) Savezne Republike Njemačke iz 1949. u prvom članku utvrđuje se da je „ljudsko dostojanstvo nepovredivo. Poštovati i štiti ga obveza je svih organa državne vlasti.” Na ovaj način propisano je da temeljna prava obvezuju zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, tj. da svi državni službenici i tijela moraju poštovati i štiti ljudska prava i dostojanstvo. Iz ovog načela izvedena su načela socijalne i pravne države, demokracije i učinkovite zaštite ljudskih prava (Šarčević, 2019). Važno je naglasiti da Temeljni zakon zabranjuje ustavne amandmane koji bi štetno djelovali ili podrivali načela vezana uz dostojanstvo. U praksi to znači da se različite pravne norme i odluke sudova moraju vrednovati u odnosu poštivanja ljudskog dostojanstva.

Njemački pravnik G. Dürig na primjeru Njemačkog temeljnog zakona raspravlja objektivne kriterije za tumačenje prvog članka koji dostojanstvo postulira kao temeljno načelo. Različita određenja i opseg pojma mogu se zasnivati na ontološkim, filozofsko-pravnim ili etičkim stajalištima koji dopuštaju razlike u određenju i interpretaciji. Dürig (1956, prema Franeta, 2011) naglašava da je nužno imati jasne kriterije o objektivnom poretku vrijednosti na kojemu se mogu zasnivati pravne norme i ti kriteriji moraju biti neovisni od subjekata koji ih mogu različito percipirati. Autor temeljni stup objektivnog poretka vrijednosti nalazi u određenju ljudskog dostojanstva preuzetom iz područja morala.

Ljudsko dostojanstvo postaje pravna vrijednost, ali na način da postaje bitni sadržaj prava, a ne novo pravo. Dürig smatra da dostojanstvo nije oblik ljudskih prava već predstavlja njihovu vrijednosnu osnovu. Autor upravo koristeći koncept dostojanstva nastoji izbjeći ekstreme totalitarnog kolektivismu i ekstremnog individualizma promičući koncept osobe nasuprot izolirane individue. On razvija uvjerenje da je koncept osobe kako je uveden u Ustav povezan u većoj mjeri s teološkim nego sa svjetovnim poimanjem.

Određenje sadržaja koje zahvaća ljudsko dostojanstvo vjerojatno se najlakše može iščitati iz dokumenata u kojima se opisuju ponašanja i norme koje ga narušavaju. Pojam dostojanstva ne koristi se u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima iz 1950. Međutim u novije doba, u Povelji Europske unije o temeljnim pravima iz 2016. dostojanstvo se postavlja na sami početak Povelje i opisuju se konkretni sadržaji kojima se ugrožava ljudsko dostojanstvo. Prva glava Povelje, koja se sastoji od pet članaka, odnosi se na dostojanstvo te se u prvom članku navodi da je „Ljudsko dostojanstvo nepovredivo. Ono se mora poštovati i štiti”. U drugom članku određuje se pravo na život te se navodi da nitko ne smije biti osuđen na smrtnu kaznu ili biti pogubljen. Treći članak određuje pravo na integritet osobe što uključuje pravo na poštovanje tjelesnog i duhovnog integriteta, u području biologije i medicine mora se poštovati slobodni pristanak osobe na temelju obaviještenosti, zabranjuju se eugenički postupci, zabranjuje se korištenje ljudskog tijela i njegovih dijelova kao izvora financijske koristi, zabranjuje se reproduktivno kloniranje ljudskih bića. U članku četiri zabranjuje se mučenje i nečovječno ili ponižavajuće postupanje i kažnjavanje. U petom članku propisuje se zabrana ropstva i prisilnog rada te trgovina ljudima (Službeni list EU, 2016).

U preambuli Povelje opisuje se izvorište na kojemu se zasniva suvremeno određenje temeljnih prava Europske unije: „Svjesna svojeg duhovnog i moralnog nasljeđa, Unija se temelji na nedjeljivim, **univerzalnim vrijednostima ljudskog dostojanstva**, slobode, jednakosti i solidarnosti; ona se temelji na načelima demokracije i vladavine prava. Ona pojedinca postavlja u središte svojeg djelovanja uspostavom građanstva Unije i stvaranjem područja slobode, sigurnosti i pravde”. U preambuli se navodi da uživanje prava navedenih u Povelji „podrazumijeva odgovornosti i dužnosti prema drugim osobama, ljudskoj zajednici i budućim naraštajima.” Drugim riječima pravo na poštovanje ljudskog dostojanstva imaju svi članovi ljudske zajednice.

Europski stup socijalnih prava usvojen 2017. godine također koristi pojmove dostojanstva. Tako se u drugom poglavlju Pravedni radni uvjeti u 6. članku određuje da „Radnici imaju pravo na pravedne plaće s kojima se može **dostojno** živjeti. U Poglavlju o socijalnoj zaštiti i socijalnoj uključenosti u 14. članku opisuje se minimalni dohodak: „Svi koji nemaju dovoljno sredstava imaju pravo na primjereni minimalni dohodak koji omogućuje **dostojan** život u svim njegovim

razdobljima...”. U članku 15. navodi se da „sve starije osobe imaju pravo na resurse koji im omogućuju **dostojan** život”, dok se u članku 17. određuje da „osobe s invaliditetom imaju pravo na dohodovnu potporu koja im osigurava **dostojan** život...” (Bežovan i Baturina, 2019).

Poštovanje dostojanstva treba razlikovati od prava. Pojedini članovi društva mogu imati manji opseg prava i nejednak status u odnosu na druge članove društva kao što je slučaj sa pravomoćno osuđenim osobama (npr. zatvorenici imaju ograničenu mogućnost kretanja i komunikacije), osumnjičenima za različite prekršaje zakona, tražiteljima azila, osobe u različitim institucijama i sl. Međutim i kod tih osoba treba biti poštovano i zaštićeno osnovno ljudsko dostojanstvo. Zatvorenicima se moraju osigurati prava koja štite njihovo ljudsko dostojanstvo kao što su dostojni uvjeti smještaja, prehrana, odmor, komunikacija s obitelji i dr. Pored toga povreda određenih prava ne mora ujedno značiti i povredu ljudskog dostojanstva, ali svaka povreda dostojanstva znači povredu temeljnih ljudskih prava.

Zakonskim odredbama nastoji se od strane države zaštititi osnovno ljudsko dostojanstvo i temeljna ljudska prava. Koncept dostojanstva kao doživljaja osobe može imati i više stupnjeve koji mogu biti predmet privatnog prava i odnositi se na različite aspekte međuljudskih odnosa. Međutim i u ovom slučaju državno zakonodavstvo i cjelokupni sustav trebaju djelovati tako da se na svim razinama preveniraju, prepoznaju i sprječavaju ponašanja koja narušavaju dostojanstvo članova društva.

Pojedini autori naglašavaju da je koncept ljudskih prava bliži individualističkim kulturama zapada (npr. Europa, Sjeverna Amerika i dr.), dok je manje prihvaćen u kolektivističkim kulturama ili ideologijama. U kolektivističkim kulturama veći je naglasak na dužnostima i obvezama članova, a manji na individualnim pravima. Dostojanstvo proizlazi iz zadovoljavanja tih dužnosti a zaštita dostojanstva kolektiva, domovine, ideje ima često prednost pred dostojanstvom pojedinaca (Donnelly, 1982).

8.2. Koja ponašanja narušavaju dostojanstvo?

Jedan od mogućih pristupa određenju sadržaja ljudskih prava i dostojanstva je opisivanje konkretnih primjera njihovog narušavanja. Neki od primjera djelovanja koja narušavaju ljudsko dostojanstvo uključuju **svaki oblik tretmana osobe ili grupe koji pokazuje da su manje vrijedni (nedostojni) kao ljudi u odnosu na druge članove** zajednice ili kojim se **narušava tjelesni i duhovni integritet osobe**.

Kao neki oblici povrede osnovnog ljudskog dostojanstva mogu se navesti:

- a) različiti oblici tjelesnog ili psihičkog kažnjavanja s ciljem ponižavanja
- b) mučenje, zlostavljanje i izživljavanje nad drugim osobama ili grupama
- c) prisilni rad i držanje u ropstvu
- d) korištenje ljudskog tijela i njegovih dijelova s ciljem ostvarivanja materijalne koristi
- e) trgovina ljudima
- f) prisiljavanje osoba na životne odluke kojima se narušava njihov integritet i slobodna volja (prisilni brakovi, ograničavanje izbora profesija i mjesta boravka i sl.)

- g) prisiljavanje na seksualne i intimne odnose
- i) odvajanje od članova obitelji i zabrana komunikacije među članovima
- j) protjerivanje osoba ili grupa iz njihova doma
- k) stigmatizacija, marginalizacija i ekskomunikacija osoba iz društvenog života na osnovi karakteristika na koje ta osoba nije mogla utjecati svojom voljom
- l) životni uvjeti koji ne omogućuju zadovoljavanje osnovnih egzistencijalnih potreba kao što su prehrana (nedovoljna količina hrane ili loša kvaliteta hrane), uvjeti smještaja koji ne omogućavaju zaštitu od vremenskih nepogoda, pristup sanitarnim uslugama ili tekućoj vodi, osobnu intimu te minimalne higijenske standarde)
- m) ekstremno siromaštvo (primanja koja nisu dovoljna da se osiguraju osnovni egzistencijalni uvjeti za sebe i članove obitelji)
- n) prisiljavanje djece na ponašanja koja nisu primjerena njihovoj dobi (brak, seksualni i intimni odnosi, ograničavanje pristupa obrazovanju i dr.)
- o) korištenje djece za ostvarivanje materijalne dobiti (prosjačenje, rad neprimjeren dobi djeteta)
- p) uskraćivanje ili umanjivanje prava osobe zbog karakteristika na koje ta osoba nije mogla utjecati svojom voljom (spol, vjera, nacija, rasa i dr.)
- r) zanemarivanje volje i prava starijih i nemoćnih osoba zbog njihove nemogućnosti da utječu na odluke koje se tiču njihova života
- s) genocid, masovna ubojstva, progona, prisiljavanje na nošenje oznaka kojima se označava pripadnost osoba ili grupa na osnovi njihove nacije, rase, vjere i drugih karakteristika

Važno je naglasiti da ovaj popis nije konačan. U svakoj novoj životnoj situaciji važno je promisliti narušava li se određenim ponašanjem, propisom ili postupkom nečije osnovno ljudsko dostojanstvo.

Dostojanstvo može biti povrijeđeno uvjetima života ispod granice osnovnih životnih uvjeta što implicira različite oblike pravne odgovornosti vlasti kada dođe do ugrožavanja osnovnih egzistencijalnih uvjeta.

Dodatni primjeri narušavanja ljudskog dostojanstva: neopravdano onemogućavanje slobode kretanja i sudjelovanja u javnom životu, vrijeđanje i omalovažavanje od strane drugih članova društva, prisiljavanje na ponašanja i djelovanja suprotna slobodnoj volji pojedinca, nanošenje tjelesnih i psihičkih patnji, oduzimanje prava koja pojedincu pripadaju, ignoriranje mišljenja i prava na sudjelovanje u odlučivanju, zanemarivanje potreba osobe, izlaganje osobe sadržajima koji su za nju moralno i vrijednosno neprihvatljivi, isključivanje i marginalizacija osobe iz javnog života zajednice i dr.

8.3. Dostojanstvo iz osobne perspektive

Dostojanstvo se dominantno nastojalo odrediti na teorijskoj razini i iz pozicije promatrača te stoga primjena ovog koncepta na konkretnim razinama ljudskog ponašanja i djelovanja nije jednoznačna. Značajan broj autora poziva se pri određenju ljudskog dostojanstva na stavove

autoriteta i teorijske paradigme što sam pojam dostojanstva čini apstraktnim i odvojenim od svakodnevnog života u kojemu je to dostojanstvo na kušnji. Razmjerno su rijetki pokušaji da se analizi dostojanstva pristupi iz psihološke perspektive i iz pozicije same osobe. O dostojanstvu, njegovoj važnosti i značenju te doživljaju gubitka dostojanstva mnogo se može saznati od ljudi kojima je to dostojanstvo bilo ugroženo ili narušeno kroz različite oblike diskriminacije, zlostavljanja, oduzimanja prava, marginalizacije, mučenja ili na neki drugi način. U ovom poglavlju želimo razmoriti neke osnovne značajke pojma ljudskog dostojanstva i osnovne faktore od kojih se sastoji subjektivni doživljaj dostojanstva. Ukratko ćemo opisati odnose koji kod ljudi mogu narušiti dostojanstvo u najvećoj mjeri te razmotriti neke psihološke i socijalne posljedice narušenog dostojanstva. Pored toga želimo naglasiti da je iznimno važna edukacija i senzibilizacija članova društva na važnost poštovanja ljudskog dostojanstva i to na svim razinama društva, od školskog sustava do visoke politike i zakonodavstva.

Iako smo naveli da zakoni i društvena zajednica moraju poštovati temeljno ljudsko dostojanstvo moguće je kod svake osobe ispitati kakav je njihov **osobni doživljaj vlastitog dostojanstva** s obzirom na njihov cjelokupni životni kontekst. Ponekad se postavlja pitanje jesu li ljudi svjesni određenja vlastitog dostojanstva, tj. je li moguće da je njihovo ljudsko dostojanstvo narušeno, ali da oni to ne percipiraju. Dodatno pitanje odnosi se na slučajeve u kojima su ljudi sami svojim djelovanjem i individualnim izborom narušili svoje dostojanstvo, uz manji ili veći utjecaj okoline. Ovisnosti poput alkohola, konzumacije droga ili kockanje mogu ljude dovesti do stanja koje je „ispod ruba ljudskog dostojanstva”. Važno je naglasiti da kriterij patnje ili boli nije uvijek primjenjiv za određenje narušenog dostojanstva. Jednako tako koruptivne aktivnosti i nemoralno ponašanje u politici narušava dostojanstvo počinitelja, ali i institucija i uloga koje obnašaju. Širok je raspon između temeljnih ljudskih vrijednosti koje zakoni štite kod svakog člana društva do onih djelovanja za koja se pojedinac sam opredjeljuje i koja su odraz njegovog individualnog sustava vrijednosti i interpretacije i važnosti vlastitog dostojanstva.

Kad je riječ o primjerima osobnog doživljaja vlastitog dostojanstva kod najranjivijih skupina društva istraživanje Družić Ljubotina, Kletečki Radović i Ogresta (2016) provedeno s beskućnicima u Hrvatskoj, pokazalo je da beskućnici kao svoje ključne probleme pri samom vrhu rangiranja sljedeće čestice: *Osjećam da mi je narušeno dostojanstvo, Ne nailazim na razumijevanje i podršku od strane društva, Imam dojam da me nitko više ne primjećuje/ne vidi kao čovjeka*. Ovi odgovori vrlo zorno pokazuju intenzitet socijalne isključenosti beskućnika koji je povezan s osjećajem narušenog dostojanstva. Ovaj primjer je povezan i s vrlo čestim svjedočenjem korisnika novčanih pomoći u okviru sustava socijalne skrbi pri čemu mnogi od njih spominju osjećaj narušenog dostojanstva zbog traženja materijalne pomoći. Taj osjećaj je još intenzivniji u situacijama u kojima nailaze na neempatičnost, birokratski pristup ili nezainteresiranost osoba kod kojih su došle potražiti pomoć. Ponekad se može čuti od korisnika socijalne pomoći i općenito osoba koje žive u uvjetima siromaštva da im više znači razumijevanje i poštovanje od strane stručnjaka kojima su se obratili za pomoć nego sama materijalna pomoć. Odnos poštovanja i suradnog odnosa je ključan za osjećaj dostojanstva kod svih ljudi, a osobito kod ranjivih i socijalno isključenih osoba.

Važno je još jednom naglasiti da je ljudsko dostojanstvo višeslojan koncept koji predstavlja doživljaj osobe da se okolina odnosi prema njoj s poštovanjem i uvažavanjem, da se osjeća

ravnopravnim članom svoje zajednice u kojoj ostvaruje sva prava i slobode koje joj pripadaju te zadovoljava svoje osnovne potrebe bez ugrožavanja tjelesnog ili psihičkog integriteta. U širem smislu dostojanstvo uključuje osjećaj o vlastitim vrijednostima i potencijalima, odgovornost za vlastito ponašanje i vjerovanje da osoba može u zajednici s drugim članovima društva ostvariti svoje životne ciljeve i ideale te osobnu sreću i zadovoljstvo.

8.4. Osjetljivost na narušavanje dostojanstva

Iznimno je važno da članovi društva u svom svakodnevnom privatnom i poslovnom okruženju budu svjesni važnosti poštovanja dostojanstva drugih osoba. U međuljudskoj komunikaciji (s djecom, članovima obitelji, susjedima, kolegama na poslu), pri donošenju različitih vrsta odluka koje utječu na druge ljude (vrednovanje drugih osoba, ocjenjivanje u obrazovanju, nagrađivanje rada, poštivanje prava zaposlenika i dr.) važno je voditi računa o poštovanju ljudskog dostojanstva. Moguće je da osoba ne bude zadovoljna određenom odlukom, da ju doživi nepravednom, ali da ipak njezino osnovno dostojanstvo ostane sačuvano.

Pored toga važno je prepoznati različite oblike narušavanja ljudskog dostojanstva kojima smo okruženi, reagirati na njih te ne pristajati na njihovu normalizaciju. U takvim se situacijama često nalaze osobe koje nemaju sredstava za osnovne životne potrebe, beskućnici koji lutaju gradom u potrazi za bilo kakvim smještajem, osobe koje prose jer im je to jedini preostali način da se prehrane ili starije osobe narušenog zdravlja koje žive usamljeno i bez odgovarajuće skrbi i podrške.

Medijski prostor zagađen je sadržajima i objavama kojima se narušava dostojanstvo ljudi i društvenih skupina. U javnom političkom govoru često se kritika usmjerava na osobu političkog suparnika s ciljem njegova izrugivanja i ponižavanja, a manje na argumentiranu kritiku političkog djelovanja. U toj retorici koriste se pogrdni nadimci ili uvredljivi epiteti kojima se omalovažava sama osoba i njezine ljudske osobine (npr. glup, izdajnik, smeće, rugoba i sl.). Takvi obrasci ponašanja izrečeni u javnom prostoru od osoba na (najvišim) javnim funkcijama predstavljaju model za članove društva i potvrdu da je takvo ponašanje dopušteno i legitimno. Drugi primjer su anonimni komentari članaka na portalima na kojima se mogu pronaći zastrašujući primjeri uvredljivih poruka i uvreda od kojih se osobe ne mogu obraniti. Takvi komentari zagađuju javni prostor i stvaraju ozračje da je svakoga moguće vrijeđati i narušavati njegov ugled i dostojanstvo bez ikakvih posljedica. Djeca i mladi članovi društva na taj način uče da je prihvatljivo vrijeđanje, omalovažavanje, izrugivanje i marginalizacija osoba koje im se ne sviđaju ili koje su po bilo kojoj osnovi različite od većine.

Ovakva društvena klima u kojoj se ne poštuje ljudsko dostojanstvo na svim razinama društva ili se tolerira njegovo narušavanje umanjuje doživljaj zadovoljstva i kvalitetu života kod velikog broja članova društva. U društvu u kojemu se ljudi međusobno poštuju i uvažavaju ugodnije je živjeti, izraženija je solidarnost članova društva što se pozitivno odražava na opću psihološku dobrobit svih članova. Jedna od posljedica ogleđa se u manjoj količini nepravde koju sustav i članovi društva čine jedni drugima.

Iznimno je važna edukacija svih članova društva o važnosti čuvanja vlastitog dostojanstva, ali i brizi za poštovanje i očuvanje dostojanstva drugih članova društva, a osobito onih koji nisu dio *mainstreama* nekog društva, pripadnika tzv. ranjivih skupina ili koji se razlikuju po određenim obilježjima od većine.

Poštovanje dostojanstva drugih ljudi uključuje humanost, temeljnu ljudsku empatiju i suosjećanje prema drugom ljudskom biću. Danski psihoterapeut J. Juul koristi riječ integritet opisujući cjelovitost i nepovredivost naše tjelesne i psihološke egzistencije. Juul naglašava da razgovor o integritetu otvara pitanja identiteta, granica i osobnih potreba (Juul, 2008). Na osnovi svog bogatog iskustva u terapiji, razumijevajući faktore koji mogu povrijediti osobu, on naglašava paradigmu **ravnopravnog dostojanstva**. Ovakav oblik međuljudske komunikacije i interakcije daje prednost osobnom autoritetu nasuprot autoritarnosti, zainteresiranosti nasuprot kontroli, dijalogu umjesto propovijedanja, relacijsku kompetentnost umjesto nadmoći, uvidu umjesto kritike, kao i uključivanje druge strane u suodlučivanje (Juul, 2010). Neke značajke komunikacije koja čuva dostojanstvo uključuju otvorenost i iskrenost, empatiju, egalitarnost i podržavajuću povratnu informaciju, uvažavanje tuđeg mišljenja i želja kao i nastojanje da se djeluje pravedno. Otvorena komunikacijska klima, doživljaj članova da će njihovo mišljenje biti saslušano i uvaženo na ravnopravan način te da mogu utjecati na događaje u društvu u kojemu žive povećava opće zadovoljstvo životom u takvoj organizaciji, obitelji ili društvu (Buchanan i Huczinsky, 2004). Juul opisuje brojne primjere koji potvrđuju da se kroz stoljeća razvijala paradigma poštivanja moći, autoriteta i uporabe sile, ali ne nužno i drugih bića. Struktura i hijerarhija moći utkana je u arhitekturu društva i promjene su tekle polagano i nelinearno. Tjelesno kažnjavanje djece stoljećima je bilo uobičajena odgojna metoda, za koju i danas mnogi imaju razumijevanja. Tek posljednjih desetljeća tjelesno kažnjavanje djece u obitelji i školi postalo je neprihvatljivo i zakonski sankcionirano. Istraživanja pokazuju da npr. u SAD-u 20-30% odraslih odobrava udaranje partnera (Rose, 1993). Tjelesno nasilje osim nanošenja boli i tjelesnih ozljeda ostavlja kao jednu od značajnih psihičkih posljedica narušavanje dostojanstva osobe.

B

**TEORIJSKI OKVIR ZA ISTRAŽIVANJE
SOCIJALNE PRAVEDNOSTI**

9. Teorije i modeli pravednosti

9.1. Teorije i modeli

Teorije i modeli pravednosti mogu se razdijeliti u dvije veće skupine, iako ta podjela ne isključuje i određene konceptualne sličnosti. Prvu skupinu čine teorije *distributivne pravde* usmjerene na procjenu pravednosti *ishoda* neke socijalne interakcije, tj. na pravednost raspodjele dobara. Prema ovim teorijama procjena pravednosti u najvećoj mjeri je determinirana našim zadovoljstvom rezultatom, drugim riječima jesmo li dobili ono što smo očekivali (Rawls, 1999; Kangas, 2000). Dobitak u ovom slučaju ne implicira materijalnu dobit, već može imati različite oblike (npr. povoljna sudska presuda, prijem na fakultet, pozitivna školska ocjena i sl.). Iz filozofske i politološke perspektive Rawls (1999), kao jedan od najpoznatijih teoretičara pravednosti, razvija teoriju pravednosti unutar koje razmatra načela uređenja pravednog društva te distribucije resursa uvažavajući različita etička načela. Pritom navodi da sva primarna društvena dobra, kao što su sloboda i mogućnosti, dohodak i bogatstvo trebaju biti ravnomjerno raspodijeljena između članova društva, osim ako nejednaka raspodjela bilo kojeg ili svih ovih dobara ide u korist onih koji su najmanje povlašteni. Jedna od najpoznatijih teorija distribucijske pravde jest Adamsova teorija pravičnosti (eng. *equity*) (Adams, 1965), koja je značajnu primjenu našla u području psihologije motivacije. Ova teorija značajno je uvjetovana konceptom socijalne komparacije, prema kojemu pojedinac uspoređuje sebe s drugim ljudima kako bi mogao vrednovati svoj položaj. Prema toj teoriji čovjek je motiviran izvršiti neku promjenu u situaciji ako doživljava da je odnos uloženog i dobivenog veći ili manji od istog odnosa koji vrijedi za neku drugu osobu s kojom se uspoređuje („moje ulaganje„/„moj dobitak” u odnosu na omjer „ulaganje druge osobe/dobitak druge osobe”). Ako ne postoji jednakost između ta dva odnosa, pravednost nije ostvarena pa ju pojedinac pokušava ostvariti djelujući na brojnik ili nazivnik ovih omjera. Naime, ako u radnoj sredini osoba ulaže svoje znanje, iskustvo, vještine, sposobnosti kao i psihičku i fizičku energiju te se percipirani ishodi odnosno dobitak odražava na plaću, beneficije, postignuća, zadovoljstvo, priznanje, status ili napredovanje ona

se uspoređuje s drugima po istim kriterijima. Na temelju socijalne usporedbe s drugima pojedinac stvara osjećaj jednakosti ili nejednakosti što je osobito važno u organizacijskom okruženju (Bahtijarević-Šiber, 1999). Ovaj pristup implicitno uključuje potrebu za rješavanjem kognitivne disonance koja može proizlaziti iz pojedinih situacija. Naime, percepcija „(ne)pravednosti” može biti mehanizam motivacije i to u situacijama kad se osoba uspoređuje s drugima. Ponekad zbog toga osobe podnose očitu nepravdu, primjerice, rade za vrlo nisku plaću jer percipiraju da su u jednakoj situaciji kao i osobe koje čine njihovu referentnu skupinu. Prema spomenutoj Adamsovoj teoriji osjećaj nepravde je moguće ublažiti na tri načina: a) smanjenjem uloženog truda, b) nastojanjem da se poveća dobitak ili c) promjenom referentne skupine (Adams, 1965).

Drugi koncept unutar distribucijskih teorija predstavlja *teorija relativne deprivacije* (Weber, 2007; Crosby, 1976) koja pretpostavlja da ljudi prosuđuju ishod kao nepošten ili nepravedan kada je slabiji od onog koji su očekivali da će dobiti ili ostvariti pri čemu je ključna socijalna komparacija s odabranom referentnom grupom. U ovom slučaju apsolutna vrijednost „dobitka” ne mora biti presudna pri vrednovanju pravednosti. Pored toga Grover (1991) naglašava značaj *objekta distribucije* pri procjeni pravednosti neke raspodjele dobara.

Teoretičari predviđaju da će pojedinci u većoj mjeri preferirati jednakost i pravičnost pri raspodjeli kada sami očekuju neku dobit ili kad se radi o osobama koje opažaju sličnima sebi i za koje imaju veću razinu empatije i razumijevanja. Stoga su pojedinci često neosjetljivi na nepravdu koja se čini pripadnicima drugih grupa ili socijalnih stratuma s kojima se teže identificiraju odnosno za koje imaju manje senzibiliteta.

Razvoj skupine teorija *proceduralne pravde* započinje radom Thibauta i Walkera (1975) koji usmjeravaju pažnju autora na značaj vrednovanja procedure koja je u osnovi donošenja neke odluke, osobito faktora poput mogućnosti kontrole i utjecaja na proces donošenja odluke. Naime, pojedinac ne mora doživjeti nepravednim ishod, koji je za njega nepovoljan (npr. pad na ispitu, težina sudske kazne i sl.) ako je procedura koja je prethodila takvom ishodu bila objektivna i nepristrana (Ljubotina, 2004). Dakle, teorije proceduralne pravde polaze od pretpostavke da je pri procjeni pravednosti neke socijalne interakcije važno uzeti u obzir karakteristike procedure, iako ne zanemaruju valenciju konačnog ishoda. Ukoliko znamo da je proces koji je prethodio konačnoj odluci bio pošten lakše prihvaćamo odluku koja je po nas nepovoljna, više uvažavamo opće norme i zakone, i ostajemo članom grupe iako nas ishod ne zadovoljava (Tyler, DeGoey, Smith i 1996).

Model grupnih vrijednosti Linda i Tylora (1988) sugerira da poštena procedura i tretman od strane autoriteta nudi relevantne informacije o odnosu grupe prema pojedincu. Prema ovoj teoriji ljudi brinu je li odnos prema njima pravedan, ne samo zbog pozitivnih posljedica, već i stoga što njihov tretman ukazuje na njihov status unutar grupe. Pravedan tretman pojedinca u socijalnoj zajednici važan je za njegovo samopoštovanje, te ima simboličku i statusnu važnost. Primjerice, osoba koja je počinila kazneno djelo i koja je svjesna da je prekršila pravila ne smatra da je njegova zatvorska kazna nepravda, ali očekuje pravedno suđenje i sličan tretman koji imaju njemu slični prijestupnici.

Pošten tretman ukazuje na pozitivan odnos i poštovanje od strane grupe, dok nepošten odnos ukazuje na marginalizaciju i nepoštovanje. Pored toga, ako je procedura poštena unutar grupe to ukazuje da se članovi mogu ponositi grupom i članstvom u grupi. Događa se da su,

primjerice, učenici ili studenti više povrijeđeni nekorektnim odnosom ispitivača, nego li konačnom lošom ocjenom na ispitu. Tako u istraživanju „Potrebe i problemi mladih u Hrvatskoj” (Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, 2003) kao najizraženiji problem, od 85 ponuđenih, učenici navode doživljaj da nastavnici ne tretiraju sve učenike jednako pri čemu taj oblik proceduralne nepravde iskazuje oko 50% učenika.

Među recentnim teorijama pravde predložena je *heuristička teorija pravednosti* (van den Boss, Lind, Vermunt i Wilke, 1997; van den Boss, 2001; van den Boss, Vermunt i Wilke 1997). Iako dominantno spada u proceduralne teorije, njezini autori se zalažu za integraciju distribucijskih i proceduralnih pristupa.

Ova teorija nudi psihološku analizu procesa formiranja suda o pravednosti, te nastoji objasniti zašto je uopće pojedincu važno biti tretiran na pravedan način. Svakom članu neke socijalne zajednice od posebnog je značaja da bude prihvaćen i poštovan od strane drugih osoba, posebno članova svoje referentne grupe i autoriteta. Pravedan tretman od strane drugih obično rezultira pozitivnim afektima, pozitivnim procjenama interpersonalnih odnosa, većim povjerenjem u organizaciju i uključivanjem u različite socijalne sustave.

Prvi važan element u heurističkoj teoriji jest psihološka analiza prosudbe pravednosti. Prvi aspekt određuje odnos osobe prema autoritetu. Često si postavljamo pitanje možemo li vjerovati autoritetu, tj. hoćemo li biti tretirani na častan i nepristran način, te percipira li nas se kao punopravne članove grupe (društva) (van den Boss, Vermunt, Wilke, 1997). Jedan od mogućih načina za razrješenje ove neizvjesnosti jest oslanjanje na impresiju odnosno doživljaj o pravednosti tretmana kojem smo izloženi. Ono što je važno jest da kada smo jednom donijeli prosudbu ona nam heuristički služi za sljedeće prosudbe i njihovu interpretaciju. Teorija sugerira da je prosudba pravednosti znatno više uvjetovana informacijama koje su dostupne ranije u interakciji s autoritetom nego informacijama koje dobivamo kasnije. U društvenom i političkom životu ljudi često pretpostavljaju da je određena stranka ili osoba načelno poštena i u skladu s tim interpretiraju njezine postupke za koje nemaju dovoljno činjenica. Nadalje, jedan od elemenata heurističke teorije je činjenica da je informacija o proceduri često dostupna i prije nego informacija o ishodu, što može značajno pridonijeti konačnom doživljaju pravednosti. Primjerice, prije nego sazna konačnu ocjenu učenik ili student već ima tijekom ispita formiran sud o korektnosti ispitivača što može utjecati na njegov konačni sud o pravednosti ispita. Unutar ove teorije je i element koji uključuje pretpostavku da su aspekti proceduralne pravde jednostavniji za interpretaciju od distribucijskog aspekta. Tako primjerice pojedinci mogu lakše procijeniti jesu li bili pošteno tretirani u sudnici nego prosuditi je li konačna presuda bila poštena. Stoga neki autori naglašavaju razliku između koncepta procjene pravednosti ishoda i zadovoljstva ishodom. Naime, važno je razlikovati ova dva povezana koncepta jer osoba može biti nezadovoljna ishodom, a da ga ipak procjenjuje pravednim.

Pojedini autori opravdano naglašavaju razliku između koncepta procjene *pravednosti ishoda* i *zadovoljstva ishodom*. Iako su oba koncepta povezana korisno ih je razlikovati jer pojedinac može biti nezadovoljan ishodom, ali ga ipak procijeniti pravednim. Nadalje unutar koncepata

referentne kognitivne teorije (referent cognition theory - RCT) naglasak se stavlja na važnost referentnih točaka koje imamo prilikom prosudbe pravednosti pri čemu se u analizu uzima u obzir interakcija ishoda i procedure. U okviru ove teorije se naglašava da reakcije ljudi na proceduralnu i distributivnu pravdu uvelike ovise o njihovim tzv. protučinjeničnim razmišljanjima. Ljudi koriste referentni okvir za procjenu onoga što se dogodilo koji se sastoji od kognitivne usporedbe s onim što se umjesto toga moglo dogoditi (van den Boss i van Prooijen, 2001). Weiss, Suckow i Cropanzano (1999) naglašavaju važnost uključivanja emocija u analizu u teorije pravednosti osobito u organizacijskom okruženju.

Vjerovanje u *koncept „pravednog svijeta”* također postoji kao samostalni predmet istraživanja vezanih za doživljaj pravednosti. Tako Lerner 1965. godine uvodi pojam „vjerovanje u pravedan svijet (Lerner, 1980). Taj koncept podrazumijeva da svatko dobiva ono što zaslužuje te da je svatko zaslužio ono što mu se događa. Jedna od temeljnih postavki jest da ljudi suočeni s nepravdom imaju potrebu na neki način vratiti osjećaj pravde, tj. doživljavaju pravdu kao jedno od temeljnih načela funkcioniranja društva. Lerner je (1980) „hipotezom o pravednom svijetu” postulirao postojanje tzv. motiva pravednosti ili bazične potrebe da se štiti i očuva ovo vjerovanje. Smatrao je da se taj koncept može koristiti kao objašnjenje ponašanja i reakcija ljudi na različite situacije pri čemu je moguć kako pozitivan tako i negativan ishod po pojedinca. Naime, snaga ovog motiva pravednosti u nekoj situaciji ovisi o stupnju u kojem je osjećaj pravde ili slika o pravednom svijetu narušena, a što je diskrepancija veća i motiv će biti snažniji. Ovaj koncept socijalne pravednosti je korišten u brojnim istraživanjima s ciljem objašnjavanja doživljaja različitih oblika nepravde kao što su socijalna isključenost, nezaposlenost, nejednakost i drugo. Ako osoba percipira da je načelo konzistentnosti narušeno, to može djelovati na kognitivno rekonstruiranje situacije, a pokazalo se da većina ljudi vjeruje u koncept pravednog svijeta odnosno da će krivac biti kažnjen i da će onaj tko zaslužuje biti nagrađen.

Unatoč prethodno navedenom, unutar psihologije ne postoji jedinstven teorijski sustav za proučavanje pojma pravednosti iako rezultati empirijskih istraživanja pokazuju da doživljaj (ne)pravde ima važnu motivacijsku komponentu te u značajnoj mjeri djeluje na ljudsko ponašanje. Naime, kad je riječ o doživljaju (ne)pravde interes psihologije je u pronalaženju razlika u percepciji određenih odnosa u terminima pravednosti i posljedica koja percipirana nepravda ostavlja na pojedinca.

U razmatranja socijalne nepravde uglavnom se koriste modeli razvijeni u okviru opće pravednosti. Moguće je razlikovati nekoliko modela koji se razlikuju s obzirom na dimenzionalnost nepravde kao i na njezinu operacionalizaciju. Pojedini modeli usmjereni su na opću nepravdu u društvu dok drugi zahvaćaju percepciju ili osobni doživljaj nepravde u specifičnim područjima organizacijskog, akademskog, političkog ili drugog okruženja. Ponekad se kao mjere socijalne nepravde koriste objektivni parametri (npr. broj nezaposlenih, razlike u primanjima i sl.) ili se mjere nepravednosti zasnivaju na subjektivnim procjenama ispitanika.

Neki istraživači polaze od generalnog faktora kao što je slučaj kod dimenzije opće organizacijske (ne)pravde (npr. Lind i Taylor, 1988). Drugi pristup uključuje dvo-faktorske modele koji najčešće razlikuju dimenziju proceduralne i dimenziju distributivne pravednosti. Kao treći

pristup mogu se opisati modeli koji pored proceduralne i distributivne pravednosti uključuju i interakcijsku pravdu (Greenberg i Lind, 2000). Interakcijska pravda uključuje interpersonalnu i informacijsku pravdu koje se često koriste u organizacijskom okruženju. Interpersonalna pravednost odnosi se na ravnopravan i uvažavajući odnos unutar organizacije, dok informacijska pravednost uključuje pravovremeno i kvalitetno informiranje članova unutar pojedinog socijalnog sustava. Stoga se ovaj model opisuje kao četvero-faktorski (Colquitt, 2001).

Rego i Cunha (2006, prema Salmani i sur, 2011) predlažu i dodatni, peti, faktor koji se odnosi na tzv. emocionalnu pravednost. Emocionalna pravednost uključuje jednak stupanj iskazivanja emocija i brige za emocionalna stanja drugih ljudi unutar pojedinog socijalnog sustava, a teorijski se može povezati s konceptom emocionalne inteligencije i osjećajem pripadnosti i identiteta vezanih uz grupu.

9.2. Vrste pravednosti

Distributivna pravednost predstavlja jedan od najčešće korištenih oblika pravednosti i odnosi se na procjenu o pravednosti raspodjele resursa. Cohen (1987) navodi četiri aspekta važna za razmatranje distributivne pravednosti. Prvi aspekt odnosi se na predmet raspodjele i može uključivati različite objekte raspodjele kao što su materijalna dobra, financije, privilegije, socijalne uloge, funkcije i statusi, dužnosti, nagrade i sankcije i dr. Drugi aspekt čine osobe na koje se ti resursi raspodjeljuju. Treći aspekt su pravila raspodjele, dok četvrti uključuje načela ili standarde na osnovi kojih se prosuđuje pravednost raspodjele.

Foa i Foa (1974) nude zanimljivu podjelu resursa koji mogu biti predmet raspodjele u šest širih kategorija: poslovi, ljubav, dobra, statusi, informacije i financije. Kod distributivne pravednosti naglasak nije na apsolutnoj razini dobivenog već na pravednosti samog ishoda raspodjele.

Različiti politički i ideološki sustavi proklamirali su različita načela raspodjele društvenih dobara, odnosno ostvarenja socijalne pravde. Prema Deutsch i Shichman (1986) postoji nekoliko mogućih načela raspodjele: a) načelo raspodjele prema potrebama, b) načelo utemeljeno na jednakosti (svakome jednak dio), c) načelo koje uvažava doprinos svakog člana, d) načelo koje se temelji na uloženom naporu ili „žrtvi” te e) načelo legaliteta pri stjecanju dobara (sve što nije nelegalno stečeno nije nepravedno). Proces globalizacije pak omogućuje lakšu usporedbu nejednakog statusa različitih skupina i naroda širom svijeta i prepoznavanje brojnih oblika nepravde kroz prizmu gospodarskih i političkih, odnosno strukturalnih razlika kao što su, primjerice, razlike u temeljnim ljudskim pravima, primanjima, mogućnostima obrazovanja, zapošljavanja ili liječenja, i dr.

U suvremenim razvijenim društvima postoji široka suglasnost oko toga da paradigma socijalne pravde mora uključivati različite mehanizme za ostvarenje pravedne raspodjele materijalnih i nematerijalnih društvenih dobara. Oko kriterija pravedne raspodjele ne postoji konsenzus i postoje prijedlozi različitih načela. Reisch (2002) navodi šest načela pravedne raspodjele:

a) jednaka prava na određena nematerijalna dobra (pr. sloboda) i jednake mogućnosti ostvarenja društvenih dobara (npr. imovine), b) jednaka raspodjela za sve koji jednako doprinose, c) jednaka raspodjela za sve koji su jednako produktivni, d) nejednaka raspodjela temeljena na

potrebama pojedinaca, e) nejednaka raspodjela na temelju statusa ili položaja pojedinaca, f) nejednaka raspodjela temeljena na različitim vrstama „ugovora”.

Magdalenic (1998) navodi šest načela socijalne pravde. Načelo potreba odnosi se na tezu kako je pravedna samo ona raspodjela društvenog gospodarstva u kojoj svatko dobiva ono što mu treba. Prema načelu jednakosti zarada, plaće trebaju biti jednake za osobe iste kvalifikacije, uz pretpostavku jednakih radnih uvjeta i podjednakog zalaganja na radu. Načelo jednakih šansi postulira jednake šanse ili mogućnosti u natjecanju za nejednake nagrade. Načelo zasluga iznosi važnost zalaganja i zalaže se za proporcionalnost između ulaganja i dobitka. Nadalje, načelo funkcionalne nejednakosti smatra da su društvene nejednakosti opravdane, ali samo pod uvjetom da one pridonesu i dobrobiti najslabijih. Načelo ovlasti ističe nepovredivost vlasništva, odnosno pravo raspolaganja stečenim bogatstvom, pri čemu se pretpostavlja da je bogatstvo stečeno na zakonit način i u ravnopravnoj utakmici.

Rawls (1999) navodi dva načela pravde: 1. Svaka osoba treba imati jednako pravo na najširu shemu jednakih temeljnih sloboda, koja je kompatibilna sa sličnom shemom sloboda za druge i 2. Društvene i ekonomske nejednakosti trebaju biti uređene tako da je i a) razumno očekivati da budu u svačiju korist, i b) da su povezane s položajima i službama otvorenima svima (Rawls, 2017).

Prema Rawlsu (1999) sustavi pravde u idealnom slučaju moraju biti oblikovani od strane autora koji su neutralni, tj. ne daju prednost niti jednoj kategoriji članova društva. U Rawlsovom konceptu osobito je važno da kreatori normi osobne, potencijalno pristrane, interese potpuno usklade s općim zajedničkim interesima svih članova društva.

Analize percepcije pravednosti pokazale su da pravednost procedura može u većoj mjeri utjecati na procjenu pravednosti nego sam ishod. Thibaut i Walker (1975) uvode koncept proceduralne pravednosti u području pravosudnih procesa nakon čega se koristi i u brojnim drugim područjima. Leventhal (1980) u organizacijskom kontekstu razlikuje šest kriterija za procjenu proceduralne pravednosti: nepristranost, dosljednost, točnost, mogućnost ispravljanja pogrešaka, etičnost i reprezentativnost. Proceduralna pravednost uključuje percepciju pravednosti same procedure, odnosno transparentnosti metoda i postupaka korištenih prilikom procesa donošenja odluka (Cropanzano i Greenberg, 1997).

Važan aspekt doživljaja pravednosti predstavlja komutativna pravednost koja još od antičkih vremena opisuje različite aspekte pravednosti u procesima razmjene dobara među pojedincima ili skupinama. Pored toga, za većinu članova društva, ali i opće funkcioniranje društva važno je pravedno sankcioniranje članova ili skupina koje krše norme. U ovom kontekstu koriste se različiti oblici pravednosti kao što su

retributivna pravednost koja je usmjerena na sankcioniranje počinitelja uvažavajući razmjer sankcije i težine prekršaja. U novije vrijeme promiče se i koncept restorativne pravednosti koja je usmjerena na dobrobit žrtve čime se naglasak stavlja na zacjeljivanje štete učinjene žrtvi što uključuje i procese posredovanja i nastojanja da se edukativno djeluje na počinitelje kako bi razumjeli težinu vlastitog prekršaja.

U određenim slučajevima moguće je poći od pretpostavke o generalnom faktoru pravednosti koji je u osnovi procjene različitih aspekata i mehanizama pravednosti. Primjer ovakvog pristupa je kod dimenzije opće organizacijske (ne)pravde (npr. Lind i Taylor, 1988). Ova vrsta procjena uključuje generaliziranu procjenu pravednosti u određenom području.

10. Osjetljivost na nepravdu

Ni med cvetjem ni pravice

M. KRLEŽA

10.1. Razlike u osjetljivosti na nepravdu

Istraživanja u području psihologije i znanosti o ljudskom ponašanju nastojala su ispitati individualne razlike u osjetljivosti na nepravdu te faktore koji dovode do tih razlika. Istraživanja su suglasna oko toga da postoje značajne interindividualne razlike u percepciji vlastitih prava, doživljaju nepravde te reakcijama na nepravdu. Individualne razlike mogu se razmatrati na nekoliko međusobno povezanih dimenzija. Prva dimenzija se odnosi na osobnu vrijednost pravde u strukturi i hijerarhiji vrijednosti pojedinca. Druga se odnosi na osjetljivost na doživljenu ili percipiranu nepravdu dok treća opisuje razlike u reakcijama usmjerenim ka počiniteljima ili izvorima nepravde. Percepcija nepravde može proizlaziti iz osobnog iskustva, ali i iz opažanja i svjedočenja iskustava drugih osoba u zajednici i društvu u kojemu pojedinac živi (Gollwitzer, Rothmund, Pfeiffer i Ensenbach, 2009). Istraživanja usmjerena na doživljaj nepravde ukazuju na individualne razlike u percepciji pravednosti istih događaja ili procesa. Razlike se mogu pripisati različitim faktorima kao što su:

- a) karakteristike i posljedice samih događaja ili postupaka koji su predmet procjene,
- b) uloga procjenjivača u događaju pri čemu je moguće razlikovati ulogu žrtve počinjene nepravde, promatrača, osobe koja je ostvarila korist počinjenom nepravdom i počinitelja nepravde,
- c) individualne karakteristike procjenjivača (npr. vrijednosti, osobine ličnosti, svjetonazor i dr.),
- d) osjetljivost na nepravdu kao osobina procjenjivača,
- e) atribucija i interpretacija uzroka koji su doveli do nepravde,
- f) status procjenjivača i žrtve u zadanom društvenom ili socijalnom kontekstu,
- g) kontekstualni faktori unutar kojih se nepravda događa.

Ispitivani su različiti prediktori ili korelati doživljaja pravednosti. Osjetljivost na nepravdu učinjenu drugima moderirana je količinom empatije kod opažača te percipiranom bliskošću s osobama izloženima nepravdi (Ham i van den Boss, 2008). Što su empatija i bliskost manji to će nas nepravda učinjena drugima manje smetati ili ju nećemo niti zamjećivati (Miller, 2001.; Grover, 1991). Pojedini autori nalaze razlike s obzirom na spol (pri čemu je osjetljivost uglavnom veća kod žena) te kulturalne razlike u osjetljivosti na nepravdu (Farh, 1999.; Rai i Fiske, 2011). Pokazalo se da je osjetljivost na (ne)pravdu relativno stabilna osobina ličnosti koja omogućuje predikciju reakcija na doživljenu ili svjedočenu nepravdu te intenzitet emocionalnih, kognitivnih i bihevioralnih reakcija izazvanih opaženom nepravdom (Schmitt 1996.; Gollwitzer, Rothmund, Pfeiffer i Ensenbach, 2009).

Fokus ranijih istraživanja usmjeren je na situacijske i kontekstualne faktore koji objašnjavaju razlike u percepciji pravednosti dok dio autora nastoji uključiti u analizu i osobine pojedinca koje sustavno utječu na doživljaj nepravde u različitim situacijama (Schmitt, 1996). Schmitt navodi da su prve provjere bile povezane uz Adamsovu teoriju pravičnosti (*equity theory*) s ciljem ispitivanja stupnja tolerancije prema nerazmjeru između uloženog i dobivenog na vlastitu štetu ili na vlastitu korist. Autor naglašava da je koncept osjetljivosti na (ne)pravdu širi od načela „jednakosti” ili „pravičnosti” koji je u fokusu Adamsove teorije usmjerene na samo jedno od više načela distributivne pravde. Istraživanja pokazuju da značajan dio pojedinaca nije usmjeren na jednakost vlastitih i tuđih omjera „uloženog i dobivenog” kako predviđa Adamsova teorija. Jedan dio osoba usmjeren je na količinu dobivenog, a manje na uloženo (ponekad se opisuju kao „zaslužni”). Drugi pojedinci više su usmjereni na ono što su uložili, a manje na vlastitu dobit (tzv. „benevolentni”) (Huseman, Hatfield i Miles, 1987). Iskustva iz svakodnevnog života ukazuju na različite mehanizme u podlozi doživljaja nepravde te nužnost uključivanja i drugih varijabli pored odnosa vrijednosti uloženog i dobivenog. Primjer složenosti ovih mehanizama predstavlja motivacija radnika koji su spremni raditi mjesecima bez plaće jer smatraju da se vrijedno žrtvovati za tvrtku u kojoj su proveli radni vijek ili u kojoj su radili i njihovi roditelji. Za njih je veća nepravda da tvrtka prestane s radom nego da oni neko vrijeme rade bez primanja. Ljudi su u određenim situacijama motivirani uložiti značajan trud u određene aktivnosti bez naknade neovisno o ponašanju drugih aktera jer u aktivnosti vide neku višu vrijednost.

Stoga važan aspekt analize osjetljivosti na nepravdu predstavlja ispitivanje vrijednosti i općeg načela pravednosti. Postoje individualne razlike među pojedincima u procjeni važnosti pravde u njihovom životu te općoj usmjerenosti na pitanja pravednosti. Drugi aspekt predstavlja kvalitativne razlike u usmjerenosti na različite aspekte distributivne, proceduralne ili retributivne pravde.

Schmitt sa suradnicima razvija koncept osjetljivosti na nepravdu, instrumente za mjerenje te predlaže okvir modela osjetljivosti na nepravedne postupke kojima je pojedinac izložen (Schmitt, Neumann, i Montada 1995; Baumert i Schmitt, 2016). Razmatraju se četiri komponente koncepta osjetljivosti na nepravdu. Prva komponenta uključuje percepciju ili opažanje nepravde i autori razvijaju pretpostavku o individualnom pragu potrebnom za stvaranje i razvoj doživljaja nepravde. Druga komponenta uključuje afektivnu reaktivnost prema opaženoj nepravdi koja se nalazi u osnovi osjetljivosti na nepravdu. Intenzivnije emocionalne reakcije na nepravdu mogu

se očekivati kod osoba kod kojih pravda predstavlja temeljnu vrijednost. Istraživanja pokazuju da je ljutnja uobičajena reakcija na doživljaj osobnog gubitka uslijed nepravde (Mikula, 1986). Treću komponentu osjetljivosti predstavlja trajanje kognitivne zaokupljenosti nepravdom dogadajem. Osobe koje su osjetljivije na nepravdu dulje i intenzivnije procesiraju i prorađuju iskustvo nepravde. Događaji koji su osobno važni i emocionalno uznemirujući dominiraju kognicijom i potiskuju druge misli te otežavaju funkcioniranje osobe. Četvrta komponenta ima motivacijsku valenciju i predstavlja tendenciju pojedinca da se počinjena nepravda ispravi te da se djeluje na počinitelja. Potreba za osvetom ili kaznom prema počinitelju predstavljaju neke od mehanizama uspostave pravde.

10.2. Uloga iz koje se opaža nepravda

Drugi aspekt analize osjetljivosti na nepravdu uključuje ulogu iz koje se percipira nepravda, a Mikula (1994) navodi razlike u reakciji na nepravdu ovisno o perspektivi i ulozi iz koje se nepravda opaža. Schmitt i sur. (2010) predlažu *Upitnik za mjerenje osjetljivosti na nepravdu* (Justice Sensitivity Scale – JSS) u kojemu ispitanici procjenjuju osjetljivost na nepravdu iz četiri različite moguće uloge. Upitnik se stoga sastoji od 40 tvrdnji pri čemu se osjetljivost iz perspektive svake od četiri uloge ispituje s 10 tvrdnji. Prva je uloga osobe koja je oštećena počinjenom nepravdom (uloga „žrtve”) a primjeri tvrdnji su „Smeta mi kada drugi dobiju nešto što je trebalo biti moje” ili „Ljuti me kad se sa mnom postupa lošije nego s drugima”.

Druga je uloga promatrača koji opaža nepravdu koja je počinjena drugim osobama, pri čemu je sam promatrač u neutralnom položaju. U ovoj ulozi moguće je teorijski razlikovati dva aspekta opažene nepravde. U prvoj promatrač opaža da je netko dobio nešto što nije zaslužio (primjer tvrdnje: „Smeta mi kada netko dobije nešto što nije zaslužio”), dok u drugoj situaciji opaža da je druga osoba zakinuta ili oštećena (primjer tvrdnje „Uznemiri me kada se s nekim postupa lošije nego s drugima”). U upitniku Schmitta i suradnika ove dvije situacije uključene su u istu subskalu iako se može pretpostaviti da dijelom zahvaćaju različite psihološke mehanizme. Primjer iz svakodnevnog života može biti neopravdano bogaćenje vlasnika tvrtke na račun niskih primanja zaposlenika. U tom slučaju oba oblika neravnoteže mogu se razmatrati komplementarnima, ali je moguće da izazivaju različite afekte kod promatrača. Ovisno o kontekstu, moguća je pretpostavka da će veću uznemirenost izazivati oduzimanje zaslužene zarade zaposlenicima od same činjenice da vlasnik ostvaruje nezasluženu zaradu. Na doživljaj nepravde može utjecati i stupanj personalizacije dviju strana u smislu da je poznato ime ili osoba koja je profitirala na račun anonimnih gubitnika (ili obrnuto). Također je moguće iz perspektive promatrača opažati ekstremno („nezaslužno”) bogaćenje pojedinaca (sportaši, glumci, influenceri i sl.) pri čemu nisu direktno vidljive osobe koje su „zakinute” u takvim situacijama koje su pravno legalne i transparentne. Takve osobe su dobile nešto što se ne opaža zaslužnim ili ispravnim, ali nitko nije direktno zakinut njihovim dobitkom.

Treća uloga iz koje se ispituje osjetljivost na nepravdu jest uloga osobe koja je ostvarila određeni dobitak ili benefit činom nepravde, ali nije sama počinila nepravdu (uloga „profitera”). Primjer tvrdnje iz pozicije ove uloge jest „Smeta me kada dobijem nešto što su drugi trebali

dobiti” ili „Osjećam krivnju kada se sa mnom postupa bolje nego s drugima”). Četvrta uloga dodana je u posljednju verziju upitnika i čini se da je najmanje razmatrana u literaturi a odnosi se na ulogu počinitelja nepravde, tj. osobu koja je odgovorna za sam čin. Primjeri tvrdnji u ovom slučaju glase „Ne osjećam se dobro kada uzmem drugoj osobi nešto što ne zaslužujem” ili „Osjećam krivnju kada se prema nekom ponašam lošije nego prema drugima”.

Različite uloge uključuju različite mehanizme odnosa prema nepravdi. Kod žrtve je najvjerojatnija emocionalna reakcija ljutnje, dok se kod promatrača može javiti moralna dilema ali i određeni stupanj uznemirenosti. Uloga pasivnog „profitera” ili aktivnog „počinitelja” nepravde može voditi ka osjećajima srama ili krivnje (Weiss, Suckow i Cropanzano, 1999). Može se pretpostaviti da su kod „počinitelja” nepravde koji se zbog toga osjećaju nelagodno razmjernije rijetke situacije u kojima su uopće činili nepravdu. Zanimljivo istraživačko i praktično pitanje vezano je uz osobine i okolnosti koji ljude potiču da čine nepravdu drugima.

Rezultati Schmitta i sur. (2010) ukazuju da ispitanici pokazuju najveće procjene osjetljivosti na nepravdu iz uloge „počinitelja”, a najmanju iz uloge „profitera”. Valja naglasiti da se ovdje radi o generaliziranim i dijelom hipotetskim situacijama u kojima je moguće da dio ispitanika nikada nije počinio neku značajniju nepravdu drugim osobama. Rezultati ukazuju na tendenciju veće osjetljivosti žena u ulogama profitera i počinitelja. Samci imaju nešto veću osjetljivost za pravdu iz pozicije žrtve u odnosu na parove i razvedene, kao i nezaposleni u odnosu na zaposlene. Osjetljivost „počinitelja” na nepravdu smanjuje se s porastom obrazovanja. Osjetljivost iz uloge „žrtve” smanjuje se s porastom dobi, dok su mladi od 18 godina značajno manje osjetljivi na pravdu iz pozicije „počinitelja” i „profitera” od svih starijih dobnih skupina. U navedenom istraživanju se pokazala općenito veća osjetljivost na nepravdu kod ispitanika iz istočnog dijela Njemačke (u odnosu na zapadni). Autori navode da su sve četiri dimenzije u pozitivnim korelacijama što ukazuje na postojanje opće osjetljivosti za pravdu koja se nalazi u osnovi procjena iz različitih uloga. Subskale osjetljivosti iz uloge profitera i počinitelja međusobno su najviše povezane. Autori navode da ove dvije uloge uključuju ostvarenje dobitka koji nije zaslužen te su povezane s krivnjom koja je zasnovana na povredi moralnih uvjerenja, tendencijom samokrivljavanju te željom za kompenzacijom žrtve. Najnižu korelaciju s ostalim dimenzijama ima osjetljivost za pravdu iz uloge „žrtve”.

Baumert i suradnici (2014) naglašavaju još jednu važnu razliku. Osjetljivost iz uloge „promatrača” i „profitera” pokazala se više povezanom s tendencijom socijalne usporedbe, dok kod osjetljivosti iz uloge „počinitelja” te povezanosti nije bilo. Socijalna usporedba unutar skupine u kojoj većina ljudi profitira od nepravde i gdje se nepravda češće događa može razviti manju potrebu za reakcijom na opaženu nepravdu („činiti nepravdu je uobičajeni obrazac ponašanja”). Ako osoba ima visoko razvijen standard da je nepravda načelno neprihvatljiva neće ulaziti u takvo ponašanje neovisno o raširenosti nepravde u društvu u kojemu živi. Autori sugeriraju da se osjetljivost počinitelja u većoj mjeri zasniva na osobnim unutarnjim standardima nego na usporedbi s ponašanjem drugih. Sklonost vraćanju usluge koju je netko primio nije bila u korelaciji s osjetljivošću „profitera”, ali jest s osjetljivošću iz perspektive „promatrača” i „počinitelja”. Ostvarenje osobnog nezasluženog profita može biti povezana s direktnim zakidanjem druge

osobe, ali i proizlaziti iz potencijalnog indirektnog zakidanja treće strane koja taj gubitak ne mora niti primijetiti.

Kada su se studenti za određene kolegije birali na osnovi slučajnog odabira taj postupak su smatrali nepravednijim oni studenti koji su imali visok rezultat na osjetljivosti za pravdu iz uloge „žrtve” (Mohiyeddini and Schmitt, 1997).

Subjektivni doživljaj nepravde nužno je razmatrati u zadanom kontekstu pri čemu relativni kriteriji mogu biti važniji od apsolutnih ili univerzalnih. Tako npr. član kriminalne skupine koja je nepravedno stekla određenu materijalnu dobit može smatrati da je podjela plijena nepravedna te da je zakinut raspodjelom. Drugi primjer može biti osoba koja ima neprimjereno niska primanja, ali u socijalnom kontekstu gdje su i svi ostali u sličnoj situaciji. U tom slučaju osoba može biti nezadovoljna, ali neće doživljavati socijalnu nepravdu koja bi proizlazila iz nejednakosti u raspodjeli ili statusu. U istraživanju nedavno otpuštenih zaposlenika, osjetljivost na žrtve bila je u korelaciji s razinom namjera odmazde (npr. narušavanje ugleda tvrtke, podnošenje pritužbi) protiv bivšeg poslodavca (Schmitt, Rebele, Bennecke i Förster, 2008).

10.3. Neki korelati osjetljivosti na nepravdu

Autori ispituju odnos osjetljivosti u različitim ulogama sa socijalno poželjnim osobinama i prosocijalnim ponašanjem (empatija, socijalna odgovornost) i socijalno nepoželjnim osobinama i antisocijalnim ponašanjem (makijavelizam, paranoja, sumnjičavost, ljubomora, nepovjerenje, osvetoljubivost). Osjetljivost „žrtve” pozitivno je povezana sa socijalno nepoželjnim osobinama, ali nije povezana s poželjnim. Kod osjetljivosti „promatrača” i „profitera” uočen je obrnut obrazac pozitivne povezanosti pri čemu je veća osjetljivost povezana sa socijalno poželjnim osobinama, dok s nepoželjnim nema povezanosti (Schmitt i sur., 2005). Ova struktura povezanosti pokazuje da viša osjetljivost „opažača” i „profitera” ukazuju na istinsku brigu za pravdu drugih. Osjetljivost iz pozicije žrtve uključuje vlastiti strah od iskorištavanja od strane drugih i brigu za osobni pravedni tretman te tendenciju egoističnim izborima u situacijama odluke. I druga istraživanja potvrđuju povezanost više osjetljivosti iz perspektive „profitera” sa suosjećanjem prema diskriminiranim skupinama, dok je osjetljivost iz uloge „žrtve” predviđala poricanje odgovornosti za takve skupine i opravdavanje nemoralnog ponašanja ako se smatra potrebnim (Gollwitzer i sur., 2005). Općenito se osjetljivost na nepravdu iz uloge „profitera” pokazuje povezana s prosocijalnim ponašanjem i negativno s antisocijalnim, dok za osjetljivost iz uloge „žrtve” vrijedi obrnuto. Imati visoku osjetljivost za osobnu pravdu ne jamči suosjećanje s drugim osobama izloženim nepravdi već rezultati ukazuju da taj aspekt treba ispitivati zasebno.

Baumert i sur. (2014) navode pozitivne korelacije osjetljivosti iz uloge „žrtve” s neuroticizmom kao i negativne korelacije s interpersonalnim povjerenjem, samoefikasnošću i unutarnjim lokuksom kontrole. Psihološka struktura ove vrste osjetljivosti ukazuje na strah za vlastitu dobrobit koja može biti ugrožena od strane drugih ljudi. Istraživanja pokazuju da je veća osjetljivost iz uloge „promatrača”, „profitera” i „počinitelja” povezana s mjerama vrijednosti morala i moralnog

identiteta kod pojedinca, dok te povezanosti nije bilo kod uloge žrtve (Aquino i Reed, 2002). Osjetljivost iz uloge „žrtve” povezana je s izbjegavanjem kao strategijom suočavanja.

Ispitivane su i relacije između osobina ličnosti i osjetljivosti na pravdu. Jedan od novijih modela ličnosti poznat kao HEXACO model (Lee i Ashton, 2004) opisuje šest dimenzija ličnosti. Unutar šireg faktora „iskrenost - poniznost” uključuje facete iskrenosti, pravednosti, izbjegavanja pohlepe i skromnosti. Ovaj faktor nisko i negativno (oko -.2) korelira s osjetljivošću za pravdu iz uloge „žrtve”, dok je korelacija s tri ostale uloge iz koje se doživljava nepravda, pozitivna i kreće se u rasponu od .16 (uloga „promatrača”) do .42 (uloga „počinitelja”). Autori (Baumert i sur, 2014) naglašavaju da ova struktura povezanosti olakšava razumijevanje različitih perspektiva iz kojih se promatra pravednost. Osjetljivost na pravdu iz uloge „počinitelja” značajno je zasićena osobnom odbojnošću prema činjenju nepravde (čak i ako je sama osoba počinitelj), dok su druge perspektive relevantne za predikciju reakcije na čin nepravde. Schmitt (2010) navodi povezanost osjetljivosti na nepravdu iz sve četiri perspektive s dimenzijom otvorenosti iskustvu, dok su sve perspektive osim uloge „žrtve” povezane nisko s ugodnošću. Osjetljivost iz uloge „žrtve” povezana je s osobinom hostilnosti te osjetljivost iz uloge „promatrača” s asertivnošću.

Ispitivanje povezanosti mjera osjetljivosti na pravdu pokazalo je nisku, ali značajnu korelaciju (oko .20) s fluidnom inteligencijom. Zanimljivo je da osjetljivost na pravdu nije pokazalo značajnu povezanost sa srodnim konceptima vezanim uz pravdu kao što su vjerovanje u pravedan svijet, stavovi o načelima distributivne pravde, stavovi o načelima jednakosti, pravičnosti i potrebama pri raspodjeli dobara. Ovi nalazi su važni jer ukazuju na činjenicu da osjetljivost za pravdu ne uključuje specifične interpretacije načela koja određuju pravednosti ili nepravednost određenog postupka. Osobe visoko na dimenzijama osjetljivosti na pravdu reagiraju na nepravdu na osnovi subjektivnih kriterija.

Lovas je 1995. (prema Žitný i Halama, 2011) razvio *Upitnik osjetljivosti na nepravdu* (SVN – Sensitivity to Injustice Questionnaire) koji se sastoji od dvije dimenzije. Prva ukazuje na frekvenciju opaženih nepravednih događaja, a druga na frekvenciju ljutnje kao reakcije na doživljenu nepravdu. Ispitanici procjenjuju oba indikatora uz 16 uobičajenih događaja vezanih uz interpersonalne odnose. Autori navode da se na taj način ispituju dva aspekta osjetljivosti na nepravdu. Prvi ukazuje na kognitivni aspekt (usmjerenost na događaje), a drugi na emocionalni aspekt (intenzitet ljutnje koja predstavlja reakciju na nepravdu). Ova dva aspekta koreliraju međusobno razmjerno nisko (.34). Žitný i Halama (2011) potvrđuju povezanost samopoštovanja, unutarnjeg lokusa kontrole i osobina ličnosti s osjetljivošću na pravdu.

Kognitivni aspekt izražen kroz čestinu opaženih nepravednih događaja povezan je pozitivno s neuroticizmom (.47), vanjskim lokusom kontrole (.32), a negativno s ekstraverzijom (-.23), ugodnošću (-.39), savjesnošću (-.18) te samopoštovanjem (-.43). Dimenzija emocionalne osjetljivosti na nepravdu izražena kroz učestalost ljutnje niže je povezana s opisanim prediktorima pri čemu se izdvajaju korelacije češće ljutnje s nižom savjesnošću (-.30), višim neuroticizmom (.16) i izraženijim vanjskim lokusom kontrole (.18). U provedenoj regresijskoj analizi osobine ličnosti objašnjavaju 30% varijance kognitivne razine osjetljivosti na nepravdu, dok samopoštovanje

i lokus kontrole objašnjavaju dodatnih 4%. U drugoj analizi osobine ličnosti objasnile su 10% emocionalne razine osjetljivosti na nepravdu, a lokus kontrole i samopoštovanje dodatnih 5%. Čini se da unutarnji lokus kontrole ublažava utjecaj povećanja nepravde kod osoba s neuroticizmom (Žitný i Halama, 2011).

Lovas i Wolt (2002) koriste na srednjoškolicima *Upitnik osjetljivosti na nepravdu u učionicima* namijenjen ispitivanju doživljaja nepravde u školskom okruženju. Ispituju četiri aspekta nepravde: frekvenciju nepravde, ljutnju, intruzivne misli i potrebu za osvetom ili kažnjavanjem. Autori navode niske povezanosti većeg broja doživljaja nepravde s pesimizmom, depresivnim simptomima, osjećajem inferiornosti i autoagresije. Učenici koji reagiraju ljutnjom na nepravdu pokazuju tendenciju sumnjičavosti, nepovjerenja i agresivnosti. Učenici kod kojih su izraženiji simptomi intruzivnih misli u većoj mjeri iskazuju depresivne simptome, nižu emocionalnu stabilnost i samopoštovanje te su pesimistični, nepovjerljivi i imaju osjećaj manje vrijednosti. Općenito imaju osjećaj da se prema njima postupa nepravde. Učenici s izraženom potrebom za osvetom zbog doživljene nepravde skloniji su agresivnom i impulzivnom ponašanju, te su u većoj mjeri sebični, sumnjičavi i nepovjerljivi. Autori zaključuju da je najbolji prediktor osjetljivosti na nepravdu učestalost intenzivne ljutnje i potreba za kažnjavanjem počinitelja nepravde. Ljutnja proizašla iz doživljaja nepravde može utjecati na ponašanje i prilagodbu kroz povećanje agresivnosti.

10.4. Razvoj osjetljivosti na (ne)pravdu

Determinante razvoja osjetljivosti na pravdu još uvijek su predmet istraživanja. Jedna od pretpostavki ukazuje na mogućnost da češća izloženost nepravdi može potaknuti aktivaciju različitih kognitivnih i emocionalnih procesa vezanih uz (ne)pravdu te s vremenom povećati osjetljivost na pitanja pravde (Baumert i Schmitt, 2016). Kumulirana osobna nepravda može biti povezana s uvjerenjem o općoj nepravdi svijeta i potrebu da se osoba štiti od takvog svijeta koji ju može ugroziti. Tedeschi i Nasler (1993) naglašavaju važnost socijalizacije i pravednosti unutar obitelji i primarne socijalne mreže mlade osobe. Navode da na razvoj veće osjetljivosti za pravdu i afirmaciju načela pravednosti može utjecati život u okruženju u kojemu se može svjedočiti nepravdi u odnosu na sredine gdje se većina pridržava normi i načela pravednosti. U tom je slučaju važno da se okolina jasno očituje prema kršenju normi.

Istraživači usmjereni na razvojnu psihologiju naglašavaju važnost iskustva unutar obitelji na formiranje osjećaja za pravdu. Prva iskustva vezana uz pravednost povezana su s osjećajem pravednog tretmana djeteta unutar obitelji te primjerima nepravde optuživanja od roditelja ili članova obitelji (Coles, 1997). Ovaj osjećaj predstavlja osnovu za kasniji moralni razvoj i formiranje sustava vrijednosti. Tiff (2000) naglašava kako je važno da djeca u obitelji budu uključena u odlučivanje i raspodjelu prava i dužnosti, te da osjećaju jednakost.

Drugo područje u kojemu mlada osoba stječe iskustvo pravednosti predstavlja školski sustav. Jedan od najizraženijih problema koji mladi navode odnosi se na nejednak tretman od strane nastavnika i nepravde ocjenjivanje (Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, 2003).

Nepravedno ocjenjivanje može kod učenika razviti snažan osjećaj nepravde te smanjiti interes za učenje i školu općenito. Pored toga razvija se nepovjerenje u opća načela pravednosti društva. Mnogi autori naglašavaju iznimnu važnost školskog sustava u promoviranju načela pravednosti i razvoju osjećaja za socijalnu pravdu (Short, 1991).

Razvojne teorije opisuju promjene u moralnom rasuđivanju u funkciji dobi. Za ranu dob karakterističan je moralni realizam što znači da djeca uzimaju u obzir samo posljedice nekog čina, a ne i namjere. U kasnijim fazama razvoja, između devete i dvanaeste godine, razvija se moralni relativizam, kada dijete uzima u obzir ne samo počinjeni čin, nego i okolnosti. Javlja se pomak od čvrstih, nepromjenjivih, apsolutnih pravila, nametnutih od strane autoriteta (najčešće roditelja) prema oblicima zaključivanja koji su u većoj mjeri elastični i kontekstualizirani.

Eftedal i sur. (2022) ispituju osjetljivost na nepravdu na parovima jednojajčanih i dvojajčanih blizanaca. Autori razlikuju osobe koje selektivno reagiraju samo na nepravdu koja je njima prouzročila štetu (tzv. „moralno” oportunistička osjetljivost na pravdu) i one koji reagiraju konzistentno neovisno o vlastitom dobitku ili gubitku (tzv. principijelna ili načelna osjetljivost na pravdu). Principijelna osjetljivost nije ovisna o tome tko je počinitelj ili žrtva nepravde već se pravednost procjenjuje prema općim načelima koja vrijede za sve ljude. Nalaze potvrdu o postojanju dva nasljedna faktora osjetljivosti na (ne)pravdu. Prvi opisuju kao faktor principijelne ili načelne osjetljivosti za pravdu koja je u osnovi svih oblika osjetljivosti na pravdu dok drugi faktor predstavlja oportunističku osjetljivost na (ne)pravdu i povezan je s većom osjetljivosti na pravdu iz uloge žrtve i smanjenom sklonošću za doživljavanje sebe kao počinitelja nepravde. Rezultati ukazuju da ove latentne dimenzije dijele zajedničku genetsku osnovicu s nizom psiholoških koncepata kao što su altruizam, interpersonalna suradnja i povjerenje, ugodnost te s druge strane orijentacija na socijalnu dominaciju, protivljenje imigraciji i pomaganju strancima.

Razvojne studije ukazuju na to da u funkciji dobi raste tendencija da se ekonomske i socijalne nejednakosti atribuiraju individualnim razlikama u naporu ili zalaganju, ali se u većoj mjeri uvažavaju i socijalne (vanjske) okolnosti (nezaposlenost, društveni problemi i dr.). Adolescenti su u odnosu na mlađu djecu svjesniji utjecaja obje kategorije faktora. Bogatstvo se pripisuje individualnim razlozima, ali se siromaštvo ne objašnjava (samo) nedostatkom napora ili truda (Flanagan i Tucker, 1999). Mladi koji naglašavaju socijalne ili situacijske faktore kao uzroke spomenutih društvenih problema imaju više izražene altruističke vrijednosti i naglašavaju važnost suosjećanja i empatije u svojim obiteljima.

Ispitivanja percepcije pravednosti mladih u Hrvatskoj uglavnom su bila ispitivana kroz pojedina pitanja u okviru širih istraživanja povezanih s općim problemima mladih. Ilišin (1999) navodi rezultate istraživanja na uzorku mladih provedeno u tri navrata od 1990. do 1995. Kao prioritet hrvatske socijalne politike 1990. godine 26% mladih navodi razvijanje socijalne pravde, 1992. godine čak ih 42% navodi isti prioritet, a 1995 taj postotak raste na 58%. Rezultati uzorka mladih ne razlikuju se pri tom znatno od uzorka odraslih. Također, 1995. godine 23% mladih navodi da nisu uopće zadovoljni demokracijom u Hrvatskoj, dok je 56% djelomično zadovoljno. Rezultati sugeriraju da se percepcija nepravde povećava u funkciji vremena.

11. Reakcije na nepravdu i posljedice doživljaja nepravde

11.1. Posljedice osobnog doživljaja i percepcije nepravde

Posredne i neposredne posljedice doživljaja nepravde ili percepcije nepravde mogu se razmatrati na emocionalnoj, kognitivnoj i bihevioralnoj razini. Doživljaj nepravde u širem kontekstu može se razmatrati kao izvor stresa koji je povezan sa širokim spektrom negativnih psiholoških posljedica. Pri analizi posljedica važno je uključiti i specifične uvjete u kojima se nepravda događa.

Kad je riječ o psihološkim posljedicama doživljene i percipirane nepravde, pokazalo se da upravo takvo iskustvo i neravnopravan tretman utječe na samopoštovanje osobe (Chetcuti i Griffiths, 2002; Rawls, 1999). Weiss i Suckov (1999) naglašavaju da doživljaj nepravde za posljedicu često ima osjećaje krivnje, ljutnje i ponosa te nadalje bespomoćnosti i marginalizacije (Allison, 2000). Doživljena nepravda je povezana s mentalnim zdravljem općenito (Sheppard, 2002), ali i sa životom u siromaštvu te popratno zdravstvenim problemima kod djece (Richardson, 2002). Veća percepcija nepravde u obitelji i školi povezana je s višom razinom socijalno neprihvatljivog ponašanja, te nisko, ali značajno s makijavelističkim obrascima ponašanja (Ljubotina Družić i Ljubotina, 2007). Nadalje visoki doživljaj nepravde može biti povezan s osjećajem bijesa, depresivnosti, alkoholizmom i suicidalnim tendencijama (Tyler i Smith, 1998), manjim zadovoljstvom životom (Ćubela, 2001) te (ne)spremnošću na opraštanje (Lucas, Young, Zhdanova i Alexander, 2010). Doživljaj nepravde korišten je kao konstrukt u istraživanjima u području organizacijske psihologije. U organizacijskom kontekstu doživljaj nepravde povezan je s nizom ishoda poput manje privrženosti i lojalnosti grupi te sklonosti pomaganju članovima grupe (Colquitt, 2001). Ljudi koji su iskusili nepravdu češće iskazuju negativne afekte, napuštaju posao ili grupu, počinju se ponašati protivno normama, i pokazuju manje povjerenje. Percepcija pravednosti procedure od osobite je važnosti za, primjerice, kandidate u selekcijskim procedurama te utječe na njihovo blagostanje (Schinkel, van Vianen, van Dierendonck, 2013).

Schmitt i sur. (2014) kroz dvije meta analize nalaze povezanost opažene diskriminacije i mjera psihološke dobrobiti kao što su samopoštovanje, depresivnost, anksioznost, psihološka uznemirenost i kvaliteta života. Veličina efekta bila je veća za djecu u odnosu na odrasle te veća za percepciju osobne diskriminacije u odnosu na grupnu. Pored toga opaženi efekti nešto su veći za negativne ishode (npr. depresivnost) u odnosu na pozitivne (npr. samopoštovanje).

Baumert i sur. (2014) navode povezanost osjetljivosti na nepravdu iz uloge „žrtve” sa subjektivnim doživljajem neravnoteže uloženog vlastitog truda i nagrade te narušenim osjećajem psihološkog zadovoljstva i nižim zadovoljstvom kvalitetom života. Visoka osjetljivost iz uloge „žrtve” u kombinaciji sa stvarnim iskustvom nepravde može predstavljati rizični faktor za psihičko i opće zdravlje i dobrobit pojedinca. Schmitt i Dorfell (1999) nalaze da radnici s više izraženom osjetljivosti na nepravdu iz uloge „žrtve” u većoj mjeri percipiraju proceduralnu nepravdu na poslu, doživljavaju da su tretirani lošije od drugih i izvještavaju o većoj izraženosti zdravstvenih problema. Slični rezultati pronađeni su i kod nastavnika kod kojih osjetljivost iz uloge „žrtve” predviđa višu razinu depresivnih simptoma. Ovaj odnos je dijelom posredovan subjektivnim doživljajem neravnoteže između osobnih ulaganja i truda te nagrada u obliku adekvatne plaće, prepoznavanja uloženog truda i napredovanja na poslu. Čini se da je psihološko blagostanje najviše ugroženo kod osoba s osjetljivošću na pravdu iz uloge „žrtve”, dok je nešto manja veza kod uloge „promatrača” i „profitera”, a za ulogu „počinitelja” su rezultati manje konzistentni.

Opažanje nepravde na emocionalnoj razini dovodi do emocionalne uznemirenosti, ljutnje i bijesa (npr. opažanje ljudi koji pate, koji su zakinuti, marginalizirani i sl.), a na kognitivnoj razini se značajan dio vremena prorađuju takve situacije i ometaju uobičajeno funkcioniranje. Schmitt i Dorfell (1999) navode nalaze Pretsch i suradnika iz 2012. o povećanoj depresivnosti kod nastavnika s višom osjetljivošću na pravdu „promatrača”.

Rezultati upućuju na zaključak da su svi oblici osjetljivosti na pravdu povezani s brigom za pravdu i do određenog stupnja odražavaju motiv pravde u strukturi vrijednosti pojedinca. Osjetljivost na pravdu iz uloge žrtve ukazuje na kombinaciju opće brige za pravdu i osobnog straha od iskorištavanja od strane drugih i može ugrožavati kvalitetu međuljudskih odnosa i povjerenje u druge ljude. Osjetljivost iz perspektive profitera i počinitelja te osobito promatrača ukazuje na istinsku brigu za pravdu. Razumno je pretpostaviti da će osobe s visoko razvijenom osjetljivošću za pravdu teže počinuti nepravdu ili profitirati, ali ako se to i dogodi zbog toga se neće osjećati ugodno, prorađivat će takve događaje i to može narušiti njihovo psihološko funkcioniranje.

Važno je razlikovati posljedice jednokratnog doživljaja nepravde od dugotrajne izloženosti nepravdi koja smanjuje opće zadovoljstvo kvalitetom života, rezultira narušenim mentalnim zdravljem, pesimizmom te osjećajem bespomoćnosti. Ovakva percepcija dugoročno može dovesti do vanjskog lokusa kontrole nad događajima, što znači da osoba smatra da nema kontrolu odnosno utjecaj na zbivanja oko sebe ili bi za preuzimanje kontrole morala koristiti strategije koje su suprotne njezinom sustavu vrijednosti i moralnim načelima.

Izloženost socijalnoj nepravdi često uključuje izloženost različitih oblika nepravde kroz dulje razdoblje. Posljedice se mogu očitovati na širem planu kroz nižu procjenu opće kvalitete života ili nižu procjenu općeg zadovoljstva i sreće (Jia i sur, 2020;

Schwarze i Härpfer, 2007). Salmani i sur. (2011) nalaze povezanost između više percepcije socijalne nepravde kod visokoobrazovanih ljudi i odluke o odlasku iz zemlje.

Istraživanja analiziraju doživljaj nepravde i reakcije pojedinaca u okviru obiteljskog okruženja, školskih sustava, radnih organizacija, pravosuđa, sporta, ali i posljedice nepravde proizašle iz širih društvenih promjena poput političke tranzicije, gospodarskih kriza i ratnih sukoba (Felix i sur., 2012; Luo, Qu, i Marnburg, 2013; Harcourt, Hannay i Lam, 2013).

Društvo koje se doživljava nepravdom smanjuje mogućnost predviđanja i planiranja budućih događaja i povećava anksioznost vezanu uz mogućnosti ostvarenja vlastitih životnih ciljeva (izbor škole i studija, zaposlenje, rješavanje stambenog pitanja, zdravstvena skrb, sigurnost u mirovini i dr.). Izbor ponašanja dijelom ovisi i o uvjerenjima o mogućnosti kontrole (Ajzen, 1991), a potrebu za predviđanjem budućih događaja mnogi teoretičari smatraju važnim motivatorom ljudskog ponašanja (Taylor i Brown, 1998). Ako mlada osoba percipira da ulaganjem u vlastito znanje i školovanje može ostvariti sigurnu budućnost te ostvarenje vlastitih vrijednosti onda će se najvjerojatnije tako i ponašati.

Međutim ako osoba opaža da se mnogi uspješni studenti teško zapošljavaju jer kriterij zapošljavanja nije povezan s uspješnosti studiranja i trudom već „umreženosti” koja podrazumijeva veze i poznanstva kao ključni čimbenik za napredak, takva mlada osoba može smanjiti ulaganje napora u školovanje i edukaciju te tražiti neke dodatne mogućnosti ostvarenja svojih životnih ciljeva. Jedna od vrlo čestih posljedica u tom kontekstu je odlazak iz države ili mjesta u kojem su doživjeli nepravdu i pronalaženje mjesta u kojem će uloženi napor i trud biti adekvatno vrednovan i gdje će predvidivost budućnosti biti u skladu s očekivanjima i osjećajem pravednosti.

11.2. Reakcije na nepravdu

U prethodnim poglavljima opisani su neki aspekti osjetljivosti na nepravdu te posljedice doživljaja ili percepcije nepravde. U ovom kontekstu je korisno ukratko razmotriti reakcije ljudi na doživljaj nepravde usmjerene na počinitelja ili izvor nepravde, odnosno faktore koji utječu na izostanak reakcije. U istraživanjima pravednosti reakcija žrtve ili opažača najčešće se ispituje u kontroliranim uvjetima u kojima je poznat izvor nepravde. Kod percepcije socijalne nepravde u društvu uzročnost nejednakosti, korupcije ili diskriminacije teško je atribuirati konkretnom uzroku već se češće radi o sustavnim problemima povezanim sa širim krugom čimbenika vezanim uz pravosuđe, sustave upravljanja, loša zakonska rješenja, korupciju u politici i sl. Stoga je žrtvama ili opažaćima nepravde teže pokrenuti ciljne aktivnosti usmjerene na smanjenje nepravde. Kako doživljaj nepravde predstavlja potencijalni izvor stresa, reakcije na nepravdu moguće je konceptualno razmatrati unutar modela stresa. Jedan od široko korištenih teorijskih okvira za izučavanje stresa predstavlja Lazarusov model (Lazarus i Folkman, 1984). Lazarusov transakcijski model podrazumijeva dinamički odnos između pojedinca i njegove okoline, pri čemu središnji značaj imaju dvije vrste kognitivnih procjena i koncept suočavanja sa stresom. Na osnovi prve kognitivne procjene pojedinac procjenjuje važnost i značaj događaja (predstavlja li događaj prijetnju i ugrožava li njegovu dobrobit), dok druga procjena daje odgovor na

mogućnost utjecaja na događaj (raspolaze li pojedinac resursima kojima bi učinkovito djelovao na izvor stresa i zaštitio dobrobit). Lazarus i suradnici uvode koncept suočavanja sa stresom koji uključuje različite moguće akcije (ponašajne, emocionalne ili kognitivne) kojima se može odgovoriti na ugrožavajući događaj i zaštititi vlastitu dobrobit, odnosno povratiti stanje ravnoteže. U osnovi se razlikuju dvije šire kategorije strategija suočavanja. Prva se odnosi na aktivno suočavanje usmjereno na problem s ciljem djelovanja na izvor stresa, dok druga kategorija uključuje suočavanje usmjereno na emocije čiji je zadatak lakše podnošenje i prihvaćanje emocionalnog uzbuđenja izazvanog stresom. Ova početna podjela strategija kasnije je razrađena u više specifičnih strategija (npr. Carver i sur., 1989) koje mogu poslužiti kao okvir mogućih reakcija na doživljaj nepravde. Aktivno suočavanje usmjereno je na poduzimanje akcija s ciljem uklanjanja izvora nepravde ili redukcije štete prouzročene nepravdom (uključuje konkretna ponašanja kao što je podnošenje prigovora, tužbe, traženje sankcija prema počinitelju, informiranje javnosti, udruživanje i organiziranje s drugim žrtvama i sl., uključivanje u sustave socijalne moći, aktivizam), traženje socijalne podrške zbog instrumentalnih razloga (aktivno traženje pomoći, informacija i savjeta vezanih uz rješavanje nepravde) ili planiranje kroz kognitivno traženje rješenja o mogućem budućem djelovanju na izvor nepravde.

Drugi smjer strategija suočavanja usmjeren je na aktivnosti čiji je cilj smanjenje i regulacija emocionalne uznemirenosti izazvane nepravdom. Neke od specifičnih strategija predstavljaju mentalno izbjegavanje (kroz nastojanje da se problem kognitivno potisne te izbjegne razmišljanje o nepravdi), bihevioralno izbjegavanje ili bijeg iz situacije (kroz izbjegavanje svih aktivnosti povezanih s izvorom nepravde i bavljenje aktivnostima koje omogućuju ignoriranje izvora nepravde kao što je npr. napuštanje posla, škole ili studija, te odlazak u drugu sredinu), traženje socijalne podrške zbog emocionalnih razloga (uključuje traženje empatije, suosjećanja ili emocionalne podrške), prorada emocija (uključuje naglašeno pokazivanje i proživljavanje vlastitih emocija izazvanih nepravdom), prihvaćanje situacije uz kognitivnu reinterpretaciju (izvlačenje pozitivnih iskustava, uvid da su i drugi u sličnoj situaciji i sl.), traženje pomoći od stručnjaka za mentalno zdravlje, okretanje vjeri i sl. Unutar pasivnih strategija suočavanja usmjerenih na vlastito stanje najlošiji mehanizmi odnose se na samookrivljavanje (traženje vlastite krivnje za događaj), pomaknutu agresiju (narušavanje odnosa unutar obitelji i vlastite socijalne mreže), korištenje alkohola i psihoaktivnih sredstava ili mirenje s postojećim stanjem koje može voditi ka osjećaju bespomoćnosti.

Na ovom tragu Miller (2001) dijeli reakcije na nepravdu u dvije šire skupine: a) povlačenje i b) napad. Miller navodi da su namjerno odustajanje ili rezignacija povezani s nižom razinom samopoštovanja, osjećajem manje vrijednosti ili depresivnim stanjima. Odustajanje je češće u slučajevima kada je izvor nepravde autoritet koji ima značajno veću moć ili se percipira da je mogućnost djelovanja niska. S druge strane, aktivno suočavanje je češće u situacijama kod kojih je u podlozi intenzivan osjećaj ljutnje. U takvim slučajevima moguće su reakcije građanskih prosvjeda, ali i nasilje.

Dio istraživanja proučava odnos između osjetljivosti na nepravdu i reakcija na nepravdu. Rezultati općenito pokazuju da osobe osjetljivije na pravdu intenzivnije reagiraju emocionalno

i bihevioralno na subjektivno opaženu nepravdu u odnosu na ljude s niže razvijenom osjetljivošću (Schmitt i sur, 2014). Schmitt i sur. (2010) navode da osobina osjetljivosti na pravdu utječe na ponašanja vezana uz pravdu i percepciju pravde, ali i pojačava utjecaj opažene nepravde na ponašanje.

U studiji Baumerta, Halmburgera i Schmitta (2013) utvrđeno je da su osobe s visokom osjetljivosti iz uloge „profitera” reagirale i prijavile simuliranu krađu kojoj su svjedočili u eksperimentu. Prediktori kao što su empatija i anksioznost ili samoefikasnost sudionika nisu se pokazali značajnim pri predikciji vjerojatnosti sprečavanja simulirane krađe kojoj su svjedočili. U opisanim uvjetima simulacije krađe osjetljivost na nepravdu, iz perspektive „žrtve”, pokazala se boljim prediktorom bihevioralne reakcije od mjera agresivnosti ili asertivnosti opažača. Pored toga osobe s višom osjetljivošću iz uloge „žrtve” reagirale su intenzivnijom ljutnjom od osoba nisko na ovoj dimenziji.

Osjetljivi na nepravdu iz uloge „profitera” iskazali su i veću solidarnost s diskriminiranim skupinama. Pri ispitivanju podrške za financiranje područja bivše Istočne Njemačke od strane zapadnog dijela veću solidarnost su pokazali osjetljivi iz uloge „profitera”, ali ne i uloge „žrtve” (Gollwitzer, i sur., 2005). Rothmund i sur. (2014) navode primjer u kojemu su osjetljivi na pravdu iz uloge „promatrača” bili aktivniji u javnim protestima vezanim uz projekt izgradnje skupe željezničke stanice u Njemačkoj. Autori zaključuju da su osobe osjetljivije na pravdu iz uloge „žrtve” sklonije protiviti se političkim reformama zbog niskog povjerenja u inicijatore reformi. Stoga osjetljivost iz uloge „žrtve” može biti čimbenik rizika zbog sumnjičavosti i atribuiranja zlonamjernih motiva političkim akterima suprotnih mišljenja. Implikacije su da ova uvjerenja mogu povećati vjerojatnost sukoba i ometati konstruktivno rješavanje problema.

Kod otpuštenih zaposlenika želja za osvetom (podnošenje tužbi, narušavanje ugleda tvrtke i sl.) bila je izraženija kod osoba osjetljivijih na nepravdu iz uloge žrtve. Zaključno, izloženost različitim oblicima nepravde može povećati osjetljivost i na pitanja vezana uz pravednost međutim važno je uzeti u obzir uloge i perspektive iz kojih se (ne)pravda opaža jer uključuju različite kognitivne, emocionalne i bihevioralne mehanizme.

Sljedeći važan faktor jest doživljaj nepoštovanja od strane izvora nepravde. Imershein i Brents (1992) navode da je odluka o tužbi medicinskog osoblja zbog propusta u liječenju manje vezana uz težinu propusta, a više uz nedostatak isprike te nedostatak poštovanja prema osobi kojoj je učinjena nepravda i njezinoj obitelji. Tedeschi i Nesler (1993) navode da bi uspješna isprika trebala sadržavati tri aspekta: prihvaćanje odgovornosti i krivnje, kajanje uz prihvaćanje narušenih normi te žaljenje zbog nastale povrede i ponudu neke vrste naknade. Intenzivniji doživljaj nepravde i počinjena šteta povećavaju vjerojatnost traženja kazne za počinitelja kao i postojanje namjere od strane počinitelja (Shaver, 1985). Svjedočenje nepravdi također može uzrokovati jak osjećaj nepravde i ljutnje, a Hogan i Emler (1981) nalaze da su ljudi jače motivirani za kažnjavanje krivca nego za obeštećenje žrtve.

Pored toga navode da na intenzivniji doživljaj nepravde utječe svjesna namjera počinitelja te socijalno ponižavanje unutar skupine članova koji očekuju ravnopravan tretman. Autori naglašavaju važnost zaštite samopoštovanja žrtava nepravde te edukacije počinitelja nepravde.

Povijest je pokazala da kumulirana izloženost nepravdi kod pripadnika neke zajednice može na grupnoj razini dovesti do pobuna, štrajkova pa i revolucija kao aktivnog oblika borbe protiv percipiranih uzročnika nepravde (Tyler i Smith, 1998).

U kontekstu reakcije na sustavnu nepravdu grupno djelovanje, aktivizam i politički angažman predstavljaju jedan od mogućih mehanizama reakcije. Mađerčić i Vukasović Hlupić (2020) pokušale su, na osnovi lokusa kontrole i osobina ličnosti petofaktorskog modela, predviđati građanski aktivizam na uzorku od 278 aktivnih članova 25 organizacija civilnoga društva u Hrvatskoj. Aktivizam je u ovom kontekstu definiran kao bilo koje ponašanje poduzeto s namjerom stvaranja nekog društvenog ili političkog napretka. Lokus kontrole nije se pokazao značajnim prediktorom različitih oblika građanskog aktivizma. Ekstraverzija se pokazala značajno povezanom s građanskim i konvencionalnim aktivizmom, otvorenost iskustvu s konvencionalnim aktivizmom, dok je savjesnost negativno povezana s aktivizmom visokog rizika. Niti ranija istraživanja ne nalaze povezanost koncepta doživljaja osobne kontrole i aktivizma (Gootnick, 1974) ili nalaze nisku pozitivnu korelaciju s unutarnjim lokusom kontrole (Rosen i Salling, 1971).

Kemp (2016) polazi od pretpostavke o mogućim razlikama između stanovnika bivših komunističkih država i država zapadne Europe u konceptima naučene bespomoćnosti, lokusa kontrole i samoefikasnosti. Istraživačka hipoteza jest da su u autoritarnim sustavima privatne inicijative i slobodna volja bili potisnuti na račun kolektiva i dominantne ideologije. Na osnovi toga, pretpostavka je da se doživljaj bespomoćnosti u jednom području može generalizirati na ostala područja života. Usporedbe zemalja s komunističkim uređenjem i zapadnih zemalja s liberalnim kapitalističkim sustavima nisu potvrdile hipotezu o generalizaciji. Jedna od sustavnih razlika odnosila se na manjak inicijative u poslu. Tri desetljeća nakon ekonomske tranzicije u pojedinim postkomunističkim zemljama i dalje su naglašena očekivanja od države u pogledu rješavanja različitih ekonomskih i društvenih problema. Demokratski sustav ne jamči nužno individualnu mogućnost doživljaja kontrole nad političkim procesima, osobito u slučaju kada se stavovi većine ne podudaraju sa stavovima pojedinca koji živi u tom društvu.

11.3. Zašto ljudi ne reagiraju na nepravdu?

*Kada su došli po socijaliste
ja sam šutio;
jer nisam bio socijalist.*

*Kada su došli po sindikaliste,
ja sam šutio;
jer nisam bio sindikalist.*

*Kada su došli po Židove,
Ja sam šutio;
jer nisam bio Židov.*

*Kada su došli po katolike,
ja sam šutio;
jer nisam bio katolik.*

*Kada su došli po mene
više nije bilo nikoga
tko bi se pobunio.*

Pasivnost prema nepravdi ili nasilju koja se čini drugim osobama poetski je opisao njemački evangelički teolog Martin Niemöller opisujući reakcije na nacističke progone. Iako se u literaturi spominju različiti oblici Niemöllerove pjesme (na početku poglavlja korišten je prilagođeni oblik objavljen na <https://encyclopedia.ushmm.org>) osnovna poruka je snažna i ukazuje na ignoriranje nepravde koja se čini drugim članovima društva ili pripadnicima druge socijalne skupine. Često pitanje u istraživanjima i svakodnevnom životu jest zašto ljudi ne reagiraju na nepravdu koja je počinjena njima ili drugim osobama.

Socijalna (ne)pravda se tiče svih članova nekog društva neovisno jesu li i sami pogođeni nekim oblicima nepravde. Solidarnost članova važna je jer jamči sigurnost svim članovima da mogu računati na pomoć u slučaju potrebe. Moguće je razlikovati osjetljivost na nepravdu koju je osoba osobno doživjela od reakcije na opaženu nepravdu prema drugim članovima vlastite zajednice ili ljudima u drugim zemljama (npr. ratovi i progone u udaljenim regijama). Prosocijalno ponašanje ili potreba za pomaganjem drugim ljudima povezana je s individualnim karakteristikama osobe, ali i situacijskim čimbenicima. Fenomen koji je provocirao istraživače ljudskog ponašanja predstavljaju situacije iz stvarnog života u kojima veći broj promatrača ne pruža pomoć ljudima koji su životno ugroženi. Slično istraživačko pitanje može se postaviti za situacije u kojima ljudi ne reagiraju na očite nepravde koje opažaju u društvu. Pioniri u ovom području Latane i Daley (1970) opisuju pet faza u procesu odluke promatrača da pomogne žrtvi. Prva faza odnosi se na registraciju događaja, druga na interpretaciju događaja kao nesreće ili nepravde, treća faza uključuje preuzimanje osobne odgovornosti, četvrta uključuje procjenu osobnih resursa (znanja) za pomoć i posljednja faza prije pokretanja intervencije uključuje „cijenu” intervencije za samu osobu (rizik osobnog izlaganja, gubitak vremena, neugoda i sl.).

Kao jedan od najvažnijih faktora pokazao se broj promatrača pri čemu se kod većeg broja osoba koje su prisutne događaju smanjuje vjerojatnost pomaganja. Ovaj fenomen se objašnjava difuzijom odgovornosti, tj. očekivanjem da će netko drugi (pojedinci, organizacije ili odgovarajuće institucije) preuzeti odgovornost i inicijativu te pomoći osobi koja je ugrožena te da njihov osobni angažman nije nužan.

Drugi faktor predstavlja usmjerenost promatrača na događaj koji može biti pod utjecajem različitih faktora. Aronson i sur. (2005) opisuju primjere istraživanja u kojima su studenti u sjemeništu pripremani da održe predavanje s temom pomaganja drugima što znači da su usmjereni na važnost prosocijalnog ponašanja. Jednoj skupini je zadano da moraju žuriti na predavanje, dok je druga imala dovoljno vremena za odlazak. Analizirali su broj studenata koji su primijetili muškarca koji je pao ispred dvorane i kojemu je trebala pomoć. U slučajevima kada

se studentima žurilo na vlastito „predavanje o dobrom Samaritancu” pokazalo se malo vjerojatnim da će pomoći čovjeku u nevolji.

Sljedeći faktor je percipirana šteta koju žrtva trpi zbog počinjenog djela. Ako promatrač opaža da je šteta koja se čini „žrtvi” razmjerno mala manja je vjerojatnost reakcije. Sljedeći važan faktor odnosi se na atribuciju uzroka koji su žrtvu doveli do problema ili situacije u kojoj trpi nepravdu.

Tako npr. Feagin (1972) prvi sustavno proučava atribucije i vjerovanja o uzrocima siromaštva. Autor opisuje tri vrste atribucija vezane uz individualne faktore (npr. nedostatak sposobnosti i truda, lijenost, alkoholizam), strukturalne faktore (npr. nepovoljni socijalni, politički, kulturalni i ekonomski činitelji kao što su nejednaka raspodjela bogatstva, eksploatacija siromašnih, neobrazovanost, niski prihodi, te izostanak socijalnih prilika) te fatalizam (koji uključuje razloge kao što su nedostatak sreće, bolest, sudbina, božja volja itd.). Cozzarelli i sur. (2001) dodaju i tzv. kulturološke ili okolinske faktore (npr. broj članova obitelji, transgeneracijski prijenos siromaštva, stambeno pitanje i dr.). Istraživanje Zuckera i Weinerja (1993) pokazuju da su osjećaj sažaljenja i namjera pomaganja siromašnoj osobi izraženiji u slučaju kada se percipira da osoba nije sama kriva za svoje stanje. Ove atribucije povezane su s političkom ideologijom i svjetonazorom pri čemu autori navode da su konzervativniji članovi društva skloniji uzroke siromaštva atribuirati krivnji osobe, dok liberalniji veći značaj pridaju strukturalnim faktorima.

Važan čimbenik vezan uz atribucije odnosi se na procjenu odgovornosti same žrtve. U slučajevima kada procjenjujemo da je osoba sama odgovorna za svoje stanje vjerojatniji je izostanak reakcije i empatije. Primjeri mogu biti slučajevi osoba oštećenih od strane banaka („sami su potpisali ugovor u kojemu je pisalo da su kamate promjenjive”) ili žrtava različitih prevara („sami su krivi što su bili pohlepni te su stoga nasjeli na internetsku prevaru”). Kada se procjenjuje da su okolnosti djelovale na nepravdu, tj. kada osoba sama nije mogla kontrolirati situaciju veća je vjerojatnost suosjećanja i reakcije te aktivne pomoći.

U ovom kontekstu i ovdje treba navesti ranije spomenuti koncept vjerovanja u pravedan svijet koji predlaže Lerner (1980) prema kojemu kod ljudi postoji tendencija vjerovanja da je svijet u osnovi pravedan i da se svakome događa ono što je na određeni način zaslužio. Ovakvo uvjerenje može se povezati s konstruktima autoritarnosti i konzervativizma te predstavljati mehanizam opravdavanja socijalnih nejednakosti (Furnham, 1985; Čubela, 2001). Weiner (1992) naglašava da je potrebno raspolagati s dosta informacija kako bismo mogli zaključivati o uzrocima nečijeg siromaštva, ovisnosti, bolesti, prekomjerne težine, beskućništva i sl. Istraživanja pokazuju da se najveća odgovornost za vlastito stanje pripisuje osobama s problemima različitih vrsta ovisnosti, a značajno manje osobama s psihičkim teškoćama (Kamenov i sur., 2003).

Na vjerojatnost reakcije utječe i odnos koji promatrač ima sa žrtvom. Kada se radi o osobama koje su prema nekom kriteriju bliske promatraču (ili se takvima opažaju) raste vjerojatnost reakcije. Vjerojatnija je reakcija u situaciji kada je nepravda počinjena članu obitelji, prijatelju ili kolegi s posla. Kod osoba koje promatrač ne poznaje veći stupanj suosjećanja može se očekivati kada je žrtva sličnih političkih ili religijskih uvjerenja, kada pripada sličnom socijalnom krugu (npr. iste nacionalnosti, rase, spola, vjere, regionalne pripadnosti, socioekonomskog statusa, stranačke pripadnosti i sl.). Kada je žrtva opažena kao drugačija manja je motivacija za reakcijom (npr. kada se radi o migrantima, pripadnicima manjina i sl.). Jedan od mehanizama

u osnovi većeg suosjećanja sa sličnijim osobama jest implicitna pretpostavka da se i samom promatraču mogla dogoditi slična vrsta nepravde. Ovakve vrste procjena mogu biti povezane s različitim vrstama predrasuda koje dodatno smanjuju vjerojatnost suosjećanja, a time i reakcije. Iz negativnih stavova prema žrtvi ili skupni kojoj žrtva pripada razvija se i procjena promatrača da je žrtva zaslužila nepravdu koja joj se dogodila. Razlozi mogu biti različiti, ali često uključuju neke negativne karakteristike koje se pripisuju žrtvi. Primjeri mogu biti implicitni stavovi o „migrantima koji su skloni kriminalu i nasilju”, pripadnicima manjina koji „ionako već imaju veća prava od većine”.

Sljedeći faktor koji utječe na izostanak reakcije jest stupnjevito i polagano pogoršavanje situacije kod kojega nema velikih i naglih pogoršanja. Ovaj proces dovodi do prilagodbe ili akomodacije na novo stanje bez kritičnih točaka pogoršanja koje bi dovele do reakcije. Ljudi se polagano prilagođavaju novom stanju (npr. porast cijena koji se odvija u duljem vremenu, ali u manjim postocima ili postepeno smanjenje određenih prava u duljem razdoblju).

12. Neki aspekti (ne)poštivanja pravnih i socijalnih normi

Više je dobrih ljudi na svijetu nego zlih.

Mnogo više.

Samo se zli dalje čuju i teže osjećaju.

Dobri šute.

M. SELIMOVIĆ (TVRĐAVA)

Nepravda se ne događa izolirano i izvan socijalnog konteksta. Gdje god postoje žrtve nepravde i diskriminacije postoje i pojedinci, skupine ili sustavi koji se percipiraju odgovornim za počinjenu nepravdu. U istraživanjima vezanim uz percepciju socijalne nepravde uočili smo da se kao važan aspekt nepravde u društvu percipira kršenje socijalnih normi i toleriranje socijalnih devijacija te neprovođenje zakona od strane države (Ljubotina, 2004, Družić Ljubotina 2007). Stoga ćemo u ovom poglavlju razmotriti neke faktore vezane uz utjecaj socijalnih i pravnih normi na ponašanje ljudi te općenito odnos članova društva prema pravnom sustavu.

12.1. Zašto ljudi (ne) poštuju zakone i prava drugih?

U okviru socijalne psihologije i sociologije važno istraživačko pitanje usmjereno je na razloge i okolnosti koji ljude potiču da poštuju zakone i pravni sustav te općenito prava drugih članova društva. Razlozi zbog kojih ljudi poštuju zakone mogu biti složeni i uključivati različite mehanizme.

Prva skupina razloga može se odnositi na uvjerenja pojedinca da su pozitivni zakoni u skladu s njegovim osobnim uvjerenjima i vrijednostima te ih osoba uvažava i prihvaća, odnosno živi ih u svakodnevnom životu. U idealnom slučaju postoji podudarnost između osobnih vrijednosti, stavova i uvjerenja pojedinca i pozitivnih normi te njihovo kršenje narušava njegove osobne standarde, samopoštovanje i opću sliku o sebi. Internalizirane vrijednosti i moralni standardi postavljaju granicu koju osoba ne želi prijeći.

Drugi razlog može biti osjećaj građanske dužnosti poštovanja pozitivnih zakonskih propisa i normi čak i u slučajevima kada se ne podudaraju s osobnim uvjerenjima pojedinca. U ovom slučaju osoba prihvaća propisane norme bez nužnog osobnog vrednovanja njihove ispravnosti. Treći razlog pridržavanja zakona čine mehanizmi koji uključuju strah od propisanih sankcija ili javne osude okoline u slučaju kršenja pozitivnih normi ili propisa. U ovom slučaju je veća vjerojatnost da pozitivne norme nisu usklađene s osobnima te postoji mogućnost njihova kršenja u slučajevima kada osoba percipira da neće biti uhvaćena u prekršaju.

12.1.1. Strah od sankcija i osude socijalne okoline

Jedan od mehanizama koji odvraća ljude od kršenja propisa jest strah ili nelagoda od mogućih sankcija. Teorija odvratanja polazi od pretpostavke da strože kazne smanjuju vjerojatnost

prekršaja ili počinjenja zločina (Williams i Hawkins, 1986). U ovom kontekstu mogu se razmatrati okolnosti kao što su

a) težina kazne iz perspektive potencijalnog počinitelja, b) vjerojatnost otkrivanja prekršaja, c) brzina i nepristranost postupka dokazivanja krivnje i donošenja sankcija, d) osuda šire javnosti zbog kršenja pozitivnih zakonskih normi i e) odnos „pozitivnih ishoda” ostvarenih kršenjem norme i „negativnih ishoda” u slučaju dobivanja sankcija. Ovi faktori mogu se razmatrati u odnosu na različite vrste prekršaja. Razmotrimo ih u kontekstu odluke o potencijalnom kršenju prometnih propisa. Brza vožnja iznad dopuštenog ograničenja nije podložna izrazitom socijalnom pritisku jer je u pojedinim društvenim podskupinama brza vožnja izraz „muškosti i odvažnosti” (naravno, dok se ne dogodi nesreća) dok oprezna vožnja ima suprotne konotacije. Drugi faktor predstavlja visina kazne. Tek izrazito visoke kazne djelovat će na potencijalne počinitelje da se pridržavaju ograničenja brzine ili odustanu od vožnje u alkoholiziranom stanju. Dio vozača tijekom vožnje u inozemstvu pridržava se prometnih propisa zbog spoznaje o višem iznosu kazne te mogućim komplikacijama povezanim uz moguće sankcije. Pored toga spoznaja o izvjesnosti kazne smanjuje vjerojatnost odluke o kršenju propisa. Na mjestima gdje je poznato da se brzina nadzire posebnim uređajima veća je vjerojatnost pridržavanja propisa (Voas, Holder i Gruenewald, 1997). Na odluku o počinjenju također utječe spoznaja o mogućnosti utjecaja na proces donošenja odluke o sankcijama. Pojedinci se pouzdaju u „pomoć” ili intervencije osoba zaduženih za provedbu sankcija ili u socijalne vještine pregovaranja s odgovornim osobama (npr. kroz davanje mita). Ovakva očekivanja izvan granica vlastite socijalne zajednice (lokalne zajednice, županije) teže funkcioniraju te se povećava vjerojatnost pridržavanja propisa. U opisanim slučajevima pridržavanje propisa nije motivirano spoznajom o njihovoj razumnosti ili društvenoj koristi (npr. opća sigurnost u prometu i sl.) već nastojanjem izbjegavanja osobnih sankcija.

Za stroge kazne vjerojatnije je da će djelovati preventivno ako su ljudi upoznati s njima, ako je relativno izvjesno da će biti uhvaćeni i osuđeni te ako prije počinjenja djela mogu trezveno prosuditi moguće posljedice (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Pored toga jedan dio kriminalnih radnji predstavlja zločine iz strasti koje osobe počine u stanju povišene emocionalne uzbuđenosti. Istraživanja u SAD-u nisu pokazala povezanost težine kazni i broja prometnih nesreća. U skladu s pretpostavkama teorije odvratanja, percepcija visoke vjerojatnosti sankcije smanjuje vjerojatnost kršenja propisa. Istraživanja pokazuju da na odvratanje vozača od vožnje pod utjecajem alkohola utječe široka informiranost javnosti o prisutnosti nadzora, često provode nje alko-testiranja, pojačana edukacija policijskog osoblja i povećanje broja kontrolnih mjesta (Voas, Holder i Gruenewald, 1997). Na mjestima na kojima policija ne provodi nadzor prometa ili se to događa rijetko veća je vjerojatnost kršenja propisa čak i u slučajevima kada se tim prekršajima ugrožava osobna sigurnost. Na smanjenje prekršaja utječu tehnološki sustavi poput kamera i uređaja koji registriraju prekršaj nakon čega više nije moguće ljudskim faktorom intervenirati i spriječiti sankcije počinitelju.

Istraživanja u SAD-u pokazuju također da nema razlike u broju počinjenih ubojstava između država koje imaju najstrožu (smrtnu) kaznu i država u kojima nema smrtne kazne (Bedau, 1997). S druge strane postoje i pretpostavke da činjenica kako država primjenjuje smrtnu kaznu može

djelovati i suprotno na način da kod potencijalnih počinitelja potiče uvjerenje kako je to jedan od regularnih načina „rješavanja problema” (Aronson, Wilson i Akert, 2005).

12.2.2. Moralne i opće vrijednosti te uvjerenje o pravednosti pravnih normi

Većina članova društva, neovisno o strahu od sankcija, poštuje zakone i prava drugih članova iz osjećaja građanske dužnosti te razvijenih moralnih i općih vrijednosti. U društvima s građanskom i demokratskom tradicijom većina članova društva prihvaća poštovanje zakona kao pretpostavku funkcioniranja društva, a kršenje zakona nailazi na društvenu osudu. Pored toga uvjerenje većine članova društva da su zakonske norme pravedne i razumne povećava vjerojatnost njihova poštovanja i provedbe u praksi. Zakonske norme koje se ne doživljavaju pravednim i logičnim ili ne odražavaju vrijednosti članova društva nailaze na otpor u primjeni. Usklađivanje hrvatskog zakonodavstva s europskim dovelo je do odredbi koje nisu u duhu tradicije i običaja stanovništva. Takve odredbe odnose se na uvođenje poreza i strožu regulaciju djelatnosti kao što su, primjerice, pečenje rakije u seoskim domaćinstvima ili tradicijski ribolov za osobne potrebe u primorskim mjestima. Sličan problem javlja se s normama koje nemaju uporište u tradiciji određenog društva ili s normama koje se često mijenjaju. Jedan od problema hrvatskog zakonodavstva jest neprekidno mijenjanje zakonskog okvira kroz brojne reforme. Od stvaranja države neprekidno traju reforme u gotovo svim područjima zakonodavstva. Neprekidne reforme sustava zdravstva, obrazovanja, socijalne skrbi, rada i dr. unose pravnu nesigurnost i generiraju nepravdu i nejednakost jer visina mirovine, godina odlaska u mirovinu, iznos poreza i sl. prava i dužnosti, ovisi o slučajnim parametrima vezanim uz datum donošenja pojedinog zakona i sličnim formalno-pravnim detaljima, a ne o supstancijalnim razlozima.

Načelna dilema vezana uz poštovanje zakonskih propisa sadrži dva smjera aktivnosti: prvi način osnaživanja poštovanja zakonskih propisa jest povećanje kazni i kontrole provedbe dok je drugi jačanje uvjerenja građana da su zakoni pravedni i svrsishodni.

U uređenim zemljama u kojima je potpuno transparentno trošenje javnog novca, plaćanje poreza smatra se činom građanske dužnosti. Porezni obveznici imaju uvid u javne financije i percipiraju da se ta sredstva uistinu troše za podizanje kvalitete javne infrastrukture poput prometnica, zdravstvenog i obrazovnog sustava i sl.

Drugi važan aspekt percepcije pravednosti pravosudnog sustava predstavlja percepcija tzv. proceduralne pravde, odnosno pravednosti postupaka provedbe zakonskih normi. Procedure koje se opažaju pravednim povećavaju vjerojatnost njihova poštovanja. Različiti javni natječaji za financijske potpore ili zapošljavanje podložni su kršenju procedure pri čemu svi potencijalni kandidati nemaju jednake uvjete unatoč činjenici da je propisana procedura formalno-pravno pravedna. Pravednost postupka može se definirati kao „procjena ljudi o poštenom postupku kojim se određuje njegov ishod” (Wenzel, 2002). Osobe koje postupak kojemu su bili izložene percipiraju pravednim i poštenim, spremnije su poštovati zakon u odnosu na ljude koji doživljavaju da postupak prema njima nije bio pravedan (Lind i Tyler, 1988).

Aronson, Wilson i Akert (2005) navode primjere intervencija policije u slučajevima obiteljskog nasilja. Neka iskustva, u američkom kontekstu, pokazuju da se u slučajevima kada osumnjičeni za nasilje percipira da je policija pravedno postupala prema njemu, smanjuje vjerojatnost

ponavljanja nasilja. Rezultati istraživanja uglavnom su suglasni oko važnosti pravedne provedbe procedura i poštovanja jednakih prava svih sudionika. Poštovanje zakona u većoj je mjeri pod utjecajem percepcije njegove pravednosti i pravičnosti nego straha od kazne (Tyler, 1990).

Pored toga zakonske norme podrazumijevaju odnos prava i dužnosti. U određenim slučajevima otpor prema zakonskim normama ne proizlazi iz percepcije njihove loše kvalitete ili vrijednosne upitnosti već iz gubitka psihološke motivacije za ispunjavanjem zakonskih dužnosti ili osobnog egoizma. Pojedine vrste odnosa među članovima društva normativno su regulirane kao što je slučaj odnosa među bračnim partnerima, odnos roditelja i djece, prava nasljeđivanja od strane rođaka, odnosi poslodavca i zaposlenika i sl. U pojedinim slučajevima emocionalni i psihološki odnosi među osobama mogu dovesti do sukoba i gubitka motivacije za poštovanjem zakonskih dužnosti. Bračni partneri tijekom konfliktnih brakorazvodnih parnica mogu biti motivirani uskratiti pozitivna prava partnera/ice zbog želje za osvetom. U slučajevima narušenih obiteljskih odnosa djeca mogu zanemarivati roditelje unatoč zakonskim dužnostima i obvezama.

12.2. Pravni sustav i ponašanje ljudi

Život u svakoj uređenoj državi reguliran je sustavom pravnih normi i utječe na ponašanje članova, njihove međusobne odnose te posredno ili neposredno na kvalitetu njihovog života. Doživljaj (ne)pravde u značajnoj mjeri je oblikovan kvalitetom pravnog sustava, ali i kvalitetom njegove primjene u svakodnevnom životu. Odnos pravnog sustava i društva treba razmatrati kao interakciju. S jedne strane pozitivne pravne norme oblikuju ponašanja članova društva, ali u isto vrijeme pravni sustav predstavlja refleksiju strukture društva i društvenih odnosa u zadanom trenutku. Različiti društveni i politički procesi te zadovoljstvo zakonima povratno dovode do zahtjeva za promjenama normi ili uvođenjem novih pravnih elemenata. U Hrvatskoj od stvaranja samostalne države, političke i ekonomske tranzicije, procesa europske integracije traju kontinuirane reforme zakonodavstva na svim razinama.

Reforme zdravstvenog i obrazovnog sustava, sustava znanosti i socijalne skrbi, mirovinskog sustava i radnog zakonodavstva, poreznih propisa, kaznenog zakona i brojnih drugih pravnih normi ukazuju na izostanak jasnih ciljeva i strategija (Nikodem i Črpić, 2014) te posredno ukazuju na proces traganja hrvatskog društva za primjerenim pravnim okvirom koji bi stvorio osjećaj pravednog i učinkovitog društva za većinu građana. Ovaj aspekt razmatranja odnosa prava i društva u najvećoj mjeri spada u područje sociologije prava, ali dijelom zahvaća i područje ispitivanja psihologije. Ferrari (2011) opisuje neke probleme koje izučava sociologija prava.

Prvi skup problema proučava strukturu pravnih sustava, njihovo porijeklo, funkcije i odnose s drugim dijelovima cjelokupnog društvenog sustava. Sociologija prava ne bavi se pravom *per se* što je predmet pravne znanosti, već proučava ljudsko ponašanje povezano s pravnim normama, stupanj prihvaćenosti prava u društvu, posljedice zakonskih normi na ponašanje ljudi itd. Ovo izučavanje nije ograničeno na pozitivne pravne norme već i na sve druge izvore koji oblikuju prava članova društva kao što su običaji, tradicija, socijalne norme i dr. Drugo područje analize proučava procese odlučivanja koji dovode do odluka je li određeno ponašanje

dopušteno te sadržajem ponašanja i djelovanja koji nisu prihvatljivi ili dopušteni pozitivnim i drugim normama. Treće područje analize predstavljaju institucije povezane s pravnim sustavom u zadanom društvenom kontekstu i njihovi međusobni odnosi te povjerenje građana u te institucije. Četvrto područje odnosi se na profesionalne i društvene uloge pojedinaca, skupina i organizacija uključenih u procese oblikovanja i primjene zakonskih propisa i normi te njihovu provedbu. Peto područje uključuje istraživanja stavova, mišljenja i znanja šire javnosti o sadržaju pravnih normi, njihovom porijeklu, primjenjivosti i vrijednostima na kojima su zasnovane. Ovo područje interesa preklapa se s područjem izučavanja psihologije i drugih primijenjenih znanosti i disciplina usmjerenih na doživljaj svih korisnika pravnog sustava o pravednosti i kvaliteti strukture pravnog sustava.

Teorijsku analizu pravnog sustava i usporedbu različitih pravnih praksi i tradicija vrlo je dragocjeno dopuniti empirijskim istraživanjima kojima se ispituje njihova percepcija od strane različitih subjekata društva čiji životi su pod neposrednim utjecajem važećih pravnih normi.

Sociološka i psihološka analiza utjecaja pravnog sustava na ponašanje i doživljavanje članova društva može uključivati različite vrste istraživačkih pitanja. Ova perspektiva analize pokušava razmotriti kvalitetu pojedinih zakonskih rješenja s obzirom na njihovu prihvaćenost i zadovoljstvo od strane različitih društvenih dionika te uspješnost u rješavanju konkretnih životnih problema. U ovom kontekstu može se ispitivati stupanj u kojemu pozitivne pravne norme odražavaju opće vrijednosti i tradiciju društva na kojemu se primjenjuju. U pojedinim slučajevima pravne norme ne prate dominantne stavove članova društva ili oko pojedinih normi postoje izrazita podijeljenost društva. U tom slučaju svako od rješenja u jednom dijelu populacije doživljava se nepravednim ili suprotnim tradiciji te izaziva protivljenje i opstrukciju u provedbi. Za pojedine odredbe moguće je ispitati njihove efekte na društvene procese, tj. djeluju li integrativno (npr. na način da smanjuju razlike između sukobljenih stranaka) ili potiču konflikte. Pojedina zakonska rješenja oblikovana su kao kompromisi koji ponekad vode daljnjem produbljivanju podjela u društvu i potiču smirivanje antagonizma. Pojedini društveni procesi zahtijevaju određeno vrijeme i nije niti realno očekivati da se pravnim normama riješe problemi koji imaju dublje društvene korijene. Sljedeće istraživačko pitanje usmjereno je na stupanj u kojemu pojedine pravne norme ublažavaju društvene nejednakosti ili, nasuprot tome, povećavaju postojeće razlike i diskriminiraju pojedine društvene skupine. Važno pitanje na široj razini usmjereno je na stupanj u kojemu cjelokupni pravni sustav i njegova struktura usmjeravaju ponašanje društva te promiču temeljne društvene vrijednosti. Jedno od osnovnih pitanja tiče se dominantne uloge pravnog sustava. Štiti li sustav interese pojedinih privilegiranih slojeva društva ili omogućuje njihovu kontrolu s ciljem zaštite općih interesa društva? Zakoni mogu biti usmjereni na kontrolu manje privilegiranih s ciljem zadržavanja društvene dominacije i prevlasti bogatijih i politički snažnijih ili cilj može u većoj mjeri biti usmjeren na kontrolu bogatih slojeva kako bi se izbjegavala kumulacija ovlasti i moći. Iako nije sporno da pravni sustav odražava strukturu političkih interesa i raspodjele političke moći njegova temeljna arhitektura treba omogućiti mehanizme kontrole javnih interesa društva u cjelini. Dominantna svrha pravnog sustava u određenom trenutku može biti usmjerena na osiguravanje interesa određenih društvenih skupina, a u manjoj mjeri na zaštitu opće pravde. Primjer zakonskog okvira za provedbu privatizacije u Hrvatskoj tijekom devedesetih godina većina građana percipirala je kao

nepravedan jer nije sve građane doveo u jednaku poziciju uzimajući u obzir ratno i poratno vrijeme njegove provedbe. Šakić (1999) navodi rezultate prema kojima 46.5% ispitanika izražava potpuno nezadovoljstvo privatizacijom, a 80.5% ispitanih se slaže da su se privatizacijom najviše okoristili ljudi iz stranke na vlasti. Pravne norme omogućuju, između ostalog, distribuciju ili redistribuciju društvene moći, utjecaja i položaja. Pri tome se često mora intervenirati u prava koja su stečena od strane neke društvene skupine ili pojedinca te ista prava dodjeljivati drugim skupinama ili pojedincima (Ćupurdija i Subašić, 2015).

U suvremenom kontekstu, političke promjene, ekonomska tranzicija, međunarodne integracije i drugi procesi mogu u „pravnom prostoru” države dovesti do preklapanja različitih koncepcija pravnih normi. Ta mreža pravnih normi i odnosa te s njima povezanih dužnosti ne mora biti prihvaćena u jednakom stupnju od svih društvenih skupina. Ponekad se u literaturi koristi pojam pravne akulturacije koji uključuje prihvaćanje globalnih i međunarodno prihvaćenih pravnih normi koje u domaćoj tradiciji ne moraju uvijek biti prihvaćene. To je često slučaj s brojnim manjinskim pravima (prava žena, nacionalnih manjina, prava seksualnih manjina, prava imigranata i dr.) pri čemu jedan dio populacije ta prava doživljava suprotnim vlastitim vrijednostima, vjeri, tradiciji ili običajima. Primjena tih prava u praksi nailazi na aktivni ili pasivni otpor dijela ili većine članova.

Druga vrsta otpora pozitivnim propisima može biti povezana s tradicijom otpora državnoj vlasti koja je stoljećima bila tuđinska tako da vještine izbjegavanja plaćanja poreza, pokušaji skrivanja robe i novca pri carinskim kontrolama ili davanje mita državnim službenicima nisu nailazili na širu javnu osudu. Stvaranjem vlastite države dio takvih praksi „varanja države” i izbjegavanja zakonskih obveza i dužnosti opstao je u ponašanju dijela članova društva. Međutim varanje „vlastite” države sada počinje poprimiti drugačiju konotaciju i u sve većoj mjeri nailazi na javnu osudu.

12.2.1. Povjerenje u pravosudni sustav

Percepcija nepravde može proizlaziti iz sadržaja pravnih normi, ali i njihove loše provedbe u praksi. Na doživljaj povjerenja u pravosudni sustav utječe kvaliteta rada pojedinaca i institucija zaduženih za donošenje i provedbu pravnih propisa i normi. Tu spadaju različite institucije kao što su ministarstvo pravosuđa, sudovi različitih razina, državno odvjetništvo, ali i osobe u tim institucijama kao što su pravници i odvjetnici, tužitelji i suci. Neki od čimbenika koji utječu na djelotvornost sustava odnose se na edukaciju osoba u sustavu, njihovo iskustvo, logističku podršku potrebnih službi, tradiciju i društveni ugled i dr.

Neki od faktora koji utječu na doživljaj povjerenja u pravosudne institucije su: a) stvarna jednakost građana pred zakonom, b) poštovanje procedura pri pravosudnim procesima, c) nepristranost i neovisnost pravosudnih organa, d) vrijeme potrebno za provedbu pravosudnih odluka, e) poštovanje prava na tajnost i zaštitu podataka vezanih uz pravosudne procese, f) pravo na pravičnu obranu u pravosudnim procesima, g) kvaliteta i jasnoća optužnica i dokaznog materijala, g) poštovanje dostojanstva svih sudionika u pravosudnim procesima.

Osobito je važna istinska neovisnost zakonodavne, izvršne i političke vlasti. Ovi odnosi na neformalnoj razini mogu uključivati različite hijerarhijske odnose i značajno utjecati na kvalitetu

provedbe zakona. Više istraživanja potvrđuje da je povjerenje građana Hrvatske u pravosudne institucije zabrinjavajuće nisko.

U longitudinalnom istraživanju vrednota u Hrvatskoj i Europi Nikodem i Črpić (2014) navode rezultate ispitivanja stupnja povjerenja u institucije i organizacije u Hrvatskoj od 1997. do 2008. Povjerenje u pravosudni sustav 1997. godine izražava 61.6% ispitanika (zbroy odgovora „veoma veliko” i „veliko” uz preostale dvije kategorije „ne baš veliko” i „nikakvo”), 1999. godine taj postotak pada na 34.7%, 2004. na 17.2% dok je 2008. godine iznosio samo 18.9%. Zabrinjavajući je podatak da 2008. godine čak 34% ispitanih navodi da nema nikakvo povjerenje u pravosudni sustav.

Istraživanje pod nazivom Pilarov barometar hrvatskog društva provedeno od strane Instituta Ivo Pilar (Pilarov barometar hrvatskoga društva, 2015). također ukazuje na nizak stupanj povjerenja u sudstvo. U istraživanju 2008. godine 38.4% ispitanih odgovara da „uopće nema povjerenja” u sudstvo, 42.4% malo, 12.4% dosta te 1.6% iskazuje mnogo povjerenja. Ako se zbroje odgovori „mnogo” i „dosta” proizlazi da svega 14% ispitanih iskazuje povjerenje u sudstvo. Tako izraženo povjerenje u sudstvo 2009. godine iznosi 22%. U sljedeća dva navrata 2014. i 2015. godine promijenjena je metodologija što otežava usporedbu, ali je očito da je povjerenje u pravosudni sustav nisko i izražava ga 15% do 20% ispitanih (Pilarov barometar hrvatskoga društva, 2015).

12.3. Socijalne norme i ponašanje

Važno je naglasiti da se značajan dio ljudskog ponašanja ne regulira pravnim normama, dužnostima ili sankcijama već su pod utjecajem različitih oblika socijalnih normi koje vrijede u određenoj društvenoj zajednici. Za razliku od zakonskih normi čiji je sadržaj eksplicitno propisan, kod socijalnih normi se standardi normalnog, ispravnog, uobičajenog ili očekivanog usvajaju kroz socijalnu interakciju (Rimal i Lapinski, 2015). Pojedine socijalne norme vrijede na razini cjelokupnog društva, dok dio funkcionira na pojedinim užim stratumima društva sve do razine specifičnih grupa. Socijalne norme utječu na različite vrste ponašanja ljudi u svakodnevnom životu od kojih značajan dio nije reguliran pravnim normama (pr. različite vrste zdravstvenih ponašanja, prehrambenih navika, pojedini obrasci interpersonalne komunikacije itd.). U ovom kontekstu želimo naglasiti utjecaj socijalnih normi u području poštovanja prava drugih članova društva. Važno je naglasiti da djelovanje socijalnih normi može poticati na poželjna i na nepoželjna ponašanja pojedinaca, odnosno imati pozitivan i negativan učinak na društvo u cjelini.

Pozitivne zakonske norme vrijede za sve članove društva dok socijalne norme mogu imati različit opseg utjecaja. Izvori socijalnih normi mogu biti različito velike socijalne strukture od obitelji ili prijatelja, preko vršnjaka, škole, političkih organizacija, medija pa sve do cjelokupnog društva.

Kako su ljudi istovremeno pripadnici različitih grupa najveći utjecaj se može očekivati od strane onih grupa s kojima se pojedinac identificira u najvećoj mjeri, odnosno koje su za njega u određenoj situaciji važnije (Latané, 1981). Pojedini autori navode da konformiranje normama nije toliko pod utjecajem straha od sankcija već potrebe za prihvaćanjem, oblikovanjem slike o

sebi i pozicioniranjem sebe u socijalnom kontekstu (Hogg i Reid, 2006). Važan faktor pri razmatranju utjecaja socijalnih normi jest podudarnost osobnih i grupnih vrijednosti te usklađenost normi promoviranih od strane grupe s pozitivnim zakonskim normama i poželjnim standardima ponašanja. U novije vrijeme iznimno važan izvor normi predstavljaju digitalni mediji koji pojedincu omogućuju da selekcionira one izvore informacija koji su u skladu s njegovim uvjerenjima dok ostale nastoji ignorirati bez obzira na njihovu relevantnost.

Konceptualni problem pri određenju i analizi normi predstavlja činjenica da u određenom društvu najčešće postoje različite vrste normi koje se odnose na ista ponašanja, a oko društveno relevantnih tema često postoje dva ili više sustava međusobno suprotstavljenih socijalnih normi. U tom slučaju je vjerojatno da će na pojedinca u većoj mjeri utjecati norme koje potječu od skupina koje za njega osobno imaju veću važnost, čije vrijednosti dijeli, od kojih očekuje veće socijalno priznanje odnosno čije odbacivanje za njega ima veću težinu.

Bicchieri (2006) naglašava da su osobne moralne norme i osobne vrijednosti pod manjim utjecajem socijalnih normi. Njihovo kršenje rezultira neugodnim emocijama (poput krivnje ili srama), ali može dovesti i do ponosa i samopoštovanja kada osoba zadrži svoja moralna uvjerenja unatoč negativnim socijalnim normama. Autorica naglašava da utjecaj socijalnih normi treba razmatrati u konkretnom društvenom kontekstu uvažavajući očekivanja osobe o stavovima i ponašanjima velikog broja ljudi. U kontekstu suvremenog hrvatskog društva oko dijela važnih socijalnih normi postoji visok stupanj podjele. Taj rascjep povezan je dijelom sa strukturom vrijednosti te nekim svjetonazorskim dimenzijama. Takva stratifikacija društva utjecaj socijalnih normi čini složenim u interakciji s pozitivnim pravnim normama. Oko dijela društvenih pitanja češće se, umjesto kompromisa, javlja antagonizam koji je dijelom potaknut konformizmom prema onom dijelu društva koji se percipira svjetonazorski bližim.

Pehar i Čorkalo Biruški (2018) razmatraju ulogu i važnost različitih vrsta društvenih normi u poticanju međugrupnog kontakta i naglašavaju važnost normi u pokušajima smanjivanja međugrupnih predrasuda i sukoba te poticanju pozitivnih međugrupnih odnosa. Autorice opisuju različita određenja društvenih normi te naglašavaju konceptualne poteškoće koje proizlaze iz različitih određenja normi.

Ajzen (1991) razvija teoriju planiranog ponašanja (TPB – eng. *theory of planned behavior*) čiji je cilj razumijevanje i predviđanje ljudskog ponašanja, a koja predstavlja proširenje teorije razložnog ponašanja (TRA – eng. *reasoned action approach*) (Ajzen i Fishbein, 1980). Namjera o ponašanju ili promjeni ponašanja predstavlja središnji koncept u Ajzenovom modelu i povezana je s tri šira faktora. Prvi faktor je percipirana bihevioralna kontrola, drugi je stav prema zadanom ponašanju dok treći faktor predstavlja subjektivna norma koja uključuje percepciju odnosa drugih, za osobu relevantnih, ljudi prema zadanom ponašanju. Ako za primjer uzmemo ponašanje usmjereno prema ispravljanju percipirane nepravde onda će namjera za pokretanjem konkretnog ponašanja ili reakcije na nepravdu biti vjerojatnija ako osoba percipira mogućnost kontrole nad ishodom ponašanja, ako ima pozitivan stav prema ponašanju ili njegovu ishodu te ako većina relevantnih osoba u socijalnom okruženju ima pozitivan odnos prema takvom ponašanju. U oba spomenuta modela norme se opisuju kao subjektivne i ovise o individualnoj percepciji osobe. Model ne definira precizno tko su relevantne osobe koje služe kao referentni okvir na koji se pojedinac oslanja pri prosudbi.

Koncept kontrole ima važno mjesto unutar modela, a empirijske provjere ukazuju na njegovu višedimenzionalnost. Kraft i suradnici (2005) nalaze tri povezana aspekta koji uključuju opću percepciju osobne kontrole, težinu ostvarenja ishoda te uvjerenje o samoeфикаsnosti.

Pojedini istraživači ukazuju na konceptualno preklapanje koncepta namjere i percipirane kontrole (Rhodes i Courneya, 2003) što u praksi znači da namjera o pokretanju nekog ponašanja u visokom stupnju ovisi o percipiranoj mogućnosti kontrole ishoda. U slučaju pokretanja ponašanja usmjerenog na ispravljanje nepravde pojedinac će biti demotiviran u slučaju kada doživljava da nije u mogućnosti kontrolirati ishod takvog ponašanja, kada samu izvedbu procjenjuje teškom i zahtjevnom i kada niskom procjenjuje vlastitu efikasnost u takvoj vrsti aktivnosti. U ovom slučaju socijalna norma predstavlja procjenu odnosa drugih ljudi u socijalnoj okolini o takvoj vrsti ponašanja i može djelovati na način da potiče pokretanje ponašanja ili da ga inhibira. To može biti primjer društva u kojemu većina ljudi ne vjeruje da se vlastitim djelovanjem može spriječiti nepravda te da takve aktivnosti predstavljaju gubitak vremena. Model dopušta da pojedinac kojemu je borba protiv nepravde iznimno važna pokrene takvu aktivnost unatoč spoznaji da je vjerojatnost uspjeha razmjerno niska. Dio istraživanja ukazuje na slabu prediktivnu valjanost subjektivnih normi pri predviđanju stvarnih ponašanja pri čemu se naglašava neodređenost relevantnih izvora socijalnih normi (Chung i Rimal, 2016).

Dio autora predlaže razlikovanje običajnih i propisujućih normi (Cialdini, Kallgren i Reno, 1991). Običajne norme predstavljaju percepciju o načinu na koji se većina ljudi ponaša u određenoj situaciji. I u ovom slučaju problem je subjektivna interpretacija „većine” kao i mogućnost da unutar istog društva postoji više obrazaca ponašanja u sličnim situacijama. Propisujuće norme predstavljaju ponašanja koja se u određenom društvu podržavaju (odobravaju, nagrađuju) ili se ne podržavaju (čije se kršenje sankcionira ili osuđuje). Kod propisujućih (preskriptivnih ili zapovjednih) normi ponašanje je motivirano nekom vrstom nagrade ili sankcije koja slijedi odabrano ponašanje. Kod običajnih normi naglasak je na usvajanju ponašanja koja se opažaju kod većine ljudi, a Cialdini (1988) navodi da je u osnovi rezoniranje „ako se svi ponašaju, razmišljaju i vjeruju na određeni način to je vjerojatno efikasan i adaptivan pristup”. Osoba koja je kroz proces socijalizacije bila izložena određenim obrascima ponašanja vjerojatno će ih i sama primjenjivati jer će joj to biti uobičajen i prirodan način reagiranja neovisno o nagradama ili sankcijama. Na ovaj način se mogu oblikovati i poželjna i nepoželjna ponašanja. U praksi nije uvijek jednostavno razlikovati razliku između običajnih i propisujućih normi. Tako je, primjerice, u našem kulturološkom okruženju češće posezanje za „darivanjem” odnosno podmićivanjem djelatnika u određenim sustavima kako bi osoba dobila bolju i bržu uslugu. Neki od primjera se odnose na pitanje zapošljavanja pri čemu će „veza” ili materijalni ekvivalent značajno doprinijeti zapošljavanju osobe (ili njemu bliske osobe) iako će, primjerice, ostali kandidati za taj isti posao imati bolje kvalifikacije. Poznati su i primjeri unutar sustava zdravstva gdje je uobičajeno (i prije dobivanja zdravstvene usluge) darivati osobe koje će tu uslugu pružiti s ciljem (i nadom) da će ta usluga zato biti kvalitetnija i brža. Tada se također događa da oni koji „čekaju svoj red” i idu prema proceduri ostaju uskraćeni za bolju i bržu uslugu. Ovakvi primjeri tzv. običajnih normi su u našem podneblju prilično nezapaženi kao problematični i gotovo da se ne percipiraju kao svojevrsni oblik mita i korupcije koji mogu biti sankcionirani. Ovakvi obrasci ponašanja se internaliziraju kroz proces socijalizacije te se više niti ne doživljavaju kao određeni

oblik nepravde, osobito prema onima koji se drže zadanih normi bilo zato što je to dio njihovih vrijednosti bilo zato što nemaju sredstava niti moći da „preko reda” i putem materijalnog „poticaja” djeluju na pružatelja određene usluge. Ovakvi primjeri postupanja pri dobivanju određene usluge na koje građani imaju pravo su nezamislivi kao običajne norme unutar drugih kulturoloških sredina i kad je riječ o „malim materijalnim kompenzacijama za trud” osoba koje trebaju pružiti određenu uslugu. Razlog netoleriranja i tzv. manjih materijalnih kompenzacija je taj što se i oni smatraju mitom (što u našoj kulturu nije osviješteno kao takvo) te koji mogu dovesti i do većih materijalnih nagrada koje podrazumijevaju npr. značajan novac za određenu uslugu za koju i u našem zakonodavstvu postoji sankcija.

12.3.1. Ponašanje većine i kršenje normi

Tko lopovu gleda kroz prste i sam je lopov

POSLOVICA

Kalgren, Reno i Sialdini (2000) ispituju različite uvjete u kojima norme (ne) utječu na ponašanje. Autori sugeriraju da su propisujuće norme djelotvornije za izazivanje poželjnih ponašanja od običajnih normi, ali naglašavaju važnost uključivanja konteksta djelovanja normi (javni ili privatni), odnosa socijalnih i osobnih normi, važnosti pojedine norme za pojedinca kao i usmjerenosti na samu normu.

Članstva u navijačkim skupinama, različitim supkulturama, skupinama mladih socijalno nepoželjnog ponašanja, ali i organizacijama zasnovanim na političkim i ideološkim programima mogu razvijati i poticati norme usmjerene na sukobe s pripadnicima drugih skupina ili manjina čije se članovi smatraju manje vrijednim i ne priznaju im se jednaka prava u društvu. Česta je paradigma da se antisocijalna ponašanja usmjeravaju prema određenim skupinama čiji se članovi stigmatiziraju i optužuju za različite vrste problema u društvu. Socijalne norme djeluju na pojedince kroz različite mehanizme kao što su konformizam, potreba za prihvaćanjem, pokoravanje ili slijeđenje autoriteta (Miller, 1995). Ako je u određenom sustavu korištenje mita ili korupcije uobičajeno ponašanje kojim se može ostvariti određeni cilj ili ubrzati procedura te ako ne postoji izražena osuda okoline, raste vjerojatnost da se sve veći broj ljudi ponaša na taj način. Primjeri takvih ponašanja mogu biti prepisivanje i varanje na ispitima, korištenje poznanstava i socijalnih veza s ciljem bržeg ostvarivanja određenih prava, sitna financijska nagrada službenicima pri ostvarivanju određenih administrativnih dozvola, kršenje prometnih propisa kada nema policijske kontrole i sl.

U ranijem primjeru s darivanjem odnosno podmićivanjem djelatnika kako bi se dobila bolja i brža usluga, gdje je to u nekim sredinama dio običajnih normi, povećava se vjerojatnost da i drugi, koji inače poštuju regularne norme, preuzmu takav obrazac ponašanja. Na taj način se konformiraju s ponašanjem većine iako takva ponašanja zapravo nisu legitimna (a vlada mišljenje da jesu), no, problem je i u sivoj zoni razumijevanja oko toga jesu li takva ponašanja i (ne)legalna.

Problem nastaje kod osoba koje su internalizirale određene vrijednosti koje se u određenom socijalnom okruženju pokazuju nefunkcionalnim. U slučaju konflikta osobnih unutarnjih

normi i dominantnih socijalnih normi osoba mora odlučiti koje će norme prevladati što može rezultirati stanjem frustracije. Taj problem postaje posebno izražen u slučajevima kada moralno neprihvatljiva ponašanja postaju dominantne socijalne norme koje su efikasne pri rješavanju određenih životnih problema i potreba. Sasvim je jasno da u slučajevima kršenja pozitivnih normi (npr. varanje pri plaćanju poreza) od strane osoba od kojih se očekuje da ih striktno poštuju (ministri, članovi državne administracije, političari) ili osoba iz javnog života (poznati sportaši, pjevači, glumci i dr.) takve norme gube na vrijednosti.

Veći stupanj konformiranja grupnim normama može se očekivati kod osoba s niskim samopoštovanjem koje izvan grupe teško ostvaruju socijalno priznanje ili podršku, kao i kod pojedinaca koji unutar grupe vide mogućnost napredovanja u grupnoj hijerarhiji i ostvarivanje određenih interesa ili vrijednosti (Aronson, Wilson i Akert, 2005). U ovom slučaju lojalnost grupi ne mora se nužno zasnivati na prihvaćanju vrijednosti grupe već se grupa doživljava kao sredstvo ostvarenja osobnih ciljeva.

U okviru teorije socijalnog učenja Rotter pretpostavlja da je vjerojatnost odabira određenog ponašanja funkcija subjektivnih očekivanja pojedinca o vjerojatnosti da će konkretno ponašanje rezultirati očekivanim ishodom ili potkrepljenjem te osobnom procjenom vrijednosti potkrepljenja (Rotter, 1975). U Rotterovoj teoriji važan faktor čini i uvjerenje o mogućnosti osobne kontrole nad ishodom događaja kao i koncept psihološke situacije u kojoj se ponašanje događa.

Primjer iz svakodnevnog života može biti ponašanje vozača u prometnoj gužvi. U slučajevima zastoja prometa veći dio vozača pridržava se ograničenja i prometnih znakova te strpljivo čeka u koloni. Uobičajen obrazac ponašanja dijela vozača jest da krše prometne znakove, preteču kolonu na mjestu gdje to nije dopušteno i nastoje se „ubaciti” ispred svih ostalih. U ovom slučaju kršenje propisa predstavlja najbrži način prolaska kroz gužvu pri čemu je potkrepljenje takvog ponašanja brzi nastavak puta. Kod vozača koji poštuju propise potkrepljenje predstavlja poštovanje propisa i civilizirano ponašanje. Tijekom vremena, kako nema sankcija za prekršitelje koji brže nastavljaju put, vrijednost poštovanja propisa gubi na valenciji, a raste ljutnja i frustracija te doživljaj poniženja kod onih koji poštuju pravila. S vremenom se događa da sve veći broj vozača počinje kršiti propise označene prometnim znakovima budući da nema sankcija, percipiraju da se većina ponaša na takav način i budući da na taj način preveniraju doživljaj „socijalnih gubitnika”. Jedan od ključnih elemenata u ovoj situaciji predstavlja osobna procjena pozitivnih i negativnih ishoda vezanih uz pridržavanje ili kršenje propisa.

12.4. Što kada postoji više sustava koji normiraju prava i ponašanje?

Postojanje više normi koje reguliraju iste vrste prava ili ponašanja, kod pojedinaca rezultira uspostavom određene hijerarhije s obzirom na procijenjenu važnost i očekivane posljedice njihova kršenja ili primjene. Različiti socijalni sustavi kao što su političke i vjerske organizacije, udruženja, bratstva i sl. mogu razviti interne sustave normi i prava. Te norme reguliraju odnose među članovima, zahtijevaju lojalnost i ponekad mogu imati jači utjecaj od pozitivnih zakonskih normi. Takvi alternativni sustavi nemaju pretenzije da budu općeprihvaćeni ili univerzalni na razini svih članova društvene zajednice. Ferrari (2011) opisuje takve primjere podsustava

„unutarnje legalnosti” u kojima postoje unutarnje hijerarhije i lojalnosti zasnovani na obiteljskim, religijskim, lokalnim, nadnacionalnim ili drugim načelima ili autoritetima. U pojedinim društvima različite kulturne, nacionalne ili religijske skupine mogu funkcionirati kao mikro-zajednice unutar šireg makro-sustava. Pripadnost nekoj političkoj stranci, religijskoj zajednici ili neformalnoj organizaciji, može od pojedinca zahtijevati ponašanja koja su u suprotnosti s pozitivnim pravnim normama koje vrijede u zadanom društvu. U tom slučaju pojedinac mora prosuditi koju normu će prihvatiti pri odabiru ponašanja što znači da je potrebno uspostaviti određenu hijerarhiju između različitih normi.

Faktori koji mogu utjecati na odluku povezani su sa stupnjem lojalnosti skupini, važnosti identiteta koji pojedinac dijeli sa skupinom, autoritetom vodstva skupine koja je kreirala određeni sustav normi. Lojalnost ili odanost povezana je s prihvaćenjem sustava vrijednosti koji pojedinac dijeli sa skupinom ili pak zajednicom s kojom dijeli određenu vrstu identiteta. U pojedinim slučajevima pojedinac pripadnost vlastitoj nacionalnoj ili vjerskoj zajednici doživljava snažnijom od pripadnosti široj društvenoj zajednici ili državi. U tom slučaju pojedinac će preferirati unutarnje norme koje vrijede u zajednici koja za njega ima veći značaj, čak i u situaciji kada time krši pozitivne propise. Pojedinac u tom slučaju djeluje kao pripadnik socijalne podskupine, a ne kao građanin. Nagrada za lojalnost vlastitoj skupini može biti percipirana vrjednijom od štete uzrokovane potencijalnim sankcijama za kršenje pozitivnih zakonskih normi ili općeprihvaćenih društvenih normi. Percepcija konačne nagrade za lojalnost može biti u osnovi kršenja pozitivnih normi i u slučajevima kada pojedini stavovi ili vrijednosti „unutarnje skupine” nisu u potpunosti identični sa stavovima i vrijednostima pojedinca. Paralelnost normi može se odnositi na uža ili šira područja ponašanja i društvenog djelovanja. U pojedinim državama postoje manjinske zajednice (nacionalne ili vjerske manjine, useljenici i dr.) čiji se članovi pridržavaju internih običajnih normi koje nisu usklađene s pozitivnim općim pravom države. Država u tom slučaju može tolerirati tu paralelnost ili uvoditi sankcije kada se radi o narušavanju općih ljudskih prava. Pridržavanje neformalnih normi unutar pojedinog društvenog podskupina ne mora ugrožavati prava ostalih članova društva, ali kada se ta unutarnja prava primjenjuju na ostale članove društva to može rezultirati narušavanjem zajamčenih prava, pristranosti u distribuciji dobara te općenito društvenom nepravdom.

Ovakvi slučajevi internih normi mogu biti prisutni kod ostvarivanja različitih vrsta prava kao što su prijave na javne projekte i natječaje, natječaji za zapošljavanje ili stipendije, ostvarivanje različitih vrsta dozvola i suglasnosti i sl. Za pojedina radna mjesta kao neformalni uvjet pretpostavlja se stranačka pripadnost ili neka druga vrsta povezanosti s političkim strukturama koje provode zapošljavanje. Drugi kriterij može predstavljati lokalna ili regionalna pripadnost pri čemu se prednost daje „našim ljudima” u odnosu na „strance”. Slični kriteriji zasnovani na neformalnim pravilima i normama mogu se odnositi na nacionalnu pripadnost, interesnu ili obiteljsku povezanost, ideološku srodnost, spol, dob ili neki drugi kriterij (ne)podobnosti. Ovakvi slučajevi paralelnih ili alternativnih prava vode ka diskriminaciji ili uskraćivanju jednakosti članova. Psihološka i sociološka analiza ovakvih sustava normi ograničenih na pripadnike određene društvene skupine pokazuju da te unutarnje norme mogu biti provođene vrlo sustavno, uz visoki stupanj lojalnosti i solidarnosti, ali se odnose na ograničeni socijalni radijus članova društva. Tako npr. unutar pojedine vjerske ili lokalne zajednice međusobna podrška i

solidarnost članova, poštivanje njihovih općih prava i dužnosti može biti vrlo snažno izražena, ali za osobe izvan određenog socijalnog kruga ta prava prestaju vrijediti.

Unatoč činjenici da pozitivni zakonski propisi građane tretiraju jednakima u najvećem broju prava i dužnosti (uz izuzetke pozitivne diskriminacije), članovi društva mogu razviti različite percepcije vezane uz opseg prava dostupnih pojedincima ili skupinama unutar šireg društva. Tijekom života pojedinac je član različitih grupa u kojima može imati različit status i položaj. Tijekom tog procesa nastoji odrediti vlastiti položaj u različitim socijalnim skupinama i rasporediti druge osobe u različite kategorije i skupine. U nekim skupinama doživljaj povezanosti s drugim članovima bit će snažniji te će dijeliti više zajedničkih vrijednosti i interesa, kao i mogućnosti za ostvarenje vlastitih potreba.

Socijalni identitet predstavlja onaj „dio samopoimanja ili doživljaja sebe koji proizlazi iz pripadnosti određenoj grupi (ili grupama) i uključuje vrijednosti i emocionalnu važnost koji proizlaze iz te pripadnosti (Tajfel, 1981). Tajfel i Turner (1986) razvijaju teoriju socijalnog identiteta koja proučava odrednice grupne pripadnosti, unutargrupne procese i međugrupne odnose. Tajfel razlikuje osnovne sastavnice socijalnog identiteta. Prva se odnosi na spoznaju osobe o pripadnosti određenoj grupi, druga uključuje vrijednosne konotacije koje se povezuju s grupom ili s članstvom u grupi, dok treća opisuje emocionalnu povezanost prema vlastitoj grupi i drugim „vanjskim” grupama. Neki od osnovnih mehanizama i procesa u okviru teorije su socijalni identitet, socijalna kategorizacija i socijalna usporedba. Koncept samopoštovanja uključuje samovrednovanje pojedinca, te procese doživljaja vlastite vrijednosti, što je dijelom posljedica uvažavanja od strane članova socijalne zajednice. U ovom kontekstu razvijen je i koncept socijalnog (kolektivnog) samopoštovanja koje predstavlja vrednovanje sebe kao pripadnika određene socijalne skupine. Teorija samokategorizacije (Oakes, Haslam i Turner, 1994), kao i teorija socijalnog identiteta, opisuje razvoj procesa pozitivne pristranosti prema vlastitoj grupi te opasnosti od diskriminacije prema članovima drugih grupa, kao i razvoja stereotipa i predrasuda.

Pripadnost grupi može stvarati osjećaj sigurnosti i zaštite, kao i podrške pri ostvarivanju osobnih ciljeva. Važno je naglasiti da pripadnost manjinskoj grupi može pojedinca činiti ranjivim i ugroženim u odnosu na pripadnike drugih grupa. Različiti doživljaji pripadnosti razvijaju se tijekom života i utječu na odnose i stavove pojedinca prema drugim osobama i skupinama. Neke vrste pripadnosti grupama ne moraju voditi ka osjećaju identiteta ili bliskosti s ostalim članovima. Prvi doživljaj pripadnosti veže se uz obitelj unutar koje se mogu očekivati pomoć i podrška, ali i spoznaja da grupa od članova traži određena ponašanja, lojalnost i odgovornost. Druge vrste socijalnog identiteta ili pripadnosti vežu se uz pripadnost lokalnoj zajednici, vlastitom gradu ili regiji, vjerskoj zajednici, naciji, državi, rodu/spolu, rasi, socio-ekonomskoj kategoriji, profesiji, političkoj stranci itd. Različiti identiteti ne pokrivaju jednak psihološki prostor niti imaju jednak značaj za pojedinca.

U pojedinim slučajevima ove različite vrste pripadnosti i identiteta mogu doći u sukob jer zahtijevaju različita ponašanja. Unutar pojedine socijalne zajednice osoba može poštivati sva prava i iskazivati poštovanje prema drugim članovima dok prema „vanjskim” članovima može iskazivati potpuno drugačije ponašanje. Tako pojedinac pri provedbi različitih vrsta prava prednost može davati osobama koje su s njim povezane obiteljski, koje su članovi iste političke stranke ili svjetonazorskog kruga, koje su istog regionalnog ili zavičajnog porijekla, sličnog

društvenog ili materijalnog statusa, iste vjere ili dijele neku drugu grupnu pripadnost koja nije relevantna za ostvarivanje prava.

Ovi procesi dovode do društvene stratifikacije i raslojavanja koje za posljedicu ima smanjenje opće društvene solidarnosti i tendencije za raspodjelom dobara zasnovanoj na subjektivnoj percepciji prava pojedinaca ili skupina utemeljenoj na osobnoj socijalnoj distanci. Dolazi do temeljne društvene podjele u kojoj postoje „naši” i „njihovi” pri čemu grupna pripadnost povlači različit opseg percipiranih prava (česti primjeri u hrvatskom kontekstu: oni koji su se borili za Hrvatsku i koji su bili protiv, djeca partizana i ustaša, vjernici i ateisti, ljevičari i desničari, starosjedioci i doseljenici, i dr.).

13. Različiti pristupi mjerenju (socijalne) nepravde

U području mjerenja različitih aspekata socijalne nepravde korištena je različita metodologija. Prva razlika odnosi se na objektivne mjere socijalnih nejednakosti koje uključuju različite indikatore ili indekse zasnovane na ekonomskim ili drugim pokazateljima. Drugi pristup odnosi se na upitničke mjere samoprocjene kojima se ispituje doživljaj nepravde ili percepcija nepravde koju osoba opaža u društvu ili socijalnoj okolini. Unutar mjera samoprocjene većina se odnosi na nepravdu u različitim domenama života kao što su nepravda u organizacijskom okruženju, školi, braku i sl. Razmjerno je mali broj mjera koje ispituju percepciju socijalne nepravde u društvu (npr. Salmani i sur., 2011).

Posebna skupina mjernih instrumenata posvećena je ispitivanju konstrukata povezanih s nepravdom kao što su osjetljivost na nepravdu (Schmitt i sur., 2010), vjerovanje u pravedan svijet (Dalbert, 1999) ili vjerovanje u nepravednost svijeta (Ćubela Adorić, 2012).

Većina istraživanja o percepciji pravde koja se odnosila na realni aspekt bila je vezana za organizacijski kontekst. Jedna od prvih u tom smislu je bila Skala pravednosti u organizaciji (Niehoff and Moorman, 1993). Colquitt (2001) razvija *Upitnik samoprocjene organizacijske pravednosti* koji uključuje četiri dimenzije: proceduralnu, distributivnu, interpersonalnu i informacijsku pravednost. Jakopec i Sušan (2014) predlažu upitnik za ispitivanje pravednosti u organizacijskom kontekstu s ciljem ispitivanja proceduralne, distributivne i interakcijske pravednosti. Pri tom nastoje razlikovati pravednost rukovoditelja i pravednost organizacije.

Specifična metodologija i mjere za ispitivanja nepravde u društvu razvijeni se u okviru specifičnih projekata poput Međunarodnog projekta socijalne pravednosti (Wegener i Mason, 2010, International Social Justice Project) čiji je cilj bio ispitati uvjerenja o nejednakosti i socijalnoj pravdi u 13 zapadnih i postkomunističkih društava (Mason, 1995). Pojedini istraživači razvili su indekse za procjenu pojedinih aspekata (ne)pravde (Jasso, 1999), a neke međunarodne agencije poput Transparency Internationala izrađuju tzv. indeks percepcije korupcije koji posredno odražava poremećaje u jednakosti na uspjeh pojedinaca ili organizacija. Mjere percepcije kao i mjere koje uključuju objektivne pokazatelje treba koristiti komplementarno budući da zahvaćaju različite aspekte nepravde u društvu. Mjere percepcije nepravde uključuju osobnu

interpretaciju i viđenje stanja u društvu i ne moraju nužno odražavati objektivno stanje na način kako ga zahvaćaju objektivni pokazatelji. Od posebne je važnosti korištena metodologija koja često ne čini razliku između osoba koje su osobno iskusile određeni oblik nepravde (npr. da je od njih zatraženo mito ili su bile izložene diskriminaciji) od situacija u kojima su čule da takvi problemi postoje u društvu.

Hellmann i sur. (2019) koriste *Indeks socijalne pravde* na osnovi kojega uspoređuju socijalnu pravednost u zemljama EU i OECD-a na osnovi 6 dimenzija: 1. prevencija siromaštva, 2. jednakost u obrazovanju, 3. pristup tržištu rada, 4. socijalna uključenost i nediskriminacija, 5. međugeneracijska pravda i 6. zdravlje. Sadržaj indeksa uključuje parametre relevantne za opisivanje stupnja socijalne (ne)pravde u određenoj državi.

Tako dimenzija *prevencija siromaštva* uključuje sljedeće indikatore: 1. rizik od siromaštva u populaciji; 2. rizik od siromaštva za djecu (<18 godina) te 3. rizik siromaštva za osobe starije životne dobi (65+ godina). Dimenzija *jednakosti u obrazovanju* uključuje indikatore kao što su: 1. obrazovne politike, 2. uspješnost na PISA testovima s obzirom na socioekonomski utjecaj, 3. izdvajanja države za predškolsko obrazovanje, 4. udio populacije koja ima obrazovanje koje je niže od višeg srednjeg obrazovanja (25-64), 5. udio populacije koja ima obrazovanje koje je niže od višeg srednjeg obrazovanja (25-64) – prema spolu, 6. lošija postignuća na PISA testovima iz svih predmeta, 7. lošija postignuća na PISA testovima s obzirom na socioekonomski status.

Dimenzija *Pristupa tržištu rada* mjeri se putem sljedećih indikatora: 1. zaposlenost, 2. zaposlenost starijih radnika (od 55-64 godine), 3. zaposlenost rođenih u inozemstvu naspram domicilnog stanovništva, 4. nezaposlenost rođenih u inozemstvu naspram domicilnog stanovništva, 5. zaposlenost prema spolu, 6. nezaposlenost, 7. dugotrajna nezaposlenost, 8. nezaposlenost mladih (od 15-24 godina), 9. nezaposlenost niskokvalificiranih radnika, 10. nedobrovoljno zapošljavanje na pola radnog vremena, 11. učestalost niskih plaća.

Četvrta dimenzija kojom se mjeri socijalna pravda nekog društva je *socijalna uključenost i nediskriminacija*, a indikatori koji ju čine su: 1. politika socijalnog uključivanja, 2. gini koeficijent, 3. nediskriminacijska politika, 4. jednaka rodna zastupljenost u parlamentu, 5. integracijska politika (prema migrantskoj populaciji), 6. zastupljenost NEET populacije (mladih koji nisu niti u procesu školovanja niti u svijetu rada), 7. udio populacije koja ima obrazovanje koje je niže od višeg srednjeg obrazovanja (25-64) rođenih u inozemstvu naspram domicilnog stanovništva.

Međugeneracijska pravednost je peta dimenzija indeksa socijalne pravde koja uključuje sljedeće indikatore: 1. obiteljska politika, 2. mirovinska politika, 3. politika koja se odnosi na okoliš (održivi razvoj), 4. emisija stakleničkih plinova po stanovniku, 5. javna potrošnja za istraživanje i razvoj, 6. privatni trošak za istraživanje i razvoj (izdaci za istraživanje i razvoj koje ne financira država), 7. javni dug, 8. javni dug, po djetetu, 9. potrošnja energije iz obnovljivih izvora, 10. dobna ovisnost (omjer broja osoba u dobnoj skupini od 65 godina i više u odnosu na radno sposobno stanovništvo, dobna skupina od 15 do 64 godine), 11. materijalni trag, po stanovniku (ukupna količina sirovina ekstrahiranih na globalnoj razini – kroz cijeli opskrbeni lanac – kako bi se zadovoljila potražnja konačne potrošnje gospodarstva), 12. Ekološki otisak, po stanovniku (razlika između biokapaciteta tj. kapaciteta ekosustava za proizvodnju bioloških materijala i apsorpiranje otpadnih materijala i potrošnje, globalni hektar po glavi stanovnika).

Konačno, šesta dimenzija indeksa socijalne pravde je *zdravlje* koje se određuje prema sljedećim indikatorima: 1. zdravstvena politika, 2. stopa smrtnosti dojenčadi, 3. očekivano trajanje zdravog života, 4. broj liječnika na 1000 stanovnika, 5. izdvajanje za zdravlje iz osobnih sredstava, 6. percipirano zdravstveno stanje prema dohodovnom kvintilu.

Izvještaj o Indeksu socijalne pravde za 2019. godinu obuhvaća 41 zemlju, članicu EU i/ili OECD-a. Prosjek indeksa iznosi 6.09, pri čemu se 21 zemlja nalazi iznad navedenog prosjeka, a 20 zemalja ispod. Najviši indeks socijalne pravde je u zapadnoeuropskim zemljama, pri čemu je na prvom mjestu Island (7.9), zatim četiri skandinavske zemlje i Nizozemska (Norveška, Danska, Finska, Švedska i Nizozemska s indeksima između 6.97 i 7.68), nakon čega slijede Slovenija (6.88) i Češka (6.8). Hrvatska se nalazi u društvu posljednjih deset zemalja u kojima je najniži indeks pravednosti, pri čemu je zauzela 32. mjesto (uz vrijednost indeksa 5.29), dok su Sjedinjene Američke Države na 36. mjestu, a na samom dnu su Meksiko (41. mjesto s indeksom 4.76), a uz njega su Grčka, Bugarska i Rumunjska. Razmatrajući svaku od navedenih šest dimenzija koje čine konstrukt indeksa socijalne pravde, Hrvatska najlošije stoji na dimenziji slobodnog tržišta (34. mjesto), zatim zdravlja (32. mjesto), socijalne uključenosti i nediskriminacije (31. mjesto), prevencije siromaštva (29. mjesto) te međugeneracijske pravednosti (27. mjesto). Najviše je rangirana na dimenziji jednakosti u obrazovanju gdje se jedino nalazi u prvoj polovici rangiranih (17. mjesto).

Mjerni instrumenti u području psiholoških i socijalnih istraživanja usmjereni su na ispitivanje različitih aspekata socijalne pravde kao što su stavovi prema socijalnoj pravdi. Ritchart (2009, prema Torres i sur., 2012) razvija Skalu vjerovanja psihologa u socijalnu pravdu i socijalni aktivizam.

Skala socijalne pravde (The Social Justice Scale - SJS) razvijena je za mjerenje stavova prema socijalnoj pravdi i vrijednostima povezanim sa socijalnom pravdom te percipiranu samoučinkovitost pri djelovanju u skladu sa socijalnom pravdom, društvene norme i namjere uključivanja u aktivnosti te ponašanja vezana uz socijalnu pravdu (Torres-Harding, Siers i Olson, 2012). Miller i sur. (2009) razvijaju *Upitnik o društvenim problemima (Social Issues Questionnaire)* kojom se ispituje kolika je spremnost pojedinaca da se aktivno zalažu za socijalnu pravdu.

Među razmjerno rijetke pokušaje globalne procjene socijalne nepravde u društvu spada upitnik koji su koristili Salmani i sur. (2011). Oni koriste 15 tvrdnji namijenjenih ispitivanju pet dimenzija socijalne nepravde pri čemu je svaka dimenzija opisana sa po 3 tvrdnje.

U analizi su koristili pet vrsta pravednosti: distribucijsku (pr. čestice „raspodjela resursa u državi je pravedna”), emocionalnu (pr. „percepcija količine pažnje koju poslodavci posvećuju važnim pojedincima”), proceduralnu (pr. „procedure su jednake za sve članove”), transakcijsku (pr. „percepcija pravednosti u svakodnevnim interakcijama”) i informacijsku (pr. „percepcija da samo neki ljudi mogu dobiti važne informacije”). Zadatak ispitanika je da na svakoj od tvrdnji procjene stupanj slaganja na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem).

Međutim autori pri izradi upitnika i analizi rezultata polaze od različitih vrsta pravednosti preuzimajući koncepte iz područja organizacijske psihologije, dok su manje zainteresirani za ispitivanje različitih aspekata socijalne nepravde u društvu.

U nizu istraživanja prikazanim u trećem dijelu knjige nastojali smo ispitati percepciju različitih aspekata socijalne nepravde u društvu polazeći od određenja koncepta socijalne nepravde. Stoga smo pri izradi upitnika krenuli s osnovnom idejom zahvaćanja osnovnih domena kroz koje se manifestira socijalna nepravda: a) globalna procjena pravednosti društva, b) jednakost članova pred zakonom i jednake šanse za ostvarivanje životnih ciljeva, c) pravična raspodjela materijalnih dobara, d) kvaliteta skrbi za ranjive skupine društva, e) pravednost procedura i odnosa unutar društva.

Temeljni proces koji smo nastojali zahvatiti odnosio se na procjenu osobnog stupnja zadovoljstva svakim od pojedinih aspekata socijalne pravednosti. U različitim fazama istraživanja nastojali smo pojedine tvrdnje prilagoditi kontekstu i uvjetima društva koje je u proteklom razdoblju imalo iskustvo ratnog sukoba te političke tranzicije. U teorijskom smislu naš interes nije bio usmjeren na razloge zbog kojih je osoba neki aspekt percipirala manje ili više pravednim te smo se u tom smislu priklonili polazištima heurističke teorije (van den Boss, 2001) da je sud o pravednosti u najvećem broju slučajeva pod utjecajem i proceduralnih i distribucijskih aspekata te njihove interakcije. Pored toga, nastojali smo provjeriti latentnu strukturu i neke aspekte kriterijske valjanosti nove skale za mjerenje percepcije socijalne nepravde.

Kako su pojedini mjerni instrumenti prilagođeni specifičnim potrebama pojedinih istraživanja ili se odnose na specifične aspekte nepravde u našem radu nastojali smo razviti i validirati instrument koji bi omogućio mjerenje različitih aspekata doživljaja socijalne nepravde te omogućiti usporedbu različitih skupina prema intenzitetu i strukturi percipirane socijalne nepravde.

C

**PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA
PERCEPCIJE SOCIJALNE NEPRAVDE
U HRVATSKOJ**

Kronološki prikaz istraživanja

U trećem i četvrtom dijelu knjige prikazani su rezultati proizašli iz šest različitih istraživanja koja su autori proveli tijekom posljednjih 20 godina, a koja su se primarno odnosila na percepciju socijalne nepravde ili su o okviru ispitivanja širih problema uključivala i varijable vezane uz nepravdu. Kronološki pregled istraživanja u kojima je sudjelovalo nešto više od 5000 osoba različite životne dobi i sociodemografskih karakteristika prikazan je u tablici C.1. S obzirom na istraživačke probleme i karakteristike uzoraka, prikaz rezultata podijeljen je u dva dijela. Tako su u prvom dijelu (C1), podijeljenom u pet zasebnih poglavlja (14. do 18.), prikazani rezultati istraživanja percepcije socijalne nepravde s populacijom djece i mladih (učenici osnovnih škola, srednjoškolci i studenti). Ovi rezultati proizašli su iz prvog, drugog, trećeg i petog istraživanja opisanih u tablici C.1. U drugom dijelu prikaza rezultata (C2), podijeljenom u tri zasebna poglavlja (19. do 21.) opisani su rezultati četvrtog i šestog istraživanja koji uključuju odrasle osobe starije od 18 godina. U pojedinim istraživanjima opći ciljevi i opseg istraživačkih varijabli bili su širi od problema vezanih uz percepciju socijalne nepravde, stoga smo se u prikazu ograničili na opise varijabli i rezultate vezane uz tematiku ovog teksta. U prikazima ranijih istraživanja uvrštene su i dodatne analize koje nisu objavljene u ranijim publikacijama, a komentari i interpretacije uključuju usporedbu s nekim novijim istraživanjima i ukazuju na relativnu stabilnost ranijih nalaza.

U istraživanjima koja smo proveli tijekom posljednjih 20 godina i koja su prikazana u ovoj knjizi u upitnicima i istraživačkim instrumentima korišten je termin spol te smo se stoga odlučili taj termin koristiti i u tekstu. Kako se tijekom posljednjih godina u literaturi sve češće koristi termin roda i rodnih razlika, upravo s ciljem uvažavanja nejednakosti društvenih uloga muškaraca i žena, želimo naglasiti je odabir termina u ovom tekstu zasnovan isključivo na vrsti informacija prikupljenih u istraživanjima.

Neovisno o uporabi termina, naša je pretpostavka da se razlike između muškaraca i žena, dobivene u prikazanim istraživanjima, mogu pripisati različitim društvenim ulogama i statusu muškaraca i žena u društvu, a u manjoj mjeri faktorima koji proizlaze iz bioloških razlika vezanim uz spol. Međutim kako bi za metodološki precizniju analizu ovih razlika bilo nužna drugačija metodologija ostali smo na uporabi termina spol.

Tablica C.1. Kronološki prikaz šest istraživanja čiji su rezultati prikazani u sljedećim poglavljima

Redni broj istraživanja	Godina	Naziv istraživanja	Uzorak	Reference vezane uz pojedina istraživanja	Rezultati prikazani u poglavlju
1.	2001.	Ljetna psihologijska škola „Problemi i potrebe mladih u Hrvatskoj“	1737 učenika osnovnih i srednjih škola te studenata	Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, (2003); Ljubotina (2004)	14. poglavlje
2.	2003.	Socijalna nepravda, struktura vrijednosti i faktori uspjeha u životu u mladih	1117 učenika drugih i trećih razreda srednjih škola	Družić Ljubotina (2004, 2007); Družić Ljubotina i Ljubotina (2007)	15. i 16. poglavlje
3.	2003.	Povezanost percepcije socijalne nepravde i makijavelizma	170 učenika srednjih škola s područja grada Zagreba	Lalić (2003)	17. poglavlje
4.	2008.	Atribucija uzroka siromaštva i neke psihosocijalne značajke primatelja stalne socijalne pomoći	475 zaposlenih različitog materijalnog statusa i 162 nezaposlene osobe u statusu korisnika pomoći za uzdržavanje.	Družić Ljubotina (2009; 2012)	19. poglavlje
5.	2019. i 2020.	Prediktori akademskog uspjeha i planova o nastavku karijere studenata Sveučilišta u Zagrebu	1009 studenata završnih godina preddiplomskih i diplomskih studija Sveučilišta u Zagrebu	Ljubotina (2020)	18. poglavlje
6.	2022.	Povezanost percepcije socijalne nepravde, kvalitete života i vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva te atribucije uzroka nepravde u društvu	375 odraslih osoba	Autori: D. Ljubotina i O. Družić Ljubotina	20. i 21. poglavlje

C1

PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA PERCEPCIJE SOCIJALNE NEPRAVDE S DJECOM I MLADIMA

14. Percepcija socijalne nepravde kod učenika osnovnih škola, srednjoškolaca i studenata

Prvo opsežnije istraživanje percepcije socijalne nepravde u hrvatskom društvu na populaciji mladih provedeno je u okviru Ljetne psihologijske škole Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu održane 2001. godine (prvo istraživanje opisano u tablici C.1.). Istraživački cilj Ljetne škole odnosio se na ispitivanje potreba i problema mladih u Republici Hrvatskoj u funkciji spola, dobi, vrste školskog usmjerenja, veličine mjesta, regije i zahvaćenosti ratom u prethodnom razdoblju. Osnovni rezultati šireg istraživanja objavljeni su u knjizi *Potrebe i problemi mladih u Hrvatskoj* (Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, 2003).

U okviru ovog istraživačkog projekta ispitana je i razina percepcije socijalne nepravde kod mladih s naglaskom na razlikama u funkciji dobi i stupnju obrazovanja (osnovna škola, srednja škola, studij). U okviru istraživanja korištena je preliminarna verzija *Upitnika percepcije socijalne nepravde* od 18 čestica koja je poslužila kao podloga za razvoj kasnijih verzija upitnika opisanih u ovoj knjizi. Autori *Upitnika percepcije socijalne nepravde* bili su D. Ljubotina i O. Družić Ljubotina. Prikaz dijela rezultata vezanih uz percepciju nepravde iz ovog istraživanja objavljen je u radu D. Ljubotine (2004). U ovom poglavlju ukratko ćemo rezimirati osnovne nalaze istraživanja koje ćemo dopuniti s nekoliko rezultata koji nisu ranije objavljeni. Rezultati ovog istraživanja ukazali su na visoku razinu percepcije socijalne nepravde kod mladih i potaknula razvoj istraživanja koja su uslijedila.

14.1. Metodologija istraživanja

14.1.1. Uzorak

Ciljnu populaciju u istraživanju predstavljali su učenici sedmih i osmih razreda osnovnih škola, učenici srednjih škola te studenti s prebivalištem u Republici Hrvatskoj. Stratifikacija uzorka učinjena je s obzirom na srednjoškolsko usmjerenje, regiju te veličinu mjesta boravka. Realizirani uzorak sastojao se od 1905 ispitanika u dobi od 13 do 25 godina.

Uzorak ispitanika s cjelovitim i valjanim podacima vezanim uz percepciju (ne)pravde sastojao se od 1737 ispitanika, od toga 304 učenika sedmih i osmih razreda osnovne škole (17.5%), 1082 učenika srednje škole (62.3%), te 351 studenta (20.2%). Uzorak se sastojao od 55% djevojkama i 45% mladića što ukazuje na nešto manju pristranost u korist djevojkama zbog izostanka podataka iz nekoliko razreda/studijskih grupa s usmjerenjima uobičajenim za mušku populaciju. Kad je riječ o srednjoškolskom usmjerenju najviše je sudjelovalo učenika iz četverogodišnjih strukovnih škola, njih 48.3% te 44.2% gimnazijalaca. Najmanje su bili zastupljeni ispitanici koji pohađaju trogodišnje stručne ili obrtničke škole, njih 7.5%. Među studentima 39.8% studira na prirodno-tehničkim fakultetima, a 60.2% na društveno-humanističkim.

Uzorak pokriva sve regije Hrvatske te uključuje ukupno 32 mjesta različite veličine. Prema veličini mjesta 31.7% ispitanika živi u velikim gradovima, 31.9% u srednje velikim gradovima, te 36.4% u malim mjestima i selima. Od toga 59% živi u mjestima koja nisu bila direktno zahvaćena ratom, 28.7% u mjestima koja su za vrijeme Domovinskog rata bila izložena napadima (ali nisu bila okupirana), dok 12.3% ispitanika živi u ranije okupiranim krajevima. Prema regionalnoj zastupljenosti 14.5% ispitanika živi u Zagrebu, 15.1% u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 19.7% u Slavoniji, 18% u središnjoj Hrvatskoj, 13.3% u Istri i Primorju, te 19.5% u Dalmaciji. Struktura realiziranog uzorka nije u potpunosti reprezentativna za populaciju mladih uključenih u obrazovne institucije u Republici Hrvatskoj, ali autori zaključuju da omogućuje izvođenje temeljnih tendencija koje vrijede za ciljanu populaciju.

Jedan od ciljeva ovog istraživanja odnosio se na ispitivanje percepcije socijalne nepravde na populaciji mladih. Središnji istraživački problem usmjeren je na ispitivanje razlika u percepciji socijalne nepravde u funkciji dobi, odnosno višeg stupnja obrazovanja kod učenika osnovnih i srednjih škola, te studenata. Na osnovi polazne istraživačke hipoteze očekuje se povećanje percepcije socijalne nepravde u funkciji dobi s obzirom da odrastanjem mladi sve više i sami sudjeluju u različitim oblicima društvenih aktivnosti, te uočavaju i doživljavaju različite oblike socijalne nepravde (Flanagan i Tucker, 1999). Dodatni problemi odnosili su se na povezanost percepcije socijalne nepravde s nekim sociodemografskim varijablama (spol/rod, regija, veličina mjesta, zaposlenost roditelja, planovi o odlasku iz Hrvatske).

14.1.2. Primijenjena verzija *Upitnika socijalne nepravde (PSN-2001)*

Kako u literaturi nije pronađen prikladan mjerni instrument za ispitivanje različitih aspekata percepcije socijalne nepravde (ili opće nepravde u društvu) jedan od praktičnih istraživačkih problema odnosio se na izradu prikladne mjere socijalne nepravde. S ciljem izrade mjernog instrumenta za ispitivanje percepcije socijalne nepravde provedeno je istraživanje u kojemu je od 50 studenata psihologije zatraženo da navedu različite oblike nepravde koje pojedinac može doživjeti od strane socijalne okoline i društva. Na osnovi tih rezultata te pregleda literature vezane uz socijalnu nepravdu konstruirana je preliminarna verzija upitnika od 38 čestica koje se odnose na različite izvore socijalne nepravde koja je primijenjena na uzorku od 100 studenata psihologije.

Nakon psihometrijske i sadržajne analize upitnik je u konačnoj verziji sadržavao 18 tvrdnji i primijenjen je u okviru istraživanja. Zadatak ispitanika bio je da uz svaku tvrdnju označe stupanj slaganja sa sadržajem, na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem). Psihometrijska i faktorska analiza ukazivale su na tri ortogonalna faktora opisana kao *Nejednakost članova pred zakonom* (5 tvrdnji, pr. čestice „Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi“), *Opća neravnopravnost članova društva* (6 tvrdnji, pr. „Općenito gledajući naše društvo je pravedno“) te *Toleriranje devijantnih ponašanja* (3 tvrdnje, pr. „Ne isplati se biti pošten da bi uspio u životu“). Nakon validacije četiri tvrdnje su isključene iz analize prvenstveno zbog faktorske kompleksnosti ili niskog komunaliteta (Ljubotina, 2004).

Na osnovi rezultata faktorske analize kreirane su tri subskele koje predstavljaju relativno neovisne dimenzije percepcije socijalne (ne)pravde, a čiji se koeficijenti pouzdanosti izraženi Cronbachovim alfa koeficijentom kreću u rasponu od .55 do .70. Ukupni rezultat na svakoj subskali definiran je kao zbroj odgovora na čestice podijeljen s brojem čestica čime je omogućena usporedba rezultata na različitim subskalama. Viši rezultat na svakoj subskali ukazuje na višu razinu percipirane nepravde. Rezultati ukazuju da sve tri skupine djece i mladih (učenici osnovne škole, srednjoškolci i studenti) najvišu nepravdu opažaju u vezi s dimenzijom *Nejednakost članova pred zakonom* ($M = 3.98$ do $M = 4.21$), nakon čega slijedi dimenzija *Opća neravnopravnost članova društva* ($M = 3.32$ do $M = 3.92$), dok je relativno najmanji stupanj opažene nepravde vezan uz *Toleriranje devijantnih ponašanja* ($M = 2.85$ do $M = 3.30$) pri čemu se prosječni rezultati na sve tri subskale kreću iznad teorijske srednje vrijednosti od 3 i pomaknute su ka višoj razini percipirane nepravde.

14.2. Rezultati

14.2.1. Razlike u percepciji socijalne nepravde s obzirom na dob (stupanj školovanja)

U okviru glavnog istraživačkog problema ispitane su razlike između tri skupine sudionika različitih s obzirom na dob i stupanj školovanja. S ciljem provjere glavnog istraživačkog problema provedena je kanonička diskriminacijska analiza u kojoj su kao diskriminacijske varijable korištena tri faktora kao mjere percepcije socijalne nepravde. Zadržana je prva diskriminacijska funkcija koja je dosegla statističku značajnost ($\chi^2 = 161.07$, $p < .001$) pri čemu najveći doprinos funkciji ima drugi faktor, *Opća neravnopravnost članova društva*. Analiza grupnih centroida potvrđuje pretpostavku o porastu percepcije socijalne nepravde u funkciji porasta dobi.

Razlike među skupinama detaljnije su provjerene provedbom jednostavnih analiza varijance na sve tri subskele. Na subskali *Nejednakost članova pred zakonom* razlika između tri skupine statistički je značajna ($F = 3.392$, $p < .05$) pri čemu se učenici osnovnih škola ($M = 3.98$) razlikuju od studenata ($M = 4.21$), ali ne i od učenika srednjih škola ($M = 4.16$). Na subskali *Opća neravnopravnost članova društva* razlika među skupinama je najveća ($F = 70.426$, $p < .00$) i značajna između učenika osnovnih škola ($M_{OS} = 3.32$) u odnosu na srednjoškolce ($M_{SS} = 3.83$) i studente ($M_{ST} = 3.92$). Slična struktura razlika dobivena je i na subskali *Toleriranje devijantnih*

ponašanja ($F = 8.579$, $p < .001$) pri čemu ponovno učenici osnovnih škola ($M_{OS} = 2.85$) imaju značajno niže rezultate u odnosu na srednjoškolce ($M_{SS} = 3.12$) i studente ($M_{ST} = 3.30$).

14.2.2. Razlike između mladića i djevojaka u percepciji socijalne nepravde

Razlike između mladića i djevojaka zasebno su testirane na svakoj od dobnih kategorija. Na subskali *Opća neravnopravnost članova* društva opaženi su značajno viši rezultati djevojaka na uzorku srednjoškolaca ($t = -4.250$; $p < .01$) i studenata ($t = -4.745$; $p < .01$) dok kod učenika osnovnih škola razlika nije značajna. Najveća razlika opažena je na čestici „Muškarci i žene su kod nas ravnopravni” na kojoj značajno viši rezultat procjenjuju djevojke na sva tri dobnja uzorka s tim da se razlike povećavaju s porastom dobi. Ova razlika predstavlja jedan od konzistentnih nalaza i u većini kasnijih primjena *Upitnika percepcije socijalne nepravde* gdje se pokazuje da djevojke, odnosno žene, doživljavaju značajno većom neravnopravnost između žena i muškaraca.

14.2.3. Regionalne razlike u percepciji socijalne nepravde

Jedna od istraživačkih pretpostavki odnosila se na moguću razliku u percepciji nepravde između mladih koji žive u područjima koja su bila okupirana tijekom rata i ostalih područja, u manjoj mjeri zahvaćenih ratnim događajima. Značajan dio njih iz područja zahvaćenih ratom doživio je iskustvo progonstva, materijalne i socijalne gubitke te se može očekivati da su doživjeli više nepravde od ostalih skupina ispitanika. Suprotno očekivanjima, rezultati ukazuju na statistički značajno višu razinu percepcije nepravde na subskalama *Opća neravnopravnost članova društva* ($F = 16.410$; $p < .01$) i *Nejednakost članova pred zakonom* ($F = 17.577$; $p < .01$) kod ispitanika iz područja nezahvaćenih ratom. I u kasnijim istraživanjima ovaj rezultat je repliciran na način da nije utvrđena razlika između regija zahvaćenih i nezahvaćenih ratom ili je percepcija nepravde veća u područjima koja nisu bila direktno zahvaćena ratom pri čemu se ističu veće urbane sredine (npr. Družić Ljubotina, 2007). U dijelu istraživanja vezanom uz probleme mladih, mladi iz područja zahvaćenih ratom navode višu razinu problema vezanih uz mogućnost zarade u lokalnoj zajednici, brigu za buduće zaposlenje, nedostatak pravih prijatelja, ali i veće zadovoljstvo sobom i manje izražene probleme vezane uz školu u odnosu na ispitanike iz ostalih područja.

Autori istraživanja navode da je potrebno uključiti dodatne varijable na temelju kojih bi se mogli pojasniti ovi neočekivani nalazi (Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, 2003). Moguća objašnjenja mogu se odnositi na činjenicu da su osobe koje su se vratile u svoja mjesta boravka nakon progonstva ipak doživjele i iskustvo pomoći i solidarnosti od strane ostatka društva. Pored toga područja zahvaćena ratom uključivala su dominantno manja mjesta. Rezultati Ilišin (2002a) pokazuju da su mladi u većim urbanim sredinama skloniji idejama socijalne pravde te osjetljiviji na probleme socijalne nejednakosti i socijalna pitanja općenito. Podloga za ove razlike može biti u različitoj strukturi vrijednosti, obrazovanju, ali i većim socijalnim razlikama u urbanim sredinama u odnosu na manja mjesta. Život u manjim lokalnim zajednicama karakterizira viši stupanj socijalne homogenosti i potencijalno manji utjecaj socijalne usporedbe.

14.2.4. Veličina mjesta i percepcija socijalne nepravde

Analiza razlika vezanih uz veličinu mjesta boravka ukazuje na nešto veću percepciju nepravde u većim gradovima u odnosu na manja mjesta. Razlike između velikih (više od 100 000 stanovnika), srednje velikih (10 000 do 100 000) i malih mjesta (do 10 000 stanovnika) testirane su jednostavnom analizom varijance i ukazuju na značajno višu percepciju nepravde u velikim i srednjim mjestima u odnosu na mala mjesta na subskalama *Opća neravnopravnost članova društva* ($F = 21.127$; $p < .01$) i *Nejednakost članova pred zakonom* ($F = 13.868$; $p < .01$). Na trećoj subskali, *Toleriranje devijantnih ponašanja*, mladi iz velikih gradova percipiraju značajno višu razinu nepravde od ispitanika iz malih mjesta ($F = 15.660$, $p < .01$). Jedina razlika na razini čestica na kojoj je utvrđena viša percepcija nepravde kod mladih iz malih mjesta odnosi se na česticu „Stanovnici manjih mjesta teže mogu upisati školu/fakultet koji žele” ($F = 9.361$; $p < .01$). Ovaj oblik nepravde tiče se direktno mladih iz manjih mjesta jer je mogućnost izbora školskih usmjerenja manja u njihovim sredinama, a odlazak na studij u regionalna središta često je povezan s materijalnim troškovima i materijalnim (ne)mogućnostima obitelji. Ove nalaze potvrđuju i rezultati novijih istraživanja provedenih na populaciji mladih (npr. Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017).

14.2.5. Zaposlenost roditelja i percepcija nepravde kod mladih

Jedna od pretpostavki vezanih uz potencijalne prediktore razine percepcije socijalne nepravde odnosila se na materijalni status ispitanika te (ne)zaposlenost roditelja. Rezultati pokazuju da nema razlike na sve tri dimenzije percepcije nepravde između ispitanika čija su oba roditelja zaposlena, kod kojih je zaposlen jedan roditelj ili su oba roditelja nezaposlena. Bez dodatnih analiza i uvođenja posredujućih varijabli nije moguće interpretirati ove, donekle, neočekivane nalaze. Moguća pretpostavka jest da nezaposlene osobe primaju određenu pomoć od društva te ta mjera u određenoj mjeri kompenzira percepciju nejednakosti i nepravde, barem iz perspektive mladih.

Jedini izuzetak predstavljala je izdvojena tvrdnja „Znanje i sposobnosti kod nas nitko ne cijeni” na kojoj višu razinu nepravde procjenjuju mladi čiji su roditelji nezaposleni, u odnosu na mlade čija su oba roditelja zaposlena ($F = 5.630$, $p < 0.05$), ali ovaj nalaz ne mijenja bitno izostanak razlika na razini prosječnih vrijednosti na subskalama.

14.2.6. Odluka o potencijalnom odlasku iz Hrvatske i percepcija socijalne nepravde

U ovom istraživanju je provjerena i povezanost potencijalne odluke o odlasku iz Hrvatske i percepcije nepravde u društvu. T-testom za nezavisne uzorke provjerena je razlika u percepciji socijalne nepravde između mladih koji su naveli da razmišljaju o odlasku iz Hrvatske po završetku školovanja i onih koji ne razmišljaju o odlasku. Na subskali *Opća neravnopravnost članova društva* pronađena je statistički značajno viša razina percepcije socijalne nepravde ($t = -5.692$, $p < .01$) kod mladih koji razmišljaju o odlasku ($M = 3.88$, $SD = 0.740$) u odnosu na one koji ne razmišljaju o odlasku ($M = 3.66$, $SD = 0.770$). Na subskali *Toleriranje devijantnih ponašanja* u društvu također je pronađena viša razina percepcije nepravde ($t = 4.01$, $p < .01$) kod mladih koji razmišljaju o odlasku ($M = 3.17$, $SD = 1.00$) i onih koji ne planiraju odlazak

($M = 2.976$, $SD = 1.013$). Na trećoj subskali *Nejednakost članova pred zakonom* razlika nije statistički značajna. Ovi preliminarni rezultati ukazuju na povezanost nekih aspekata percepcije socijalne nepravde s potencijalnim odlukama o ostanku ili odlasku iz zemlje.

14.2.7. Razlike na pojedinim tvrdnjama

Stupanj percepcije socijalne nepravde najzornije se vidi iz postotka odgovora ispitanika na pojedina pitanja. Tako se s tvrdnjom općeg tipa „Općenito gledajući naše društvo je pravedno” ne slaže 49.7% učenika osnovnih škola, 73.8% učenika srednjih škola te 77.2% studenata. Ovaj postotak odnosi se na zbrojene odgovore „uglavnom se slažem” i „u potpunosti se slažem”. S tvrdnjom „U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve” ne slaže se 65.1% učenika osnovnih škola, 82.9% srednjoškolaca te čak 86.3% studenata. Još jedan aspekt socijalne nepravde koji je visoko izražen odnosi se na tvrdnju „Mirovine su dovoljne za pristojan život” s čime se ne slaže 61.8% osnovnoškolaca, 75.2% srednjoškolaca i 80.1% studenata.

Još izraženija percepcija nepravde očituje se na tvrdnji „Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi” s kojom se slaže 79.3% učenika osnovnih škola, 84.1% učenika srednjih škola te 85.2% studenata. Najviši rezultati opaženi su uz tvrdnju „Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj” s kojom se slaže 79.9% osnovnoškolaca, 88.7% srednjoškolaca i 90.3% studenata. Ovi rezultati potvrđuju slične nalaze na uzorcima odraslih prema kojima je 46.8% punoljetnih ispitanika potpuno nezadovoljno privatizacijom, a čak 84.4% smatra da su pojedine obitelji na sumnjiv način stekle veliko bogatstvo (npr. Šakić, 1999). Takav oblik socijalne nepravde ukazuje na dva važna problema. Prvi se odnosi na nejednakost i nepravdu u stjecanju i raspodjeli društvenih resursa, a drugi na činjenicu da se taj proces odvijao za vrijeme krize u kojoj se očekuje zajedništvo i približno podjednaka raspodjela tereta na sve članove društva. Ovaj aspekt uključuje i aspekte distributivne i proceduralne (ne)pravde jer je pravni sustav omogućio ovakve ishode, a s druge strane su izostale sankcije prema počiniteljima. Unatoč polaznim očekivanjima da su društvene promjene, ekonomska i politička tranzicija, rat i razdoblje obnove ostavili traga na socijalnom tkivu društva ova razina percepcije različitih aspekata nepravde u društvu kod mladih izazvala je pažnju i potaknula interes za daljnjim istraživanjem ovog fenomena.

U nastavku su prikazani rezultati na pet tvrdnji koje se odnose na specifične oblike socijalne nepravde koje su korištene samo u ovom istraživanju. Stoga smo ih kratko opisali jer se ne ponavljaju u kasnijim istraživanjima.

Tablica 14.1. Postotak odgovora i aritmetičke sredine za 5 tvrdnji isključenih iz kasnijih verzija *Upitnika percepcije socijalne nepravde*

Čestica	odgovor	osnovna škola		srednja škola		studenti		F omjer
		%	M	%	M	%	M	
a. Ljudi različite nacionalnosti i vjere nemaju jednake šanse za uspjeh.	uglavnom se ne slažem	38.1%		37.3%		37.6%		
	osrednje se slažem	26.8%	2.95	28.4%	2.94	28.2%	2.96	0.030
	uglavnom se slažem	35.1%		34.3%		34.2%		
b. Invalidi Domovinskog rata su zanemareni.	uglavnom se ne slažem	35.9%		30.0%		28.8%		
	osrednje se slažem	26.3%	3.10	32.3%	3.14	34.5%	3.15	0.165
	uglavnom se slažem	37.8%		37.6%		36.8%		
c. U mjestima u kojima je bio rat teže se živi	uglavnom se ne slažem	11.4%		8.9%		4.9%		
	osrednje se slažem	18.7%	3.80	19.3%	3.95	22.0%	3.96	1.129
	uglavnom se slažem	69.9%		71.9%		73.1%		
d. Stanovnici manjih mjesta teže mogu upisati školu/fakultet koji žele	uglavnom se ne slažem	35.4%		36.9%		46.2%		
	osrednje se slažem	17.4%	3.18	25.7%	3.00	28.8%	2.68	7.242***
	uglavnom se slažem	47.2%		37.4%		25.0%		
e. Društvo ne brine dovoljno za siromašne	uglavnom se ne slažem	6.6%		5.3%		3.7%		
	osrednje se slažem	17.4%	4.19	11.3%	4.30	14.5%	4.28	1.548
	uglavnom se slažem	76.0%		83.5%		81.8%		

Značajnost F-omjera: * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

Sve aritmetičke sredine izračunate su tako da veći rezultat ukazuje na veću percipiranu nepravdu.

b Zadatak ispitanika bio je da na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće se ne slažem; 2 = uglavnom se ne slažem; 3 = osrednje se slažem; 4 = uglavnom se slažem; 5 = u potpunosti se slažem) procjene u kojoj se mjeri slažu sa svakom od 16 tvrdnji. Rezultati su sažeti u tri kategorije tako da su odgovori 1 i 2 spojeni u jednu kategoriju „uglavnom se ne slažem”, a odgovori 4 i 5 u kategoriju „uglavnom se slažem”.

Jedna od tvrdnji na kojoj nije bilo razlika u procjenama između dobnih skupina jest tvrdnja „Ljudi različite nacionalnosti i vjere nemaju jednake šanse za uspjeh” koja se odnosi na jedan od mogućih aspekata nejednakosti u društvu. S obzirom na ovu tvrdnju odgovori su ravnomjerno raspodijeljeni pri čemu približno trećina mladih smatra da postoje nejednakosti vezane uz nacionalnost i vjersku pripadnost, dok 37-38% njih u svakoj od dobnih kategorija ovo ne vidi kao problem.

Na tvrdnji „Invalidi Domovinskog rata su zanemareni” također nisu ostvarene razlike između dobnih skupina pri čemu je distribucija odgovora podijeljena na način da se nešto više od trećine ispitanika slaže s tvrdnjom, a približno jednak broj ne percipira ovaj potencijalni izvor nepravde. Ovakva struktura odgovora pokazuje da se nekonzistentan odnos prema

veteranima koji je često predmet politizacije i podijeljenog stava javnosti prenosi i na mlade čiji su stavovi također podijeljeni.

Tvrdnja „U mjestima u kojima je bio rat teže se živi” ukazuje na mogući aspekt nejednakosti članova društva koji opaža približno 70% mladih u uzorku pri čemu nema razlika između dobnih skupina. Mladi u to vrijeme, uočavaju da posljedice rata nisu jednako „raspoređene” na sve članove hrvatskog društva. Dio stanovništva bio je izložen direktnim ratnim djelovanjima, progonstvu, socijalnim i materijalnim gubicima, dok su se u pojedinim regijama posljedice rata tek posredno osjetile. Proglašavanjem pojedinih dijelova Republike Hrvatske krajevima od posebne državne skrbi nastojale su se ublažiti posljedice rata te olakšati i ubrzati gospodarski razvitak tih krajeva.

Sljedeći aspekt socijalne nepravde koji ukazuje na moguće nejednakosti u ostvarenju životnih ciljeva ispitan je tvrdnjom „Stanovnici manjih mjesta teže mogu upisati školu/fakultet koji žele”. Mladi iz manjih mjesta često su prisiljeni zbog školovanja mijenjati mjesto boravka, što je povezano s materijalnim troškovima potrebnim za smještaj i prehranu, te ih to stavlja u neravnopravan položaj u odnosu na stanovnike većih mjesta, osobito regionalnih središta. Drugi problem su lošiji materijalni uvjeti za održavanje nastave u manjim mjestima, pri čemu učenici iz većih i bolje opremljenih škola stječu prednost, primjerice, pri upisima na studij. Rezultati ukazuju na razlike u percepciji ovoga problema između dobnih skupina pri čemu se s tvrdnjom slaže 47.2% učenika osnovnih škola, 37.4% srednjoškolaca, te samo četvrtina ili 25% studenata. Približno dvostruko manje studenata u odnosu na osnovnoškolce uočava ovaj potencijalni oblik neravnopravnosti. Moguća je pretpostavka da studenti, koji su već upisali studij, nemaju iskustvo neravnopravnosti na prijemnom ispitu, dok mladi učenici o tome sude na osnovi njima dostupnih informacija.

Briga za siromašne predstavlja jedan od osnovnih indikatora socijalne pravde. Odgovori na tvrdnju „Društvo ne brine dovoljno za siromašne” nije ukazalo na dobne razlike, ali jest na visoki stupanj percepcije ovog oblika socijalne nepravde među mladima. Približno 80% mladih slaže se s tvrdnjom da društvo ne vodi dovoljnu brigu o svojim članovima koji žive u uvjetima siromaštva.

Rezultati istraživanja u skladu su s nalazima dijela ranijih istraživanja prema kojima svijest mladih o procesima u društvu i društvenim devijacijama raste u funkciji dobi (Flanagan i Tucker, 1999). Mladi kroz odrastanje i socijalizaciju prolaze kroz sve veći broj socijalnih interakcija te stječu osobna iskustva o svojoj socijalnoj okolini. Škola kao prva institucija pruža iskustvo vrednovanja pravednosti kroz procese ocjenjivanja i vrednovanja znanja i ponašanja, odnos nastavnika prema učenicima, odnose s vršnjacima i druge oblike socijalnih interakcija. Kroz školovanje mladi usvajaju sve više informacija o funkcioniranju različitih društvenih sustava te postaju svjesni nejednakosti i različitih šansi za ostvarenje vlastitog uspjeha.

Većina autora se slaže da školski sustav predstavlja jedan od najvažnijih činitelja u razvoju osjećaja za pravdu i promociju pravde u društvu (Lund, 2003). Zbog toga je iznimno važno da školski sustav pruža mladima iskustvo pravednog odnosa prema svim učenicima i studentima, ali i da kroz edukaciju promiče načela socijalne pravednosti. Uključivanje učenika i studenata u procese donošenja odluka važan je aspekt proceduralne pravednosti, a istraživanja pokazuju da mogućnost iznošenja vlastitih argumenata povećava vjerojatnost da se interakcija procijeni pravednijom i korektnijom nego kada nema takve mogućnosti (Lind, Kanfer i Earley, 1990).

15. Konceptualizacija i validacija *Upitnika za ispitivanje percepcije socijalne nepravde za mlade (PSN-M)*

Analize prikazane u ovom poglavlju proizlaze iz istraživanja „Socijalna nepravda, struktura vrijednosti i faktori uspjeha u životu u mladima” koje su autori proveli 2003. godine (Družić Ljubotina, 2004; drugo istraživanje u tablici C.2.). Rezultati ovoga istraživanja prikazani su u dva poglavlja. Unutar ovog, petnaestog poglavlja, opisana je konceptualizacija i validacija konačne verzije *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade*, dok su u sljedećem, šesnaestom, poglavlju prikazani rezultati ispitivanja socijalne nepravde sa srednjoškolcima dobiveni primjenom *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade*. Ovakav način prikaza odabran je kako bi se odvojila psihometrijska analiza i validacija mjernog instrumenta od prikaza specifičnih istraživačkih problema.

Doživljaj nepravde kod mladih ljudi može utjecati na različite aspekte ponašanja, psihološke dobrobiti i mentalnog zdravlja. Ekonomska tranzicija, Domovinski rat, ekonomska kriza i druge okolnosti u Hrvatskoj posljednjih desetljeća, doveli su do različitih oblika društvene nepravde kojoj su bili izloženi svi slojevi društva na način da su je osobno doživjeli ili su joj posredno svjedočili. Za potrebe istraživanja i rada s mladima pojavila se potreba za izradom mjernog instrumenta kojim bi se mogao ispitati stupanj percipirane nepravde u društvu, ali i doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline.

Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju, preliminarnu verziju upitnika, koja se sastojala od 18 čestica, izradili su D. Ljubotina i O. Družić Ljubotina 2001. godine za potrebe Ljetne psihologijske škole 2001. godine (Lugomer-Armano, Kamenov, Ljubotina, 2003). Rezultati primjene preliminarne verzije upitnika objavljeni su u članku *Mladi i socijalna pravda* (Ljubotina, 2004), a dio rezultata prikazan je i u 14. poglavlju. Na osnovi iskustava s preliminarnom verzijom te provedenih dodatnih analiza autori su priredili konačnu verziju *Upitnika* koja se sastoji od 21 tvrdnje i koja je prikazana u ovom poglavlju. U nastavku je opisana konstrukcija te metrijske karakteristike konačne verzije *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade (PSN-M)*.

Upitnik je operacionaliziran na način da zahvaća širu domenu indikatora socijalne nepravde u društvu

uz dvije dodatne specifične domene namijenjene ispitivanju doživljaja osobne nepravde unutar obitelji i škole.

Tvrđnje opisuju različite oblike (ne)pravde koje mladi mogu percipirati na razini šireg društva, a koja primarno ukazuje na aspekte socijalne nepravde. Pored toga uključene su i tvrdnje koje se odnose na nepravdu koju mladi mogu osobno doživjeti od socijalne okoline u obiteljskom i školskom okruženju. Zadatak ispitanika jest da uz svaku tvrdnju procijene stupanj slaganja sa sadržajem tvrdnje na ljestvici od 5 stupnjeva gdje 1 označava potpuno neslaganje, a 5 potpuno slaganje.

a) Domene sadržaja koje se odnose na percepciju socijalne nepravde

Kao primarni predmet mjerenja definirana je socijalna nepravda koju osoba percipira unutar šireg društva u kojemu živi. Na osnovi prethodnih analiza i iskustava s preliminarnom verzijom upitnika definirane su tri šire domene indikatora socijalne nepravde za koje se pokazalo da čine razmjerno neovisne dimenzije socijalne nepravde.

Prva domena ili dimenzija odnosi se na opažanje nejednakosti među članovima društva koje se manifestiraju kroz opću procjenu pravednosti društva, nejednake šanse članova društva za ostvarenje životnih ciljeva, nejednakost muškaraca i žena, nejednakost starijih članova društva čije mirovine nisu dovoljne za pristojan život te nedostatnu zdravstvenu skrb za bolesne

Druga domena odnosi se na opažanje nejednakog statusa članova društva pred zakonom, odnosno neprovođenje zakona od strane države. Indikatori ove domene uključuju nejednaku primjenu zakona na članove društva, nepošteno načine bogaćenja, neprocesuiranje i nedovoljno kažnjavanje pojedinaca koji krše zakone.

Treća domena odnosi se na toleriranje različitih oblika kršenja socijalnih normi i socijalnih devijacija od strane članova društva. Indikatori ove domene ukazuju na toleriranje koruptivnih radnji, preferiranje poznanstava u odnosu na sposobnosti, općenito zanemarivanje vrijednosti znanja i sposobnosti ili poštenja kao društveno poželjnih vrijednosti važnih za socijalni uspjeh i promociju.

Ove tri domene sačinjavaju područje sadržaja koji opisuje socijalnu nepravdu u društvu.

Tijekom predistraživanja provedeno je više fokusnih grupa, individualnih intervju a te su prikupljeni kvalitativni podaci usmjereni na opise nepravde koju su mladi osobno iskusili. Među najčešće navođene primjere nepravde učenici su navodili nepravdu koju su doživjeli od strane uže socijalne okoline koju sačinjavaju obitelj, škola i vršnjaci. Na osnovi ovih nalaza autori su odlučili u *Upitnik percepcije socijalne nepravde* dodati i dvije dodatne domene nepravde koje se ne odnose na primarni predmet mjerenja, ali su se pokazale važnim pri interpretaciji rezultata na mjerama percepcije socijalne nepravde i omogućuju detaljniji uvid u razumijevanje doživljaja nepravde kod mladih te diferencijaciju nepravde opažene na razini šireg društva od osobne nepravde koju su mladi osobno doživjeli unutar dva, za njih, najvažnija socijalna okruženja kao

što su obitelj i škola. Važno je naglasiti da ove dvije domene ne zahvaćaju percepciju socijalne nepravde u društvu već se mogu koristiti zasebno kao mjere osobnog doživljaja nepravde kod mladih.

b) Domene sadržaja koje se odnose na doživljaj osobne nepravde od strane škole i obitelji

Prva domena osobnog doživljaja nepravde kod mladih odnosi se na nepravdu koju mladi doživljavaju u školi. Ova domena uključuje nejednake kriterije ocjenjivanja u školi, nejednak odnos nastavnika prema učenicima, općenitu nepravdu koju učenik doživljava u školi te doživljaj učenika da je u jednakom položaju kao i drugi učenici u njegovoj školi.

Druga domena odnosi se na osobni doživljaj nepravde unutar vlastite obitelji. Indikatori uključeni u ovu domenu opisuju opći doživljaj nepravde od strane roditelja, doživljaj neravnopravnosti unutar obitelji, nepravedno kažnjavanje od strane roditelja te usmjerenost roditelja samo na negativne povratne informacije. Ovdje je važno naglasiti da interpretacija ove dimenzije nepravde uključuje i šire procese i mehanizme povezane s odnosom mladih s roditeljima, poštivanje prava mladih, roditeljske stilove te druge koncepte koji jednim dijelom uključuju koncept pravednosti i očekivanja o realizaciji prava koje mladi očekuju unutar obitelji. S obzirom da je ovaj upitnik namijenjen prije svega mladima, ali i djeci osnovnoškolske dobi, važno je spomenuti da se dimenzija koja se odnosi na osobni doživljaj nepravde u obitelji može sagledavati i u kontekstu (kršenja) prava djece, jer primjerice sadržava tvrdnju koja se odnosi na kažnjavanje (prema Konvenciji o pravima djeteta djecom se smatraju osobe do 18. godine života). Stoga, kada je riječ o djeci, treba uzeti u obzir i taj aspekt sagledavanja ove dimenzije.

Ove dvije domene ili dimenzije doživljaja nepravde ne odnose se na percepciju socijalne nepravde već su uključene u Upitnik kao dodatne mjere vezane uz izvore doživljaja nepravde karakteristične za mlade osobe, a koje su se pokazale korisnim za istraživačke i dijagnostičke svrhe. Ove dodatne informacije omogućuju usporedbu dvije vrste nepravde koje mladi opažaju na razini društva i doživljavaju od strane svoje neposredne socijalne okoline. Drugi razlog potencijalne koristi od uključivanja ovih dimenzija u analizu percepcije socijalne nepravde odnosi se na analizu povezanosti ovih različitih aspekata nepravde. Važno je naglasiti da se dvije dodatne dimenzije nepravde mogu koristiti odvojeno od mjera socijalne nepravde, ali iskustvo pokazuje da nude informacije korisne za analizu i interpretaciju socijalne nepravde koju mladi opažaju na razini šireg društva. Pored toga rezultati opisani u sljedećim poglavljima pokazuju da različite dimenzije doživljaja nepravde u obitelji i školi omogućuju diferencijalnu predikciju različitih mjera dobrobiti i karakteristika mladih koje nisu povezane s mjerama percepcije socijalne nepravde.

Upitnik je prikazan u nastavku.

UPITNIK PERCEPCIJE SOCIJALNE NEPRAVDE ZA MLADE (PSN-M)

Ljudima je važno živjeti u pravednom društvu u kojemu svi imaju jednaku šansu za uspjeh i koje se podjednako brine za sve svoje članove. Molimo te da procijeniš koliko društvo u kojemu živiš smatraš pravednim. Zaokruži u kojoj se mjeri slažeš sa svakom od dolje navedenih tvrdnji.

	1	2	3	4	5
	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Osrednje se slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
1. Općenito gledajući naše društvo je pravedno.				1 2 3 4 5	
2. U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.				1 2 3 4 5	
3. Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.				1 2 3 4 5	
4. Mirovine su dovoljne za pristojan život.				1 2 3 4 5	
5. Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.				1 2 3 4 5	
6. Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali .				1 2 3 4 5	
7. Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.				1 2 3 4 5	
8. Mnogi su se u Hrvatskoj obogatili na nepošten način.*				1 2 3 4 5	
9. Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.				1 2 3 4 5	
10. U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.				1 2 3 4 5	
11. Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.				1 2 3 4 5	
12. Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.				1 2 3 4 5	
13. Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.				1 2 3 4 5	
14. Moji roditelji su ponekad nepravedni prema meni.				1 2 3 4 5	
15. Ne osjećam da sam ravnopravni član moje obitelji.				1 2 3 4 5	
16. Moji roditelji kod mene primjećuju samo loše strane.				1 2 3 4 5	
17. Roditelji me kažnjavaju i kad nisam kriv/a.				1 2 3 4 5	
18. U mojoj školi nastavnici se ne odnose jednako prema svim učenicima.				1 2 3 4 5	
19. Nastavnici nemaju jednake kriterije za sve učenike pri ocjenjivanju.				1 2 3 4 5	
20. Prema meni su u školi ponekad nepravedni.				1 2 3 4 5	
21. Osjećam da sam u jednakom položaju kao i drugi učenici.				1 2 3 4 5	

* U prvoj verziji Upitnika tvrdnja je glasila „Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj.”

15.1. Metodologija

15.1.1. Uzorak

Podaci korišteni za validaciju konačne verzije upitnika prikupljeni su tijekom 2003. godine u okviru istraživanja „Socijalna nepravda, struktura vrijednosti i faktori uspjeha u životu u mladima” (Družić Ljubotina, 2004). Ispitanici su bili učenici drugih i trećih razreda srednjih škola pri čemu su zastupljene tri vrste **školskih** usmjerenja: gimnazije, četverogodišnje stručne škole i trogodišnje industrijsko-obrtničke škole. S obzirom da su zastupljene trogodišnje škole, odlučili smo iz planiranog uzorka izuzeti četvrte razrede. **Učenici prvih razreda, koji su tada bili na početku svog srednjoškolskog školovanja, zbog svoje dobi nisu odgovarali** ciljevima ovog istraživanja.

Istraživanje je provedeno u sljedećim školama:

1. Područja zahvaćena ratom: „Srednja škola Ivana Trnskoga”, Hrvatska Kostajnica; „Srednja škola Petrinja”, Petrinja; „Srednja škola Slunj”, Slunj; „Srednja škola Pakrac”, Pakrac.
2. Područja nezahvaćena ratom: „Srednja škola Prelog”, Prelog; „Gospodarska škola Čakovec”, Čakovec „Gimnazija Čakovec”, Čakovec; „TIOŠ - tehnička, industrijska i obrtnička škola”, Čakovec „Gimnazija Ivana Zakmardija Dijankovečkog”, Križevci.
3. Grad Zagreb: „11. opća gimnazija”; „Kemijaska i geološka tehnička škola”; „Strojarska tehnička škola”; „Obrtnička škola za osobne usluge”; „Škola za cestovni promet”.

Istraživanjem je obuhvaćeno 1117 ispitanika u tri različite regije. U prvoj skupini ili regiji su učenici iz područja koja su bila direktno ugrožena ratom i čije je stanovništvo tijekom devedesetih godina bilo u progonstvu te sudjelovalo u procesu povratka i obnove nakon 1995. godine. Pretpostavka je da su učenici iz tih područja u najvećoj mjeri osobno doživjeli različite oblike nepravde tijekom života u progonstvu, povratka i procesa obnove tih područja. U drugoj skupini su ispitanici iz područja koja nisu bila direktno ugrožena ratom (sjeverna Hrvatska), a koji su s obzirom na veličinu mjesta usporedivi s prvom skupinom. Treći uzorak predstavljaju ispitanici iz grada Zagreba koji nije bio direktno zahvaćen ratom, ali predstavlja veliko urbano središte. Budući da veličina mjesta može dovesti do marginalizacije stanovnika pojedine regije, nedostupnosti određenih sadržaja i sl., pa i osjećaja nepravde smatrali smo potrebnim kontrolirati i veličinu mjesta. Kako su regije zahvaćene ratom u pravilu imale stanovništvo u manjim urbanim i ruralnim sredinama to bi moglo otežavati kontrolu varijable veličine mjesta. Stoga Zagreb predstavlja i neku vrstu komparabilne skupine. Područja koja su bila obuhvaćena ovim istraživanjem su sljedeća:

1. Područja koja su bila zahvaćena ratom (područja od posebne državne skrbi): Hrvatska Kostajnica, Petrinja, Pakrac i Slunj
2. Područja koja nisu bila direktno pogođena ratom: Čakovec, Prelog i Križevci
3. Grad Zagreb

U tablici 15.1. prikazan je odnos spola i regije. S obzirom na spol nešto je veći ukupni broj djevojaka (54.7%) u odnosu na mladiće (45.3%). Kao što je prikazano u Tablici 15.1. na područjima

zahvaćenim ratom ukupno je bilo 400 ispitanika (35.7%), na područjima nezahvaćenim ratom ukupno je 399 ispitanika (35.7%), dok je iz Zagreba 318 ispitanika (28.6%).

Tablica 15.1. Frekvencije ispitanika s obzirom na spol i regiju

Spol	Područja zahvaćena ratom	Područja nezahvaćena ratom	Grad Zagreb	Ukupno
Mladići	192 (48.0%)	184 (46.1%)	130 (40.9%)	506 (45.3%)
Djevojke	208 (52.0%)	215 (53.9%)	188 (59.1%)	611 (54.7%)
Ukupno	400 (100.0%)	399 (100.0%)	318 (100.0%)	1117 (100.0%)

U tablici 15.2. prikazana je zastupljenost učenika iz pojedinih usmjerenja s obzirom na regiju.

Tablica 15.2. Frekvencije ispitanika s obzirom na srednjoškolsko usmjerenje i regiju

Srednjoškolsko usmjerenje	Područja zahvaćena ratom	Područja nezahvaćena ratom	grad Zagreb	Ukupno
Gimnazije	131 (32.8%)	120 (30.1%)	119 (37.4%)	370 (33.1%)
Četverogodišnje strukovne škole	135 (33.8%)	137 (34.3%)	106 (33.3%)	378 (33.8%)
Trogodišnje strukovne škole	134 (33.5%)	142 (35.6%)	93 (29.2%)	369 (33.0%)
Ukupno	400 (100.0%)	399 (100.0%)	318 (100.0%)	1117 (100.0%)

Tablica 15.3. Frekvencije ispitanika s obzirom na spol i srednjoškolsko usmjerenje

Spol	Gimnazije	Četverogodišnje strukovne	Trogodišnje strukovne	Ukupno
Mladići	162 (43.8%)	133 (35.2%)	211 (57.2%)	506 (45.3%)
Djevojke	208 (56.2%)	245 (64.8%)	158 (42.8%)	611 (54.7%)
Ukupno	370 (100.0%)	378 (100.0%)	369 (100.0%)	1117 (100.0%)

Na osnovi rezultata u Tablici 15.3. možemo uočiti da unutar pojedinog smjera spol nije proporcionalno zastupljen. Tako unutar gimnazija u sve tri regije postoji nešto veća zastupljenost djevojaka (56.2%), a u četverogodišnjim strukovnim školama značajno je veći udio djevojaka

(64.8%). S druge strane, u trogodišnjim strukovnim usmjerenjima nešto je veća zastupljenost mladića (57.2%). Razlog takvom stanju je da u npr. trogodišnjim strukovnim usmjerenjima općenito prevladava muški spol, jer je većina zanimanja tog usmjerenja uglavnom karakteristična za mušku populaciju. U nekim mjestima su u trogodišnjim školama zastupljena primarno tzv. „muška zanimanja”. S druge strane nešto je veći broj djevojaka u usmjerenjima četverogodišnjih strukovnih škola uključenih u istraživanje.

Zastupljenost usmjerenja unutar svakog općeg smjera (gimnazije, četverogodišnje strukovne škole i trogodišnje strukovne industrijsko – obrtničke škole) je sljedeća:

1. Učenici gimnazijskog smjera su pohađali opće gimnazije.
2. Učenici iz četverogodišnjih stručnih škola su sljedećih usmjerenja: ekonomisti, fizioterapeuti, medicinske sestre, medicinski tehničari, kozmetičari, građevinski tehničari, tehničari za vozila i vozna sredstva, računalni tehničari u strojarstvu, hotelijeri-ugostitelji, poljoprivredni tehničari.
3. Učenici trogodišnjih strukovnih škola obuhvaćeni su sljedećim usmjerenjima: strojari, industrijski mehaničari, krojači, mesari, cvjećari, automehaničari, zidari, instalateri centralnog grijanja, stolari, soboslikari, staklorezači, kuhari, pekari, konobari, vrtlari, obučari, pedikeri, vozači motornog vozila, tehničari za mehatroniku.

15.1.2. Postupak prikupljanja podataka

Istraživanje je provedeno anketiranjem polaznika drugih i trećih razreda srednje škole u njihovim školama uz prethodno odobrenje ravnatelja svake škole. Prije provođenja istraživanja ravnatelj i nastavnici bili su upoznati s ciljevima i sadržajem istraživanja.

Prije samog postupka, učenicima su objašnjeni ciljevi i svrha istraživanja, te im je provoditelj istraživanja dao upute na koji način ispunjavati upitnike. Također im je zajamčena anonimnost i tajnost individualnih podataka. Ispitanici su sami ispunjavali upitnike, a provoditelj istraživanja im je bio na raspolaganju ukoliko su bila potrebna pojašnjenja. Istraživanje se odvijalo uglavnom na satovima razredne zajednice i trajalo je jedan školski sat.

15.2. Rezultati

15.2.1. Provjera psihometrijskih karakteristika *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade (PSN-M)*

U prvom dijelu analize provjerena je latentna struktura *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade* i opisana konačna verzija Upitnika. U drugom dijelu navedena je osnovna deskriptivna statistika rezultata po česticama i subskalama te psihometrijske karakteristike Upitnika.

15.2.1.1. Provjera latentne strukture Upitnika

S ciljem provjere latentne strukture koju definiraju tvrdnje *Upitnika percepcije socijalne nepravde*, provedena je faktorska analiza metodom zajedničkih faktora. Cilj analize bio je provjeriti postoji li kod procjena tendencija generalnom faktoru percepcije nepravde ili se radi o neovisnoj procjeni različitih segmenata nepravde u društvu i socijalnom okruženju mlade osobe. Prikladnost korelacijske matrice za faktorizaciju provjerena je Kaiser-Meyer-Olkinovom koeficijentom koji iznosi 0.769, te Bartlettovim testom sfericiteta ($\chi^2 = 4786.38$ s.s.=210, $p < 0.001$), što ukazuje na opravdanost analize ovako definirane korelacijske matrice. Analiza je provedena u statističkom program IBM SPSS (verzija 26), a nakon provedene ekstrakcije metodom glavnih osovina zadržano je pet faktora prema Kaiser-Guttmanovom kriteriju. Pri određivanju broja faktora koji se zadržavaju u analizi, korišteno je načelo broja glavnih komponenti s korijenovima većim od vrijednosti 1. Stoga je dodatnom provedbom analize glavnih komponenti ekstrahirano 5 komponenti s karakterističnim korijenima većim od 1 ($\lambda_1 = 3.460$, $\lambda_2 = 2.593$, $\lambda_3 = 1.894$, $\lambda_4 = 1.608$, $\lambda_5 = 1.242$). U tablici 15.4. navedene su vrijednosti karakterističnih korijenova zajedničkih faktora koje su nešto niže. Stabilnost matrice faktorske strukture definirane s 21 tvrdnjom provjerena je na slučajnom poduzorku od 50% ispitanika i uspješno je replicirana. Kako bi se ostvarilo načelo jednostavne strukture matrica je rotirana u varimax poziciju.

Tablica 15.4. Karakteristični korijeni 5 zadržanih zajedničkih faktora i postotak objašnjene varijance pojedinim faktorom prije i nakon rotacije faktora

Faktor	nakon ekstrakcije			nakon varimax rotacije		
	λ	% objašnjene varijance	Kumulativni % objašnjene varijance	λ	% objašnjene varijance	Kumulativni % objašnjene varijance
1	2.873	13.679	13.679	1.978	9.417	9.417
2	2.014	9.590	23.269	1.810	8.617	18.033
3	1.339	6.375	29.644	1.422	6.771	24.805
4	1.039	4.947	34.591	1.342	6.389	31.194
5	.584	2.781	37.372	1.297	6.179	37.372

λ = karakteristični korijen

S pet zajedničkih faktora objašnjeno je ukupno 37.37% varijance. Nakon provedene varimax rotacije faktori pojedinačno objašnjavaju između 6.18% i 9.42% ukupne varijance. Karakteristični korijenovi pet zadržanih zajedničkih faktora, nakon rotacije, kreću se u rasponu od $\lambda_5 = 6.179$ do $\lambda_1 = 9.417$. Komunaliteti pojedinih manifestnih varijabli variraju u rasponu od .170 (tvrdnja 21 „Osjećam da sam u jednakom položaju kao i drugi učenici”) do maksimalnih .690 (tvrdnja 19 „Nastavnici nemaju jednake kriterije za sve učenike pri ocjenjivanju”).

Tablica 15.5. Matrica faktorske strukture 21 tvrdnje *Upitnika percepcije socijalne nepravde* nakon provedene varimax rotacije

		Faktor				
		1	2	3	4	5
P2*	U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.*	.550				
P5*	Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.*	.495				
P4*	Mirovine su dovoljne za pristojan život.*	.454				
P1*	Općenito gledajući naše društvo je pravedno.*	.446				
P3*	Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.*	.391				
P7	Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.		.654			
P8	Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj.		.548			
P6	Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.		.543			
P9	Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.		.514			
P11	Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.			.703		
P10	U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.			.522		
P12	Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.			.422		
P13	Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.			.418		
P16	Moji roditelji kod mene primjećuju samo loše strane.				.768	
P17	Roditelji me kažnjavaju i kad nisam kriv/a.				.688	
P15	Ne osjećam da sam ravnopravni član moje obitelji.				.664	
P14	Moji roditelji su ponekad nepravedni prema meni.				.589	
P19	Nastavnici nemaju jednake kriterije za sve učenike pri ocjenjivanju.					.824
P18	U mojoj školi nastavnici se ne odnose jednako prema svim učenicima.					.781
P20	Prema meni su u školi ponekad nepravedni.					.554
P21*	Osjećam da sam u jednakom položaju kao i drugi učenici.*					.327

Faktori:

- 1 = Doživljaj osobne nepravde u obitelji
- 2 = Doživljaj osobne nepravde u školi
- 3 = Neprovođenje zakona od strane države
- 4 = Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva
- 5 = Opća nepravda u društvu

Faktorska analiza rezultirala je s pet interpretabilnih faktora. Tri faktora odnose se na percepciju socijalne nepravde u društvu i ukazuju na primarni predmet mjerenja ovoga upitnika

Faktor „**opća nepravda u društvu**” odnosi se na opći doživljaj pravednosti društva te jednake šanse članova društva u ostvarenju svojih želja i ciljeva. Uključuje moguće izvore nejednakosti i diskriminacije s obzirom na spol, te odnos prema starijima i bolesnima. Izvor nepravde u ovom slučaju u najvećoj mjeri vezan je uz državu i njezine sustave koji bi trebali osigurati uvjete da svi članovi imaju barem podjednaku šansu za ostvarenje vlastitih ciljeva.

Faktor „**neprovođenje zakona od strane države**” uključuje probleme vezane uz provedbu zakona. Odnosi se na propuste u procesuiranju i kažnjavanju počinitelja kaznenih djela i općenito osoba koje krše zakon te nejednaku primjenu zakona na sve članove društva. Nedsoljedna provedba zakona ne osigurava članovima društva pravnu sigurnost i dovodi u pitanje zaštitu i ostvarivanje zakonski zajamčenih prava.

Faktor „**toleriranje socijalnih devijacija od strane društva**” uključuje percepciju kršenja etičkih normi od strane samih članova društva na različitim razinama. Tu spada toleriranje i korištenje mita i korupcije, preferiranje poznanstava i veza umjesto ljudskih sposobnosti i poštenja te općenito prihvaćanje i toleriranje kršenja društvenih normi.

Preostala dva faktora odnose se na dvije dodatne dimenzije doživljaja nepravde koje uključuju osobni doživljaj nepravde unutar obitelji i škole. Kao što smo ranije naveli, važno je naglasiti da ove dvije dodatne dimenzije ne ispituju percepciju socijalne nepravde i ne moraju se nužno koristiti s tri mjere percepcije socijalne nepravde, ali mogu biti korisne za opće razmatranje doživljaja nepravde kod mladih.

Faktorom „**doživljaj osobne nepravde u obitelji**” procjenjuju se neki aspekti odnosa s roditeljima u kojima mlada osoba ili dijete može osobno doživjeti nepravdu, neravnopravan tretman u odnosu na druge članove obitelji, nepravedno kažnjavanje ili uočavanje samo loših aspekata ponašanja. Naime, obitelj najčešće predstavlja prvo socijalno okruženje u kojemu mlada osoba može doživjeti nepravedan tretman.

Nakon obitelji, sljedeća zajednica u kojoj mlada osoba može doživjeti nepravdu jest škola. Faktor „**doživljaj osobne nepravde u školi**” uključuje nejednak odnos nastavnika prema svim učenicima i nejednake kriterije ocjenjivanja te percepciju da svi učenici nisu tretirani na jednak odnosno pravedan način.

Tablica 15.6. Komunaliteti čestica *Upitnika percepcije socijalne nepravde* objašnjeni na osnovi 5 zadržanih zajedničkih faktora

		komunaliteti	
		h ² (in) početne procjene	h ² (5f) završne procjene
P1*	Općenito gledajući naše društvo je pravedno.*	.236	.286
P2*	U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.*	.238	.352
P3*	Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.*	.142	.187
P4*	Mirovine su dovoljne za pristojan život.*	.159	.227
P5*	Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.*	.171	.258
P6	Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali .	.208	.299
P7	Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.	.262	.432
P8	Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj.	.241	.335
P9	Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.	.247	.328
P10	U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.	.276	.323
P11	Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.	.299	.514
P12	Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.	.230	.228
P13	Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.	.247	.295
P14	Moji roditelji su ponekad nepravedni prema meni.	.316	.383
P15	Ne osjećam da sam ravnopravni član moje obitelji.	.347	.453
P16	Moji roditelji kod mene primjećuju samo loše strane.	.441	.597
P17	Roditelji me kažnjavaju i kad nisam kriv/a.	.402	.506
P18	U mojoj školi nastavnici se ne odnose jednako prema svim učenicima.	.502	.639
P19	Nastavnici nemaju jednake kriterije za sve učenike pri ocjenjivanju.	.503	.690
P20	Prema meni su u školi ponekad nepravedni.	.296	.347
P21*	Osjećam da sam u jednakom položaju kao i drugi učenici.*	.153	.170

h²(in) = inicijalna procjena komunaliteta na osnovi multiple korelacije pri čemu su sve ostale čestice prediktori;
h²(5F); komunalitet čestice objašnjen modelom s pet zadržanih zajedničkih faktora (PAF),

15.2.1.2. Kreiranje rezultata na subskalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade*

U nastavku je prikazano pet faktora odnosno subskala *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade* te način izračunavanja ukupnog rezultata.

Tablica 15.7. Raspodjela tvrdnji u subskale i kreiranje ukupnih rezultata na subskalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade*

Faktor (subskala)	k	čestice i bodovanje	raspon rezultata
1. Opća nepravda u društvu	5	$(1^*+2^*+3^*+4^*+5^*)/5$	1 - 5
2. Neprovođenje zakona od strane države	4	$(6+7+8+9)/4$	1 - 5
3. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	4	$(10+11+12+13)/4$	1 - 5
4. Doživljaj osobne nepravde u obitelji	4	$(14+15+16+17)/4$	1 - 5
5. Doživljaj osobne nepravde u školi	4	$(18+19+20+21^*)/4$	1 - 5

*Prilikom izražavanja ukupnih rezultata na subskalama potrebno je obrnuto bodovati pitanja 1, 2, 3, 4, 5 i 21 (tj. 1 = 5; 2 = 4; 3 = 3; 4 = 2; 5 = 1)

Rezultat na svakoj od pet dimenzija reskaliran je tako da varira od minimalno 1 (nema percipirane nepravde) do maksimalno 5 (maksimalna percipirana nepravda) i tako se interpretira. Prva tri faktora odnose se na percepciju opće društvene (ne)pravde, dok se četvrti i peti odnose na osobni doživljaj nepravde od strane škole i obitelji. U skladu s teorijskim očekivanjima zahvaćeni su aspekti i distributivne i proceduralne pravde, koji se mogu smatrati relativno neovisnima. Rezultati provedene faktorske analize potvrđuju pet relativno neovisnih dimenzija percepcije nepravde u društvu i užoj socijalnoj okolini. Ukupni rezultat na svakoj subskali definiran je kao zbroj odgovora na čestice podijeljen s brojem čestica što omogućuje usporedbu rezultata na različitim subskalama. Veći rezultat na svakoj subskali ukazuje na veću percipiranu nepravdu unutar pojedine domene.

Posljednje dvije skale ukazuju na osobni doživljaj nepravde za razliku od prve tri usmjerene na percepciju opće nepravde u društvu za koju nije nužno da su je mladi osobno iskusili.

15.2.1.3. Deskriptivna statistika i pouzdanost subskala

Tablica 15.8. Deskriptivna statistika po subskalama, pouzdanost i prosječna korelacija među česticama

Subskala	k	M	SD	Pouzdanost*	r_{ij}
1. Opća nepravda u društvu	5	3.661	.678	$\alpha = 0.602$	0.235
2. Neprovođenje zakona od strane države	4	4.292	.721	$\alpha = 0.656$	0.329
3. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	4	3.642	.806	$\alpha = 0.638$	0.305
4. Doživljaj osobne nepravde u obitelji	4	1.979	.902	$\alpha = 0.776$	0.468
5. Doživljaj osobne nepravde u školi	4	3.441	.933	$\alpha = 0.723$	0.395

*Pouzdanost je izražena Cronbachovim alfa koeficijentom

Pouzdanosti subskala procijenjene Cronbachovim alfa koeficijentom kreću se u rasponu od .602 do .776. Najviša vrijednost aritmetičke sredine povezana je sa subskalom „Neprovođenja zakona od strane države” ($M = 4.292$), dok je najniža vrijednost procjena nepravde vezana uz subskalnu „Doživljaja osobne nepravde u obitelji” ($M = 1.979$).

15.2.1.4. Interkorelacije među subskalama Upitnika PSN-M

Kako bismo provjerili povezanost subskalnih rezultata, definiranih na osnovi provedene faktorske analize, izračunali smo i korelacije među bruto rezultatima 5 subskala koje sačinjavaju Upitnik.

Tablica 15.9. Pearsonovi koeficijenti korelacije između pet subskala Upitnika PSN-M

Subskala	1.	2.	3.	4.	5.
1. Opća nepravda u društvu	1				
2. Neprovođenje zakona od strane države	.133**	1			
3. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	.333**	.274**	1		
4. Doživljaj osobne nepravde u obitelji	-.015	.063	.110**	1	
5. Doživljaj osobne nepravde u školi	.196**	.074*	.177**	.241**	1

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$;

Kao što se vidi iz rezultata korelacije su relativno niske. Najveća korelacija opažena je između percepcije „Opće nepravde u društvu” i „Toleriranja socijalnih devijacija” ($r = 0.333$, $p < 0.01$).

15.2.1.5. Deskriptivna statistika i analiza čestica *Upitnika percepcije socijalne pravednosti za mlade*

U nastavku su prikazane neke univarijatne karakteristike čestica, koeficijenti diskriminativne valjanosti čestica te postotak odgovora na pojedine tvrdnje. Rezultati su prikazani zasebno za svaku od subskala.

Tablica 15.10. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i diskriminativna valjanost čestica te čestina odabira pojedine vrijednosti na 5 tvrdnji subskale *Opće nepravde u društvu*

Tvrdnja	rang*	M	SD	r_{iu}	postotak odgovora				
					1	2	3	4	5
					uopće se ne slažem	uglavnom se ne slažem	osrednje se slažem	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
				%	%	%	%	%	
1. Općenito gledajući naše društvo je pravedno.*	3.	3.537	.985	.371	19.2	29.4	40.4	8.2	2.9
2. U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.*	2.	4.064	1.192	.421	49.3	26.3	12.2	5.7	6.4
3. Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.*	5.	2.911	1.212	.299	13.0	17.5	30.2	26.5	12.9
4. Mirovine su dovoljne za pristojan život.*	1.	4.280	.980	.338	54.6	27.6	11.5	3.8	2.5
5. Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.*	4.	3.511	1.064	.370	20.8	28.7	35.5	10.9	4.1

*rang tvrdnje prema vrijednosti aritmetičke sredine

*čestice 1,2,3,4 i 5 označene zvjezdicom obrnuto su bodovane, tako da veći rezultat uvijek ukazuje na veću izraženost nepravde. Sve aritmetičke sredine izračunate su tako da veći rezultat ukazuje na veću percipiranu nepravdu.

r_{iu} = koeficijenti diskriminativne valjanosti čestica izračunati kao korigirane (nespuriozne) korelacije čestice s ukupnim subskalnim rezultatom.

Na osnovi rangova tvrdnji na subskali *Opće nepravde u društvu* možemo zaključiti da srednjoškolci najvišom percipiraju nepravdu na čestici „Mirovine su dovoljne za pristojan život” ($M = 4.28$). Iako se ponekad pretpostavlja da mladi nemaju osobitu osviještenost po pitanju teškoća s kojima se susreće populacija osoba starije životne dobi, ovaj rezultat pokazuje da su itekako svjesni činjenice da iznos mirovina ne omogućuje „pristojan život” umirovljenicima. To uostalom pokazuju statistički pokazatelji tijekom duljeg niza godina prema kojima su u najvećem riziku od siromaštva osobe iznad 65 godina, osobito samci.

Tablica 15.11. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i diskriminativna valjanost čestica te čestina odabira pojedine vrijednosti na 4 pitanja subskale *Neprovođenje zakona od strane države*

Tvrdnja	rang*	M	SD	r_{iu}	postotak odgovora				
					1	2	3	4	5
					uopće se ne slažem	uglavnom se ne slažem	osrednje se slažem	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
%	%	%	%	%					
6. Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.	3.	4.22	1.158	.409	5.2	5.6	10.4	19.8	59.0
7. Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.	2.	4.39	.998	.496	3.3	2.8	9.7	20.0	64.3
8. Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj.	1.	4.51	.876	.444	2.2	1.4	8.1	19.6	68.6
9. Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.	4.	4.05	1.059	.414	3.1	5.0	19.8	27.8	44.3

*rang tvrdnje prema vrijednosti aritmetičke sredine

Sve aritmetičke sredine izračunate su tako da veći rezultat ukazuje na veću percipiranu nepravdu.

r_{iu} = koeficijenti diskriminativne valjanosti čestica izračunati kao korigirane (nespuriozne) korelacije čestice s ukupnim subskalnim rezultatom.

Najvišu nepravdu mladi percipiraju upravo na subskali *Neprovođenje zakona od strane države*. Pritom je najviše rangirana čestica „Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj” ($M = 4.51$). Gotovo 90% mladih se složilo s ovom tvrdnjom, no jednako tako su iznimno visoko rangirane i ostale čestice na ovoj subskali. Tako visoko rangiraju tvrdnju da su „mnogi kriminalci i dalje na slobodi” ($M = 4.39$) što može biti povezano s tim da „država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali” ($M = 4.22$) upravo stoga što se „kod nas zakon ne primjenjuje jednako na sve” ($M = 4.05$). Naravno da ne možemo govoriti sa sigurnošću o ovakvom slijedu uzročno posljedične veze, no ona se sama po sebi nameće. Ovako visoke procjene nepravde na dimenziji ukazuju na visok stupanj nezadovoljstva mladih naspram neučinkovitosti provođenja zakona odnosno nefunkcionalnosti pravne države. Ovo je značajan podatak jer zorno prikazuje razinu nepovjerenja mladih u pravni sustav.

Tablica 15.12. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i diskriminativna valjanost čestica te čestina odabira pojedine vrijednosti na 4 pitanja subskale *Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva*

Tvrdnja	rang*	M	SD	r_{iu}	postotak odgovora				
					1	2	3	4	5
					uopće se ne slažem	uglavnom se ne slažem	osrednje se slažem	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
					%	%	%	%	%
10. U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.	1.	4.13	1.094	.387	4.9	3.2	14.9	27.8	49.2
11. Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.	3.	3.55	1.279	.504	9.9	9.6	26.1	24.4	30.0
12. Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.	4.	3.07	1.201	.378	11.3	19.4	35.2	18.8	15.3
13. Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.	2.	3.81	1.069	.410	2.6	8.3	27.5	28.2	33.4

*rang tvrdnje prema vrijednosti aritmetičke sredine

Sve aritmetičke sredine izračunate su tako da veći rezultat ukazuje na veću percipiranu nepravdu.

r_{iu} = koeficijenti diskriminativne valjanosti čestica izračunati kao korigirane (nespuriozne) korelacije čestice s ukupnim subskalnim rezultatom.

Na subskali *Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva* aritmetičke sredine su u prosjeku nešto niže od prethodne subskale, no, najviše je rangirana tvrdnja „U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban” (M = 4.13). Ovako visoko rangirana tvrdnja ukazuje na (zabrinjavajuću) percepciju srednjoškolaca (njih gotovo 80%) o društvu u kojem žive. Rezultati ukazuju na naglašeno nepovjerenje i svojevrsnu rezigniranost naspram prevladavajućeg vrijednosnog sustava.

Tablica 15.13. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i diskriminativna valjanost čestica te čestina odabira pojedine vrijednosti na 4 pitanja subskale *Doživljaj osobne nepravde u obitelji*

Tvrdnja	rang*	M	SD	r_{iu}	postotak odgovora				
					1	2	3	4	5
					uopće se ne slažem	uglavnom se ne slažem	osrednje se slažem	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem
					%	%	%	%	%
14. Moji roditelji su ponekad nepravedni prema meni.	1.	2.66	1.281	.530	22.2	26.5	26.6	12.8	11.9
15. Ne osjećam da sam ravnopravni član moje obitelji.	4.	1.64	1.070	.562	65.9	15.6	10.6	4.2	3.8
16. Moji roditelji kod mene primjećuju samo loše strane.	2.	1.92	1.202	.648	52.0	22.4	13.4	6.0	6.2
17. Roditelji me kažnjavaju i kad nisam kriv/a.	3.	1.69	1.097	.591	61.9	20.3	9.0	4.2	4.7

*rang tvrdnje prema vrijednosti aritmetičke sredine

Sve aritmetičke sredine izračunate su tako da veći rezultat ukazuje na veću percipiranu nepravdu.

r_{iu} = koeficijenti diskriminativne valjanosti čestica izračunati kao korigirane (nespuriozne) korelacije čestice s ukupnim subskalnim rezultatom.

Kada promatramo aritmetičke sredine i frekvencije na subskali *Doživljaj osobne nepravde u obitelji*, jasno je da se radi o najmanje percipiranoj dimenziji nepravde u odnosu na ostale. Srednjoškolci prilično niskim ocjenama procjenjuju nepravdu u obitelji pri čemu možemo zaključiti da ona uglavnom nije prisutna kod značajnog dijela njih. Tako su, za razliku od percepcije šireg društva u kojem žive i prema kojem su iznimno kritični i smatraju ga nepravednim, značajno zadovoljniji svojom tzv. mikro-sredinom u koju možemo ubrojiti i obitelj. Najviše su rangirali česticu „Moji roditelji su ponekad nepravedni prema meni” ($M = 2.66$), za koju je dijelom i očekivano da će biti više potvrdnih odgovora u odnosu na ostale tvrdnje iz te subskale.

Tablica 15.14. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i diskriminativna valjanost čestica te čestina odabira pojedine vrijednosti na 4 pitanja subskale *Doživljaj osobne nepravde u školi*

Tvrdnja	rang*	M	SD	r_{iu}	postotak odgovora				
					1 <small>uopće se ne slažem</small>	2 <small>uglavnom se ne slažem</small>	3 <small>osrednje se slažem</small>	4 <small>uglavnom se slažem</small>	5 <small>u potpunosti se slažem</small>
					%	%	%	%	%
18. U mojoj školi nastavnici se ne odnose jednako prema svim učenicima.	2.	3.830	1.289	.619	7.3	9.8	19.3	19.4	44.0
19. Nastavnici nemaju jednake kriterije za sve učenike pri ocjenjivanju.	1.	3.854	1.222	.634	5.6	9.5	21.2	21.5	42.3
20. Prema meni su u školi ponekad nepravedni.	3.	3.257	1.296	.497	10.7	18.9	28.1	18.8	23.5
21. Osjećam da sam u jednakom položaju kao i drugi učenici.*	4.	2.825	1.244	.320	12.3	15.6	32.1	22.4	17.6

*rang tvrdnje prema vrijednosti aritmetičke sredine

^ačestica 21 obrnuto je bodovana tako da veći rezultat ukazuje na veću izraženost nepravde. Sve aritmetičke sredine izračunate su tako da veći rezultat ukazuje na veću percipiranu nepravdu.

r_{iu} = koeficijenti diskriminativne valjanosti čestica izračunati kao korigirane (nespuriozne) korelacije čestice s ukupnim subskalnim rezultatom.

Škola je također dio tzv. mikro-sredine srednjoškolaca pri čemu su tvrdnje na dimenziji *Doživljaj osobne nepravde u školi* zastupljene s višim rezultatima u odnosu na doživljaj osobne nepravde u obitelji. Najviše su rangirane tvrdnje „Nastavnici nemaju jednake kriterije za sve učenike pri ocjenjivanju” ($M = 3.85$) i „U mojoj školi nastavnici se ne odnose jednako prema svim učenicima” ($M = 3.83$).

16. Odnos socijalne nepravde, strukture vrijednosti, faktora uspjeha u životu, religioznosti i nekih sociodemografskih karakteristika srednjoškolaca

Analize prikazane u ovom poglavlju proizlaze iz istraživanja „Socijalna nepravda, struktura vrijednosti i faktori uspjeha u životu u mladima” koje su autori proveli 2003. godine (Družić Ljubotina, 2004; drugo istraživanje u tablici C.1.).

Istraživanje je uključivalo dva šira istraživačka problema. Prvi se odnosio na ispitivanje razlika u percipiranoj socijalnoj nepravdi kod srednjoškolaca koji žive u područjima različito zahvaćenim ratnim stradanjima. Drugi problem odnosio se na ispitivanje razlika u strukturi vrijednosti, religioznosti, rizičnom i delinkventnom ponašanju, te percipiranim faktorima uspjeha u životu kod srednjoškolaca iz krajeva različito zahvaćenih ratnim stradanjima.

U ovom poglavlju detaljnije su analizirani problemi koji su dijelom prilagođeni i usmjereni na područje percepcije socijalne nepravde. Prvi širi problem odnosio se na ispitivanje razlika u percepciji socijalne nepravde kod srednjoškolaca u odnosu na neke sociodemografske varijable (spol, izloženost ratnim stradanjima, školsko usmjerenje).

Drugi problem odnosio se na povezanost percepcije socijalne nepravde te doživljaja nepravde u obitelji i školi s nekim karakteristikama mladih kao što su struktura vrijednosti, religioznost, rizično i delinkventno ponašanje i atribucije uspjeha u životu, koji se mogu razmatrati kao korelati percepcije nepravde u društvu i socijalnom okruženju od strane mladih. Treći problem usmjeren je na ispitivanje potencijalnog utjecaja percepcije kršenja socijalnih normi u okolini na vlastito ponašanje, odnosno konformiranje sa socijalno nepoželjnim obrascima ponašanja.

16.1. Metodologija

16.1.1. Uzorak

Kako se rezultati prikazani u ovom poglavlju, kao i rezultati opisani u prethodnom poglavlju, odnose na istraživanje „Socijalna nepravda, struktura vrijednosti i faktori uspjeha u životu u mladih” detaljan opis uzorka nalazi se u prethodnom poglavlju (poglavlje 15.1.1.)

U nastavku su opisani mjerni instrumenti koji su korišteni u istraživanju, pored konačne verzije *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade* (PSN-M) detaljno opisane u prethodnom, petnaestom, poglavlju.

16.1.2. Mjerni instrumenti

a) Sociodemografski upitnik

Iz šireg sociodemografskog upitnika u ovom dijelu analiza korištene su varijable spola, školskog usmjerenja, akademskog uspjeha, obrazovanja roditelja, materijalnog statusa obitelji te procjene odnosa u obitelji.

b) *Upitnik atribucija uspjeha u životu*

Korišten je *Upitnik atribucija uspjeha u životu* koji se sastoji od 24 tvrdnje podijeljene u šest različitih domena atribucija, odnosno faktora koje ispitanici smatraju važnim za ostvarenje vlastitih ciljeva u životu. Autor Upitnika je D. Ljubotina, a upitnik je namijenjen ispitivanju faktora kojima mladi pripisuju ostvarenje svojih životnih ciljeva, tj. „uspjeha u životu”. Faktorska analiza šest subskala rezultira s dva relativno neovisna faktora koji su opisani kao unutarnje i vanjske atribucije uspjeha u životu. Prvi faktor unutarnjih atribucija uključuje subskale *Razvijanje sposobnosti i znanja* (4 čestice, uključuje razvijanje vlastitih sposobnosti i znanja te stručno usavršavanje), *Upornost i asertivnost* (4 čestice, uključuje upornost i odlučnost u ostvarivanju ciljeva), *Socijalna podrška* (5 čestica, uključuje socijalnu podršku od strane obitelji, partnera i prijatelja), *Poštovanje moralnih načela i poštenje* (4 čestice, uključuje uvjerenja o pridržavanju moralnih načela i poštenja te obzirnosti da se ne povrijedi druge osobe). Drugi faktor opisan kao vanjske atribucije uključuje subskale *Sudbina i sreća* (2 čestice, uključuje važnost oslanjanja na sudbinu i sreću pri ostvarenju ciljeva), *Korištenje veza i snalažljivost* (5 čestica, uključuje makijavelistička načela prema kojima ne treba birati sredstva pri ostvarenju ciljeva niti se obzirati na druge ljude). Zadatak ispitanika je da na ljestvici od 5 stupnjeva procijeni stupanj slaganja sa sadržajem tvrdnje (1 = uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem). Viši rezultat na svakoj subskali ukazuje na veću procijenjenu važnost pojedinog faktora za ostvarenje uspjeha u životu. Pouzdanost subskale unutarnjih atribucija izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosila je $\alpha = .83$, a subskale vanjskih atribucija $\alpha = .70$.

c) *Upitnik vrijednosti*

Upitnik vrijednosti sastoji se 18 različitih tvrdnji na osnovi kojih se mogu kreirati četiri šire vrijednosne orijentacije: *hedonistička*, *tradicionalna*, *obiteljska* i *samoaktualizacijska*. Upitnik

je konstruiran u okviru Ljetne psihologijske škole održane 2001. godine (Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, 2003). Ispitanici slaganje sa sadržajem tvrdnje izražavaju na ljestvici od 5 stupnjeva.

d) Upitnik religioznosti

Kao mjera religioznosti korišten je *Upitnik religioznosti* koji je 2003. konstruirao Ljubotina D. Upitnik se sastoji od 26 čestica podijeljenih u 3 subskale. Prva subskala ispituje religijska vjerovanja i odnosi se na *internalizirana osjećanja i vjerovanja* (npr. „Vjerujem u život poslije smrti). Druga subskala ispituje *obrednu religioznost* koja se odnosi na izvršavanje religijskih obreda i rituala (npr. „Odlazim redovito u crkvu”). Treća subskala ispituje *posljedice religioznosti na socijalno ponašanje osobe* (npr. „Nisam pristalica braka s pripadnicima druge vjere”). Ispitanici stupanj slaganja sa svakom tvrdnjom izražavaju na ljestvici od 4 stupnja. Viši rezultat ukazuje na višu razinu religioznosti.

e) Upitnik rizičnog i delinkventnog ponašanja

Upitnik rizičnog i delinkventnog ponašanja izradila je Ajduković M. (1982).¹ U ovom istraživanju primijenjena je verzija od 30 čestica koje se odnose na različite oblike socijalno neprihvatljivih ponašanja (npr. laganje roditeljima), rizičnih ponašanja (sudjelovanje u tučnjavi) i delinkventnih ponašanja (krađe i provale). Zadatak ispitanika bio je da na ljestvici od 3 stupnja izraze osobno iskustvo vezano uz svako od navedenih ponašanja (1 = nikada, 2 = jedan do dva puta, 3 = više puta). Viši ukupni rezultat ukazuje na višu razinu rizičnog i/ili delinkventnog ponašanja.

Ovaj upitnik se nekoliko godina nakon našeg istraživanja razvijao u smjeru rizičnog i delinkventnog ponašanja čije su autorice Ajduković i Ručević (2009) pod nazivom *Upitnik samostakaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007)*. Upitnik se sastoji od 42 čestice koje su zasićene sa sedam faktora: 1) Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja; 2) Nepoželjna normativna ponašanja; 3) Rizična spolna ponašanja; 4) Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari; 5) Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima; 6) Teške krađe, provale i razbojništvo i 7) Suicidalna i autoagresivna ponašanja.

f) Upitnik percepcije socijalne nepravde za mlade (PSN-M)

Upitnik percepcije socijalne nepravde za mlade korišten u ovom istraživanju sastojao se od 21 tvrdnje, a detaljno je opisan u prethodnom (15.) poglavlju. Upitnik su konstruirali Ljubotina D. i Družić Ljubotina O. Upitnik je namijenjen ispitivanju percepcije socijalne nepravde kod mladih ljudi, a rezultati u upitniku mogu se izraziti na pet različitih subskala: *opća nepravda u društvu*, *neprovođenje zakona od strane države*, *toleriranje socijalnih devijacija od strane društva*, *doživljaj osobne nepravde u obitelji* i *doživljaj osobne nepravde u školi*. Zadatak ispitanika je da na ljestvici od 5 stupnjeva procijeni stupanj slaganja sa sadržajem tvrdnje. Ukupni rezultat na svakoj subskali ukazuje na višu razinu percipirane nepravde.

¹ *Upitnik rizičnog i delinkventnog ponašanja* originalno je opisan kao *Upitnik devijantnog i delinkventnog ponašanja*. U komunikaciji s autoricom (M. Ajduković) i na osnovi njezine preporuke i suvremene uporabe termina u ovom području koristit ćemo termine rizičnog i delinkventnog ponašanja

16.1.3. Postupak prikupljanja podataka

Istraživanje je provedeno anketiranjem polaznika drugih i trećih razreda srednje škole u njihovim školama uz prethodno odobrenje ravnatelja svake škole. Prije provođenja istraživanja ravnatelj i nastavnici bili su upoznati s ciljevima i sadržajem istraživanja.

Prije samog postupka, učenicima su objašnjeni ciljevi i svrha istraživanja, te im je provoditelj istraživanja dao upute na koji način ispunjavati upitnike. Također im je zajamčena anonimnost i tajnost individualnih podataka. Ispitanici su sami ispunjavali upitnike, a provoditelj istraživanja im je bio na raspolaganju ukoliko su bila potrebna pojašnjenja. Istraživanje se odvijalo uglavnom na satovima razredne zajednice i trajalo je jedan školski sat.

16.2. Razlike između mladića i djevojaka na subskalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde*

Tablica 16.1. Razlike prema spolu u rezultatima na subskalama upitnika

	Spol	N	M	SD	t
1. Opća nepravda u društvu	1 muški	506	3.579	.672	-3.666***
	2 ženski	611	3.728	.675	
2. Neprovođenje zakona od strane države	1 muški	506	4.270	.766	-0.920
	2 ženski	611	4.310	.682	
3. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	1 muški	506	3.631	.816	-0.412
	2 ženski	611	3.651	.798	
4. Doživljaj osobne nepravde u obitelji	1 muški	506	1.904	.823	-2.558*
	2 ženski	611	2.041	.959	
5. Doživljaj osobne nepravde u školi	1 muški	506	3.438	.952	-0.102
	2 ženski	611	3.444	.919	

*** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$;

Promatrajući razlike prema spolu na pojedinim subskalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade*, iz Tablice 16.1. je vidljivo da su značajne razlike prisutne na subskalama *Opća nepravda u društvu* te *Doživljaj osobne nepravde u obitelji* što znači da djevojke i na jednoj i drugoj dimenziji doživljavaju veću nepravdu. Razlika na dimenziji opće nepravde je očekivana s obzirom da su istraživanja pokazala da su žene općenito osjetljivije na nepravdu u društvu (Lugomer-Armano i sur. 2003; Ilišin 2002). Ta osjetljivost vjerojatno proizlazi velikim dijelom i iz nepovoljnijeg položaja žena u društvu, s obzirom na još uvijek prisutne utjecaje patrijarhalnog društva koje nosi za sobom brojne rodno uvjetovane stereotipe, njihov položaj i ulogu u društvu. Dodatnim analizama se pokazalo da su djevojke na čestici koja se tiče (ne)ravnopravnosti muškaraca i žena značajno više percipirale veću nepravdu te je zasigurno to doprinijelo i značajnoj razlici prema spolu. Kad je riječ o dimenziji koja se odnosi na nepravdu u obitelji gdje ju djevojke također doživljavaju značajno višom nego mladići vjerojatni razlog se može tražiti kao i kod percepcije opće nepravde. Naime, patrijarhalni obrasci impliciraju i drugačije odgojne

obrasce vezano za rodne uloge. To znači da se od djevojaka očekuje veća razina poslušnosti, kontrole u izražavanju nezadovoljstva, manja sloboda kretanja, pasivniji način izražavanja svojih želja i zahtjeva te eksplicitna očekivanja u njihovoj vezanosti za obitelj i dom. Ta percepcija opće neravnopravnosti između muškaraca i žena na dimenziji opće nepravde je očito prisutna i kad je riječ o položaju u obitelji. Kad je riječ o svijetu rada, žene rade na značajno slabije plaćenim poslovima pri čemu su u prosjeku manje plaćene nego muškarci za iste ili slične vrste poslova.

16.3. Razlike u percepciji socijalne nepravde s obzirom na školsko usmjerenje

Tablica 16.2. Razlike u rezultatima na subskalama Upitnika prema srednjoškolskom smjeru

Subskala		N	M	SD	F omjer	razlike među grupama
1. Opća nepravda u društvu	1 GIM	370	3.7622	.55041	15.196***	GIM-TROG *** ČETV-TROG ***
	2 CETV	378	3.7122	.64121		
	3 TROG	369	3.5062	.79440		
	Ukupno	1117	3.6607	.67776		
2. Neprovođenje zakona od strane države	1 GIM	370	4.2804	.64517	1.635	-
	2 CETV	378	4.3439	.67381		
	3 TROG	369	4.2507	.83069		
	Ukupno	1117	4.2921	.72116		
3. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	1 GIM	370	3.6014	.73727	6.428**	ČETV-GIM * ČETV-TROG **
	2 CETV	378	3.7606	.77290		
	3 TROG	369	3.5623	.88878		
	Ukupno	1117	3.6423	.80586		
4. Doživljaj osobne nepravde u obitelji	1 GIM	370	1.8480	.79037	22.172***	GIM-TROG*** ČETV-TROG***
	2 CETV	378	1.8618	.82600		
	3 TROG	369	2.2297	1.02263		
	Ukupno	1117	1.9787	.90166		
5. Doživljaj osobne nepravde u školi	1 GIM	370	3.5601	.88360	4.892**	GIM-ČETV**
	2 CETV	378	3.3532	.96898		
	3 TROG	369	3.4126	.93504		
	Ukupno	1117	3.4414	.93339		

*** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$;

Analiza percepcije nepravde u funkciji vrste srednjoškolskog usmjerenja rezultirala je s nekoliko indikativnih razlika. Učenici trogodišnjih škola percipiraju nižom opću nepravdu u društvu od druge dvije skupine, dok je kod percepcije neprovođenja zakona od strane države prisutan sličan trend s izuzetkom da na ovoj dimenziji četverogodišnje strukovne škole imaju najviše rezultate. Na dimenziji neprovođenja zakona nema razlika među usmjerenjima. Suprotno ovim nalazima, na dimenziji osobnog doživljaja nepravde u obitelji učenici trogodišnjih strukovnih

usmjerenja imaju značajno više rezultate od ostale dvije skupine. Što se tiče doživljaja osobne nepravde u školi ona je najviše izražena kod gimnazijalaca, a značajno manje kod učenika četverogodišnjih strukovnih usmjerenja.

Slične nalaze navodi i Ilišin (2002a) koja se referira na istraživanje u kojemu se ispituju, između ostalog, i stavovi mladih s obzirom na različite tipove nejednakosti. Na faktoru *socijalne nejednakosti* kojeg oblikuju „klasične” nejednakosti koje su sveprisutne u različitim društvima (nezaposleni u odnosu na zaposlene, siromašni u odnosu na bogate, neobrazovani u odnosu na obrazovane, stanovnici sela u odnosu na stanovnike grada) utvrđeno je da samo oni koji su završili ili pohađaju trogodišnju strukovnu školu ispodprosječno percipiraju socijalne nejednakosti. Zanimljivo je upravo to da niz podataka iz ovog istraživanja sugerira da su mladi s najnižim kvalifikacijama upravo na donjem dijelu socijalne ljestvice te ovaj podatak može tim više biti neočekivan. No, Ilišin (2002a) komentira da življenje u nepovoljnijim okolnostima, kombinirano s nižim obrazovanjem često ne stimulira razvoj kritičke svijesti, pa ni onda kada osobno iskustvo govori tome u prilog.

16.4. Razlike u percepciji socijalne nepravde među regijama

Tablica 16.3. Razlike u rezultatima na subskalama Upitnika prema regijama Hrvatske

Subskala	Regije	N	M	SD	F omjer	razlike među grupama
1. Opća nepravda u društvu	1 PDS	400	3.5585	.62510	18.479***	PDS-ZG*** NZH-ZG***
	2 NZH RAT	399	3.6125	.73227		
	3 ZG	318	3.8497	.63259		
	Ukupno	1117	3.6607	.67776		
2. Neprovođenje zakona od strane države	1 PDS	400	4.2956	.70441	0.009	-
	2 NZH RAT	399	4.2914	.72477		
	3 ZG	318	4.2885	.73947		
	Ukupno	1117	4.2921	.72116		
3. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	1 PDS	400	3.6494	.83941	3.384*	NZH-ZG*
	2 NZH RAT	399	3.5689	.79133		
	3 ZG	318	3.7256	.77419		
	Ukupno	1117	3.6423	.80586		
4. Doživljaj osobne nepravde u obitelji	1 PDS	400	1.8594	.85770	9.189***	PDS-NZH*** ZG-NZH*
	2 NZH RAT	399	2.1259	.94108		
	3 ZG	318	1.9442	.88195		
	Ukupno	1117	1.9787	.90166		
5. Doživljaj osobne nepravde u školi	1 PDS	400	3.1681	.95874	28.011***	PDS-NZH*** PDS-ZG***
	2 NZH RAT	399	3.5996	.87447		
	3 ZG	318	3.5865	.89623		
	Ukupno	1117	3.4414	.93339		

*** p < 0.001; ** p < .01; * p < .05;

Gledajući podatke prema subskalama percepcije socijalne nepravde koje se odnose općenito na šire društvo, vidljivo je da postoje značajne razlike između srednjoškolaca s obzirom na regiju/mjesto u kojem žive. Razlika među njima ne postoji jedino na dimenziji neprovođenja zakona od strane države s obzirom da svi ovu vrstu nepravde procjenjuju iznimno visoko. No, kad je riječ o dimenzijama opće nepravde u društvu i toleriranja devijacija od strane društva, pokazalo se da se zagrebački srednjoškolci razlikuju u odnosu na njihove vršnjake iz manjih sredina na način da percipiraju veću nepravdu na navedenim dimenzijama.

16.5. Povezanost percepcije socijalne nepravde s nekim individualnim karakteristikama srednjoškolaca

U nastavku je opisana povezanost percepcije socijalne nepravde te osobne nepravde u obitelji i školi s nekim kriterijskim varijablama koje predstavljaju potencijalne korelate percepcije nepravde.

Analiza faktora koje osoba percipira važnim za ostvarenje vlastitih životnih ciljeva, od velikog je značaja za izbor ponašanja, usmjeravanje aktivnosti i općenito motivaciju za one oblike aktivnosti koji se procjenjuju najkorisnijim za ostvarenje uspjeha. Pojedinaac može razvijati različite hipoteze o načinima ostvarenja vlastitih ciljeva i vrijednosti, odnosno o faktorima koji utječu na ostvarenje tih ciljeva (Ljubotina, 2022). Rezultati primjene *Upitnika atribucija uspjeha u životu* pokazuju da mladi u ovom istraživanju najveći značaj pripisuju vlastitoj upornosti i asertivnosti ($M = 4.67$), razvijanju vlastitih sposobnosti i znanja ($M = 4.42$) te socijalnoj podršci ($M = 4.32$), dok su relativno najmanje važnim procijenjeni faktori korištenja veza i poznanstava ($M = 3.60$) te oslanjanje na sreću i sudbinu ($M = 3.55$). Međutim, unatoč opisanoj hijerarhiji važnosti pojedinih atribucija razvidno je da mladi sve navedene faktore smatraju razmjerno važnim za ostvarenja uspjeha.

Slični su i nalazi novijih istraživanja koje su proveli Ilišin i sur. (2013) gdje se pokazalo da mladi kao ključne faktore važne za uspješno pronalaženje posla navode vlastitu kvalitetu, stručnost i obrazovanje (47%) ali i pomoć „moćnih” ljudi, veze i poznanstva, uključujući i političke intervencije (44%).

Tablica 16.4. Povezanost subskala *Upitnika atribucija uspjeha u životu* s percepcijom nepravde

Dimenzija atribucija	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje soc. decijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
1. Razvijanje sposobnosti i znanja	.028	.095***	.015	-.115***	-.087**
2. Upornost i asertivnost	.012	.025	-.015	-.135***	-.056
3. Socijalna podrška	-.087**	.097***	.001	-.121***	-.063*
4. Poštivanje moralnih načela	-.096***	.039	-.094**	-.106***	-.145***

Dimenzija atribucija	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje soc. decijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
5. Sudbina i sreća	-.103***	.007	.044	.082**	.042
6. Korištenje veza i snalažljivost	-.084**	-.030	.086**	.128***	.061
7. Faktor Unutarnjih atribucija	-.056	.090**	-.030	-.149***	-.113***
8. Faktor Vanjskih atribucija	-.106***	-.021	.085	.133***	.064

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Korelacije u Tablici 16.4. ukazuju na nultu ili vrlo nisku povezanost između percepcije socijalne nepravde u društvu i procjene atribucija uspjeha u životu. U osnovi, ovakav nalaz ohrabruje jer ne pruža podršku hipotezi da mehanizmi konformiranja s lošim okolinskim modelima mogu potencijalno oblikovati strategije ostvarenja životnih ciljeva.

Zamjetna je tek blaga tendencija povezanosti većeg doživljaja nepravde u obitelji i školi s nižom procjenom važnosti unutarnjih atribucija (npr. razvoj znanja i sposobnosti), dok je veći doživljaj nepravde u obitelji vrlo nisko povezan s većim značajem vanjskih atribucija (npr. korištenje veza ili oslanjanje na sreću i sudbinu).

Većina istraživanja ukazuje na važnost atribucije uspjeha kontrolabilnim i stabilnim faktorima koji su povezani s višim samopoštovanjem i općom psihološkom dobrobiti. Doživljaj nemogućnosti kontrole nad događajima povezan je s višom depresivnošću i osjećajem beznađa (Kurtović, 2012).

U istraživanju na 530 mladih Varaždinske županije Brežnjak (2009) sličnom metodologijom ispituje probleme mladih i atribucije uspjeha u životu. Hijerarhija atribucija je slična i kao najvažniji faktori procjenjuju se upornost i vjera u sebe, a kao najmanje važni snalažljivost, sreća i sudbina. Mladi koji nisu iskazali namjeru odlaska iz Županije važnijima procjenjuju značaj socijalne podrške i osobnog poštenja u odnosu na mlade koji namjeravaju otići. Magdalenić (1991) na uzorku mladih ispituje 12 „faktora socijalne promocije” i nalazi da najveći značaj mladi pripisuju snalažljivosti, obiteljskim vezama i poznanstvima te aktivnosti u društveno-političkim organizacijama, novcu pa tek onda sposobnostima. Na posljednjem mjestu u hijerarhiji procijenjeno je poštenje i pravednost. U istom istraživanju je, pri ispitivanju vrijednosti, dobivena obrnuta hijerarhija u kojoj je poštenje na vrhu.

Tablica 16.5. Povezanost vrijednosti s percepcijom nepravde

Dimenzije vrijednosti	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje socijalnih devijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
1. Hedonističke vrijednosti	-.068*	.030	.070*	.149***	.122***
2. Tradicionalne vrijednosti	-.142***	.022	-.042	-.089**	-.087**
3. Obiteljske vrijednosti	-.042	.012	-.010	-.101***	-.034
4. Vrijednosti samoaktualizacije	.016	.101***	-.035	-.184***	-.080**

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Analiza strukture odnosa vrijednosti i percepcije socijalne nepravde također ukazuje na nulte ili tek rubno značajne korelacije. Značajna, ali niska povezanost postoji između viših tradicionalnih vrijednosti (npr. „živjeti u svojoj državi među svojim narodom”) i veće percepcije opće nepravde u društvu (-.142). Moguća je pretpostavka da su u ovoj razvojnoj dobi osobne vrijednosti adolescenata još uvijek u procesu formiranja i nisu neposredno povezane s doživljajem pravednosti društva u cjelini.

Relativno najviša povezanost, iako niska u apsolutnom iznosu, uočava se između većeg doživljaja nepravde u obitelji i niže procijenjenih samoaktualizacijskih te viših hedonističkih vrijednosti.

Zaključno, struktura povezanosti između vrijednosti i različitih aspekata nepravde ukazuje na niske i nulte korelacije pri čemu izdvojene tendencije ukazuju na potencijal za daljnje analize u kojima bi se struktura vrijednosti ispitala širim skupom varijabli.

Tablica 16.6. Povezanost rizičnog i delinkventnog ponašanja s percepcijom nepravde

	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje socijalnih devijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
Rizično i delinkventno ponašanje	.097**	.034	.138***	.224***	.224***

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Kada je riječ o povezanosti rizičnih i delinkventnih s percepcijom socijalne nepravde istraživanje je pokazalo da postoji niska pozitivna povezanost između izraženijih problema u ponašanju i veće percepcije nepravde na svim subskalama osim na subskali neprovođenja zakona. Drugim riječima, oni koji su skloniji rizičnom ponašanju percipiraju višom i socijalnu nepravdu.

U jednom od ranije objavljenih članaka opisane su analize provedene s ciljem ispitivanja mogućnosti predviđanja rizičnog i delinkventnog ponašanja na osnovi šireg skupa prediktora koji je uključivao i percepciju socijalne nepravde (Družić Ljubotina i Ljubotina, 2007). Cilj

istraživanja bio je ispitati odnos između skupa sedam prediktorskih varijabli i rizičnog i delinkventnog ponašanja kao kriterijske varijable. Korištene prediktorske varijable su bile: spol i dob, školski uspjeh, socioekonomski status (materijalni status, razina obrazovanja roditelja), zadovoljstvo odnosima u obitelji, očekivana pomoć u ostvarenju ciljeva (od prijatelja, obitelji i države), vrijednosti (samoaktualizacijske, obiteljske, tradicionalne i hedonističke), religioznost (religijska uvjerenja, obredna, utjecaj na ponašanje), iskustvo rata i percepcija socijalne nepravde. Pokazalo se da svih sedam prediktorskih skupova doprinose objašnjenju pojave rizičnog i delinkventnog ponašanja te objašnjavaju 41.6% varijance u kriteriju ($R = 0.645$). Pritom je utvrđeno da vrijednosti imaju najveći doprinos pri čemu su samostalno objasnile 16.2% varijance kriterija. To znači da su izraženije hedonističke i tradicionalne vrijednosti te niže samoaktualizacijske vrijednosti povezane s pojavom rizičnih obrazaca ponašanja. U zadnjem koraku hijerarhijske regresijske analize je uvedena varijabla percepcije socijalne nepravde. Ovaj skup varijabli objasnio je 4.7% nove varijance, što predstavlja značajan doprinos. To znači da percepcija socijalne nepravde samostalno, dakle uz parcijalizaciju obiteljskih varijabli, strukture vrijednosti i ostalih korištenih varijabli, još uvijek omogućuje značajno objašnjenje rizičnog i delinkventnog ponašanja. Pokazalo se da najveće pojedinačne korelacije s takvim ponašanjem ima dimenzija doživljene nepravde u obitelji i doživljaja nepravde u školi dok nisku, ali značajnu pojedinačnu korelaciju, ima i dimenzija opaženog toleriranja socijalnih devijacija od strane društva. Preostale dvije dimenzije koje se odnose na opću nepravdu u društvu i neprovođenje zakona od strane države nisu se pokazale prediktivnima. Dakle, u ovom slučaju su se kao važni prediktori rizičnog i delinkventnog ponašanja pokazali oni oblici nepravde koje srednjoškolci imaju u svom neposrednom iskustvu, kao što su obitelj i škola.

Tablica 16.7. Povezanost religioznosti s percepcijom nepravde

Dimenzije religioznosti	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje socijalnih devijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
1. Subskala religijskih uvjerenja	-0.051	-0.006	-0.033	-0.049	-0.036
2. Subskala obredne religioznosti	-.102***	-0.002	-0.032	-0.038	-0.050
3. Subskala primjene religije u socijalnom životu	-.110***	-0.019	.001	.018	-0.040

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Rezultati na *Upitniku religioznosti* nisu se pokazali povezanim s mjerama nepravde. Jedine, rubno značajne, korelacije prisutne su između subskala obredne religioznosti i primjene religioznosti u socijalnom životu s percepcijom opće nepravde i to na način da je viša religioznost blago povezana s nižom percepcijom opće nepravde u društvu. Drugim riječima, pokazalo se da srednjoškolci koji imaju izraženiju obrednu religioznost (primjerice, redovito odlaze u crkvu ili se pridržavaju posta) percipiraju nešto nižom opću nepravdu u društvu. Isto odnos

vrijedi i za treću subskalu primjene religioznosti u socijalnim odnosima (primjerice, protivnici su vanbračne zajednice ili nisu pristalice braka s pripadnicima druge religije).

Tablica 16.7. Povezanost percepcije socijalne nepravde sa sociodemografskim varijablama

Dodatni korelati	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje socijalnih devijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
1. Školski uspjeh	.034	-.008	-.047	-.154***	-.115***
2. Obrazovanje majke	.079**	-.037	-.028	-.141***	.062
3. Obrazovanje oca	.082**	-.077*	-.026	-.082**	.119***
4. Materijalni status obitelji	-.113***	-.048	-.106***	-.128***	.006
5. Pomoć obitelji u realizaciji ciljeva u budućnosti	-.052	-.015	-.034	-.272***	-.068*
6. Pomoć prijatelja u realizaciji ciljeva u budućnosti	-.035	.018	-.058	-.032	-.010
7. Pomoć države u realizaciji ciljeva u budućnosti	-.228***	-.089	-.157***	-.016	-.132***
8. Vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva	-.089**	-.048	-.178***	-.136***	-.134***

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

U tablici 16.7. navedene su korelacije između percepcije socijalne i osobne nepravde sa skupom varijabli koje opisuju socioekonomski i obrazovni kontekst srednjoškolaca. Pokazalo se da srednjoškolci koji ostvaruju viši školski uspjeh doživljavaju nižom nepravdu u obitelji i školi. Nadalje, vezano za sociodemografske varijable kao što su obrazovanje oca i majke utvrđeno je da srednjoškolci čije majke i očevi imaju viši stupanj obrazovanja percipiraju višom opću nepravdu u društvu i nižom nepravdu u obitelji. Kada je riječ o stupnju obrazovanja očeva, pokazalo se da srednjoškolci čiji očevi imaju višu razinu obrazovanja percipiraju nižom nepravdu na dimenziji neprovođenja zakona. Srednjoškolci čiji očevi imaju višu razinu obrazovanja percipiraju i veću nepravdu u školi. Kada je riječ o materijalnom statusu obitelji, srednjoškolci koji imaju niži materijalni status procjenjuju višima: opću nepravdu, toleriranje socijalnih devijacija od strane društva te nepravdu u obitelji.

Ovim istraživanjem se željela utvrditi i povezanost očekivanja od budućnosti kod srednjoškolaca s percepcijom socijalne nepravde. Pritom su imali priliku u rasponu od 1 do 100 procijeniti vjerojatnost ostvarenja svojih ciljeva. Pokazalo se da oni koji više vjeruju u ostvarenje svojih ciljeva percipiraju nižom socijalnu nepravdu na svim dimenzijama osim na dimenziji neprovođenja zakona (na kojoj nije utvrđena povezanost). Ujedno, imali su priliku procijeniti u kojoj mjeri smatraju da će se u realizaciji očekivanja u budućnosti moći osloniti na pomoć uže obitelji, prijatelja i države. Pokazalo se da oni koji više računaju na pomoć obitelji u ostvarenju svojih ciljeva u budućnosti doživljavaju nižom nepravdu u obitelji. Kod onih koji se oslanjaju na

pomoć prijatelja nije utvrđena povezanost s bilo kojom dimenzijom socijalne nepravde. Vežano za očekivanja od pomoći države u realizaciji svojih ciljeva utvrđena je negativna korelacija na tri subskale. To znači da oni koji iskazuju viša očekivanja od pomoći države percipiraju nižu nepravdu na dimenzijama opće nepravde, toleriranja socijalnih devijacija od strane društva i imaju doživljaj manje nepravde u školi.

16.6. Percepcija kršenja normi u socijalnoj okolini i ponašanje

U okviru trećeg istraživačkog problema ispitana je potencijalna tendencija konformiranja učenika socijalno neprihvatljivim oblicima ponašanja koje percipiraju u vlastitoj okolini. Kako bi se ispitaio odnos percepcije socijalno neprihvatljivog ponašanja okoline i ponašanja, srednjoškolcima je postavljeno sljedeće pitanje:

„Kada primijetiš da se većina ljudi oko tebe ponaša na način koji nije pošten (prepisuju na testu, koriste veze i poznanstva, ne obaziru se na druge), što misliš da je za tebe bolje učiniti?“

Ponudena su dva moguća odgovora, od kojih jedan sugerira prilagođavanje, načelno neprihvatljivom, ali potencijalno učinkovitom obrascu ponašanja. Drugi odgovor implicira pridržavanje internaliziranih načela i ustrajanje na obrascu ponašanja koje je čestito, iako ne mora nužno biti učinkovito. Ponudeni odgovori i frekvencije odgovora prikazan su u Tablici 16.8.:

Tablica 16.8. Odgovori učenika na pitanje o izboru socijalno neprihvatljivog obrasca ponašanja i procjene ostvarenja vjerojatnosti životnih ciljeva za dvije skupine ispitanika koje se razlikuju prema odgovorima

Kad primijetiš da se većina ljudi oko tebe ponaša na način koji nije pošten (prepisuju na testu, koriste veze i poznanstva, ne obaziru se na druge), što misliš da je za tebe bolje učiniti?.	N (%)	Vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva (0 do 100%)
a) ponašati se poput njih, jer će u suprotnom oni bolje proći	303 (27.7%)	M = 67.70
b) ne činiti isto što i oni, već se ponašati onako kako misliš da je ispravno	792 (72.3%)	M = 72.51
	1095 (100.00%)	

Prikupljeni su valjani podaci od strane 1095 učenika. Na ovaj način nastojali smo ispitati potencijalni utjecaj percepcije kršenja socijalnih normi u okolini na ponašanje učenika. Proces socijalne komparacije i atribucije uzroka mogu moderirati izbor ponašanja za koje pojedinac vjeruje da će voditi ostvarenju ishoda. Na razini cijelog uzorka 72.3% srednjoškolca odabralo je odgovor kako bi se ponašali na način za koji smatraju da je ispravan te da se ne bi priklonili ponašanju većine kada je takvo ponašanje neprihvatljivo. U ovom slučaju implicitna je pretpostavka da su varanje, bezobzirnost i korištenje veza društveno neprihvatljivi obrasci ponašanja. Odgovor da bi se priklonili ponašanju većine iako je takvo ponašanje moralno neprihvatljivo navodi 27.7% srednjoškolaca što predstavlja nešto manje od trećine svih ispitanika. U ovom

slučaju konformiranje s ponašanjem većine može povećati vjerojatnost ostvarenja uspjeha, a prihvaćanje dominantne socijalne norme nadjačava internalizirane vrijednosti pojedinca.

Što se tiče procesa odlučivanja, može se očekivati da je kod jednog dijela ispitanika izbor takvog ponašanja primarni izbor, što znači da oni ne bi niti mijenjali neprihvatljivi obrazac ostvarenja vlastitih ciljeva. U nastavku su detaljnije analizirane razlike između dviju skupina ispitanika koje su odabrale odgovor „a” („odabrao bih društveno neprihvatljivi obrazac”) i odgovor „b” („ustrajao bih na svom ponašanju koje smatram ispravnim”).

Srednjoškolci su imali zadatak procijeniti na ljestvici od 0 do 100 (ljestvica postotaka) vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva, odnosno vjerojatnost ostvarenja uspjeha u životu. Učenici koji su odabrali odgovor „b” (ponašati se na ispravan način) procijenili su značajno višim vjerojatnost uspjeha u životu ($M_B = 72.51$) u odnosu na one koji su odabrali odgovor „a” (ponašati se u skladu s ponašanjem većine, $M_A = 67.70$). Razlika je statistički značajna na osnovi provedenog t-testa za nezavisne skupine ($t = -3.381$, $p < .001$).

Tablica 16.9. Razlike između ispitanika koji prihvaćaju i koji ne prihvaćaju neprihvatljivo ponašanje na dimenzijama percepcije socijalne nepravde

		N	M	SD	t
1. Opća nepravda u društvu	1 ponašati se nemoralno	303	3.720	.63940	1.741*
	2 ponašati se moralno	797	3.642	.67843	
2. Neprovođenje zakona od strane države	1 ponašati se nemoralno	303	4.293	.72318	0.102
	2 ponašati se moralno	797	4.288	.72121	
3. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	1 ponašati se nemoralno	303	3.774	.74115	3.567***
	2 ponašati se moralno	797	3.590	.82533	
4. Doživljaj osobne nepravde u obitelji	1 ponašati se nemoralno	303	2.200	.98169	5.121***
	2 ponašati se moralno	797	1.893	.84719	
5. Doživljaj osobne nepravde u školi	1 ponašati se nemoralno	303	3.608	.90212	3.635***
	2 ponašati se moralno	797	3.381	.93721	

*** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$;

Kako bismo provjerili postoji li povezanost percepcije socijalne nepravde s izborom moralnog/nemoralnog ponašanja provjerili smo značajnost razlika između aritmetičkih sredina ove dvije skupine ispitanika na svih pet dimenzija percepcije socijalne nepravde. Razlike nisu velike, ali sustavno ukazuju da ispitanici koji biraju konformiranje s većinom koja krši socijalno prihvatljivo ponašanje procjenjuju viši stupanj socijalne nepravde u društvu. Razlike su statistički značajne na svim dimenzijama s izuzetkom „neprovođenja zakona od strane države” što ukazuje na mogući utjecaj percepcije socijalne nepravde u društvu, obitelji i školi na izbor ponašanja koje predstavlja kršenje općeprihvatljivih socijalnih normi. Istraživanja koja su ispitivala akademsku čestitost pokazuju da se prepisivanje i varanje u akademskom kontekstu razmjerno često koriste i ne nailaze na širu moralnu osudu učenika. Akademsko nepoštenje

odnosi se na ona ponašanja učenika koja nisu u skladu s etičkim standardima ili vrijednostima koja se smatraju prihvatljivim u određenoj kulturi (Putarek, Pavlin-Bernardić i Tunjić, 2018). Tako u recentnom istraživanju Ristić Dedić i sur. (2017) 31.9% učenika navodi da često ili uvijek prepisuju domaće zadaće, 47.7% navodi da to rade rijetko dok svega 20.4% navodi da nikada ne prepisuju zadaće. Ova tendencija je manje izražena kod učenika nižeg obrazovnog postignuća te kod djevojaka. Ukupno 31.4% učenika navodi da gotovo uvijek mogu pronaći osobu od koje mogu prepisati zadaću, a daljnjih 33.8% da to mogu često. To znači da se ovaj oblik „varanja” u većoj mjeri doživljava kao pomoć, a ne kao kršenje pravila. Pored toga 20.9% učenika navodi da im gotovo uvijek drugi „šapću” točan odgovor kada usmeno odgovaraju i ne znaju odgovoriti na pitanje, dok 36.1% navodi da im drugi učenici često pomažu na ovaj način. Ovaj oblik tzv. akademskog nepoštenja koje se očituje kroz pomaganje drugima naziva se još i „pasivnim varanjem”.

Gvozdanović i sur. (2019) također navode visoku percepciju korupcije u obrazovanju od strane mladih. Rezultati njihovog istraživanja pokazuju da se 48% mladih slaže s tvrdnjom da se na institucijama visokog obrazovanja mogu kupiti ocjene ili ispiti, dok tek 5% smatra da to nije točno. Iako je teško utvrditi koliko je ova percepcija odraz stvarne korupcije zabrinjava stupanj u kojemu mladi percipiraju prisutnost devijacija u sustavu obrazovanja.

U našem istraživanju provjerene su razlike između dviju skupina i na dimenzijama atribucija uspjeha u životu. Učenici koji biraju moralno ponašanje (odgovor „b”) ostvaruju više rezultate na dimenziji „važnost vlastitih sposobnosti i znanja” ($M_A = 4.33$, $M_B = 4.45$, $t = -2.89$, $p < .01$), važnost socijalne podrške ($M_A = 4.26$, $M_B = 4.35$, $t = -2.51$, $p < .05$), važnost poštivanja moralnih načela i poštenja ($M_A = 3.87$, $M_B = 4.27$, $t = -8.76$, $p < .001$), dok na dimenziji utjecaja sreće i sudbine nije bilo značajne razlike između dviju skupina ($M_A = 3.55$, $M_B = 3.56$, $t = 0.54$, $p > .05$). Očekivano, učenici koji biraju odgovor „a” značajno važnijim procjenjuju upravo atribucije vezane uz korištenje veza i poznanstava te snalaženje ($M_A = 3.83$, $M_B = 3.51$, $t = 6.71$, $p < .001$).

Iako se u istraživanju radi o hipotetskoj situaciji, rezultati pokazuju važnost atribucija za izbor ponašanja u situaciji kada kontekst ukazuje da se „neprihvatljivim” ponašanjem može povećati vjerojatnost ostvarenja osobnog cilja (polaganje ispita, dobivanje posla i sl.). Stoga je važno proces kauzalnih atribucija uključiti u analizu ponašanja osobito u situacijama u kojima kontekst i vanjski faktori mogu utjecati na različitu percepciju značaja određenih ponašanja. U svakodnevnom životu česte su situacije u kojima se, na osnovi socijalnih modela, osoba može upustiti u neetična i nedopuštena ponašanja kao što je prepisivanje i varanje u akademskom kontekstu, kršenje prometnih propisa, nudenje mita za ostvarivanje osobne koristi i sl.

Klarin, Proroković i Šimić Šašić (2010) zaključuju da je utjecaj roditelja na adolescente snažniji na „moralne vrednote, stav prema školi i stav prema svijetu općenito” od utjecaja vršnjaka koji snažnije utječu na odluke vezane uz način zabavljanja, odabir prijatelja ili partnera. Autorice ove utjecaje interpretiraju u okviru ekološke teorije koja razvoj opisuje kao rezultantu međudjelovanja pojedinca i okoline u kojoj osoba raste i razvija se. Ekokulturna teorija (Cooper, 1999) naglašava različite aspekte razvojnog procesa kao što su ključne osobe s kojima je mlada osoba u interakciji (članovi obitelji, prijatelji, nastavnici), ali i vrijednosti, ciljevi i aspiracije obitelji i šire zajednice. Važno je uzeti u obzir i povremene slučajeve optužbi za plagiranje i akademsku neetičnost koji se pojavljuju i u medijima. U slučaju kada se takvo ponašanje povezuje s članovima

znanstvene i akademske zajednice to dodatno pojačava uvjerenje da su takvi postupci uobičajeni, iako ne nužno i prihvatljivi.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na značaj socijalne usporedbe adolescenata s vršnjacima pri odabiru ponašanja kojima mogu ostvariti postavljene ciljeve. Ovaj utjecaj bi bilo korisno provjeriti uz kontrolu internaliziranih općih i moralnih vrijednosti.

16.7. Rasprava

Rezimirajući prethodno navedene nalaze istraživanja provedenog sa srednjoškolcima prije 20 godina, uočavamo da je njihova percepcija socijalne nepravde, na dimenzijama koje se odnose na šire društvo, iznimno visoka. Naviše procjene percepcije socijalne nepravde su na dimenziji *neprovođenje zakona od strane države* što zorno pokazuje da srednjoškolci imaju iznimno nisko povjerenje u pravedno funkcioniranje pravne države. Zanimljivo je da je i u relativno nedavnom istraživanju (Gvozdanović i sur., 2019) ovakva percepcija kod mladih i dalje dominantna pri čemu se pokazalo da čak 50% mladih iskazuje nepovjerenje prema hrvatskom pravosuđu dok svega njih 16% navodi da ima povjerenje u taj sustav. No, i na druge dvije dimenzije koje se odnose na širi društveni aspekt socijalne nepravde, srednjoškolci izražavaju prilično visoku percepciju nepravde. Ovo je poražavajući podatak s obzirom da se radi o vrlo mladim osobama na početku svog života koji su prema Konvenciji o pravima djeteta (1990) zapravo još uvijek i djeca. Visoka percepcija mladih da žive u društvu u kojem se zakoni ne provode ili u kojemu postoji iznimno visoka tolerancija na devijacije (npr. da su mito i korupcija uobičajena pojava) svakako predstavlja rizični faktor za opću psihološku dobrobit i očekivanja koja mlade osobe imaju od vlastite budućnosti.

Među ključne potrebe mladih ljudi spadaju osjećaji sigurnosti i stabilnosti okoline na osnovi kojih mogu planirati svoju budućnost i ostvarenje životnih ciljeva. Društvo u kojemu postoji izraženo mišljenje srednjoškolaca da ne mogu računati na državu, odnosno na društvo koje pravedno funkcionira, zasigurno ostavlja negativan trag na njihovom vjerovanju da će uloženi trud u vlastito obrazovanje i napredovanje posljedično donijeti stabilan i siguran život koji bi se mogao opisati načelom „svakome prema zaslugama”. Značajan dio mladih smatra da je u društvu u kojemu žive „važnije imati dobru vezu nego biti sposoban”. Petnaest godina nakon našeg istraživanja provedeno je ranije spomenuto istraživanje s mladima iz Jugoistočne Europe (Gvozdanović i sur., 2019) u kojemu su sudjelovali mladi iz deset zemalja navedene regije, među kojima je i Hrvatska. I ovo je istraživanje potvrdilo da mladi u Hrvatskoj u značajnom broju smatraju kako su za uspješno zapošljavanje (odnosno mogućnost ostvarenja vlastite egzistencije) potrebne veze s „osobama na pozicijama moći” i „utjecajni prijatelji”. Dakle, pokazalo se da su najvećim dijelom skloni opravdati oportunistička ponašanja koja uključuju korištenje osobnih ili obiteljskih veza te smatraju da je ključan faktor za postizanje uspjeha u hrvatskom društvu korištenje veza i poznanstava. Iz navedenoga je očito da se percepcija mladih niti nakon 15 godina nije promijenila s obzirom da i nove generacije smatraju da su devijacije u društvu (poput korištenja veza i poznanstava za pronalaženje posla i općenito uspjeh u životu) uobičajene i često predstavljaju pragmatičan i funkcionalan obrazac kreiranja budućnosti u društvu u

kojemu žive. Zabrinjavajuća je činjenica da, prema navedenom istraživanju, svega 5% mladih smatra da se kupovina ispita na njihovim obrazovnim institucijama nikad ne događa, što ukazuje na visoku percepciju korupcije i u obrazovnom sustavu. Mladi iz ovog recentnog istraživanja smatraju da je za sretan život ključan „život u dobroj zemlji” što je važno ili vrlo važno za njih 83%. Drugim riječima, ovdje je jasno vidljivo koliko su mladima strukturalne okolnosti važne kako bi ostvarili osobnu sreću. Mladi iskazuju daleko najmanje povjerenja prema političkim vođama u Hrvatskoj koji značajnim dijelom kreiraju njihovu stvarnost. Naime, pri procjeni njihovog „(ne)povjerenja u političke i društvene institucije” najmanje povjerenje iskazuju prema političkim strankama, Hrvatskom saboru, MMF-u i Vladi. Zanimljivo je da pritom iskazuju najveće povjerenje prema vojsci, policiji i Crkvi (Gvozdanović, 2019).

Kad se vratimo na naše istraživanje i razmatranje navedenih rezultata s aspekta razlika prema spolu, vrsti škole i sredine u kojoj srednjoškolci žive vidljivo je da postoje razlike prema navedenim obilježjima. Rezultati istraživanja ukazuju da djevojke doživljavaju višom opću nepravdu u društvu kao i nepravdu u obitelji. Razlike u odnosu prema patrijarhalnim obrascima društvenog funkcioniranja su prisutni i u novijim istraživanjima s mladima gdje se pokazalo da su mladi i djevojke, koji pohađaju više stupnjeve obrazovanja, manje skloni patrijarhalnim obrascima ponašanja (Adamović i Maskalan 2017; Gvozdanović i sur., 2019).

U našem se istraživanju pokazala i manja osjetljivost na nepravdu kod srednjoškolaca iz trogodišnjih strukovnih škola, a kada je riječ o veličini mjesta, uočena je veća percepcija nepravde kod zagrebačkih srednjoškolaca u odnosu na one iz manjih sredina. Ovaj rezultat je u skladu s rezultatima istraživanja Lugomer-Armano i sur. (2003) gdje je također na faktoru percepcije opće neravnopravnosti članova društva dobivena značajna razlika između mladih iz velikih gradova i mladih iz manjih mjesta pri čemu su mladi iz velikih gradova percipirali značajno veću opću neravnopravnost od mladih iz manjih mjesta. Ovakvu veću percepciju nepravde mladih iz većih urbanih sredina mogli bismo dijelom pripisati životom u okruženju većih socijalnih razlika koje nosi gradska sredina. Rezultati istraživanja Ilišin (2002b) o uključenosti mladih u politiku temeljem njihovih sociodemografskih obilježja ukazuju da su mladi koji su skloniji tzv. socijalnim političkim opcijama većinom „urbanog domicila i to s posebnim uporištem u Zagrebu”. Dakle, osjetljivost za socijalna pitanja i socijalne nejednakosti u društvu češća je u mladima iz urbanih sredina u odnosu na one iz manjih mjesta i ruralnih sredina.

Kad je riječ o vrijednostima, u našem se istraživanju pokazalo da su srednjoškolci s izraženijim tradicionalnim vrijednostima manje osjetljivi na socijalnu nepravdu. S druge strane, mladi s izraženim samoaktualizacijskim vrijednostima su osjetljiviji na socijalnu nepravdu. Naime, pokazalo se u ovom istraživanju da su mladi općenito najvišim ocjenama procjenjivali samoaktualizacijske i obiteljske vrijednosti. Rezultati pokazuju da su mladi iz manjih zajednica skloniji tradicionalnim vrijednostima. No, kao što smo ranije naveli, mladi iz manjih sredina i nižeg stupnja obrazovanja koji su skloniji tradicionalnim vrijednostima ujedno percipiraju i socijalnu nepravdu nižom. Sklonost tradicionalnim vrijednostima kod mladih s trogodišnjom srednjom školom je potvrđena u istraživanju Ilišin i Gvozdanović (2017) što je relativno čest nalaz i u ostalim istraživanjima koja se bave vrijednostima mladih.

Rezultati ukazuju na nisku povezanost veće percepcije osobnog doživljaja nepravde u obitelji i školi i niže procjene važnosti atribucija uspjeha povezanih s razvijanjem vlastitih znanja

i sposobnosti. Iako je ova povezanost niska ukazuje na opasnost da osobni doživljaj nepravde usmjeri atribuiranje uspjeha u životu socijalno neprihvatljivim čimbenicima kao što su oslanjanje na vanjske faktore, bezobzirnost, korištenje veza i odustajanje od moralnih normi.

Kad je riječ o povezanosti percepcije nepravde s tendencijom ka rizičnom i delinkventnom ponašanju naši rezultati pokazuju da je ona značajna, što je u skladu s ranijim istraživanjima (Jackson i Fondacar, 1999) koja ukazuju na povezanost nepravde u obitelji i delinkventnog ponašanja. Dijete različite oblike ponašanja unutar obitelji može doživjeti nepravednima što ga može motivirati za socijalno nepoželjne obrasce ponašanja. Pokazalo se da agresivnost, hladni i strogi stil roditeljstva, kao i fizičko kažnjavanje mogu biti prediktori rizičnog i delinkventnog ponašanja (Blackburn, 1994.; Ajduković, 1989; Singer i sur., 2002). Isto se odnosi i na školu čiji je potencijalni utjecaj vrlo često bio predmetom različitih ispitivanja vezanih uz predikciju rizičnog i delinkventnog ponašanja (Gottfredson i Gottfredson, 1985; Herrenkohl i sur., 2001). I obitelj i škola mogu se razmatrati kao rizični, ali i zaštitni čimbenici. U okviru našeg istraživanja srednjoškolcima je također bilo ponuđeno pitanje: koja je najveća nepravda koju su doživjeli u svom životu. Učenici su mahom, u oko 80% slučajeva odgovarali da je nepravda bila vezana uz neki događaj ili ponašanja u školi. Rezultati, očekivano, ukazuju na to da su mladi prije svega senzibilizirani upravo za nepravdu čiji su izvori u njihovoj neposrednoj socijalnoj okolini, tj. obitelji i školi. To je u skladu i s nedavnim istraživanjem subjektivne dobrobiti djece (Ajduković i sur., 2020) gdje se pokazalo da su pojedini aspekti školskog života među najlošije procijenjenim područjima života od strane djece.

17. Povezanost percepcije socijalne nepravde, makijavelizma te rizičnog i delinkventnog ponašanja kod srednjoškolaca

Ostvarenje vlastitih životnih ciljeva mladi ljudi mogu atribuirati različitim faktorima i oblicima ponašanja. Unutar teorije atribucija korišteni su različiti mehanizmi kojima se nastoje objasniti procesi pripisivanja uzroka koji dovode do ishoda različitih ponašanja. Jedna od središnjih dimenzija vezanih uz atribucije odnosi se na razlikovanje unutarnjih i vanjskih faktora (Wiener, 1992). U skladu s tim faktori, percipirani kao važni za ostvarenje uspjeha u životu, mogu se općenito podijeliti na one koji su vezani uz samu osobu (unutarnji faktori) i one koji se odnose na utjecaj okoline (vanjski faktori). Pored toga teorije atribucije uključuju i dimenziju kojom se opisuje percipirani stupanj osobne kontrole nad faktorima odgovornim za ostvarenje uspjeha. Ostvarenje uspjeha u pojedinim aktivnostima moguće je pripisivati različitim faktorima pri čemu na atribucije utječe osobno iskustvo, opažanje drugih usporedivih ljudi u lokalnoj ili široj zajednici, informacije dobivene od obitelji, medija, vršnjaka, kao i drugi izvori informacija. Jedan skup faktora kojima se atribuiraju ostvarenje vlastitih ciljeva odnosi se na karakteristike pojedinca i mogu uključivati vlastite sposobnosti, obrazovanje, trud, razvoj vlastitih vještina i kompetencija i općenito oslanjanje na vlastite potencijale. Drugi skup faktora uključuje vanjske okolnosti i socijalnu okolinu. Pored toga na procjenu vjerojatnosti uspjeha mogu utjecati i drugi faktori kao što su težina zadatka, okolnosti, sreća i dr. (Weiner i sur., 2010). U tom kontekstu osoba može ostvarenje vlastitih životnih ciljeva pripisivati podršci socijalne okoline, obitelji, prijatelja ili državnih i društvenih institucija, razvoj i izgradnju socijalne mreže i interakciju sa svojom socijalnom okolinom. Percepcija vlastite socijalne okoline, te ljudske prirode općenito, od iznimnog je značaja za oblikovanje atribucija uspjeha i konkretnih ponašanja i aktivnosti povezanih s ostvarenjem životnih ciljeva. Okolina se može doživljavati pravednom, podržavajućom, zaštitničkom i stvarati osjećaj sigurnosti pri planiranju vlastitog života. S druge strane okolina koja se opaža nepravednom, ugrožavajućom i koja ne nudi podršku svim članovima, smanjuje vjerojatnost ostvarenja vlastitih životnih očekivanja i ciljeva.

U ovom kontekstu, percepcija socijalne pravednosti društva u kojemu osoba živi, čini se kao jedan od važnih faktora koji utječe na ponašanja osobe usmjerena na ostvarenje osobnih ciljeva te na procjenu očekivanja o podršci koja se može očekivati od strane socijalne okoline.

Način na koji članovi zajednice opažaju ponašanja drugih ljudi pri ostvarenju njihovih ciljeva, međusobnu solidarnost članova te pridržavanje moralnih i socijalnih normi značajno utječe na opću kvalitetu odnosa unutar zajednice. Koncept makijavelizma uveden je u psihologiju sedamdesetih godina kroz radove Christia i Geisa (prema Milas, 1990) koji nude operacionalizaciju konstrukta i razvijaju instrument za mjerenje (Mach-IV). Koncept opisuje različita ponašanja usmjerena na ostvarenje ciljeva kontroliranjem i manipuliranjem ljudima s ciljem ostvarivanja osobne koristi neovisno o moralnosti i socijalnoj prihvatljivosti vlastitih postupaka. U osnovi konstrukta makijavelističkog ponašanja jest uvjerenje da su ljudi u osnovi loši i da zaslužuju da ih se iskorištava postupcima kao što su laganje, varanje, neiskrenost, ucjene i općenito bezobzirno ponašanje koje ne uzima u obzir posljedice djelovanja na druge ljude. Makijavelizam se u novije vrijeme razmatra kao dio tzv. mračne trijade ličnosti (Paulhus i Williams, 2002). Model mračne trijade uključuje tri relativno neovisne dimenzije psihopatije, narcizma i makijavelizma, a nastoji objasniti negativne aspekte ličnosti koji odstupaju od normativnih kriterija, ali ne ulaze u područje patološkog.

Hunter, Gerbing i Boster (1982) opisuju četiri latentne dimenzije u osnovi konstrukta makijavelizma:

a) Skala varanja (odbacivanja poštenja) – uvjerenje da se na pošten i moralan način ne mogu ostvariti ciljevi. Ova dimenzija „odbacivanja poštenja” uključuje uvjerenja kao što su „na pošten način se ne mogu ostvariti ciljevi”, „ne treba se voditi moralnim načelima pri djelovanju” i sl.

b) Skala amoralnosti (uvjerenje o ljudskoj amoralnosti) – uvjerenje prema kojemu su ljudi u osnovi loši i ne pridržavaju se moralnih načela. Dimenzija uključuje uvjerenja „ljudi su u osnovi nemoralni i loši”, „većina ljudi je pokvarena” ili „dobrota se rijetko susreće kod ljudi”.

c) Skala cinizma – uvjerenje da su ljudi nepouzđani i pokvareni. Dimenzija koja odražava negativan stav i nepovjerenje prema ljudima i uključuje uvjerenja prema kojima „ne treba imati povjerenja u druge ljude”, „ne treba drugima otkrivati vlastite namjere” i „biti oprezan u odnosima s drugim ljudima”.

d) Skala laskanja – uvjerenje o važnosti dodvoravanja značajnim osobama. Ova dimenzija predstavlja sklonost laskanju koja uključuje uvjerenja da je „mudro laskati značajnim osobama” ili „povlađivati i dodvoravati se nadređenima” radi ostvarenja osobnih ciljeva. U kontekstu socijalnih odnosa i socijalne pravde makijavelistička uvjerenja osobito su nepoželjna. Mjere makijavelizma pokazale su se dobrim prediktorom sklonosti manipulaciji u interpersonalnim odnosima i povezane su s višim dogmatizmom te izraženijim doživljajem kontrole nad drugima (Hunter, Gerbing i Boster, 1982). Pored toga viši makijavelizam povezan je s konzervativnijim uvjerenjima i manjom tolerancijom prema različitostima što se može manifestirati kroz tradicionalne stavove o razlikama između uloga muškaraca i žena ili u odnosima prema manjinama (Valentine i Fleischman, 2003). Pored toga istraživanja potvrđuju povezanost makijavelizma s različitim nepoželjnim karakteristikama kao što su niska razina empatije, aleksitimija i nedostatak topline u međuljudskim odnosima što može biti posebno rizično u ranijim fazama razvoja ličnosti i razvijanja socijalnih vještina (Al Ain i sur., 2013).

Na temelju razmatranja opisanih koncepata postavljena je hipoteza o mogućoj povezanosti percepcije socijalne nepravde i sklonosti makijavelističkim uvjerenjima te rizičnom i delinkventnom ponašanju. S ciljem provjere navedene istraživačke hipoteze 2003. provedeno je istraživanje na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (treće istraživanje u tablici C.1.).

Dio rezultata iz ove studije objavljen je u radu Lalić (2003), a istraživanje je replicirano i na uzorku učenika srednjih škola u Sarajevu (Dračo, 2006). Cilj istraživanja odnosio se na strukturu povezanosti između četiri aspekta makijavelizma te pet dimenzija percepcije socijalne nepravde na uzorku učenika srednjih škola. Dodatni problem odnosio se na povezanost percepcije socijalne nepravde, rizičnog i delinkventnog ponašanja te tolerancije prema takvom ponašanju.

Treći problem odnosio se na provjeru pretpostavke da će tolerancija prema kršenju zakona biti veća u slučajevima kada je počinitelj prethodno doživio određeni oblik nepravde zbog kojega je bio oštećen.

17.1. Metodologija

17.1.1. Uzorak

U istraživanju provedenom 2003. godine sudjelovalo je 170 učenika srednjih škola s područja grada Zagreba. Prigodni uzorak je uključivao 85 mladića (51.8%) i 79 djevojaka (48.2%) iz dvije zagrebačke gimnazije i dvije strukovne škole.

17.1.2. Instrumenti korišteni u istraživanju

a) *Upitnik makijavelizma*

Kao mjera makijavelizma korišten je modificirani oblik upitnika Mach-IV koji je za hrvatsku populaciju prilagodio Milas (1990) te na uzorku mladih u Hrvatskoj potvrdio četiri ranije opisana faktora na osnovi kojih su kreirane subskale sačinjene od po 5 tvrdnji. Zadatak ispitanika bio je da na ljestvici od 5 stupnjeva procijeni stupanj slaganja sa svakom od tvrdnji (1 = uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem). Pouzdanosti skala makijavelizma iznosile su $\alpha = .78$ za skalu varanja, $\alpha = .74$ za skalu amoralnosti, $\alpha = .75$ za skalu cinizma i $\alpha = .74$ za skalu laskanja.

Kako su tvrdnje na pojedinim skalama formulirane na različit način, za potrebe ove analize ukupni rezultati na svim skalama izraženi su na način da viši rezultat ukazuje na višu razinu makijavelizma.

b) *Upitnik rizičnog i delinkventnog ponašanja*

Upitnik rizičnog i delinkventnog ponašanja izradila je Ajduković M. (1982). U ovom istraživanju primijenjena je verzija od 30 čestica koje se odnose na različite oblike socijalno neprihvatljivih ponašanja (npr. laganje roditeljima), rizičnih ponašanja (sudjelovanje u tučnjavi) i delinkventnih ponašanja (krađe i provale). Zadatak ispitanika je da na ljestvici od 3 stupnja izraze osobno iskustvo vezano uz svako od navedenih ponašanja (1 = nikada, 2 = jedan do dva puta, 3 = više puta). Viši ukupni rezultat ukazuje na višu razinu rizičnog i/ili delinkventnog ponašanja. Pouzdanost Upitnika procijenjena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosila je $\alpha = .87$.

c) Tolerancija prema rizičnom i delinkventnom ponašanju

U istraživanje je uključena i dodatna varijabla koja se odnosi na osobnu toleranciju ili prihvatljivost rizičnog i delinkventnog ponašanja. Ova mjera ispitana je na način da je uz svaku česticu *Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja* uvrštena sljedeća procjena:

„Nakon što ste procijenili osobno iskustvo, molimo vas da još jednom pročitate opis ponašanja i procijenite koliko je vama osobno to ponašanje prihvatljivo, odnosno koliko vam smeta kod drugih ljudi”. Za procjene prihvatljivosti svakog navedenog oblika ponašanja ispitanici su koristili sljedeću ljestvicu:

1) prihvatljivo / ne smeta mi 2) djelomično prihvatljivo / ponekad mi smeta 3) neprihvatljivo / jako mi smeta. Viši ukupni rezultat ukazuje na nižu toleranciju rizičnog i delinkventnog ponašanja. Pouzdanost Upitnika procijenjena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosila je $\alpha = .915$.

17.2. Rezultati

17.2.1. Odnos makijavelizma i percepcije socijalne nepravde

Rezultati na skalama makijavelizma ukazuju da su najviše rezultate ($M = 3.45$ uz mogući raspon od 1 do 5) ispitanici ostvarili na skali cinizma (nepovjerenja u ljude) pri čemu se npr. 42.9% učenika uglavnom ili u potpunosti slaže da „ne treba imati previše povjerenja u ljude”. Nešto niži prosjek ostvaren je na skali amoralnosti ($M = 3.32$), tj. uvjerenja da su ljudi u osnovi loši pri čemu se približno trećina ispitanika ne slaže s tvrdnjom da su ljudi „u osnovi dobri i prijazni”. Na skali laskanja makijavelistička uvjerenja su nešto niže izražena ($M = 3.00$), a kao primjer možemo navesti da se 25% ispitanika slaže s tvrdnjom da je „korisno povlađivati nadređenima”. Ohrabrujući je podatak da su rezultati na skali varanja relativno najniži ($M = 2.55$), pri čemu 48.2% ispitanika smatra da je „najbolje biti pošten u svim situacijama”, dok se 21.9% ne slaže s tom tvrdnjom.

Tablica 17.1. Povezanost skala makijavelizma s dimenzijama percepcije socijalne nepravde

Dimenzije makijavelizma	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje socijalnih devijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
1. Skala varanja (uvjerenje da se na pošten način ne mogu ostvariti ciljevi)	.122	-.075	.007	.302***	.076
2. Skala amoralnosti (uvjerenje da su ljudi amoralni i loši)	.224**	.068	.161*	.102	.055
3. Skala cinizma (uvjerenje da da ne treba imati povjerenja u ljude)	.214**	.172*	.080	.162*	.202**
4. Skala laskanja (uvjerenje da se treba dodvoravati značajnim osobama)	.058	.183*	.161*	-.033	.202**

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; $N = 162$

Iz Tablice 17.1. vidljiva je struktura povezanosti pet dimenzija percepcije socijalne nepravde s četiri aspekta makijavelizma. Korelacije ukazuju na nisku pozitivnu povezanost između nekih aspekata percepcije socijalne nepravde i viših uvjerenja iz područja koncepta makijavelizma. Viši stupanj uvjerenja u opravdanost varanja pri ostvarenju ciljeva povezan je s višom razinom doživljaja nepravde u obitelji ($r = .302$) te ovaj odnos ukazuje na poseban značaj iskustva pravednosti unutar obitelji na atribucije koje mladi razvijaju u vezi ostvarenja ciljeva i usvajanja moralnih načela. Ovaj aspekt makijavelističkih uvjerenja nije povezan s drugim aspektima percepcije nepravde. Druga skala koja uključuje uvjerenja prema kojima su ljudi općenito loši, povezana je nisko s percepcijom opće nepravde u društvu ($r = .224$) i percepcijom tolerancije devijacija u društvu. Ovaj odnos je važan jer potvrđuje istraživačku pretpostavku o mogućoj povezanosti života u društvu koje se doživljava nepravednim s nekim temeljnim životnim uvjerenjima kao što je vjerovanje/sumnja u ljudsku dobrotu.

Treći aspekt makijavelizma koji predstavlja uvjerenja da ne treba imati povjerenja u druge ljude također je nisko i pozitivno povezan sa svim aspektima percepcije socijalne nepravde s izuzetkom toleriranja socijalnih devijacija. Sličan odnos vrijedi za skalu laskanja koja je najviše povezana s doživljajem nepravde u školi ($r = .202$). Struktura korelacija prikazanih u ovom istraživanju većim dijelom je uspješno replicirana na uzorku učenika srednjih škola u Sarajevu (Dračo, 2006). Iako nije moguće zaključivati o smjeru povezanosti prikazani rezultati ukazuju na jasnu strukturu povezanosti makijavelističkih uvjerenja s percepcijom nepravde u društvu, obitelji i školi. Implikacije ovih nalaza ukazuju na važnost percepcije nepravde u socijalnoj okolini, koja jednim dijelom može oblikovati temeljna uvjerenja o ljudima i utjecati na očekivanja koja mlade osobe razvijaju o podršci na koju mogu računati u društvu kojemu žive.

17.2.2. Odnos rizičnog i delinkventnog ponašanja, makijavelizma i percepcije socijalne nepravde

Za daljnju analizu važan je i odnos između aspekata makijavelizma s rizičnim i delinkventnim ponašanjem te tolerancije prema takvom ponašanju. Od svih aspekata makijavelizma jedino je skala varanja srednje visoko povezana s rezultatima na *Upitniku rizičnog i delinkventnog ponašanja* ($r = -.488$; $p < .001$) i *Skalom tolerancije na rizična i delinkventna ponašanja* ($r = .379$, $p < .001$).

Tablica 17.2. Povezanost subskala makijavelizma s rizičnim i delinkventnim ponašanjem

Subskale makijavelizma	Rizično i delinkventno ponašanje	Tolerancija rizičnog i delinkventnog i ponašanja
1. Skala varanja (uvjerenje da se na pošten način ne mogu ostvariti ciljevi)	-.488***	.379***
2. Skala amoralnosti (uvjerenje da su ljudi amoralni i loši)	-.131	.150
3. Skala cinizma (uvjerenje da ne treba imati povjerenja u ljude)	.130	-.106
4. Skala laskanja (uvjerenje da se treba dodvoravati značajnim osobama)	.162*	.036

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; $N = 162$

Važan nalaz u ovom kontekstu jest da skala varanja, na uzorku srednjoškolaca, nije povezana s percepcijom nepravde u društvu čime nisu potvrđena očekivanja da život u nepravednom okruženju, preko razvoja makijavelističkih uvjerenja, potiče rizična i delinkventna ponašanja (Tablica 17.1.). Budućim istraživanjima valjalo bi provjeriti dodatne mehanizme povezanosti percepcije nepravde i mogućih odstupanja od socijalnih i zakonskih normi.

Tablica 17.3. Povezanost rizičnog i delinkventnog ponašanja s percepcijom socijalne nepravde

	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona	Toleriranje socijalnih devijacija	Nepravda u obitelji	Nepravda u školi
Rizično i delinkventno ponašanje	.160*	.075	.061	.265***	.294***
Tolerancija rizičnog i delinkventnog ponašanja	-.138	.102	-.003	-.323***	-.150

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; $N = 162$

U tablici 17.3. prikazane su korelacije koje ukazuju na značajnu povezanost doživljaja nepravde u školi ($r = .294$) i obitelji ($r = .265$) s učestalijim rizičnim i delinkventnim ponašanjem te percepcijom opće nepravde u društvu ($r = .160$). Viša tolerancija prema takvim oblicima ponašanja povezana je s manjom nepravdom u obitelji ($r = -.323$), ali ne i s percepcijom nepravde u društvu. Ova povezanost se može interpretirati dvosmjerno, ali je važno uočiti snažniju vezu između doživljaja nepravde u okruženjima obitelji i škole u odnosu na percepciju nepravde i nejednakosti u društvu. Milas, Rimac i Buzov (1991) nalaze nisku povezanost radnog i materijalnog statusa roditelja i nekih aspekata makijavelizma kod mladih. U interpretaciji navode da nije jasno teže li imućnije osobe usvajanju ovakvih uvjerenja ili im sama uvjerenja (i s njima povezana ponašanja) omogućuju viša primanja, zbog čega bi bilo korisno ispitati način na koji su osobe ostvarile viši socijalni ili materijalni status.

17.2.3. Povećava li doživljaj nepravde toleranciju prema kršenju zakona?

Jedna od polaznih pretpostavki u ovom istraživanju jest da pri procjeni stupnja odgovornosti za kršenje zakona i određivanje sankcija počinitelju, važan faktor može predstavljati činjenica da je počinitelj prethodno iskusio određenu nepravdu. Ta doživljena nepravda ili kršenje određenih prava mogu se implicitno ili eksplicitno uzeti kao olakšavajući faktor pri procjeni težine počinjenog prekršaja. Na razini društva u kojemu su članovi izloženi različitim oblicima nepravde može se očekivati da tolerancija prema određenim vrstama kršenja zakona bude viša u odnosu na društva u kojima je općenito niža razina nepravde.

S tim ciljem osmišljen je jednostavan nacrt podistraživanja u kojemu su korištene tri priče u kojima su opisani različiti oblici kršenja zakona. U prvoj priči opisana je krađa, u drugoj krijumčarenje tehničke robe, a u trećoj krivotvorenje novca. Zadatak ispitanika bio je da uz svaku priču procijene koje bi sankcije bile primjerene za počinitelja. Pri tom su mogli birati između sljedeće četiri vrste sankcija:

Kakvu biste kaznu odredili počinitelju kada biste bili u ulozi suca?

- a) oslobodili ga
- b) oslobodili ga, uz uvjet da će biti osuđen ako učini novi prekršaj
- c) osudili ga na novčanu kaznu u iznosu od: _____
- d) osudili ga na zatvorsku kaznu u trajanju od: _____

Nezavisnu varijablu u ovom slučaju predstavlja manipulacija informacijom o ranijem iskustvu nepravde koju je doživio počinitelj. Ispitanici su, metodom slučajnog odabira, podijeljeni u dvije nezavisne skupine pri čemu je prvoj skupini prezentirana verzija priče u kojoj je počinitelj doživio neki oblik nepravde kojim je oštećen, dok je drugoj skupini prezentirana verzija u kojoj je opisan samo prekršaj zakona bez informacije o ranijoj nepravdi. Sadržaj tri priče u obje verzije opisan je u sljedećoj tablici.

Tablica 17.4. Sadržaj tri priče s različitim oblicima kršenja zakona

	Verzija priče u kojoj je počinitelj prethodno doživio osobnu nepravdu	Neutralna verzija priče koja sadrži samo opis kršenja zakona
1. priča o prekršaju zakona	Prognanik M.M. je prije rata imao kuću koju je sam sagradio, a koja je tijekom rata uništena. On je 8 godina sa svojom ženom i dvoje djece živio u progonstvu. Kad je rat završio vratio se u svoj grad, no s obitelji je smješten u privremeni smještaj, jer njegova kuća još nije došla na red za obnovu. S obzirom da je našao posao u pošti odlučio je ukrasti 100 000 kuna, te osposobiti kuću za život i pružiti minimalne uvjete svojoj djeci i ženi. Nakon tri godine je otkriven i uhvaćen.	M.M. ima ženu i dvoje djece. S obzirom da je radio u pošti odlučio je ukrasti 100 000 kuna, te izgraditi kuću. Nakon tri godine je otkriven i uhićen.
2. priča o prekršaju zakona	Nakon što je tvornica bankrotirala radnici su otpušteni, bez ikakve naknade. Jedan od radnika bio je i N.N. S obzirom da nije mogao pronaći novi posao odlučio se baviti krijumčarenjem robe, izbjegavajući plaćanje poreza i carine državi. Jednom prilikom je uhvaćen na graničnom prijelazu s većom količinom krijumčarene tehničke robe.	N.N. se bavio krijumčarenjem razne robe, izbjegavajući plaćanje poreza i carine državi. Jednom prilikom je uhvaćen na graničnom prijelazu s većom količinom krijumčarene tehničke robe.
3. priča o prekršaju zakona	N.A. štedio je godinama svoj novac u banci s namjerom da kupi stan. Nakon promjene vlasnika, banka je u kratkom vremenu propala, a štedište su ostale bez svojih ušteđevina. N.A. je tužio banku, ali zbog sporosti suda ni nakon više godina nije bilo nikakvog rezultata. Kako bi riješio stambeno pitanje N.A. je razradio sistem za krivotvorenje novčanica, te je s lažnim novčanicama kupio stan od građevinske tvrtke. Nakon nekog vremena je otkriven i uhićen zbog prijevare.	N.A. je razradio sistem za krivotvorenje novčanica, te je s lažnim novčanicama kupio stan od građevinske tvrtke. Nakon nekog vremena je otkriven i uhićen zbog prijevare.

Skupina kojoj su prezentirane verzije koje uključuju nepravdu sastojala se od 85 ispitanika, dok je u skupini kojoj su prezentirane verzije bez nepravde bilo 77 ispitanika.

Tablica 17.5. Frekvencije odabira različitih vrsta sankcije za tri vrste prekršaja zakona za slučajeve u kojima je počinitelj prethodno osobno doživio/nije doživio nepravdu

Sankcija:	1. priča o prekršaju zakona (krađa)		2. priča o prekršaju zakona (krijumčarenje)		3. priča o prekršaju zakona (krivotvorenje novca)	
	s nepravdom	bez nepravde	s nepravdom	bez nepravde	s nepravdom	bez nepravde
a) Osloboditi krivca	8 (9.4%)	4 (5.1%)	5 (5.9%)	6 (7.6%)	7 (8.2%)	3 (3.8%)
b) Uvjetno ga osloboditi	16 (18.8%)	6 (10.1%)	14 (16.5%)	5 (6.3%)	11 (12.9%)	2 (2.5%)
c) Osuditi ga na novčanu kaznu	23 (27.1%)	25 (31.6%)	29 (34.1%)	28 (35.4%)	19 (22.4%)	20 (25.3%)
d) Osuditi ga na zatvorsku kaznu	38 (44.7%)	42 (53.2%)	37 (43.5%)	40 (50.6%)	48 (56.5%)	54 (68.4%)
N	164		164		164	
Hi kvadrat test	4.069		4.275		7.835	
p	.254		.233		.050	

Kao što se vidi iz Tablice 17.5. niti u jednoj od tri situacije nije bilo statistički značajne razlike u vrsti sankcije prema počinitelju s obzirom na to je li počinitelj prethodno osobno doživio nepravdu ili nije. Međutim, kada vrste sankcija dihotomiziramo tako da spojimo odgovore a) i b) u jednu kategoriju, a odgovore c) i d) u drugu dostiže se razina statističke značajnosti za prvu ($\chi^2 = 4.067$; $p < .05$) i treću priču ($\chi^2 = 7.486$; $p < .01$). U tom slučaju se kod prve priče za oslobađanje počinitelja koji je doživio nepravdu jer mu nije obnovljena kuća odlučilo 28.2% ispitanika (za neki oblik kazne 71.8%), u odnosu na 16.2% ispitanika (84.8% za kaznu) kojima nije prezentiran dio priče o ranijem doživljaju nepravde. U trećoj priči vezanoj uz krivotvorenje novca 21.1% ispitanika oslobodilo bi počinitelja koji je izgubio ušteđevinu u banci i bavio se krivotvorenjem novca (78.9% bi ga osudilo). U situaciji bez informacije o izgubljenju ušteđevini svega 6.3% ispitanika bi ga oslobodilo, a 93.7% osudilo na neku kaznu.

Rezultati ukazuju da informacija o ranijoj izloženosti nepravdi na određeni način povećava „razumijevanje” za počinjeni prekršaj i kod dijela ispitanika umanjuje potrebu za kažnjavanjem počinitelja. Rezultati pokazuju da se ipak u najvećem broju slučajeva ispitanici odlučuju za zatvorsku kaznu koja je najviše izražena kod prekršaja vezanog uz krivotvorenje novca.

U dodatnoj analizi provjerena je razlika u duljini odabrane zatvorske kazne počinitelju kod uzorka ispitanika koji su se u svakoj od tri situacije odlučili za zatvorsku kaznu. U prvoj priči počinitelju s iskustvom nepravde presuđeno je prosječno $M = 3.71$ godina kazne u odnosu na $M = 6.60$ godina za počinitelja bez iskustva nepravde. Ova razlika ukazuje na značajnu dulju kaznu zatvora za počinitelja koji je prethodno bio u progonstvu i nije mu obnovljena kuća ($t = -1.808$; $p < 0.05$). U drugoj priči prosječna duljina kazne počinitelju iznosila je $M = 3.11$ godina za počinitelja s iskustvom nepravde te $M = 8.17$ godina za počinitelja bez iskustva nepravde. I ova razlika statistički je značajna u smjeru manje kazne za počinitelja koji je ostao

bez zaposlenja ($t = -3.118$; $p < 0.01$). I u trećoj situaciji je duljina procijenjene zatvorske kazne manja ($t = -2.736$; $p < 0.05$) za počinitelja koji je izgubio ušteđevinu ($M = 5.04$ godina) u odnosu na počinitelja koji nije doživio nepravdu ($M = 8.60$ godina).

U završnom dijelu analize ispitane su moguće odrednice izbora sankcije izražene na ljestvici od 4 stupnja (1 = oslobođenje, 4 = zatvorska kazna). Izbor vrste kazne nije se pokazao povezan s razinom percepcije socijalne nepravde, makijavelizmom niti s rezultatima na *Upitniku rizičnog i delinkventnog ponašanja*. Rezultati pokazuju da je izbor strože sankcije prema počinitelju značajno povezan s nižom razinom tolerancije prema rizičnom i delinkventnom ponašanju (korelacije između .22 i .28). To znači da mladi koji su iskazali manju toleranciju prema takvim obrascima ponašanja općenito biraju nešto stroži oblik sankcije prema počinitelju.

Rezultati ukazuju na mogućnost da informacija o prethodnom doživljaju nepravde izaziva određenu razinu razumijevanja za počinjenje kaznenog djela što za posljedicu ima nešto manju potrebu za novčanom ili zatvorskom kaznom. Kada se ispitanici i odluče za kaznu onda je ta kazna blaža za razliku od situacije u kojoj uz počinitelja nije dostupna informacija o ranijem iskustvu nepravde. Iako su rezultati ovog istraživanja ograničeni s obzirom na prigodni uzorak srednjoškolaca mogu se izvesti određeni zaključci važni za opći odnos društva prema kršenju zakona. U kontekstu društva u kojemu je veći broj članova izložen različitim oblicima nepravde moguće je očekivati višu razinu tolerancije prema različitim oblicima prekršaja koji se mogu interpretirati kao oblik kompenzacije narušenih prava ili nejednakosti kojima su članovi bili ranije izloženi.

18. Percepcija socijalne nepravde i namjere studenata o odlasku iz Hrvatske

Depopulacija predstavlja jedan od najozbiljnijih problema s kojima se Hrvatska suočava posljednjih desetljeća. U tom kontekstu posebno je važan problem odlaska visokoobrazovanih mladih ljudi i znanstvenika u strane zemlje koji se ponekad naziva „odljev mozgova”. Posljedice ovog procesa su višestruke jer utječu na nedostatak stručnjaka određenih profila što se odražava na razvoj gospodarstva u cjelini, smanjuje socijalni kapital, narušava kvalitetu funkcioniranja pojedinih segmenata društva te predstavlja ekonomski gubitak, jer se radi o ljudima u čije su školovanje uložena značajna društvena sredstva. Odljev mozgova ima višestruki utjecaj na dobrobit društva i perspektive razvoja, ograničene potencijale za inovacije, smanjenje ekonomskog razvoja i porast cijena javnih usluga.

Teorijski okviri korišteni pri analizi ove vrste migracija razlikuju dvije šire skupine determinanti: faktore vezane uz makrorazinu (opće društvene uvjete) te faktore vezane uz individualne karakteristike migranata. Ekonomski usmjereni modeli motive traže u materijalnim razlozima i mogućnosti zapošljavanja dok psihološki modeli uključuju i strukturu vrijednosti, mogućnosti samoaktualizacije, osobine ličnosti, stavove i sl. U Hrvatskoj je posljednjih desetljeća provedeno nekoliko istraživanja (Golub, 2003, Šverko, 2004) koja naglašavaju važnost psiholoških faktora pri objašnjavanju potencijalne odluke o odlasku. Društvena i ekonomska tranzicija, europske integracije kao i promjena sustava visokog obrazovanja u hrvatskom kontekstu zahtijevaju detaljniju analizu faktora povezanih s odlukama studenata o nastavku karijere.

Procese migracije potiču različiti faktori koji se uobičajeno dijele u one koji potiču pojedince da napuste određeno područje (tzv. *push factors*) te faktori vezani uz vanjske zemlje ili regije koji ih privlače zbog povoljnijih uvjeta koje nude (tzv. *pull factors*). Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju procesi migracija su dodatno olakšani zajedničkim tržištem rada, visokog obrazovanja te općenito stvaranjem zajedničkog životnog prostora koji olakšava socijalnu usporedbu i vrednovanje kvalitete života u različitim zemljama i područjima. Problem je migracija asimetričan jer je značajno veći odlazak iz ekonomski slabije razvijenih zemalja u bogatije što pojedinim članicama Unije stvara ozbiljne probleme vezane uz tržište rada, osobito u

području zanimanja koja uključuju visoko obrazovanje. Faktori koji potiču odlazak dijelom su vezani uz gospodarske probleme, nezaposlenost, niska primanja, loše ekonomske prilike, ali i političko stanje, diskriminaciju, strukturu vrijednosti koja dominira u društvu, zakonodavstvo te opći doživljaj nedostatka perspektive (Šverko, 2004). Kod visokoobrazovanih ljudi, pored samih materijalnih primanja, važne faktore vezane uz odluku o migraciji predstavlja mogućnost osobnog profesionalnog razvoja i napredovanja u struci, rješavanje stambenog pitanja, kvalitetno obrazovanje djece, mogućnosti predškolske skrbi za djecu, kvalitetna zdravstvena i socijalna zaštita te stabilan mirovinski sustav i zadovoljavajuća mirovina (Golub, 2002, Sullivan i Thompson, 1988). Poznavanje stranih jezika i mogućnost zaposlenja u struci predstavljaju važne faktore odluke o preseljenju (Potočnik i Adamović, 2018). Šverko (2004) naglašava kako ključni faktor za donošenje odluke o odlasku predstavlja subjektivni doživljaj općih prilika u zemlji i osobna važnost koju im pridajemo. Pored toga rezultati pokazuju da su upravo osobne vrijednosti i percepcija o njihovoj lakšoj realizaciji u inozemstvu, snažni prediktori namjere odlaska.

Iako je jasno da opća percepcija loših društvenih okolnosti potiče ljude na odlazak, varijabla percepcije socijalne nepravde nije sustavno ispitivana u okviru modela migracije. Pojedini autori navode važnost pravne nesigurnosti, neučinkovitog pravosuđa te neefikasne i zastarjele administracije. Pored toga, podaci pokazuju da zemlje s niskom stopom korupcije privlače veći broj stranih visokoobrazovanih stručnjaka od zemalja s visokom percepcijom korupcije iz kojih je odljev mozгова izraženiji (Troskot, Prskalo i Šimić Banović, 2019).

Salmani i sur. (2011) analiziraju odnos percepcije socijalne (ne)pravde i odlaska visokoobrazovanih pojedinaca iz Irana. Autori polaze od hipoteze da percepcija socijalne nepravde predstavlja važan faktor odluke o migraciji kod znanstvenika. Visokoobrazovani pojedinci i znanstvenici odlaze u zemlje koje im nude bolje uvjete rada, pravednije vrednovanje uratka te mogućnost napredovanja. Kao jedan od objektivnih faktora navode omjer prihoda i troškova života u matičnoj zemlji i zemlji ciljane migracije. Autori naglašavaju i važnost doživljaja nepravde ili korupcije u organizaciji u kojoj osoba radi. Kada pojedinci ne osjećaju pravednost u odnosima s nadređenima, kolegama ili prijateljima raste vjerojatnost odluke o migraciji. U analizi su koristili pet vrsta pravednosti: distribucijsku (pr. čestice „raspodjela resursa u državi je pravedna”), emocionalnu (pr. „percepcija količine pažnje koju poslodavci posvećuju važnim pojedincima”), proceduralnu (pr. „procedure su jednake za sve članove”), transakcijsku (pr. „percepcija pravednosti u svakodnevnim interakcijama”) i informacijsku (pr. „percepcija da samo neki ljudi mogu dobiti važne informacije”). Rezultati studije potvrđuju hipotezu o važnosti doživljaja socijalne nepravde pri predviđanju odluke o odlasku pri čemu percepcija nepravde objašnjava čak oko 60% namjere o odlasku. Najveći prediktivni značaj u modelu imala je percepcija emocionalne nepravednosti, a najmanji informacijska nepravednost. Svi oblici ispitivane socijalne nepravde uključujući distributivnu, proceduralnu i transakcijsku, pokazali su se značajnim prediktorima odluke o odlasku. Dodatne analize pokazuju da tzv. intelektualna elita opaža nepravednom raspodjelu financijskih, socijalnih i drugih resursa i to pojačava njihovu motivaciju za odlaskom. Kao što je ranije navedeno, osnovna hipoteza ovog istraživanja jest da je viša percepcija socijalne nepravde povezana s većom vjerojatnosti trajnog odlaska studenata iz zemlje (Salmani i sur., 2011). Dodatna pretpostavka jest da je ovaj odnos dijelom posredovan

osobnim vrijednostima pojedinca na što ukazuju rezultati naših ranijih istraživanja (Lugomer-Armano, Kamenov, Ljubotina, 2003; Šverko, 2004).

Na osnovi izloženih nalaza, u ovom istraživanju postavljena je istraživačka hipoteza o pozitivnom odnosu između percepcije socijalne nepravde u društvu i veće vjerojatnosti trajnog odlaska iz Hrvatske kod studenata završnih godina studija.

18.1. Metodologija

18.1.1. Uzorak

Istraživanje je provedeno tijekom 2019. i 2020. godine na uzorku od 1009 studenata završnih godina diplomskih i integriranih studija na Sveučilištu u Zagrebu (peto istraživanje u opisu prikazanom u tablici C.1.). Sudjelovalo je 67% studentica i 33% studenata sa 17 različitih sastavnica Sveučilišta u Zagrebu koji studiraju na 77 različitih studijskih programa. U uzorak su uključeni studenti sljedećih fakulteta: Filozofski fakultet, Fakultet političkih znanosti, Pravni fakultet, Ekonomski fakultet, Učiteljski fakultet, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Grafički fakultet, Kineziološki fakultet, Rudarsko-geološko-naftni fakultet, Tekstilno-tehnološki fakultet, Prirodoslovno-matematički fakultet, Fakultet strojarstva i brodogradnje, Fakultet prometnih znanosti, Prehrambeno-biotehnološki fakultet, Fakultet organizacije i informatike, Agronomski fakultet i Medicinski fakultet. Ukupno je 38% studenata iz Zagreba, dok je 62% iz drugih dijelova Hrvatske.

Iako je uzorak planiran kao kvotni (s obzirom na zastupljenost pojedinih vrsta studija) realizirani uzorak u manjoj mjeri odstupa od strukture populacije studenata diplomskih i integriranih studija Sveučilišta jer je terensko istraživanje prekinuto u završnom dijelu zbog početka pandemije uzrokovane Covidom-19. Unatoč tome smatramo da uzorak omogućuje generalizaciju rezultata na populaciju studenata završnih godina studija.

Istraživanje je provedeno u okviru projekta „Prediktori akademskog uspjeha i planova o nastavku karijere kod studenata Sveučilišta u Zagrebu” (voditelj projekta D. Ljubotina) financiranog iz sredstava za namjensko financiranje znanstvene i umjetničke aktivnosti na Sveučilištu u Zagrebu. Anketiranje je provedeno grupno na navedenim fakultetima prije ili nakon predavanja, a trajalo je oko 15 minuta. Ispitanicima je na samom početku dana uputa u kojoj je naglašeno kako njihovi iskreni odgovori mogu pridonijeti unapređenju politika vezanima za usmjeravanje karijera studenata. Navedeno je da je istraživanje anonimno i dobrovoljno te da u svakom trenutku mogu odustati. Studenti su pokazali veliki interes za ispunjavanje ankete i rezultate istraživanja.

Glavni cilj istraživanja odnosio se na analizu strukture i hijerarhije faktora povezanih s odlukama studenata vezanim uz nastavak karijere nakon završetka studija (ostanak u mjestu studiranja, moguće preseljenje, povratak u ranije mjesto boravka, odlazak u druge regije Hrvatske ili privremeni/trajni odlazak iz Hrvatske).

Podaci su prikupljeni terenskim istraživanjem primjenom anketnog upitnika. Istraživačke varijable podijeljene su u nekoliko širih domena predikcije: sociodemografski faktori (spol, materijalni status, vrsta studija/škole, akademski uspjeh i dr.) socijalni i obiteljski faktori (pr. uvjeti za osnivanje obitelji), infrastrukturni faktori (pr. mogućnost rješavanja stambenog pitanja, prometna povezanost), ekonomski i profesionalni faktori (pr. mogućnosti zaposlenja, visina primanja, mogućnost razvoja karijere) te individualni faktori (pr. vrijednosti, percepcija socijalne nepravde).

U nastavku je opisan dio varijabli uključenih u ovu analizu vezanu uz odnos percepcije socijalne nepravde i potencijalne odluke o trajnom odlasku iz Hrvatske.

18.1.2. Varijable korištene u analizi

a) Namjera o odlasku iz Hrvatske

Namjere i planovi studenata ispitani su detaljno većim brojem pitanja od kojih je za potrebe ove analize odabrano jedno pitanje koje se odnosi na namjeru trajnog odlaska iz Hrvatske nakon završetka studija:

„Koliko je vjerojatno da ćete nakon završetka studija otići iz Hrvatske za stalno?”

1 = nimalo vjerojatno, 2 = malo vjerojatno 3 = srednje vjerojatno, 4 = prilično vjerojatno, 5 = vrlo vjerojatno

b) Percepcija socijalne nepravde

U istraživanju je korištena skraćena verzija *Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle* (PSN-O) iz koje je odabrano 8 čestica koje ispituju različite aspekte socijalne nepravde u društvu. Zadatak ispitanika je da uz svaku tvrdnju označe stupanj slaganja sa sadržajem, na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem). Preliminarne psihometrijske analize skraćene verzije Upitnika ukazuju na njegovu jednofaktorsku strukturu i mogućnost izražavanja ukupnog rezultata kao mjere opće percepcije socijalne nepravde u društvu.

c) Upitnik vrijednosti

Kao mjera osobnih vrijednosti korištena je skraćena verzija *Upitnika vrijednosti* konstruiranog u sklopu Psihologijske ljetne škole 2001. godine (autori Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, 2003). Upitnik se sastojao od 12 čestica koje opisuju tradicionalne, obiteljske, hedonističke i samoaktualizacijske vrijednosti. Zadatak ispitanika je da uz svaku tvrdnju označe stupanj u kojemu je pojedina vrijednost važna za njega osobno. Procjene se vrše na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće mi nije važno; 5 = jako mi je važno).

d) Mjere samopoimanja

Za procjenu različitih aspekata samopoimanja, odnosno općeg zadovoljstva, korišteno je pet jednostavnih pitanja koja su se odnosila na: a) opću samoprocjenu zadovoljstva vlastitim životom („U cjelini zadovoljan/zadovoljna sam svojim životom”), b) opću samoprocjenu sreće („Za

sebe mogu reći da sam sretna osoba”), c) procjenu ostvarenja vlastitih snova i ciljeva („Vjerujem da ću u svom životu ostvariti svoje snove i ciljeve”), d) upornost u ostvarenju zadataka („Kad si postavim neki zadatak ne odustajem dok ga ne ostvarim”), e) procjenu samokompetentnosti („Vjerujem da mi moje sposobnosti omogućuju da uspješno riješim većinu problema koje mi život donosi”). Ispitanici su stupanj točnosti svake tvrdnje procjenjivali na ljestvicama od 5 stupnjeva (1 = u potpunosti netočno; 5 = u potpunosti točno). Kako se radi o pojedinačnim česticama, nisu dostupne procjene pouzdanosti, ali mjere konvergentne i kriterijske valjanosti ukazuju na zadovoljavajuću valjanost korištenih varijabli u istraživačke svrhe. Međusobne korelacije 5 mjera kreću se u rasponu od .317 do .775. Latentna struktura ovih pet indikatora samopoimanja konvergira jednom generalnom faktorom. Tvrdnje su preuzete iz ranijeg istraživanja provedenog s učenicima srednjih škola (Ljubotina, 2022).

18.2. Rezultati

18.2.1. Vjerojatnost odluke o trajnom odlasku iz Hrvatske

Jedno od ključnih pitanja vezano uz namjeru o potencijalnoj migraciji odnosilo se na procjenu vjerojatnosti odlaska iz Hrvatske po završetku studija. Studentima je ponuđeno pet mogućih odgovora koji opisuju odluku vezanu uz vjerojatnost trajnog odlaska iz Hrvatske. Rezultati su prikazani u Tablici 18.1.

Tablica 18.1. Distribucija odgovora na pitanje „Koliko je vjerojatno da ćete nakon završetka studija otići iz Hrvatske za stalno?”

	N	Postotak odgovora
Nimalo	446	44.2
Malo	257	25.5
Srednje	149	14.8
Prilično	79	7.8
Vrlo	78	7.7
Ukupno	1009	100

Distribucija odgovora pokazuje da 15.5% studenata vjerojatnost trajnog odlaska procjenjuje „prilično ili vrlo” vjerojatnom. Odlazak iz Hrvatske nije nimalo vjerojatan za 44.2% studenata te je malo vjerojatan za daljnjih 25%. Srednju vjerojatnost trajnog odlaska procjenjuje 14.8% ispitanih. Ovi nalazi dijelom se podudaraju s ranijim istraživanjima o namjeri odlaska visokobrazovanih članova društva izvan Hrvatske. Tako u istraživanju Šverko (2004) 22.5% studenata navodi kako bi po završetku studija profesionalnu karijeru nastavili izvan Hrvatske, dok je u istraživanju iste autorice iz 1996. godine 10.3% studenata navodilo da svakako žele otići dok bi njih 17.9% radije otišlo nego ostalo. Golub (1992) na uzorku znanstvenika navodi da 6.4% namjerava otići, a 17% razmišlja o odlasku.

18.2.2. Percepcija socijalne nepravde kod studenata

Percepcija socijalne nepravde ispitana je skraćenom verzijom *Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle* koja se sastojala od 8 čestica navedenih u tablici 18.2.

Tablica 18.2. Deskriptivna statistika za čestice skraćene verzije *Upitnika percepcije socijalne nepravde*

			% odgovora				
	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5
1*. Općenito gledajući naše društvo je pravedno	3.94	0.89	30.8%	37.5%	27.4%	3.5%	0.9%
2*. U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse za ostvarenje vlastitih želja i ciljeva	4.15	0.89	41.4%	37.7%	16.7%	3.1%	1.2%
3*. Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu	3.40	1.09	18.0%	29.7%	31.0%	17.0%	4.2%
4*. Kod nas se zakon primjenjuje jednako na sve	4.31	0.88	53.4%	29.4%	13.1%	3.2%	0.9%
5. U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban	4.19	0.91	1.4%	3.3%	15.2%	35.6%	44.6%
6. Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu	3.26	1.20	8.3%	17.7%	33.8%	20.0%	20.1%
7. Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni	2.78	1.09	11.6%	28.8%	38.5%	12.4%	8.7%
8. Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava	4.01	.98	1.6%	5.5%	20.9%	34.1%	38.0%

*čestice koje je potrebno obrnuto bodovati

M = aritmetičke sredine tvrdnji nakon obrnutog bodovanja (veći rezultat ukazuje na veću percepciju nepravde) postotak odgovora izražen je za originalno postavljeno pitanje prije obrnutog bodovanja

1 = uopće se ne slažem; 2 = uglavnom se ne slažem; 3 = osrednje se slažem; 4 = uglavnom se slažem; 5 = u potpunosti se slažem

Rezultati ukazuju na razmjerno visok stupanj percepcije različitih aspekata socijalne nepravde. Tako 68.3% studenata smatra da je društvo općenito nepravedno (zbroy odgovora uopće se ne slažem i uglavnom se ne slažem). Još je važnije naglasiti da svega 4.4% studenata naše društvo smatra općenito pravednim (zbrojeni odgovori uglavnom se slažem i potpuno se slažem). Slična struktura odgovora dobivena je i za pitanje o jednakim šansama svih ljudi da ostvare svoje želje i ciljeve. Relativno najmanja procjena socijalne nepravde vezana je uz tvrdnju „znanja i sposobnosti kod nas nitko ne cijeni” ($M = 2.78$) što pokazuje da se najveći broj studenata osrednje slaže s ovom tvrdnjom (38.5%) dok su ostali podijeljeni. Možemo smatrati pozitivnim da je percepcija studentske populacije da znanja i sposobnosti ipak predstavljaju određenu društvenu vrijednost.

U usporedbi s rezultatima istraživanja percepcije socijalne nepravde na uzorku studenata 2001. godine (Ljubotina, 2004) na nekim česticama došlo je do promjena. Povećanje percipirane nepravde opaženo je kod pitanja vezanih uz „nejednaku primjenu zakona na sve članove” (s $M = 3.54$ na $M = 4.31$) te „važnost veza u odnosu na sposobnosti” (s $M = 3.47$ na $M = 4.19$). Na četiri čestice uočeno je smanjenje percipirane nepravde i to uz „jednake šanse svih za ostvarenje

vlastitih ciljeva” (s $M = 4.41$ na $M = 4.15$), „brigu za bolesne” (s $M = 3.89$ na $M = 3.40$), „važnost poštenja za uspjeh” (s $M = 3.68$ na $M = 3.26$) te „uvažavanje znanja i sposobnosti” (s $M = 3.37$ na $M = 2.78$). Na općoj procjeni pravednosti društva nema značajne promjene, ali pojedini trendovi ipak ohrabruju.

Faktorska analiza kraće verzije *Upitnika percepcije socijalne nepravde* korištenog u ovom istraživanju ukazuje na jedan generalni zajednički faktor koji objašnjava 39% ukupne varijance. Stoga je za potrebe ove analize izračunat ukupni rezultat u Upitniku koji predstavlja prosjek odgovora na svih 8 pitanja. Pouzdanost ovako kreiranog ukupnog rezultata iznosila je $\alpha = 0.82$ što opravdava uporabu skraćene verzije *Upitnika percepcije socijalne nepravde* u sličnim istraživanjima. Prosječan rezultat iznosio je $M = 3.76$ uz standardnu devijaciju $SD = 0.66$. Distribucija ukupnih rezultata je približno normalna uz lagani pomak cjelokupne distribucije ka višim vrijednostima (tj. višoj percepciji nepravde).

18.2.3. Povezanost percepcije socijalne nepravde s odlukom o trajnom odlasku iz Hrvatske

Jednostavnom analizom varijance provjerene su razlike u percepciji socijalne nepravde za 3 kategorije studenata koji su procijenili različit stupanj vjerojatnosti odlaska iz Hrvatske. Na osnovi odgovora o vjerojatnosti trajnog odlaska iz Hrvatske (Tablica 18.1.) ispitanici su grupirani u tri kategorije: 1. kategorija = nimalo i malo vjerojatno, 2. kategorija = srednje vjerojatno, 3. kategorija = prilično i vrlo vjerojatno.

Tablica 18.3. Prosječni rezultati na dimenziji percepcije socijalne nepravde za studente koji se razlikuju prema namjeri trajnog odlaska iz Hrvatske

Vjerojatnost trajnog odlaska iz Hrvatske	N	%	M	SD
Nimalo i malo vjerojatno	703	69.7	3.67	0.65
Srednje vjerojatno	149	14.8	3.80	0.66
Prilično i vrlo vjerojatno	157	15.5	4.11	0.57
Ukupno	1009	100	3.76	

Provedena analiza varijance statistički je značajna ($F = 31.155$, $p < .001$) i pokazuje da studenti koji namjeravaju trajno otići iz Hrvatske percipiraju statistički značajno višu razinu socijalne nepravde u odnosu na studente koji nemaju namjeru otići. Značajnost razlike između ove dvije skupine potvrđena je Scheffeovim testom ($p < .01$). Ovaj nalaz ukazuje da je percepcija socijalne nepravde jedan od faktora koji doprinose odluci o ostanku ili odlasku iz domovine na populaciji studenata završnih godina studija.

Prediktivna valjanost percepcije socijalne nepravde u složenom modelu sačinjenom od ostalih prediktora korištenih u istraživanju bit će opisana u zasebnoj publikaciji s cjelovitim prikazom rezultata ovoga istraživanja koja je u pripremi. U okviru ove analize pokušali smo dodatno

razjasniti koji faktori unutar uzorka studenata koji percipiraju visoku razinu socijalne nepravde posreduju pri donošenju odluke o odlasku ili ostanku u Hrvatskoj.

S tim ciljem izdvojen je poduzorak od 410 studenata koji su percipirali visoku razinu socijalne nepravde pri čemu je kao kriterij korišten ukupni rezultat viši od 4.00 (teorijski raspon kretao se od 1 do 5). Unutar ovog uzorka 247 (60%) studenata izjasnilo se da ne žele otići iz Hrvatske dok je 101 (40%) student naveo da želi otići trajno iz Hrvatske. Preostala 62 studenta (24.6%) naveli su da je srednje vjerojatno da će otići trajno iz Hrvatske i njih nismo uključili u sljedeću analizu.

U nastavku smo, primjenom t-testa za nezavisne uzorke, provjerili značajnost razlika između ove dvije skupine koje se razlikuju prema odluci o odlasku iz Hrvatske, ali im je zajednička visoka percepcija socijalne nepravde. U Tablici 18.4. prikazane su razlike između ove dvije skupine na skupu varijabli povezanih uz osobne vrijednosti koje ukazuju na razlike u strukturi vrijednosti između studenata koji percipiraju visoku nepravdu i žele otići i studenata koji također percipiraju visoku socijalnu nepravdu, ali ne žele otići iz Hrvatske.

Tablica 18.4. Provjera značajnosti razlika na pojedinim vrijednostima unutar uzorka ispitanika koji percipiraju visoku razinu socijalne nepravde, ali se razlikuju prema namjeri odlaska iz Hrvatske: a) ne žele otići z Hrvatske (N = 247) i b) žele trajno otići iz Hrvatske (N = 101)

Vrijednost 1 = nije važno; 5 = jako važno	Skupina	M	SD	t-test
1) Živjeti u svojoj državi među svojim narodom	a) ne žele otići iz RH	3.62	1.17	11.07***
	b) žele otići iz RH	2.10	1.146	
2) Imati vlastitu djecu i obitelj	a) ne žele otići iz RH	4.40	1.02	3.791***
	b) žele otići iz RH	3.85	1.31	
3) Ponašati se u skladu s vjerskim i religijskim načelima	a) ne žele otići iz RH	2.86	1.42	5.423***
	b) žele otići iz RH	1.96	1.35	
4) Sudjelovati u razvoju i podizanju kvalitete života vlastite zemlje i regije	a) ne žele otići iz RH	3.59	1.09	2.094***
	b) žele otići iz RH	3.28	1.31	
5) Imati utjecaj na događaje u svojoj okolini	a) ne žele otići iz RH	3.41	1.040	2.160*
	b) žele otići iz RH	3.14	1.16	
6) Pomagati i biti podrška roditeljima i užoj obitelji	a) ne žele otići iz RH	4.58	.69	2.807**
	b) žele otići iz RH	4.28	1.00	
7) Dobro zarađivati, odnosno imati visok životni standard	a) ne žele otići iz RH	4.30	.75	-4.038***
	b) žele otići iz RH	4.61	.62	
8) Putovati, upoznavati nove ljude i krajeve	a) ne žele otići iz RH	4.28	.98	-3.438**
	b) žele otići iz RH	4.59	.70	

* < .05; ** < .001; *** < .001

Na osnovi rezultata u Tablici 18.4. proizlazi da studenti koji ne žele otići iz Hrvatske statistički značajno višim procjenjuju važnost tvrdnji „Živjeti u svojoj državi među svojim narodom”, „Imati vlastitu djecu i obitelj”, „Ponašati se u skladu s vjerskim i religijskim načelima”, „Sudjelovati u razvoju i podizanju kvalitete života vlastite zemlje i regije”, „Imati utjecaj na događaje u svojoj okolini” i „Pomagati i biti podrška roditeljima i užoj obitelji”. Opisane tvrdnje ukazuju na važnost tradicionalnih i obiteljskih vrijednosti kod ispitanika koji nemaju namjeru napustiti Hrvatsku. S druge strane studenti koji procjenjuju visoku vjerojatnost odlaska procjenjuju važnijim tvrdnje „Dobro zarađivati, odnosno imati visok životni standard” i „Putovati, upoznavati nove ljude i krajeve” koje su povezane s materijalnim i hedonističkim vrijednostima.

Navedeni rezultati ukazuju na posredujuću ulogu koju osobne vrijednosti imaju na odnos između percipirane visoke razine socijalne nepravde i odluke o trajnom odlasku iz domovine.

Tablica 18.5. Provjera značajnosti razlika u procjenama osobnog zadovoljstva unutar uzorka ispitanika koji percipiraju visoku razinu socijalne nepravde, ali se razlikuju prema namjeri odlaska iz Hrvatske: a) ne žele otići iz Hrvatske (N = 247) i b) žele otići iz Hrvatske (N = 101)

Stupanj točnosti tvrdnje 1 = u potpunosti netočno; 5 = u potpunosti točno	Skupina	M	SD	t-test
1) Zadovoljan sam samim sobom	a) ne žele otići iz RH	3.96	.789	1.737*
	b) žele otići iz RH	3.79	.828	
2) Zadovoljan sam svojim životom	a) ne žele otići iz RH	3.98	.850	3.527***
	b) žele otići iz RH	3.62	.844	
3) Ja sam sretna osoba	a) ne žele otići iz RH	4.11	.924	3.105***
	b) žele otići iz RH	3.71	1.103	
4) Vjerujem da ću u životu ostvariti svoje snove i ciljeve	a) ne žele otići iz RH	4.20	.862	0.479
	b) žele otići iz RH	4.20	.803	

* < .05; ** < .001; *** < .001

Dodatna provjera razlika unutar uzorka studenata koji percipiraju visoku razinu socijalne nepravde ukazuje na višu procjenu zadovoljstva samim sobom i vlastitim životom te osobne sreće kod studenata koji ne žele otići iz Hrvatske. Ovi nalazi sugeriraju da osobno zadovoljstvo može dodatno moderirati odluku o odlasku unatoč nezadovoljstvu okolinskim faktorima. Važno je naglasiti da se studenti koji namjeravaju otići iz Hrvatske i oni koji žele ostati ne razlikuju prema uvjerenju da će u životu ostvariti vlastite snove i ciljeve pri čemu je očito da se ova dva uzorka razlikuju prema ideji mogu li te planove ostvariti unutar Hrvatske. Kad je riječ o povezanosti migracija s akademskim uspjehom, neke ranije analize pokazuju da se studenti koji se razlikuju prema namjeri o migraciji ne razlikuju prema akademskom uspjehu (Ljubotina, 2020).

Prikazani rezultati ukazuju na povezanost percepcije socijalne nepravde u društvu s odlukom o trajnom odlasku studenata iz Hrvatske i potvrđuju rezultate ranijih istraživanja (Salmani

i sur, 2011; Lugomer-Armano, Kamenov i Ljubotina, 2003). Odluka o odlasku moderirana je osobnim vrijednostima te procjenom osobnog zadovoljstva. U sljedećim analizama i istraživanjima potrebno je uključiti dodatne psihološke varijable koje u interakciji s objektivnim okolnostima utječu na donošenje odluke o odlasku. Implikacije ovih nalaza upozoravaju kreatore društvenih politika da je za promjene trendova migracije potrebna cjelovita promjena društvenog ozračja koja bi dijelu mladih, visokoobrazovanih građana, pružila perspektivu ostvarenja vlastitih životnih ciljeva unutar Hrvatske.

C2

PRIKAZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA PERCEPCIJE SOCIJALNE NEPRAVDE S ODRASLIMA

19. Konceptualizacija i validacija *Upitnika za mjerenje percepcije socijalne nepravde za odrasle (PSN-O)*

U istraživanjima vezanim uz percepciju socijalne nepravde javila se potreba za instrumentom primjenjivim na populaciji odraslih. Validacija Upitnika namijenjenog mjerenju socijalne nepravde kod odraslih osoba provedena je na rezultatima prikupljenim u okviru šireg istraživanja „Atribucija uzroka siromaštva i neke psihosocijalne značajke primatelja stalne socijalne pomoći” provedenog 2008. (Družić Ljubotina, 2009; četvrto istraživanje opisano tablici C.1.). Opći cilj cjelokupnog istraživanja odnosio se na ispitivanje faktora povezanih s atribucijama siromaštva te nekih psihosocijalnih karakteristika osoba koje žive u siromaštvu. Kao prediktorske varijable korištene su sljedeće varijable koje se odnose na neke individualne karakteristike sudionika: percepcija socijalne i osobne (ne)pravde, vjerovanje u pravedan svijet, kvaliteta života, osobne vrijednosti, samopoštovanje i ekternalnost.

Kako u literaturi nije pronađen prikladan instrument za mjerenje socijalne nepravde autori su za potrebe navedenog istraživanja konstruirali poseban *Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle osobe*. Upitnik je razvijen na temelju ranije opisanog *Upitnika percepcije socijalne nepravde* za mlade (Ljubotina, 2004). U ovom poglavlju opisana je validacija Upitnika namijenjenog ispitivanju doživljaja nepravde za odrasle. Pored toga ispitana je povezanost percepcije socijalne nepravde s nekim individualnim karakteristikama osoba uključenih u istraživanje, a koje mogu predstavljati korelate percipirane nepravde. U drugom dijelu ovoga poglavlja prikazani su rezultati analiza provedenih s ciljem ispitivanja povezanosti percipirane socijalne nepravde i osobnog doživljaja nepravde s kvalitetom života, osobnim vrijednostima, samopoštovanjem, vanjskim lokusom kontrole, vjerovanjem u pravedan svijet i nekim sociodemografskim varijablama.

19.1. Metodologija istraživanja

19.1.1. Uzorak

Uzorak ispitanika prikupljen je 2008. godine u okviru spomenutog šireg istraživanja atribucija uzroka siromaštva koji je kreiran s ciljem da se maksimalizira heterogenost s obzirom na materijalni status (Družić Ljubotina, 2009). S tim ciljem definirane su dvije ciljne populacije. Prvu populaciju sačinjavale su zaposlene osobe oba spola s različitom visinom prihoda. Drugu populaciju sačinjavali su primatelji pomoći za uzdržavanje (socijalne pomoći za osobe koje žive u dubinskom siromaštvu, a u novije vrijeme je naziv te pomoći zajamčena minimalna naknada), tj. osobe koje prema definiciji spadaju u kategoriju siromašnih osoba. Prvi uzorak korišten je za provjeru psihometrijskih karakteristika instrumenta, dok je drugi uzorak upotrijebljen kao oblik ekstremne grupe s ciljem provjere dijagnostičke valjanosti upitnika.

Materijalni status, odnosno veličina primanja određena je na temelju tzv. dohotka „odraslog ekvivalenta”. To je mjerilo pomoću kojega se svi članovi u jednom kućanstvu svode na odraslu osobu. Postupak se primjenjuje radi usporedbe blagostanja kućanstava različitog sastava i obilježja. Radi toga se u svijetu koriste različite ekvivalentne ljestvice koje se međusobno razlikuju po koeficijentima. U Hrvatskoj se koristi OECD-ova ljestvica, prema kojoj se nositelju kućanstva dodjeljuje koeficijent 1, svakoj drugoj osobi u kućanstvu starijoj od 14 godina koeficijent 0,5, a djeci mlađoj od 14 godina koeficijent 0,3. Dakle, ekvivalentni dohodak se računa tako da se ukupan dohodak kućanstva podijeli s ekvivalentnom veličinom kućanstva prema modificiranoj OECD-ovoj ljestvici (DZS, 2007).

a) Uzorak zaposlenih

Obzirom da je pri izboru ispitanika teško unaprijed poznavati materijalni status, odnosno ukupna primanja obitelji, osobito ekvivalent primanja, odlučili smo se za kvotni neprobabilistički uzorak. Zadatak educiranih anketara bio je da odaberu zadani broj ispitanika s obzirom na određene kvote za spol (muškarci, žene) i obrazovanje (nisko, srednje, visoko). Unutar svakog obrazovnog statusa anketari su imali opise zanimanja koje karakteriziraju različita primanja na temelju statističkih izvora o prosječnim plaćama. Uzorak je bio heterogen, biran prema dostupnosti u kućanstvima, javnim mjestima i unutar privatnog i javnog sektora. Realizirani uzorak sastojao se od 475 ispitanika u rasponu dobi od 18 do 65 godina (prosječna dob 37,5 godina). Prosječna veličina ekvivalenta primanja po članu domaćinstva iznosila je $M = 6402$ kn ($SD = 3561,25$), a totalni raspon kretao se od 892,9 kn do 32 000 kn.

b) Uzorak korisnika pomoći za uzdržavanje

Uzorak korisnika pomoći za uzdržavanje je prigodan, a podaci su prikupljeni u šest centara za socijalnu skrb na području grada Zagreba. Sudionike ovoga dijela istraživanja birali su socijalni radnici s kojima su primatelji socijalne pomoći u redovitom kontaktu. Odabrane osobe pozivane su u centre za socijalnu skrb gdje je provedeno istraživanje. Sudionicima je na početku objašnjeno o kakvom istraživanju se radi, te da je anonimno i dobrovoljno. Ispunjavanje upitnika je trajalo oko 45 minuta u prostorijama unutar ureda, te je provedeno u grupama od oko prosječno 6-7 korisnika uz

vođenje od strane anketara. Konačni uzorak primatelja socijalne pomoći sastojao se od 162 sudionika. Prosječna veličina ekvivalenta primanja po članu domaćinstva iznosila je $M = 1076$ kuna ($SD = 783.33$), a totalni raspon kretao se od 85 do 4000 kuna. Spolna i obrazovna struktura oba uzorka prikazana je u tablici 19.1.

Tablica 19.1. Struktura uzorka zaposlenih različitog materijalnog statusa i primatelja socijalne pomoći prema spolu, materijalnom statusu i obrazovanju

OBRAZOVNI STATUS	Zaposleni		Primatelji socijalne pomoći	
	N	%	N	%
b) nezavršena osnovna škola	3	0.6	13	8.0
c) osnovna škola	32	6.7	62	38.3
d) srednja stručna škola	67	14.1	19	11.7
e) srednja škola	157	33.1	58	35.8
f) viša škola	38	8.0	3	1.9
g) fakultet i više	178	37.5	7	4.3
Ukupno	475	100%	162	100%
SPOL				
Žene	288	60.6	95	58.4%
Muškarci	187	39.4	67	41.4%
Ukupno	475	100%	162	100%

Psihometrijska validacija upitnika je provedena na uzorku zaposlenih, dok su podaci dobiveni na uzorku primatelja socijalne pomoći korišteni za dodatnu validaciju Upitnika percepcije socijalne nepravde. Naša je pretpostavka bila da će uzorak primatelja socijalne pomoći, koji predstavlja najsiromašniji stratum društva, imati izraženiju percepciju različitih aspekata socijalne nepravde.

19.1.2. Mjerni instrumenti korišteni u istraživanju

a) *Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle* (PSN-O)

Ova faza razvoja upitnika odnosila se na prilagodbu upitnika za ispitivanje percepcije socijalne nepravde na populaciji odraslih osoba starijih od 18 godina. U skladu s ranije izloženim teorijskim nalazima i empirijskim zapažanjima pokušali smo sačiniti upitnik koji bi zahvaćao različite aspekte socijalne nepravde koju pojedinac može percipirati u društvu u kojemu živi.

Upitnik se zasniva na ranije razvijenom *Upitniku percepcije socijalne nepravde za mlade* (PSN-M) detaljno opisanom u petnaestom poglavlju ove knjige čiji su autori D. Ljubotina i O. Družić Ljubotina. Upitnik za odrasle uključuje tri jednake subskale koje opisuju percepciju socijalne nepravde u društvu uz jednu novu subskalnu koja se odnosi na generalizirani „doživljaj osobne nepravde u socijalnim odnosima” bez specifikacije izvora. Na osnovi teorijskih očekivanja i empirijskih provjera ranijih verzija upitnika očekuje se da upitnik mjeri tri različita aspekta percepcije socijalne nepravde i jednu dimenziju opće osobne nepravde. *Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle*, sadrži 20 tvrdnji i namijenjen je ispitivanju percepcije različitih aspekata socijalne nepravde na ispitanicima starijim od 18 godina. Zadatak ispitanika je da uz svaku tvrdnju označe stupanj slaganja sa sadržajem, na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem).

Na osnovi ranijih iskustava ispitivanja nepravde kod mladih i teorijskih očekivanja zadržane su prve tri dimenzije, a dodana je nova dimenzija koja se odnosi na doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline. Uvođenjem subskale doživljaja osobne nepravde u *Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle* autori su nastojali ispitati različite moguće izvore socijalne nepravde u društvu, ali i omogućiti razlikovanje osobnog doživljaja nepravde od doživljaja osobne nepravde od strane socijalne okoline unutar koje pojedinac živi. Konačna verzija upitnika koju smo validirali u ovom radu sastoji se od 20 čestica i prikazana je u nastavku.

b) *Sociodemografski upitnik*

Sociodemografski upitnik konstruiran za potrebe ovog istraživanja sadržava 17 pitanja kojima su obuhvaćene osnovne demografske varijable (dob, spol, obrazovanje i radni status); materijalni status sudionika i članova kućanstva (mjesečna primanja cijelog kućanstva, subjektivna procjena materijalnog statusa, stambeni status i uvjeti stanovanja); obiteljski status (bračni status i broj djece) i skup pitanja koji se odnosio na primatelje socijalne pomoći (oblik socijalne pomoći, redovitost primanja socijalne pomoći dugotrajnost primanja socijalne pomoći).

c) *Skala generalnog vjerovanja u pravedan svijet*

Skala generalnog vjerovanja u pravedan svijet sastoji se od 6 čestica koje su pozitivno formulirane i izražavaju samo uvjerenje da je svijet pravedan i ne preciziraju nikakvu domenu ili načelo pravednosti (Dalbert, Montada i Schmidt, 1987). Zadatak sudionika je bio da uz svaku tvrdnju označe stupanj slaganja sa sadržajem, na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem), pri čemu ukupan rezultat nakon reskaliranja može varirati od 1 do 5. Primjer tvrdnje je „U načelu svatko u životu dobiva ono što i zaslužuje”. Pouzdanost skale izražena Cronbachovim alfa koeficijentom u ovom istraživanju iznosila je 0.71. Viši rezultat ukazuje na viši stupanj vjerovanja u pravedan svijet.

UPITNIK PERCEPCIJE SOCIJALNE NEPRAVDE ZA ODRASLE (PSN-O)

Molimo Vas da procijenite koliko društvo u kojemu živite smatrate pravednim. Zaokružite ocjenu kojom ćete procijeniti u kojoj mjeri se slažete sa svakom od dolje navedenih tvrdnji.

		1	2	3	4	5
	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Osrednje se slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem	
1.	Općenito gledajući naše društvo je pravedno.					
2.	U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.					
3.	Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.					
4.	Mirovine su dovoljne za pristojan život.					
5.	Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.					
6.	Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.					
7.	Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.					
8.	Mnogi su se u Hrvatskoj obogatili na nepošten način.*					
9.	Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.					
10.	U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.					
11.	Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.					
12.	Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.					
13.	Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.					
14.	Doživio sam mnogo nepravde u svom životu.					
15.	Uvijek sam bio jednako tretiran kao i drugi ljudi.					
16.	Uvijek sam od ljudi dobio ono što sam i očekivao.					
17.	Gotovo nikad nisam imao ono što su drugi imali.					
18.	Ljudi su me često iskorištavali da bi nešto za sebe dobili.					
19.	Osjećam se ravnopravnim članom ovog društva.					
20.	Drugi su uvijek bolje prolazili od mene u životu, a nisu to zaslužili.					

* Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj* (formulacija iz ranijih istraživanja dok je rat bio aktualan)

d) *Upitnik kvalitete života – MANSA*

Korišten je *Upitnik za ispitivanje kvalitete života MANSA* (Manchester Short Assessment of Quality of Life Scale) koji se sastoji od 12 čestica i ispituje zadovoljstvo različitim područjima života (obitelj, zdravlje, materijalni status, socijalni život i dr.) (Priebe i sur. 1999). Zadovoljstvo se procjenjuje na ljestvici Likertovog tipa od 7 stupnjeva pri čemu 1 znači „ne može biti gore”, a 7 „ne može biti bolje” te ukupni rezultat može varirati u rasponu od 1 do 7. Ispitanici procjenjuju osobno zadovoljstvo određenim aspektima života kao što su: kvaliteta obiteljskog života, tjelesno i psihičko zdravlje, financijsko stanje, slobodno vrijeme, odnosi s prijateljima i dr. Ukupan rezultat predstavlja prosjek odgovora na svih 12 pitanja, pri čemu je minimalni rezultat 1 i označava potpuno nezadovoljstvo kvalitetom života, a maksimalni 7 označava potpuno zadovoljstvo kvalitetom života. Pouzdanost upitnika izražena Cronbachovim alfa koeficijentom u ovom istraživanju iznosila je 0.86.

e) *Skala ekternalnosti*

Sadržaj ove skale koja se sastoji od 10 tvrdnji odražava fatalističku orijentaciju pojedinca prema kojoj sudbina, predodređenost, sreća i slučajnosti određuju što će se pojedincu dogoditi, odnosno kakvi će biti ishodi njegova ponašanja. Ukupan rezultat određuje se sumiranjem procjena na skali Likertovog tipa od 5 stupnjeva od 0 do 4, pri čemu 0 znači „potpuno netočno”, a 4 „potpuno točno”. Minimalni rezultat je 0, a maksimalni 40. Visok rezultat odražava vanjski (eksternalni) lokus kontrole (Bezinović, 1990). Pouzdanost upitnika izražena Cronbachovim alfa koeficijentom u ovom istraživanju iznosila je 0.90.

f) *Skala samosviđanja i samokompetentnosti - SLCS*

Skala samosviđanja i samokompetentnosti (Self-liking and self-competence-SLCS) je skala samoprocjene koja mjeri globalno samopoštovanje, a čiji su autori Tafarodi i Swann (1995). Sastoji se od dvije dimenzije: *samosviđanje* i *samokompetentnost*, te sadrži 20 čestica pri čemu se 10 tvrdnji odnosi se na samosviđanje, a 10 na samokompetentnost. Pouzdanost subskale samosviđanja izražena Cronbachovim alfa koeficijentom u ovom istraživanju iznosila je 0.77, a pouzdanost subskale samokompetentnosti 0.80.

19.1.3. Postupak provedbe istraživanja

U uredima Centra za socijalnu skrb Zagreb primatelje pomoći za održavanje su na istraživanje pozivali socijalni radnici na odjelima općeg socijalnog rada, prema vlastitoj procjeni ili putem slučajnog odabira. Telefonski su ih kontaktirali ili su im poslali službeni poziv. U anketiranju je uz voditeljicu istraživanja sudjelovalo šest apsolutnica socijalnog rada koje su, ako je bilo potrebno, individualno pomagale pri ispunjavanju upitnika. One su prethodno bile pripremljene za istraživanje, pri čemu im je objašnjeno o kakvom istraživanju se radi i s kojim ciljem, te su imale prilike detaljno se upoznati s instrumentarijem. Ujedno su dobile upute na koji način pristupiti sudionicima istraživanja, osobito korisnicima pomoći za održavanje koji žive u dubinskom siromaštvu, s posebnim osvrtom na etička načela prilikom provedbe istraživanja. Ispunjavanje upitnika je trajalo oko 45 minuta u prostorijama unutar ureda, te je provedeno u

grupama od prosječno 6-7 ljudi. Sudionicima je na početku objašnjeno o kakvom istraživanju se radi, te da je anonimno i dobrovoljno. Također im je rečeno da će opći podaci o istraživanju biti dostupni djelatnicima njihovih ureda, tako da će i moći imati uvid u rezultate istraživanja, ako budu željeli. Nakon ispunjavanja upitnika, svaki primatelj socijalne pomoći je dobio mali poklon zauzvrat, koji su za ovo istraživanje donirale neke hrvatske tvrtke prehrambenih proizvoda. Istraživanje unutar šest ureda Centra za socijalnu skrb Zagreb je provedeno 2008. godine.

Istraživanje sa zaposlenim sudionicima različitog materijalnog statusa provedeno je tako da su voditeljica istraživanja, studenti viših godina i apsolvanti socijalnog rada i psihologije na temelju zadanih kvota, odnosno zadanih karakteristika sudionika (materijalni status, stupanj obrazovanja i spol) pronalazili sudionike. Uzorak je bio heterogen, biran prema dostupnosti u kućanstvima, javnim mjestima i unutar privatnog i javnog sektora. Istraživanje sa zaposlenima provedeno je u razdoblju od studenog 2007. do svibnja 2008. u Zagrebu. Ovaj uzorak je zahtijevao veliki angažman od strane provoditelja osobito zbog manje motivacije zaposlenih sudionika nižeg materijalnog statusa. Naime, kako je bilo predviđeno da individualno ispunjavaju upitnike, onima nižeg materijalnog statusa, koji su najčešće i nižeg obrazovnog statusa, ovaj zadatak je predstavljao nešto veći napor. Sve tri skupine sudionika zaposlenih su svoje upitnike predavali u zatvorenim omotnicama te im je od strane provoditelja istraživanja rečeno da će biti obaviješteni o uvidu u rezultate ako budu iskazali zanimanje.

19.2. Psihometrijska validacija *Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle*

Psihometrijska validacija *Upitnika percepcije socijalne nepravde* provedena je na uzorku zaposlenih, a uključivala je standardne postupke provjere faktorske strukture te analize zadataka.

19.2.1. Faktorska analiza *Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle*

Kako smo se pri konstrukciji čestica odlučili za kombinaciju teorijskog i empirijskog pristupa pri provjeri latentne strukture korištenog skupa čestica odabrali smo eksploracijski pristup. S tim ciljem proveli smo faktorsku analizu metodom zajedničkih faktora. Cilj analize bio je provjeriti postoji li kod procjena različitih aspekata socijalne nepravde tendencija ka generalnom faktoru društvene nepravde ili se radi o neovisnoj procjeni različitih aspekata/izvora nepravde u skladu s apriorno definiranim dimenzijama. Analiza je provedena na cijelom uzorku od 475 ispitanika s valjanim podacima u svim varijablama. Stabilnost faktorske strukture matrice definirane s 20 tvrdnji provjerena je na slučajnom poduzorku od 50% ispitanika i uspješno je replicirana.

Prikladnost korelacijske matrice za faktorizaciju provjerena je Kaiser-Meyer-Olkinovom koeficijentom koji iznosi 0.871, te Bartlettovim testom sfericiteta ($\chi^2 = 3239.09$ s.s. = 190, $p < 0.001$), što ukazuje na opravdanost analize ovako definirane korelacijske matrice. Kako je standardni kriterij zadržavanja faktora u programu SPSS broj glavnih komponenti s karakterističnim korijenima većim od 1, prethodno je provedena analiza glavnih komponenti koja je rezultirala s četiri glavne komponente čiji su karakteristični korijeni veći od 1 ($\lambda_1 = 5.766$, $\lambda_2 = 2.487$, $\lambda_3 = 1.928$, $\lambda_4 = 1.090$). Preostale vrijednosti karakterističnih korijena kreću se u rasponu od $\lambda_3 = .923$ do

$\lambda_{20} = 255$. Uz opisani Keiser-Guttmanov kriterij zadržavanje četiri faktora potvrđuje i provedena paralelna analiza, a dijelom i analiza Cattellovog „scree-plot” crteža. U nastavku analize provedena je ekstrakcija faktora metodom zajedničkih faktora (PAF).

Kako bi se ostvarilo načelo jednostavne strukture polazna matrica rotirana je u oblimumin poziciju. Kako su teorijska očekivanja ukazivala na moguću povezanost različitih aspekata percepcije nepravde odabrana je kosokutna rotacija faktora. U tablici 19.2a prikazane su projekcije 20 tvrdnji na 4 kosokutno rotirana faktora.

Tablica 19.2a. Matrica faktorskog sklopa 20 tvrdnji *Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle* nakon provedene kosokutne oblimumin rotacije

p	Čestice	Zajednički faktori			
		F1	F2	F3	F4
p15*	Uvijek sam bio jednako tretiran kao i drugi ljudi.	.624	-.037	.144	.052
p18	Ljudi su me često iskorištavali da bi nešto za sebe dobili.	.614	.038	-.221	-.046
p14	Doživio sam mnogo nepravde u svom životu.	.589	.081	.064	-.201
p16*	Uvijek sam od ljudi dobio ono što sam i očekivao.	.560	.002	.217	.105
p20	Drugi su uvijek bolje prolazili od mene u životu, a nisu to zaslužili.	.498	-.042	-.061	-.261
p17	Gotovo nikad nisam imao ono što su drugi imali.	.463	.002	-.118	-.096
p19*	Osjećam se ravnopravnim članom ovog društva.	.403	-.016	.181	-.121
p7	Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.	.018	.835	.035	.089
p8	Mnogi su se na nepošten način obogatili.	.015	.747	-.023	-.053
p9	Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.	.010	.693	.101	-.056
p6	Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.	-.084	.649	-.055	.051
p2*	U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.	.125	.068	.601	-.051
p4*	Mirovine su dovoljne za pristojan život.	-.104	.018	.601	.068
p5*	Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.	-.076	-.040	.578	-.140
p3*	Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.	.204	.033	.490	.028
p1*	Općenito gledajući naše društvo je pravedno.	.086	.089	.471	-.160
p11	Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.	.019	-.009	.095	-.812
p12	Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.	.082	-.028	.044	-.768
p13	Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.	.087	.356	.057	-.449
p10	U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.	.154	.378	.055	-.410

Tablica 19.2b. Matrica faktorske strukture 20 tvrdnji *Upitnika percepcije socijalne pravednosti* nakon provedene kosokutne oblimumin rotacije

p	Čestice	Zajednički faktori			
		F1	F2	F3	F4
p14	Doživio sam mnogo nepravde u svom životu.	.724	.242	.265	-.561
p15*	Uvijek sam bio jednako tretiran kao i drugi ljudi.	.625	.063	.274	-.306
p20	Drugi su uvijek bolje prolazili od mene u životu, a nisu to zaslužili.	.619	.100	.106	-.503
p18	Ljudi su me često iskorištavali da bi nešto za sebe dobili.	.592	.093	-.057	-.343
p16*	Uvijek sam od ljudi dobio ono što sam i očekivao.	.555	.090	.328	-.247
p19*	Osjećam se ravnopravnim članom ovog društva.	.510	.117	.300	-.374

		Zajednički faktori			
p17	Gotovo nikad nisam imao ono što su drugi imali.	.487	.073	.014	-.322
p7	Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.	.095	.816	.192	-.203
p8	Mnogi su se na nepošten način obogatili.	.143	.762	.147	-.302
p9	Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.	.161	.734	.259	-.311
p6	Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.	-.034	.609	.048	-.104
p2*	U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.	.305	.226	.656	-.273
p5*	Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.	.132	.115	.582	-.213
p4*	Mirovine su dovoljne za pristojan život.	.005	.105	.565	-.014
p1*	Općenito gledajući naše društvo je pravedno.	.297	.251	.545	-.340
p3*	Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.	.310	.154	.539	-.201
p11	Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.	.481	.280	.276	-.840
p12	Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.	.505	.245	.227	-.813
p10	U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.	.442	.545	.260	-.629
p13	Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.	.393	.528	.250	-.625

Tablica 19.3. Komunaliteti 20 tvrdnji *Upitnika percepcije socijalne nepravde* objašnjeni na temelju četiri zajednička faktora

tvrdnja	komunalitet
1. Općenito gledajući naše društvo je pravedno.	.359
2. U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje želje i ciljeve.	.462
3. Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.	.327
4. Mirovine su dovoljne za pristojan život.	.340
5. Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.	.351
6. Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.	.390
7. Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.	.671
8. Mnogi su se u Hrvatskoj obogatili na nepošten način.	.584
9. Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.	.554
10. U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.	.546
11. Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.	.715
12. Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.	.669
13. Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.	.517
14. Doživio sam mnogo nepravde u svom životu.	.575
15. Uvijek sam bio jednako tretiran kao i drugi ljudi.	.412
16. Uvijek sam od ljudi dobio ono što sam i očekivao.	.357
17. Gotovo nikad nisam imao ono što su drugi imali.	.255
18. Ljudi su me često iskorištavali da bi nešto za sebe dobili.	.395
19. Osjećam se ravnopravnim članom ovog društva.	.303
20. Drugi su uvijek bolje prolazili od mene u životu, a nisu to zaslužili.	.429

* u ranijim verzijama Upitnika tvrdnja je glasila „Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj..”

U tablici 19.4. navedene su vrijednosti karakterističnih korjenova četiri zajednička faktora i postotak varijance objašnjen pojedinim faktorom. S četiri zajednička faktora objašnjeno je ukupno 46.05% varijance, a komunaliteti pojedinih manifestnih varijabli variraju u rasponu od .255 (tvrdnja 17 „Gotovo nikad nisam imao ono što su drugi imali.”) do maksimalnih .715 (tvrdnja 11 „Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu”).

Tablica 19.4. Karakteristični korijeni 4 zadržana zajednička faktora i postotak objašnjene varijance na osnovi faktorske analize zajedničkih faktora

Faktor	nakon ekstrakcije			nakon oblimin rotacije
	λ	% objašnjene varijance	Kumulativni % objašnjene varijance	λ
1	5.274	26.368	26.368	3.641
2	1.995	9.977	36.345	3.139
3	1.316	6.579	42.924	2.420
4	.625	3.126	46.050	3.754

λ = karakteristični korijen

Faktorska analiza rezultirala je s četiri interpretabilna faktora koji odgovaraju polaznoj hipotezi o četiri relativno neovisne dimenzije koje se ispituju ovim upitnikom. U skladu s tim rezultatima u Upitniku su izraženi na četiri odvojene subskale. Kako je kosokutna rotacija faktora uz oblimin kriterij rezultirala sličnom faktorskom strukturom kao i ortogonalna varimax rotacija odlučili smo se za interpretaciju kosokutnog rješenja jer su umjerene korelacije među dimenzijama očekivane.

Analiza je provedena na uzorku zaposlenih jer uzorak primatelja socijalne pomoći predstavlja specifičnu populaciju homogeniziranu prema nekim karakteristikama, a ne samo nižem materijalnom statusu. Faktorska struktura na cijelom uzorku, koji uključuje i poduzorak primatelja socijalne pomoći rezultirala je s gotovo identičnom faktorskom strukturom, dakle, uspješno je replicirana. S obzirom na sadržaj čestica koje definiraju pojedine faktore oni su opisani kao „Doživljaj osobne nepravde u socijalnim odnosima” (F1), „Neprovođenje zakona od strane države” (F2), „Opća nepravda u društvu” (F3), i „Toleriranje devijacija od strane društva” (F4).

Prvi faktor imenovan je kao „**doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline**” i najbolje je opisan tvrdnjama p15 „Uvijek sam bio jednako tretiran kao i drugi ljudi” (saturacija iznosi .624) i p18 „Ljudi su me često iskorištavali da bi nešto za sebe dobili.” (.614). Ovaj faktor uključuje 7 tvrdnji koje se odnose na nepravdu koju je ispitanik osobno doživio i formulirane su na način da uključuju osobno iskustvo. Ovaj faktor ne ispituje direktno percepciju socijalne nepravde u društvu već je usmjeren na nespecificirani doživljaj iskustva osobne nepravde. Preostala tri faktora odgovaraju strukturi faktora dobivenih primjenom *Upitnika percepcije socijalne nepravde kod mladih*.

Drugi faktor sadrži četiri tvrdnje i odnosi se na „**neprovođenje zakona od strane države**” i uključuje probleme vezane uz provedbu zakona od strane nadležnih državnih institucija. Faktor se odnosi na propuste u procesuiranju i kažnjavanju kriminalaca i osoba koje krše zakon

te nejednaku primjenu zakona na sve članove društva. Nedosljedna provedba zakona ne osigurava članovima društva pravnu sigurnost i dovodi u pitanje zaštitu i ostvarivanje zakonski zajamčenih prava. Najviše saturacije s drugim faktorom imaju tvrdnje p7 „Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi” (.835) i p8 „Mnogi su se na nepošten način obogatili” (.747).

Treći faktor nazvan je „**opća nepravda u društvu**” i odnosi se na opći doživljaj pravednosti društva te nejednake šanse članova društva da ostvare svoje želje i ciljeve. Uključuje moguće izvore nejednakosti i diskriminacije s obzirom na spol, te odnos prema starijima i bolesnima. Izvor nepravde u ovom slučaju u najvećoj mjeri vezan je uz državu i njezine sustave koji bi trebali osigurati uvjete da svi članovi imaju barem podjednaku šansu za ostvarivanje ciljeva. Faktor je povezan s pet tvrdnji, a najbolje ga opisuju tvrdnje p2 „U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse” (.601) i p4 „Mirovine su dovoljne za pristojan život.” (.601).

Četvrti faktor nazvan je „**toleriranje socijalnih devijacija od strane društva**” sastoji se od četiri čestice. Ovaj faktor uključuje percepciju kršenja etičkih normi od strane samih članova društva na različitim razinama. Tu spada toleriranje i korištenje mita i korupcije, preferiranje poznanstava i veza umjesto sposobnosti i poštenja te općenito prihvaćanje i toleriranje kršenja društvenih normi. Najbolji indikatori ovoga faktora su p11 „Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu” (-.812) i p12 „Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni” (-.768).

U tablici 5. prikazane su korelacije među zajedničkim faktorima nakon oblimin rotacije. Korelacije među faktorima su uglavnom niske s izuzetkom faktora „doživljaja osobne nepravde” i „toleriranja socijalnih devijacija u društvu” koji koreliraju .542. Negativne korelacije četvrtog faktora rezultat su matematičke optimalizacije faktora u latentnom prostoru i ne podrazumijevaju stvarnu negativnu povezanost ovih dimenzija.

Tablica 19.5. Interkorelacije među rotiranim faktorima *Upitnika percepcije socijalne nepravde*

	F1 - Doživljaj osobne nepravde	F2 - Neprovođenje zakona od strane države	F3 - Opća nepravda u društvu	F4 - Toleriranje socijalnih devijacija
F1 - Doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline	1			
F2 - Neprovođenje zakona od strane države	.139	1		
F3 - Opća nepravda u društvu	.238	.207	1	
F4 - Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	-.542	-.329	-.220	1

Korelacije među kosokutno rotiranim faktorima ukazuju na razmjerno niske korelacije među faktorima s izuzetkom nešto više povezanosti faktora osobne nepravde i toleriranja socijalnih devijacija (tablica 19.5). U tablici 19.7. prikazane su korelacije među subskalama (realnim faktorima) koje su prema strukturi i veličini slične.

19.2.2. Karakteristike subskala

Prema teorijskim očekivanjima, rezultatima sadržajne i faktorske analize upitnik mjeri 4 relativno neovisna aspekta percepcije socijalne (ne)pravde. Stoga je preporuka da se rezultati u Upitniku izražavaju i interpretiraju na četiri različite subskale. Rezultat na svakoj od četiri subskale izražava se kao prosjek odgovora na sve tvrdnje koje pripadaju toj subskali pri čemu ukupni rezultati mogu varirati u rasponu od minimalno 1 (nema percipirane nepravde) do maksimalno 5 (maksimalna percipirana nepravda). Viši rezultati na svakoj od subskala ukazuju na višu percepciju nepravde (tablica 19.6).

Tablica 19.6. Način izračunavanja subskalnih rezultata, pouzdanosti, deskriptivna statistika subskala i prosječna korelacija među česticama

Subskala	k	izražavanje ukupnog rezultata	M	SD	pouzdanost	r_{ij}
1. Doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline	7	$(14+15^*+16^*+17+18+19^*+20)/7$	2.86	0.721	$\alpha = 0.79$	0.345
2. Neprovođenje zakona od strane države	4	$(6+7+8+9)/4$	4.56	0.893	$\alpha = 0.81$	0.549
3. Opća nepravda u društvu	5	$(1^*+2^*+3^*+4^*+5^*)/5$	4.10	0.680	$\alpha = 0.72$	0.341
4. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	4	$(10+11+12+13)/4$	3.79	0.867	$\alpha = 0.83$	0.557

Pouzdanost je izražena Cronbachovim alfa koeficijentom

k = broj čestica; r_{ij} = prosječna interkorelacija među česticama

*Prilikom izražavanja ukupnih rezultata na subskalama čestice označene zvjezdicom potrebno je obrnuto bodovati (tj. 1 = 5; 2 = 4; 3 = 3; 4 = 2; 5 = 1)

Analiza subskalnih rezultata pokazuje da su pouzdanosti izražene Cronbachovim alfa koeficijentom prihvatljive i kreću se u rasponu od 0.72 (Opća nepravda u društvu) do 0.83 (Toleriranje socijalnih devijacija). Najvišu razinu nepravde ispitanici su procijenili na subskali „neprovođenja zakona od strane države” (M = 4.56). Kako je maksimalni raspon rezultata između 1 i 5 ovaj prosjek ukazuje da većina ispitanika na tvrdnje uključene u ovu subskalu odgovara odabirom vrijednosti 4 ili 5. Prema vrijednosti aritmetičkih sredina na drugom mjestu je percepcija opće nepravde u društvu (M = 4.10), nakon čega slijedi toleriranje socijalnih devijacija (M = 3.79). Relativno najniža procjena nepravde izražena je na subskali osobnog doživljaja nepravde (M = 2.89) što pokazuje da je osobno iskustvo nepravde nešto niže od percepcije različitih aspekata nepravde u društvu.

19.2.3. Interkorelacije među subskalama

Kako bismo provjerili povezanost subskalnih rezultata definiranih na osnovi rezultata faktorske analize izračunali smo i korelacije među bruto rezultatima pet subskala koje sačinjavaju upitnik. Korelacije su izračunate na oba korištena uzorka pri čemu su u tablici 19.7. ispod glavne

dijagonale korelacije dobivene na uzorku zaposlenih, a iznad glavne dijagonale korelacije na uzorku primatelja socijalne pomoći.

Tablica 19.7. Interkorelacije među subskalama Upitnika

	F1 - Doživljaj osobne nepravde	F2 - Neprovođenje zakona od strane države	F3 – Opća nepravda u društvu	F4 - Toleriranje socijalnih devijacija
F1 - Doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline	1	.184*	.264***	.363***
F2 - Neprovođenje zakona od strane države	.132**	1	.125	.450***
F3 - Opća nepravda u društvu	.313***	.169***	1	.264***
F4 - Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	.585***	.394***	.323**	1

** Korelacija je značajna uz nivo rizika od 1%; * Korelacija je značajna uz nivo rizika od 5%

Iznad glavne dijagonale – uzorak primatelja socijalne pomoći (N = 162); Ispod glavne dijagonale – uzorak zaposlenih (N = 475)

Kao što se vidi iz rezultata, korelacije između subskala kreću se u rasponu od niskih do srednjih vrijednosti. Najveća korelacija opažena je između „osobnog doživljaja nepravde” i percepcije „toleriranja socijalnih devijacija” ($r = 0.585$, $p < 0.01$). Ovakva struktura korelacija opravdava mjerenje i interpretiranje relativno neovisnih aspekata (ne)pravde. S ciljem provjere postojanja generalnog faktora drugog reda na četiri subskale provedena je faktorska analiza metodom zajedničkih faktora. Mjere prikladnosti korelacijske matrice za faktorizaciju ukazuju na graničnu prikladnost polazne korelacijske matrice definirane subskalnim rezultatima. Kaiser-Meyer-Olkinov koeficijent iznosi 0.599, a Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2 = 346.17$, s.s. = 6, $p < 0.001$). Rezultati ukazuju na jedan generalni faktor koji objašnjava 39.22% ukupne varijance. Ovaj faktor bi se mogao interpretirati kao faktor opće percepcije nepravde koji uključuje i doživljaj osobne nepravde i percepciju nepravde u društvu u kojemu osoba živi. Najveću saturaciju s generalnim faktorom drugog reda ima subskala „toleriranje socijalnih devijacija” (.937), a nakon nje slijedi subskala „doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline” (.611). Preostale dvije subskale imaju projekcije od .377 i .422 što ukazuje na činjenicu da je generalni faktor rezultat povezanosti subskala tolerancije nepravde i osobne nepravde. Rezultati ukazuju da generalni faktor nepravde u ovom slučaju nema potvrdu u empirijskim rezultatima, barem na temelju korištenih indikatora.

19.2.4. Analiza čestica

U okviru standardne procedure analize čestica izračunate su frekvencije odgovora i aritmetičke sredine pojedinih zadataka, standardne devijacije te koeficijenti diskriminativne valjanosti. Rezultati su prikazani u tablicama od 19.8a do 19.8d. Većina čestica koje definiraju pojedine subskale ima zadovoljavajuće koeficijente diskriminativne valjanosti (između 0.43 i 0.75). Analizirajući aritmetičke sredine svih 20 čestica uočavamo da najveću razinu nepravde ispitanici

povezuju s česticom broj 8 ($M = 4.68$, nepošteno bogaćenje za vrijeme rata), broj 4 ($M = 4.63$, nedovoljne mirovine), broj 7 ($M = 4.61$, nekažnjavanje kriminala) te broj 9 ($M = 4.54$, zakon se ne primjenjuje na sve jednako). S izuzetkom subskale osobne nepravde čestice na ostalim subskalama imaju aritmetičke sredine više od 3 (srednji položaj) te ukazuju na visoku razinu percepcije nepravde. Na subskali osobne nepravde rezultati su nešto niži i prosjeci čestica kreću se od 2.3 do 3.3.

Tablica 19.8a. Deskriptivna statistika i analiza zadataka subskale *Doživljaja osobne nepravde* ($k = 7$)

	Postotak odgovora na pojedino pitanje					Analiza zadataka		
	1 uopće se ne slažem	2 uglavnom se ne slažem	3 osrednje se slažem	4 uglavnom se slažem	5 u potpunosti se slažem	M*	SD	r_{iu}
Čestice								
14. Doživio sam mnogo nepravde u svom životu.	7.0%	19.0%	33.3%	20.9%	19.8%	3.25	1.17	.635
15.* Uvijek sam bio jednako tretiran kao i drugi ljudi.	13.7%	20.3%	42.5%	17.8%	5.7%	3.19	1.06	.543
16.* Uvijek sam od ljudi dobio ono što sam i očekivao.	16.1%	22.2%	41.7%	16.1%	3.8%	3.30	1.04	.470
17. Gotovo nikad nisam imao ono što su drugi imali.	24.7%	32.1%	31.3%	9.1%	2.8%	2.33	1.04	.430
18. Ljudi su me često iskorištavali da bi nešto za sebe dobili.	18.7%	31.7%	30.0%	14.5%	5.1%	2.55	1.11	.504
19.* Osjećam se ravnopravnim članom ovog društva.	7.2%	12.3%	34.0%	31.9%	14.6%	2.65	1.09	.465
20. Drugi su uvijek bolje prolazili od mene u životu, a nisu to zaslužili	13.1%	29.9%	36.4%	13.7%	6.9%	2.71	1.08	.547

M = aritmetičke sredine tvrdnji nakon obrnutog bodovanja (veći rezultat ukazuje na veću percepciju nepravde)

r_{iu} = korigirana (nespuriozna) korelacija čestice i ukupnog rezultata na subskali

1 – postotak odgovora izražen je za originalno postavljeno pitanje prije obrnutog bodovanja

Subskala *doživljaja osobne nepravde* sastoji se od sedam tvrdnji čiji su korigirani koeficijenti diskriminativne valjanosti u rasponu od .430 do .635. Najviša razina doživljene nepravde procijenjena je uz tvrdnju 16 „Uvijek sam od ljudi dobio ono što sam i očekivao” ($M = 3.30$), nakon čega slijedi tvrdnja 14 „Doživio sam mnogo nepravde u svom životu.” ($M = 3.25$) i tvrdnja 15 „Uvijek sam bio jednako tretiran kao i drugi ljudi.” ($M = 3.19$). Ove tri tvrdnje imaju prosjek veći od središnje skalne točke 3 („osrednje se slažem”) i ukazuju na viši stupanj doživljaja osobne nepravde. Nadalje, 19.8% ispitanika navodi da se u potpunosti, a 20.9% uglavnom slažu da su doživjeli mnogo nepravde u vlastitom životu.

Ravnopravnim članom društva osjeća se u potpunosti 14.6% ispitanika, a uglavnom 31.9%. Njih 16.1% uopće se ne slaže da su od drugih ljudi dobili ono što su očekivali, a dodatnih 22.2% se uglavnom ne slaže s tom tvrdnjom. Svega 3.8% ispitanika u potpunosti se slaže da su od drugih ljudi dobili ono što su očekivali.

Usporedbe radi na uzorku primatelja socijalne pomoći čak 55% ispitanika u potpunosti se slaže da su doživjeli mnogo nepravde u svom životu, a dodatnih 22.5% se uglavnom slaže. Rezultati ukazuju na značajan potencijal uporabe rezultata pri analizi individualnih razlika kao i pri individualnoj dijagnostici i savjetovanju kada je cilj analiza doživljaja nepravde kod osoba u nekoj vrsti tretmana.

Tablica 19.8b. Deskriptivna statistika i analiza zadataka subskale *Neprovođenja zakona od strane države* (k = 4)

	Postotak odgovora na pojedino pitanje ¹					Analiza zadataka		
	1 uopće se ne slažem	2 uglavnom se ne slažem	3 osrednje se slažem	4 uglavnom se slažem	5 u potpunosti se slažem	M*	SD	r _{iu}
Čestice								
6. Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.	5.1%	3.8%	5.5%	15.4%	70.3%	4.43	1.08	.577
7. Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi.	2.1%	1.3%	5.3%	16.0%	75.3%	4.61	.82	.754
8. Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata u Hrvatskoj.	.8%	1.5%	3.6%	16.8%	77.3%	4.68	.69	.668
9. Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.	1.9%	1.1%	6.5%	21.7%	68.8%	4.54	.82	.606

M = aritmetičke sredine tvrdnji nakon obrnutog bodovanja (veći rezultat ukazuje na veću percepciju nepravde)

r_{iu} = korigirana (nespuriozna) korelacija čestice i ukupnog rezultata na subskali

1 – postotak odgovora izražen je za originalno postavljeno pitanje prije obrnutog bodovanja

Subskala *neprovođenje zakona od strane države* sastoji se od četiri tvrdnje čiji su korigirani koeficijenti diskriminativne valjanosti u rasponu od .577 do .754. Već je ranije spomenuto da je ovo dimenzija na kojoj je utvrđena najviša razina percipirane nepravde u društvu. Najviša razina percipirane nepravde procijenjena je uz tvrdnju 8 „Mnogi su se na nepošten način obogatili” (M = 4.68), s kojom se u potpunosti slaže čak 77.3% ispitanika. Slijedi tvrdnja 7 „Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi” (M = 4.61) s kojom se slaže 75.3% ispitanika. Aritmetička sredina uz tvrdnju 6, „Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali”, iznosi M = 4.43, s čime se u potpunosti slaže 70.3% ispitanika. Tek nešto niže procjene nepravde (ali i dalje vrlo visoke) iskazane su uz tvrdnju 9, „Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve” (M = 4.54), s čim se u potpunosti slaže 68.8% ispitanika uz dodatnih 21.7% koji se s tim uglavnom slažu. Iznimno je alarmantan podatak da čak 90.5% ispitanika smatra da se zakoni u Hrvatskoj ne primjenjuju jednako na sve građane.

Tablica 19.8c. Deskriptivna statistika i analiza zadataka subskale *Opća nepravda u društvu* (k = 5)

	Postotak odgovora na pojedino pitanje					Analiza zadataka		
	1 uopće se ne slažem	2 uglavnom se ne slažem	3 osrednje se slažem	4 uglavnom se slažem	5 u potpunosti se slažem	M*	SD	r _{iu}
Čestice								
1.* Općenito gledajući naše društvo je pravedno.	33.1%	37.6%	23.4%	4.0%	1.9%	3.96	.94	.47
2.* U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje ciljeve.	45.9%	35.2%	13.7%	3.6%	1.7%	4.21	.90	.57
3.* Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.	28.4%	28.8%	29.0%	10.4%	3.4%	3.69	1.09	.45
4.* Mirovine su dovoljne za pristojan život.	75.5%	17.5%	3.4%	.6%	3.0%	4.63	.82	.44
5.* Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.	40.9%	31.6%	20.9%	4.2%	2.3%	4.06	.99	.47

M = aritmetičke sredine tvrdnji nakon obrnutog bodovanja (veći rezultat ukazuje na veću percepciju nepravde)

r_{iu} = korigirana (nespuriozna) korelacija čestice i ukupnog rezultata na subskali

1 – postotak odgovora izražen je za originalno postavljeno pitanje prije obrnutog bodovanja

Subskala *opće nepravde u društvu* sastoji se od pet tvrdnji čiji su korigirani koeficijenti diskriminativne valjanosti u rasponu od .44 do .57. Najviša razina percipirane nepravde u ovoj domeni percepcije nepravde procijenjena je uz tvrdnju 4 „Mirovine su dovoljne za pristojan život” (M = 4.33). S ovom tvrdnjom se u potpunosti ne slaže 75.5% ispitanika uz dodatnih 17.5% koji se uglavnom ne slažu što u zbroju daje 93% ispitanika koji smatraju da mirovine nisu dovoljne za pristojan život. Sadržaj tvrdnje da „U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse da ostvare svoje ciljeve” posebno je važan jer je jednakost šansi u samoj u srži koncepta socijalne (ne)pravde. Aritmetička sredina procjena uz ovu tvrdnju iznosi M = 4.21, uz 45.9% ispitanika koji se u potpunosti ne slažu s ovom tvrdnjom, te 35.3% onih koji se uglavnom ne slažu. Iz odgovora proizlazi da 81.2% ispitanika smatra da ljudi u Hrvatskoj nemaju jednake šanse ostvarenja vlastitih ciljeva. Pitanje broj 1 „Općenito gledajući naše društvo je pravedno” vjerojatno je najizravniji indikator percepcije nepravde u društvu. Aritmetička sredina procjena uz ovo pitanje iznosila je M = 3.96, a s tom tvrdnjom u potpunosti se ne slaže 33.1% ispitanika dok se 37.6% njih uglavnom ne slaže. Iz toga proizlazi da čak 70.7% ispitanika smatra da društvo općenito nije pravedno. S druge strane svega 1.9% ispitanika slaže se u potpunosti s ovom tvrdnjom. Također, visok je postotak ispitanika koji u okviru ove subskale procjenjuju visok stupanj diskriminacije vezan uz spol i dostupnost zdravstvene skrbi. Tako se 57.2% građana uopće ili uglavnom ne slaže da su muškarci i žene u našem društvu ravnopravni dok njih 72.5 uglavnom ili uopće ne smatra da naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.

Tablica 19.8d. Deskriptivna statistika i analiza zadataka subskale *Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva* ($k = 4$)

	Postotak odgovora na pojedino pitanje					Analiza zadataka		
	1	2	3	4	5	M*	SD	r_{iu}
Čestice	uopće se ne slažem	uglavnom se ne slažem	osrednje se slažem	uglavnom se slažem	u potpunosti se slažem			
10. U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.	1.1%	2.1%	16.2%	30.2%	50.4%	4.27	.882	.628
11. Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.	9.7%	13.7%	25.7%	22.1%	28.8%	3.46	1.298	.742
12. Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.	6.9%	19.8%	38.1%	18.3%	16.8%	3.18	1.140	.708
13. Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.	.8%	3.0%	16.0%	31.9%	48.3%	4.24	.885	.602

M = aritmetičke sredine tvrdnji nakon obrnutog bodovanja (veći rezultat ukazuje na veću percepciju nepravde)

r_{iu} = korigirana (nespuriozna) korelacija čestice i ukupnog rezultata na subskali

1 – postotak odgovora izražen je za originalno postavljeno pitanje prije obrnutog bodovanja

Subskala *Toleriranja socijalnih devijacija od strane društva* uključuje četiri tvrdnje čiji su korigirani koeficijenti diskriminativne valjanosti u rasponu od .602 do .742. Ovaj aspekt nepravde odnosi se na toleriranje različitih društvenih devijacija koje rezultiraju diskriminacijom i dovode različite članove društva u nepovoljan i/ili neravnopravan položaj. Najviša razina percipirane nepravde u ovoj domeni procijenjena je uz tvrdnju 10 „U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban” ($M = 4.27$). Zabrinjavajuća je činjenica da se s ovom tvrdnjom u potpunosti slaže 50.4% ispitanika uz dodatnih 30.2% koji se uglavnom ne slažu, što u zbroju daje 80.6% ispitanika koji smatraju da se poznanstva i veze preferiraju u odnosu na sposobnosti. Slična razina problema veže se i uz tvrdnju 13 „Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava” ($M = 4.24$). Nešto niža, iako i dalje visoka, percepcija nepravde procijenjena je uz tvrdnje 11 „Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu” ($M = 3.46$) i tvrdnju 12 „Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni” ($M = 3.18$). Općenito procjene na tvrdnje u okviru ove subskale ukazuju na visok stupanj uvjerenja da je u našem društvu općenito ukorijenjeno i prihvaćeno ponašanje koje ne proizlazi iz pozitivnih vrijednosti i etičkih načela.

19.2.5. Provjera kriterijske valjanosti

Tablica 19.9. Korelacije subskala *Upitnika percepcije socijalne nepravde* s nekim kriterijskim varijablama na uzorku zaposlenih (N = 475)

	Doživljaj osobne nepravde	Opća nepravda u društvu	Neprovođenje zakona od strane države	Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva
Dob	.080	.016	-.073	.084
Spol	.064	.134**	.040	.143**
Obrazovanje	-.343**	-.120**	.011	-.274**
Visina mjesečnih primanja izražena kao ekvivalent po članu kućanstva	-.318**	-.063	-.044	-.280**
Vjerovanje u pravedan svijet	-.298**	-.348**	-.156**	-.309**
Doživljaj nepravde od strane roditelja	.181*	.071	-.109*	.013
Kvaliteta života	-.534**	-.232**	-.011	-.317**
Eksternalnost	.338**	.024	.072	.323**
Samosviđanje	-.336**	-.087	.028	-.211**
Samokompetencija	-.359**	-.125**	.082	-.238**

Analiza povezanosti rezultata na četiri subskale *Upitnika percepcije socijalne nepravde* predstavlja prilog provjeri kriterijske valjanosti instrumenta. Od demografskih varijabli dob nije povezana s niti jednom od dimenzija percepcije socijalne nepravde dok je spol vrlo nisko povezan s općom nepravdom u društvu i percepcijom tolerancije devijacija pri čemu žene opažaju nešto veću razinu nepravde. Viši stupanj obrazovanja nisko i značajno je povezan sa tri dimenzije percepcije nepravde, a najviše s osobnom nepravdom ($r = -0.343$, $p < 0.01$). Niža mjesečna primanja nisko su povezana s većom percepcijom osobne nepravde ($r = -0.318$, $p < 0.01$) te većom percepcijom tolerancije devijacija u društvu ($r = -0.280$, $p < 0.01$). Vjerovanje u pravedan svijet pozitivno je povezano sa sve četiri dimenzije doživljaja nepravde, a najviše sa percepcijom opće nepravde u društvu ($r = 0.348$, $p < 0.01$). Doživljaj nepravde u vlastitoj obitelji ima jedinu relevantnu povezanost s dimenzijom osobne nepravde ($r = 0.181$, $p < 0.01$) što ukazuje da je nepravda u obitelji odvojena od percepcije nepravde koji osoba pripisuje ostalim društvenim aspektima. Relativno najveću povezanost s percepcijom socijalne nepravde, među korištenim kriterijskim varijablama, ima opća kvaliteta života. Manja kvaliteta života povezana je s većom percepcijom osobne nepravde ($r = -0.534$, $p < 0.01$), a nešto niže s toleriranjem devijacija i općom nepravdom. Viša eksternalnost pozitivno je povezana s višim rezultatima na dimenzijama toleriranja socijalnih devijacija i osobne nepravde. Od dva aspekta samopoštovanja samosviđanje i samokompetentnost imaju nisku negativnu korelaciju s osobnom nepravdom i tolerancijom devijacija dok je samokompetentnost vrlo nisko povezana i s percepcijom opće nepravde u društvu.

19.2.6. Razlika između uzorka zaposlenih i uzorka primatelja socijalne pomoći

U završnom dijelu analize usporedili smo prosječne rezultate na subskalama između glavnog uzorka zaposlenih i ciljano odabranog uzorka korisnika socijalne pomoći za koji pretpostavljamo da bi zbog svog socijalnog statusa mogao imati visoku razinu percepcije socijalne nepravde. Usporedbom ova dva uzorka nastojali smo provjeriti dijagnostičku valjanost instrumenta. Testiranje razlika između njih provedeno je t-testom za nezavisne uzorke, a rezultati su prikazani u tablici 10.

Tablica 19.10. Razlike između uzorka zaposlenih (N = 475) i uzorka primatelja socijalne pomoći (N = 162) na subskalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde*

Subskala	Skupina	M	SD	t-test	P
Doživljaj osobne nepravde	primatelji	3.4814	.67816	9.466**	p < 0.001
	zaposleni	2.8553	.72074		
Neprovođenje zakona od strane države	primatelji	4.4758	.92608	-1.273	p > 0.05
	zaposleni	4.5637	.69295		
Opća nepravda u društvu	primatelji	4.1173	.79709	0.294	p > 0.05
	zaposleni	4.0967	.68029		
Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	primatelji	4.2418	.82909	5.801**	p < 0.001
	zaposleni	3.7893	.86674		

Najveća razlika između ova dva uzorka pronađena je na dimenziji osobne nepravde ($t = 9.466$, $p < 0.001$) i ukazuje na značajno višu razinu doživljaja osobne nepravde na uzorku primatelja socijalne pomoći.

Druga razlika pronađena je na dimenziji toleriranja devijacija od strane društva ($t = 5.801$, $p < 0.001$). Na druge dvije dimenzije rezultati oba uzorka su vrlo slični i nije utvrđena statistički značajna razlika.

19.2.7. Razlike između muškaraca i žena na dimenzijama percepcije socijalne nepravde

Tablica 19.11. Razlike između muškaraca (N = 183) i žena (276) na uzorku zaposlenih (N = 475) na subskalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde*

Subskala	Skupina	M	SD	t-test	P
Doživljaj osobne nepravde	muškarci	2.7986	.67425	-1.373	p > .05
	žene	2.8929	.74881		
Neprovođenje zakona od strane države	muškarci	4.5294	.75255	-.868	p > .05
	žene	4.5859	.65174		
Opća nepravda u društvu	muškarci	3.9837	.64809	-2.942**	p < .01
	žene	4.1701	.69167		
Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	muškarci	3.6359	.85983	-3.137**	p < .01
	žene	3.8889	.85808		

I spolne razlike provjerene su provedbom t-testova za nezavisne uzorke. Analiza prosječnih vrijednosti pokazuje da žene na sve četiri dimenzije imaju značajno više rezultate, tj. veću percepciju nepravde. Statistički značajna razlika između muškaraca i žena utvrđena je na dimenziji „opće nepravde u društvu” ($t = -2.942$, $p < 0.01$) i dimenziji „toleriranje socijalnih devijacija” ($t = -3.137$, $p < 0.01$).

19.3. Rasprava

Rezultati provedene psihometrijske analize novog instrumenta za mjerenje percepcije socijalne nepravde ukazuju na njegove zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike. Uvažavajući različite teorijske paradigme u području psihologije pravednosti pri kreiranju sadržaja ipak smo se odlučili za primarno empirijski pristup polazeći od šireg popisa mogućih izvora socijalne nepravde. Kako je naš glavni interes bio usmjeren na ispitivanje stupnja u kojemu pojedinac doživljava socijalnu nepravdu u društvu u kojemu živi nismo se usmjeravali na moguće razloge (proceduralne, distribucijske i dr.) već na procjenu pojedinog aspekta na dimenziji pravednosti. Kako pojedine teorije i naglašavaju, na sud o pravednosti nekog događaja utječe više faktora koji su često u interakciji (van den Boss, 2001). Stoga je naše očekivanje bilo da će grupiranje čestica u latentnom prostoru biti dominantno pod utjecajem njihova sadržaja, a ne faktora koji su doveli do toga da budu procijenjeni pravednim ili nepravednim. Prilikom globalne procjene ravnopravnosti članova društva na procjenu ispitanika utječu njegova osobna iskustva, iskustva drugih njemu bliskih osoba, informacije iz medija pri čemu se različiti izvori informacija stapaju u jednu integriranu i globalnu procjenu. Treba naglasiti da ova procjena predstavlja individualnu percepciju te može biti pristrana u odnosu na neko hipotetsko objektivno stanje ili percepciju drugih ljudi. Dobivene dimenzije nepravde potvrđuju rezultate ranijih verzija ovoga upitnika (Ljubotina, 2004; Družić Ljubotina, 2007).

Prva latentna dimenzija odnosi se na percepciju *opće nepravde u društvu* pri čemu se postojanje nepravde ne pripisuje specifičnom uzročniku već ukazuje na opću ravnopravnost članova društva i brigu za posebne skupine. Ovu dimenziju opisuju tvrdnje poput „Općenito gledajući naše društvo je pravedno”, „U našoj zemlji svi ljudi imaju jednake šanse za uspjeh”, a uključuje još i pitanja vezana uz ravnopravnost spolova odnosno rodnu ravnopravnost, brigu o bolesnima i brigu o starijima kroz adekvatne mirovine. Ovo su neke od temeljnih odrednica pravednog društva koje članovima pružaju osjećaj dostojanstvenog tretmana i solidarnosti, a integriraju aspekte proceduralne i distributivne pravde dok je odgovornost za ovu vrstu nepravde implicitno vezana uz državne strukture i društvo kao organizirani sustav. Na deskriptivnoj razini zabrinjavajući je podatak da 70.7% ispitanih smatra da je društvo općenito nepravedno (kumulirani odgovori uglavnom ili potpuno se slažem). Jednaka dostupnost zdravstvene skrbi jedan je od bitnih aspekata socijalne pravde, dok nejednak pristup mogućnostima liječenja može biti važan generator osjećaja nepravde (Middleton, 2003). Ova dimenzija uključuje univerzalne markere pravednosti neke socijalne zajednice te implicitno uključuje zakonsku regulativu pojedinih aspekata i osjećaj solidarnosti društva u trenutku kada pojedinac zatreba određeni oblik skrbi (zdravstvo, umirovljenici i dr.). Kako se vidi iz rezultata ova dimenzija ima najveću povezanost s općim vjerovanjem u pravedan svijet.

Druga dimenzija, *neprovođenje zakona od strane države*, odnosi se na važan generator osjećaja nepravde. Pravedni zakoni i njihovo dosljedno provođenje predstavljaju jednu od temeljnih pretpostavki pravednog društva i u samoj su srži proceduralnog aspekta socijalne pravde. Ovi aspekti nepravde se primarno atribuiraju državi koja zakonima i njihovom provedbom ne jamči razvoj pravednog društva. Primjeri čestica unutar ove dimenzije su „Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve” i „Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi”. Kako je u tranzicijskim zemljama, kao što je Hrvatska, jedan od velikih problema u procesu privatizacije bio povezan sa sumnjivim zakonima koji su omogućili pojedincima da se obogate na brz i sumnjiv način, unutar ove dimenzije dodana je i čestica „Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali”. U zemljama koje su prošle i ratne sukobe pokazalo se važnim pitanje „Mnogi su se na nepošten način obogatili tijekom rata” s kojim se uglavnom ili u potpunosti slaže 94% ispitanih. Ova dimenzija specifična je za zemlje političke i ekonomske tranzicije, poput naše, u kojima je značajan uzrok osjećaja nepravde stvaranje velikih ekonomskih razlika među članovima društva, a koje ne proizlaze iz rada i vlastitih sposobnosti. Tako Šakić (1999) u istraživanju o sociopsihološkim aspektima socijalne pravednosti i privatizacije navodi da je nešto manje od 50% odraslih ispitanika u Hrvatskoj potpuno nezadovoljno privatizacijom, a njih čak 84.4% smatra da su pojedine obitelji na sumnjiv način stekle veliko bogatstvo. U ovom slučaju nepravedna je i distribucija dobara, kao i procedura koja je u osnovi ovakve raspodjele. Nadalje, prema podacima Eurobarometra (2005) u Hrvatskoj više od dvije trećine ljudi ne vjeruje pravosuđu, za razliku od članica EU unutar kojih postoji znatno veća razina povjerenja u pravnu državu. Prema istom istraživanju u Hrvatskoj isto tako vlada iznimno nepovjerenje u institucije vlasti kao što su Vlada (71% ne vjeruje), Sabor (73%), ali i iznimno nepovjerenje u političke stranke (84%). No, očito se ne radi o ovako negativnoj percepciji samo u naših građana, jer je takav doživljaj nepravde karakterističan općenito za postkomunističke države u kojima prevladava nepovjerenje u

državne institucije i percepcija korumpiranosti vladajućih struktura (Kreidl, 2000; Daly, 2007, Smith, 2010). Neki autori analiziraju razloge visoke razine percepcije nepravde u tranzicijskim zemljama te nepovjerenja u politička vodstva. Promjena političkog sustava uključuje i pomak vrijednosti od egalitarnih prema meritokratskima te većim individualnim razlikama u materijalnom bogatstvu. Visoka percepcija korupcije i kod osoba s egalitarnim sustavom vrijednosti i kod osoba s meritokratskim sustavom vrijednosti vodi ka nepovjerenju u politički sustav. U prvom slučaju bilo kakve velike razlike među članovima društva doživljavaju se nepravednim, dok se kod druge vrste vrijednosti toleriraju razlike ako su rezultat pravednih procedura.

U ovom kontekstu, važno je spomenuti i istraživanje UNDP-a (2006) kojim je ustanovljeno da je tranzicijski proces ostavio traga na temeljnim vrijednostima društva (Bejaković i Kaliterna Lipovčan, 2007) obzirom da 57.5% hrvatskih građana smatra da je neophodno poduzimati određene korake koji nisu uvijek korektni da bi se napredovalo u našem društvu, te da važniju ulogu u napredovanju imaju neki drugi faktori nego naporan rad i trud. To implicira određene procese kao što su slabljenje društvene kontrole, povećanje razine kriminala i korupcije, te eroziju moralnih vrijednosti u društvu. Takva percepcija građana podrazumijeva da društvo potiče ponašanja i strategije koje nisu uvijek korektne ili dobre (Bejaković i Kaliterna Lipovčan, 2007). Smith (2010) naglašava da vjerovanja u socijalnu pravednost imaju temeljnu ulogu u oblikovanju političkog ponašanja građana i razumijevanja svijeta politike.

Treća dimenzija percepcije nepravde nazvana je *toleriranje socijalnih devijacija od strane članova društva* i odnosi se na doživljaj da su u društvu raširene i prihvaćene devijacije koje dovode do nejednakog i/ili nepravednog tretmana članova nekog društva dok sami članovi te devijantne oblike ponašanja koriste i toleriraju. Ovaj aspekt se u značajnoj mjeri odnosi na narušeni socijalni kapital u zajednici i nužnost uporabe neprihvatljivih oblika ponašanja kako bi se ostvarili određeni ciljevi. Primjeri čestica koji opisuju ovu dimenziju su „Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu”, „Znanje i sposobnosti kod nas nitko ne cijeni”, a uključuju i pitanja o raširenosti korupcije i važnosti poznavanja važnih ljudi u odnosu na vlastite sposobnosti. Iako je za raširenost ovakvih ponašanja implicitno odgovorna politička vlast koja tolerira takve oblike ponašanja, pojedinac može doživljavati da su ovi oblici devijacija uko-riječeni u široj zajednici, tj. opstaju dijelom i zbog toga jer ih članovi zajednice smatraju prihvatljivim ili uobičajenim. Smith (2010) navodi da naglašena prisutnost korupcije i društvenih devijacija u tranzicijskim zemljama snažno moderira vrednovanje nove socijalne stratifikacije i raspodjele bogatstva u društvu. Na osobnoj razini demotivira ljude na ulaganje u razvoj vlastitih potencijala i znanja, a na razini društva dovodi do snažnog nepovjerenja u politički sustav. Novostvorene razlike u materijalnim resursima ne atribuiraju se različitim sposobnostima i radu već korupciji i nezakonitim djelovanjima (Smith i Mateju, 2012). Prema Smithu korupcija je jedan od bitnih elemenata socijalne nepravde. Doživljaj da poštenje i znanje ne dovode do odgovarajućeg uvažavanja od strane zajednice mogu generirati osjećaj nepravde i motivirati pojedinca da npr. ne ulaže u vlastito obrazovanje. U kontekstu Adamsove teorije pravičnosti percepcija nepravde može predstavljati mehanizam motivacije ka promjeni ili prilagodbi ponašanja postojećim uvjetima u društvu (Adams, 1965). U ovom kontekstu važno je naglasiti da približno 80% ispitanih smatra (uglavnom ili u potpunosti) da u društvu u kojemu žive vlada korupcija te da su za uspjeh važnije socijalne veze nego vlastite sposobnosti. Rezultati ukazuju da ova dimenzija

dijeli najveći dio varijance s ostalim i najviše je povezana s doživljajem osobne nepravde, a u psihološkom smislu važna je jer uključuje prihvaćanje načela nepravde poput korupcije, traženja veza, kršenja pravila od članova društva s kojima se svakodnevno susrećemo. U ovom slučaju, iako odgovornost za raširenost takvih pojava leži na političkoj strukturi, u tim postupcima sudjeluju i pojedinci koji na taj način neopravdano ostvaruju različita prava i povlastice. U psihološkom smislu koliko osjećaj nepravde od strane države ili elita može posredno stvarati osjećaj solidarnosti s ostalim članovima društva koji trpe nepravdu u ovom slučaju se to zajedništvo i solidarnost raspadaju jer nepravdu mogu očekivati i od osoba s kojima se susreću u svakodnevnom životu.

Četvrta dimenzija koju mjeri upitnik odnosi se na *doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline* koju pojedinac opaža kao član zajednice u kojoj živi. Ovu dimenziju opisuju tvrdnje poput „Doživio sam mnogo nepravde u svom životu”, „Uvijek sam bio tretiran kao i drugi ljudi”, a uključuje i pitanja vezana uz osjećaj ravnopravnosti u odnosu na druge ljude, iskorištavanje od strane drugih ljudi i sl. Ova dimenzija odnosi se na doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline dok prve tri mogu proizlaziti iz svjedočenja nepravde koju su doživljavale druge osobe u društvu. Da su doživjeli mnogo nepravde u svom životu navodi 40.7% ispitanika (u potpunosti ili se uglavnom slažu s tom tvrdnjom). Ova subskala konceptualno se podudara sa skalom osobnog vjerovanja u pravedan svijet (Dalbert, Montada i Schmidt, 1987) koja također mjeri osobno vjerovanje pojedinca da ga drugi tretiraju na pravedan način. Rezultati pokazuju da je ova dimenzija najviše povezana s dimenzijom toleriranja devijacija u društvu i ove dvije dimenzije reflektiraju neposredni doživljaj nepravde za razliku od preostale dvije koje pretežno počivaju na posrednom opažanju društvene nepravde koja se čini drugima. Iz rezultata proizlazi da ove dvije dimenzije imaju i veću povezanost s kvalitetom života, te drugim korištenim kriterijskim varijablama.

S obzirom na latentnu strukturu, interkorelacije subskala, te donekle različite korelacije pojedinih subskala s korištenim kriterijima sugestija je autora da se rezultat u ovom upitniku izražava i interpretira prema subskalnim rezultatima. Viša povezanost postoji između dimenzija osobne nepravde i toleriranja devijacija od strane društva za koje možemo pretpostaviti da proizlaze iz neposrednog iskustva. Ostale dvije dimenzije odnose se na općenitije prosudbe o odnosima koje regulira država ili politička elita. Provedene analize ne ukazuju na egzistenciju generalnog faktora percepcije socijalne nepravde.

Mjere povezanosti rezultata dobivenih upitnikom s korištenim kriterijskim varijablama ukazuju na veću kriterijsku valjanost dimenzija percepcije osobne nepravde i percepcije tolerancije devijacija u društvu. Ove dvije dimenzije povezane su s kvalitetom života, eksternalnošću te aspektima samopoštovanja. Od sociodemografskih varijabli povezane su s visinom primanja i obrazovanjem, dok je povezanost s dobi i spolom nulta ili zanemarivo niska. Od srodnih koncepata registrirana je povezanost s općim vjerovanjem u pravedan svijet. Druge dvije dimenzije percepcije opće nepravde u društvu i neprovođenja zakona od strane države značajno niže koreliraju s korištenim kriterijima ili povezanosti uopće nema. Može se zaključiti da ove aspekte ispitanici doživljavaju više posredno (odnos prema starijima, bolesnima, neopravdano bogaćenje i dr.) od prethodne dvije dimenzije te da djeluju primarno na vrijednosnoj razini. U ovom dijelu najveća je korelacija između percepcije opće nepravde i općeg vjerovanja

u pravedan svijet. Pojedini autori naglašavaju da je odnos između vjerovanja u pravedan svijet i općeg zadovoljstva jače povezan u zajednicama u kojima je vjerovanje u opću pravdu robustnije. Tamo gdje se općenito manje vjeruje u pravednost ona je na individualnoj razini lošiji prediktor zadovoljstva pojedinca (Lucas i sur., 2013).

U posljednjem dijelu analize uspoređena je percepcija socijalne nepravde između zaposlenih s različitim rasponom primanja i uzorka primatelja socijalne pomoći. Najveća razlika dobivena je na dimenziji osobne nepravde pri čemu korisnici socijalne pomoći percipiraju značajno višu osobnu nepravdu od zaposlenih. Značajna razlika u istom smjeru pronađena je i na dimenziji toleriranja socijalnih devijacija. Kao što smo već naveli ove dvije dimenzije odnose se na neposredno iskustvo nepravde gdje u skladu s našim očekivanjima primatelji socijalne pomoći doživljavaju veći broj situacija u kojima nisu pošteno i ravnopravno tretirani čemu uglavnom i pripisuju svoj deprivirani socijalni status. Na druge dvije dimenzije nije pronađena razlika što se može tumačiti izrazito visokom percepcijom socijalne nepravde u svim slojevima društva tako da nije pronađena razlika između zaposlenih i primatelja socijalne pomoći. Naime oba uzorka imaju izrazito visoke rezultate na dimenzijama opće nepravde i neprovođenja zakona od strane države. Opaženi rezultati ostaju nepromijenjeni i uz kontrolu stupnja obrazovanja.

Metodološka ograničenja provedenog istraživanja mogu se odnositi na ograničenost korištenog uzorka na urbanu populaciju te specifičnosti postratnog i posttranzicijskog hrvatskog društva u kojemu većina ispitanih procjenjuje visoki stupanj socijalne nepravde. S psihometrijskog aspekta to može dovesti do redukcije varijabiliteta u promatranim varijablama. U sljedećim istraživanjima bilo bi korisno provjeriti stabilnost dobivenih psihometrijskih karakteristika, osobito latentne strukture na drugim ciljanim uzorcima u kroskulturalnom kontekstu.

20. Povezanost percepcije socijalne nepravde, kvalitete života i vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva

Rezultati opisani u dva posljednja poglavlja zasnivaju se na istraživanju „Povezanost percepcije socijalne nepravde, kvalitete života i vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva te atribucije uzroka nepravde u društvu” provedenom 2022. godine na uzorku od 375 odraslih osoba s mjestom prebivališta u Republici Hrvatskoj (šesto istraživanje u tablici C.1.).

U istraživanjima ljudske dobrobiti koncept subjektivne kvalitete života predstavlja jedan od glavnih indikatora općeg zadovoljstva životom koji se može razmatrati iz različitih perspektiva kao što su medicinska, ekonomska ili psihološka. Neki od teorijskih pristupa veći značaj pridaju objektivnim parametrima kao što su materijalni status, kvaliteta zdravlja ili, primjerice, odsutnost bolesti.

Zadovoljstvo kvalitetom života može se definirati kao svjesna, subjektivna i kognitivna procjena kvalitete života od strane pojedinca (Headey i Wearing, 1989). Svjetska zdravstvena organizacija naglašava da je kvaliteta života koncept koji uzima u obzir kulturalne specifičnosti te interakciju objektivnih i subjektivnih parametara. Kvaliteta života definira se kao individualna percepcija vlastitog položaja u životu u kontekstu kulture i vrijednosnog sustava u kojem pojedinac živi, u odnosu prema njegovim ciljevima, očekivanjima, standardima i brigama (WHOQOL, 1996).

Pristupi unutar psihologije kvalitetu života opisuju kroz subjektivni doživljaj pojedinca koji uključuje i različite individualne karakteristike osobe kao što su hijerarhija vrijednosti, interesi, referentna skupina s kojom se vrši usporedba, osobna očekivanja, i dr. Tako za hrvatske građane referentna skupina za usporedbu i vrednovanje ekonomskog i demokratskog razvoja predstavlja Europska unija i susjedne zemlje što značajno utječe na percepciju u odnosu na razdoblje prije samostalnosti hrvatske države. Rezultati većeg broja istraživanja pokazuju da je povezanost između objektivnih i subjektivnih indikatora kvalitete života razmjerno niska (Fakhoury i Priebe, 2002).

Procjena kvalitete života može biti usmjerena na globalnu procjenu zadovoljstva životom u cjelini ili se može ispitivati s obzirom na specifična područja života kao što su socijalni odnosi, materijalni i stambeni uvjeti, zadovoljstvo poslom, tjelesno i mentalno zdravlje i dr. Cummins (2000) navodi sedam ključnih područja života koji određuju kvalitetu života: materijalno blagostanje, zdravlje, produktivnost, intimu, sigurnost, zajednicu i emocionalno zadovoljstvo. Većina istraživača koncept određuje kao višedimenzionalan uz jedan zajednički dio varijance koji ukazuje na opće zadovoljstvo životom (Felton, 2005; Davidson-Arad, 2010).

Na doživljaj kvalitete života utječe osobna procjena uspješnosti ostvarenja različitih životnih uloga koje osoba procjenjuje važnim. Kvaliteta života se može procjenjivati nižom u slučajevima kada pojedinac nije u mogućnosti uspješno ostvariti vrijednosti koje su za njega osobno važne ili kada procjenjuje da ih u određenom socijalnom okruženju neće moći ostvariti u budućnosti.

Veći broj istraživanja potvrđuje nalaz o povezanosti višeg materijalnog statusa i životnog standarda s većim zadovoljstvom životom što je u skladu s različitim teorijama hijerarhije potreba kao što je primjerice slučaj kod Maslowa (Fahey i sur, 2005). Iako rezultati istraživanja pokazuju da se poboljšavanjem objektivnih uvjeta života povećava i doživljaj zadovoljstva kvalitetom života to vrijedi samo do određene granice, nakon koje nestaje povezanost između materijalnih uvjeta i zadovoljstva (Cummins, 2000).

Međutim za cjelovito zadovoljstvo životom važni su i aspekti koji nisu vezani isključivo uz materijalne, već uz socijalne i emocionalne potrebe kao i doživljaj socijalnog priznanja i uvažavanja od strane okoline. Družić Ljubotina (2012) nalazi značajno manju procjenu kvalitete života kod korisnika pomoći za održavanje (danas se ta osnovna novčana pomoć u sustavu socijalne skrbi naziva zajamčena minimalna naknada) u odnosu na osobe višeg materijalnog statusa. Korisnici pomoći najveće zadovoljstvo izražavaju obiteljskim odnosima pri čemu je kod njih visoko izražen aspekt doživljaja osobne nepravde te „toleriranja socijalnih devijacija od strane društva”. U ovom slučaju važno je naglasiti da na kvalitetu života utječe i nezadovoljstvo društvom koje se može percipirati (barem dijelom) odgovornim zbog uvjeta koji su osobu doveli do stanja siromaštva i materijalne deprivacije. Rezultati ukazuju da se u tim slučajevima zadovoljstvo životom iskazuje kroz ona područja u kojima pojedinac još uvijek percipira mogućnost utjecaja, a to su nematerijalni aspekti poput socijalnih odnosa unutar obitelji, odnosa s djecom i prijateljima te traženja podrške u bliskoj okolini.

Fakhoury i Priebe (2002) naglašavaju rezultate istraživanja prema kojima na procjenu kvalitete života utječe i nerazmjer između osobnih očekivanja pojedinca i stvarnog stanja te načina na koji osoba uspoređuje svoje stanje s položajem drugih osoba u socijalnoj okolini kao i vlastitim stanjem u nekim ranijim razdobljima. Ovaj pristup naglašava važnost referentnog okvira unutar kojega vrednujemo osobno zadovoljstvo.

Porast zanimanja istraživača za koncept kvalitete života i njegov odnos s općom kvalitetom uvjeta u društvu potaknut je isticanjem važnosti mentalnog zdravlja i opće dobrobiti članova društva. Društvo u cjelini ne može biti uspješno ako pojedinci koji žive u njemu nisu zadovoljni. Scahalock (2002) navodi da istraživanja sve jasnije ukazuju na odbacivanje uvjerenja da samo znanstveni, medicinski i tehnološki napredak mogu direktno voditi poboljšanju kvalitete života već da je nužno uzeti u obzir i druge aspekte dobrobiti poput obiteljskih i društvenih, emocionalnih i etičkih. Tehnološki napredak u ovom kontekstu u složenom je odnosu s općom

dobrobiti članova društva. Neki autori upozoravaju na paradoks da povećanje ekonomskog blagostanja države nije uvijek povezano s povećanjem subjektivne sreće i zadovoljstva pojedinaca (Oishi i Kesebir, 2015). Ovaj nalaz se može samo djelomično objasniti razlikama u primanjima i očito je da na njega djeluju drugi faktori vezani uz odnose u pojedinom društvu. Autori sugeriraju da bi ravnomjernija raspodjela rasta nacionalnog bogatstva mogla biti preduvjet za povećanje razine sreće u cijeloj zemlji.

Dio istraživanja ukazuje na povezanost različitih oblika društvenih nejednakosti, percipirane i doživljene nepravde s kvalitetom života i indikatorima osobnog zadovoljstva i sreće (Jia i sur, 2020; Schwarze i Härpfer, 2007). Međutim u istraživanjima je često na različit način operacionaliziran koncept nepravde uz rijetko razlikovanje osobnog doživljaja nepravde i percepcije nepravde u socijalnoj okolini.

Jia i sur. (2020) na kineskom uzorku nalaze korelacije između percepcije socijalne pravde i zadovoljstva životom u rasponu od .21 do .52. Autori naglašavaju da dosadašnje studije nude različite zaključke o smjeru djelovanja percipirane nepravde i zadovoljstva životom. Jia i sur. (2020) na osnovi rezultata longitudinalne studije iznose zaključak u kojem zadovoljstvo životom objašnjava percepciju socijalne pravde i sudjeluje u njezinom oblikovanju tijekom vremena. Razina primanja nije se pokazala značajnim moderatorom pri objašnjavanju zadovoljstva životom i percipirane socijalne pravde. Autori naglašavaju da promjene zadovoljstva životom povezane s objektivnim uvjetima mogu utjecati na promjene u percepciji nepravde.

Lucas i sur. (2013) ispituju odnos osobne sreće i blagostanja s percepcijom pravde na uzorku odraslih ispitanika u SAD-u. Autori polaze od pretpostavke da su osobna sreća i blagostanje povezani s dispozicijskim vjerovanjem u postojanje pravde. Istraživanja sugeriraju da je za ovaj odnos važna razlika između uvjerenja o osobnoj pravdi i pravdi dostupnoj drugima, kao i razmatranje proceduralne nasuprot distributivnoj pravdi. Uvjerenja o osobnoj pravdi bila su jače povezana sa zadovoljstvom životom i samoprocjenom zdravlja u sredinama u kojima postoji percepcija da je pravda dostupna i drugima.

Elbers i sur. (2013) na uzorku osoba koje su tražile odštetu zbog pretrpljenih ozljeda nalaze da je proceduralna pravda pozitivno povezana s kvalitetom života. Zaključuju da bi se zdravlje podnositelja zahtjeva za odštetom moglo poboljšati jačanjem proceduralne pravde kroz veću mogućnost iznošenja vlastitih stavova i emocija te snažnijim uključivanjem u proces donošenja odluka. U praksi to znači da nedostatak informacija, jasne komunikacije i osjećaja povjerenja u odnosu s osiguravajućim kućama povećava razinu stresa i ima negativan utjecaj na zdravlje osobe.

U ovom istraživanju nastojali smo detaljnije ispitati značaj doživljaja osobne nepravde i percepcije socijalne nepravde na subjektivni doživljaj kvalitete života. Glavni istraživački cilj predstavlja razlikovanje doživljaja osobnog iskustva nepravde i percepcije opće socijalne nepravde u društvu pri predikciji subjektivne kvalitete života. U literaturi nema nalaza koji bi omogućili postavljanje istraživačke hipoteze stoga je naše očekivanje da percepcija socijalne nepravde može objasniti dodatni dio varijance pri predviđanju kvalitete života. U praksi to bi značilo da život u društvu koje osoba percipira nepravednim posredno utječe na osobnu kvalitetu života čak i u situaciji kada osoba ima zadovoljene osnovne potrebe i nema iskustvo osobne nepravde.

Kao kontrolnu kriterijsku varijablu, uz kvalitetu života, uključili smo i percepciju vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva koja predstavlja dodatnu mjeru zadovoljstva životom.

S ciljem ispitivanja povezanosti nekih aspekata percepcije socijalne nepravde s procjenom vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva i opće kvalitete života provedeno je istraživanje na prigodnom uzorku odraslih ispitanika koji žive u Republici Hrvatskoj. Podaci su prikupljeni pri mjenu online ankete tijekom 2022. godine.

20.1. Metodologija istraživanja

20.1.1. Uzorak

Uzorak se sastojao od 375 ispitanika (26% muškaraca i 74% žena). Prosječna dob iznosi 41.5 godinu uz totalni raspon od 18 do 82 godine. Struktura uzorka s obzirom na radni status uključivala je 78.8% zaposlenih u stalnom radnom odnosu, 8% zaposlenih na određeno vrijeme, 2.1% radi povremeno ili prima honorare, 4.3% je u mirovini, te 6.7% nezaposlenih. Prema obrazovnoj strukturi uzorak se sastoji od 0.8% sudionika sa završenom osnovnom školom, 34% ispitanika sa srednjom školom, 15.2% sa završenim preddiplomskim studijem ili višom školom, 41.2% sa završenim diplomskim studijem, te 8.8% sa završenim poslijediplomskim studijem. S obzirom na mjesto zaposlenja među sudionicima koji su zaposleni 11.5% radi u vlastitoj tvrtki (kao poduzetnici), 45.3% u privatnom sektoru, 35.6% u javnom sektoru (kao zaposlenici) i 7.6% kod stranog poslodavca. Znatno ispodprosječan materijalni status navodi 1.3% sudionika, 9.9% ispodprosječan, 63.4% prosječan, 24.3% iznadprosječan, te 1.1% znatno iznadprosječan. S obzirom na regiju 37.7% sudionika živi na području grada Zagreba i 5.6% Zagrebačke županije, 15.2% na živi u ostalim dijelovima središnje Hrvatske, 16.8% na području sjeverne Hrvatske, 11.8 u Istri i Primorju, 11.8% u južnoj Hrvatskoj te 1.1% u istočnoj Hrvatskoj koja je najmanje zastupljena u uzorku. S obzirom na veličinu mjesta boravka u mjestima manjima od 1000 stanovnika živi 9.4% sudionika, od 1000 do 10000 16.3%, od 10000 do 50000 21.7%, od 50000 do 100000 4.5% te iznad 100000 48.1%.

20.1.2. Mjerni instrumenti

U istraživanju su korišteni sljedeći mjerni instrumenti kojima su prikupljeni podaci vezani uz sociodemografske karakteristike ispitanika, procjenu percepcije osobne kontrole nad događajima u životu, procjenu vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva, procjenu podrške od strane okoline, percepciju socijalne nepravde, izvore nepravde od kojih je osoba doživjela nepravdu te kvalitetu života.

a) Sociodemografski podaci

Kratki sociodemografski upitnik sastojao se od 8 pitanja koja su se odnosila spol i dob ispitanika, radni status, mjesto zaposlenja, stupanj obrazovanja, materijalni status, mjesto stanovanja i veličinu mjesta boravka.

b) Procjena percepcije osobne kontrole nad događajima u životu

Pitanjem „*Molimo Vas da procijenite u kojoj mjeri općenito možete utjecati na stvari koje Vam se događaju u životu*” ispitana je percepcija opće mogućnosti osobne kontrole nad događajima u životu. Ispitanici su za procjene koristili postotke pri čemu je 0% značilo nultu mogućnost kontrole, a 100% potpunu kontrolu nad događajima u životu.

c) Procjena vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva

Pitanjem „*Molimo Vas da procijenite kolika je vjerojatnost da u Hrvatskoj ostvarite svoje životne ciljeve*” ispitana je procjena vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva uz ograničenje da se procjena odnosi na mogućnosti u Hrvatskoj. Ispitanici su za procjene koristili postotke pri čemu je 0% značilo nultu vjerojatnost, a 100% potpunu vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva.

d) Procjena socijalne podrške

Ispitanici su kroz pet pitanja procijenili u kojoj mjeri se mogu osloniti na različite izvore podrške pri realizaciji svojih životnih ciljeva. Navedeni su sljedeći izvori podrške: a) uža obitelj (roditelji, braća i sestre), b) prijatelji, c) bračni partner/partnerica, d) utjecajni ljudi koje poznajete, e) državne institucije. U svrhu kontrole navedena je i opcija f) osloniti se na samoga sebe. Ispitanici su stupanj u kojemu se mogu osloniti na svaki od navedenih izvora procjenjivali na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = nimalo, 2 = u manjoj mjeri, 3 = osrednje, 4 = u većoj mjeri, 5 = u potpunosti).

e) Izvori nepravde

U slučaju da su doživjeli neki oblik nepravde koji ih je uznemirio i povrijedio, ispitanici su mogli navesti tko im je prouzročio tu nepravdu. Ukupno je navedeno pet mogućih izvora: a) članovi obitelji (bračni partner/ica, roditelji, djeca, rođaci i dr.), b) osobe iz poslovnog okruženja (poslodavac, nadređeni, kolege na poslu), c) državne i javne institucije (uprava, sudovi, zdravstveni sustav, školstvo i dr.), d) različite privatne organizacije i tvrtke (banke, trgovina, privatne tvrtke i dr.), e) različiti pojedinci (npr. susjedi, privatne osobe). Pored toga navedena je i opcija „ostalo” uz koju su ispitanici mogli navesti neki drugi izvor nepravde koji nije bio ponuđen.

f) *Upitnik percepcije socijalne nepravde*

Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle, sadrži 20 tvrdnji i namijenjen je ispitivanju percepcije različitih aspekata socijalne nepravde s ispitanicima starijim od 18 godina. Njihov je zadatak da uz svaku tvrdnju označe stupanj slaganja sa sadržajem, na ljestvici od 5 stupnjeva (1= uopće se ne slažem; 5 = u potpunosti se slažem). Na osnovi teorijskih očekivanja i empirijskih provjera ranijih verzija upitnika očekuje se da upitnik mjeri četiri različita, ali povezana aspekta percepcije socijalne nepravde.

Upitnik se sastoji od četiri subskale koje ispituju 1) neprovođenje zakona od strane države, 2) opću nepravdu u društvu, 3) toleriranje socijalnih devijacija od strane društva i 4) osobni doživljaj nepravde.

g) *Upitnik kvalitete života (MANSA)*

Korišten je *Upitnik za ispitivanje subjektivne kvalitete života MANSA* (Manchester Short Assessment of Quality of Life Scale) koji se sastoji od 12 čestica i ispituje zadovoljstvo različitim područjima života (obitelj, zdravlje, materijalni status, socijalni život i dr.) (Priebe i sur. 1999). Zadovoljstvo se procjenjuje na ljestvici od 7 stupnjeva, a ukupni rezultat može varirati u rasponu od 1 do 7. Ukupan rezultat predstavlja prosjek odgovora na svih 12 pitanja, pri čemu je minimalni rezultat 1 i označava potpuno nezadovoljstvo kvalitetom života, a maksimalni 7 koji označava potpuno zadovoljstvo kvalitetom života. Pouzdanost upitnika izražena Cronbachovim alfa koeficijentom u ovom istraživanju iznosila je 0.86.

20.2. Rezultati

U nastavku ćemo prikazati rezultate koji se odnose na varijable: procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva i mogućnosti utjecaja na događaje u vlastitom životu, procjene očekivane podrške od strane socijalne okoline, percepcije socijalne nepravde, izvora doživljene nepravde te kvalitete života. Također su prikazani rezultati predikcije procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva kao i predikcije kvalitete života gdje se želio istražiti doprinos percepcije socijalne nepravde u objašnjenju navedenih kriterijskih varijabli.

20.2.1. Procjena percepcije osobne kontrole nad događajima u životu i procjena vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva

Na osnovi dva jednostavna pitanja nastojali smo ispitati očekivanja ispitanika o vjerojatnosti ostvarenja općih životnih ciljeva i doživljaj kontrole nad događajima u vlastitom životu. Ove dvije varijable povezane su s različitim mjerama psihološke dobrobiti i mentalnog zdravlja. Prvo pitanje usmjereno na generalizirani doživljaj osobne kontrole glasil je „*Molimo Vas da procijenite u kojoj mjeri općenito možete utjecati na stvari koje Vam se događaju u životu*”. Odgovori ispitanika procjenjivani su na ljestvici na kojoj je 0% značilo nultu mogućnost kontrole, a 100% procjenu mogućnosti potpune osobne kontrole što bi odgovaralo unutarnjem lokusu kontrole proizašlom iz Rotterove teorije socijalnog učenja (1975).

Tablica 20.1. Frekvencije odgovora na pitanje o mogućnosti utjecaja na događaje u vlastitom životu grupiranih u pet kategorija (N = 375)

kategorija	N	%
0 – 20 %	46	12.3%
21 – 40 %	28	7.5%
41 – 60 %	130	34.7%
61 – 80 %	126	33.6%
81 – 100 %	45	12.0%

0% = uopće ne mogu utjecati, 100% = u potpunosti mogu utjecati

Distribucija odgovora vezanih uz procjenu mogućnosti utjecaja na događaje u vlastitom životu lagano je pomaknuta ka višim vrijednostima pri čemu aritmetička sredina procjena iznosi $M = 57.87$. Približno 12% ispitanika mogućnost utjecaja procjenjuje vrlo niskim vrijednostima, nižim od 20%. Najveći broj ispitanih (34.7%) procjenjuje osrednju mogućnost utjecaja na životne događaje u intervalu od 40% do 60%, dok je sličan postotak u kategoriji od 60 do 80% (33.6%). Visoku procjenu utjecaja, višu od 80% procijenilo je 12% ispitanika. Brojna istraživanja ukazuju na važnost doživljaja osobne kontrole nad vlastitim ponašanjem i događajima u vlastitom životu. Percepcija visoke kontrole povezana je s različitim vrstama pozitivnih ishoda kao što su bolje psihičko i tjelesno zdravlje (Greenaway i sur., 2015), pozitivni afekti i niža anksioznost (Helzer i Jayawickreme, 2015), točnije postavljanje i ostvarivanje osobnih ciljeva (Haase i sur., 2009), pozitivnije samopoimanje (Saadat i sur., 2012), pa čak i duljina života (Langer i Rodin, 1976). Procjena mogućnosti vlastitog utjecaja na događaje olakšava planiranje i smanjuje anksioznost vezanu uz važne životne događaje za koje osoba procjenjuje da ne može utjecati na njihov ishod. Pored toga viša procjena opće kontrole nad životnim događajima povezana je s višim zadovoljstvom životom, procjenom otpornosti i samoprocjenom osobne sreće te izborom aktivnih strategija suočavanja (Ljubotina, 2022).

U literaturi je ponekad zanemaren koncept percepcije kontrole nad događajima koji proizlazi iz zajedničkog djelovanja grupe ili iz vjerovanja da se osoba u određenim kriznim situacijama (npr. bolest) može osloniti na vanjske faktore kao što su pomoć obitelji, okoline, liječnika, državnih institucija ili društva općenito. Stollberg i suradnici (2015) navode da se koncept osobnog doživljaja kontrole („Ja to mogu ostvariti“) može dopuniti doživljajem grupnog ili zajedničkog ostvarenja kontrole („Mi to možemo ostvariti“). Fritsche i suradnici (2008) razvijaju model kontrole zasnovane na djelovanju grupe i navode da u slučajevima gubitka doživljaja osobne kontrole, pripadnost grupi može omogućiti povratak uvjerenja o vlastitoj kontroli.

Tablica 20.2. Frekvencije odgovora na pitanje o vjerojatnosti ostvarenja vlastitih životnih ciljeva grupirane u pet kategorija (N = 372)

kategorija	N	%
0 – 20 %	51	13.7%
21 – 40 %	45	12.1%
41 – 60 %	102	27.4%
61 – 80 %	90	24.2%
81 – 100 %	84	22.6%

0 = nikakva ili gotovo nikakva vjerojatnost, 100 = gotovo sigurno ću ostvariti svoje životne ciljeve

Slična distribucija odgovora dobivena je i za procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva. Vjerojatnost nižu od 20% navodi 13.7% ispitanih, dok 22.6% vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva višu od 80% procjenjuje 22.6% ispitanika. Najveći broj procjena (27.6%) nalazi se u srednjem intervalu između 40% i 60%. Prosječna procjena iznosi $M = 58.95$.

U istraživanjima se najčešće ispituje procjena vjerojatnosti pozitivnog ishoda u konkretnim aktivnostima (npr. akademski uspjeh, roditeljstvo i sl.) dok su generalizirane procjene vjerojatnosti ostvarenja općih životnih ciljeva rjeđe. Ova vrsta informacije na individualnoj, ali i grupnoj razini, može biti važna za analizu planova i očekivanja pojedinaca i društva vezane uz ostvarenje važnih ishoda. Jednako je važno ispitati koji su razlozi zbog kojih mlada osoba nema povjerenja u pozitivan ishod vlastitog života, pri čemu razlozi mogu biti u izostanku jasnih ciljeva i smisla života, niskom povjerenju u vlastite potencijale, ali i niskim povjerenjem u društvo i uvjete u kojima osoba živi i treba ostvariti vlastite ciljeve. U ranije prikazanom istraživanju na uzorku adolescenata Družić Ljubotina (2004) nalazi se da je prosječna procjena vjerojatnosti životnih ciljeva iznosila $M = 71.1\%$, pri čemu 30.2% ispitanika vjerojatnost procjenjuje višom od 80%.

Rezultati su pokazali da je viša razina procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva pozitivno povezana s boljim akademskim uspjehom, višim materijalnim statusom obitelji, ali i višim stupnjem očekivane pomoći od strane obitelji, prijatelja i države. S druge strane viša očekivanja bila su povezana s nižom percepcijom toleriranja socijalnih devijacija od strane društva i nižim doživljajem nepravde u školi (Družić Ljubotina, 2004; Ljubotina 2022). Ranija istraživanja ukazuju na zaključak da su, za dobrobit pojedinaca, osobito važne atribucije koje potiču osjećaj kontrole nad uspjehom i neuspjehom te pozitivna očekivanja od budućnosti (Kurtović, 2012). Autorica upozorava da je atribuiranje neuspjeha stabilnim uzrocima povezano s nižim samopoštovanjem i višom depresivnošću. U ovom kontekstu doživljaj socijalne okoline nepravednom predstavlja stabilni faktor za koji je teško očekivati da se može promijeniti vlastitim djelovanjem ili u kratkom roku.

Pearsonov koeficijent korelacije između procjene vjerojatnosti ostvarenja vlastitih životnih ciljeva i procjene mogućnosti utjecaja na događaje u vlastitom životu iznosi .576 ($p < .001$) i ukazuje na umjerenu povezanost. Kod obje procjene opaženo je variranje rezultata u cjelokupnom rasponu od 0 do 100 što ukazuje na velike individualne razlike na obje varijable.

Tablica 20.3. Deskriptivna statistika za varijable procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva i mogućnosti utjecaja na događaje u vlastitom životu s obzirom na spol

	spol	N	M	SD	t
Procjena ostvarenja ciljeva	M	94	60.22	28.99	0.468
	Ž	277	58.60	29.12	
Procjena mogućnosti utjecaja	M	96	63.20	23.65	2.426*
	Ž	278	56.08	25.16	

Legenda: M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija; ** $p < .01$; * $p < .05$

Kada se analiziraju razlike između muškaraca i žena vezane uz procjenu vjerojatnosti ostvarenja vlastitih životnih ciljeva i procjene mogućnosti utjecaja na događaje u vlastitom životu uočavamo da su procjene razmjerno sličnih vrijednosti. Razlika vezana uz procjenu ostvarenja ciljeva nije statistički značajna dok je procjena mogućnosti utjecaja na događaje u vlastitom životu nešto viša kod muškaraca ($t = 2.426$, $p < .05$) što posredno ukazuje na doživljaj žena da njihove šanse za ostvarenje uspjeha nisu u potpunosti jednake šansama koje imaju muškarci.

Raniji rezultati na uzorku adolescenata pokazuju da djevojke procjenjuju nešto višim vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva ($M_z = 72.19$, $M_m = 69.78$; $F = 4.208$, $p < .05$). Također nešto viša očekivanja imaju gimnazijalci u odnosu na učenike strukovnih škola (Družić Ljubotina, 2004; Ljubotina 2022).

20.2.2. Procjena očekivane podrške od strane socijalne okoline

Za opću kvalitetu života, mentalno zdravlje i očekivanja od budućnosti važan je doživljaj podrške koju pojedinac ostvaruje ili očekuje od strane svoje mikro i makro socijalne okoline. Podrška se može ostvarivati na različite načine i od različitih izvora. Socijalna podrška može se definirati kao percipirana briga, poštovanje ili pomoć koju osoba prima od drugih ljudi ili grupa (Sarafino, 2002). Čovjek kao socijalno biće ima potrebu za prihvaćanjem od strane drugih ljudi što predstavlja jednu od temeljnih ljudskih potreba. Ta potreba se ostvaruje primarno kroz obiteljsko okruženje, ali i socijalnu mrežu koju čine prijatelji, vršnjaci, kolege na poslu i dr.

Socijalna podrška ne mora biti ograničena samo na blisku socijalnu okolinu. U situacijama elementarnih nepogoda, potresa, pandemija i sličnih kriznih događaja, brojni ljudi suočavaju se s gubicima i teškoćama s kojima se ne mogu sami nositi. U takvim situacijama iznimno je važan doživljaj podrške od šire društvene okoline kroz aktivnosti humanitarnih organizacija, spontane akcije pomoći od strane nepoznatih ljudi, aktivnosti medija, ali i pomoć državnih i javnih institucija. Već i samo očekivanje podrške i solidarnosti okoline u slučaju potrebe važno je za pojedinca da se s manje neizvjesnosti suočava s određenim situacijama. Socijalna podrška okoline može uključivati suosjećanje, ohrabrenje, pružanje korisnih informacija, kao i izravne oblike direktne pomoći. Traženje socijalne podrške u uvjetima izloženosti stresu razmatra se i kao jedan od pozitivnih i aktivnih oblika suočavanja sa stresom.

Socijalna podrška najčešće se određuje kao višedimenzionalan konstrukt. Cohen i Wills (1985) opisuju različite razine dobrobiti koje osoba može ostvariti od strane socijalne okoline. Prva se odnosi na emocionalnu podršku koja se očituje kroz suosjećanje i empatiju, koji su osobito važni u situacijama koje su krizne i neugodne za osobu. Izostanak ovakve podrške može voditi ka značajnim teškoćama opće prilagodbe. Druga razina opisuje se kao instrumentalna ili materijalna pomoć koju osoba može dobiti ili očekivati u situacijama potrebe. Npr. u slučajevima poplave ili potresa stradalim osobama nužno je osigurati smještaj i osnovne potrebe, ali i pomoći u obnovi i rekonstrukciji oštećenih domova. Očekivanje ove vrste pomoći i solidarnosti od iznimnog je značenja za kvalitetu života pojedinca. Treća razina odnosi se na kognitivnu podršku koja uključuje važne informacije, savjete i pomoć pri donošenju važnih odluka. Bilo koji oblik stvarne ili očekivane pomoći dodatno osnažuje doživljaj prihvaćenosti pojedinca od strane okoline u kojoj živi i njegove važnosti za tu okolinu.

Većina istraživanja naglašava pozitivan utjecaj socijalne podrške na psihološku dobrobit pojedinca, subjektivnu kvalitetu života, ali i mentalno zdravlje pojedinca (Cohen, 2004). Dio istraživanja ukazuje na veću važnost kvalitete percipirane podrške i socijalnih odnosa nego kvantitete izvora podrške (Sarason i sur., 1987). Na uzorku studenata Wu i Tu (2019) nalaze povezanost niske socijalne podrške i naučene bespomoćnosti te općenito niže samoefikasnosti. Garnefski i Diekstra (1996) navode da socijalna podrška predstavlja potencijalni moderator

i medijator odnosa između izvora stresa i posljedica. Istraživanja uglavnom potvrđuju povezanost socijalne podrške i različitih aspekata kvalitete života (Helgeson, 2003). Brojna istraživanja pokazuju značajnu korist od podrške društva i države pojedincima koji imaju poteškoće s kojima se ne mogu sami nositi. Tako McKee-Ryan i sur. (2005) u svojoj meta-analizi naglašavaju da izostanak socijalne podrške nezaposlenim osobama ima negativne učinke na njihovo tjelesno i psihičko zdravlje te je povezan s češćom pojavom simptoma stresa, depresije i psihosomatskih reakcija. Autori navode da je socijalna podrška kao i aktivna podrška u traženju posla značajan prediktor ponovnog zapošljavanja jer nezaposlena osoba dobiva poruku da je važna za društvo.

U istraživanju Čorića i Ljubotine (2013) na uzorku veterana Domovinskog rata s invaliditetom ispitivano je zadovoljstvo stupnjem podrške od strane države. Stavovi o potpori države su podijeljeni pri čemu je približno 24.8% veterana zadovoljno, dok je 44.5% nimalo ili malo zadovoljno podrškom države.

Još su indikativniji rezultati koji se odnose na procjenu socijalnog uvažavanja i razumijevanja njihovih problema od strane socijalne okoline. Rezultati ukazuju na nezadovoljstvo razumijevanjem njihovih problema od strane osoba u državnim institucijama kao i države općenito, dok višu razinu priznanja doživljavaju od strane obitelji i prijatelja. Rezultati ranijih istraživanja na veteranskoj populaciji također ukazuju na nisku razinu percipiranog uvažavanja i priznanja od strane šireg društvenog okruženja gdje 92.9% veterana procjenjuje nedostatak priznanja od strane državnih institucija, a 95.4% od države u cjelini (Ljubotina i sur., 2007).

Tablica 20.4. Aritmetičke sredine i postotak odgovora na pitanje „Procijenite u kojoj mjeri se pri realizaciji svojih životnih ciljeva možete osloniti na pomoć sljedećih izvora podrške” (N = 375)

Izvori podrške	M	SD	Nimalo	U manjoj mjeri	Osrednje	U većoj mjeri	U potpunosti
Uža obitelj (roditelji, braće i sestre)	3.957	1.183	5.1%	9.2%	13.6%	29.0%	43.1%
Prijatelji	3.628	.957	1.6%	11.7%	26.4%	42.9%	17.4%
Bračni partner/partnerica	3.941	1.388	12.6%	3.6%	12.6%	19.3%	51.8%
Poznanstva s utjecajnim ljudima	2.399	1.007	22.4%	30.1%	34.2%	12.0%	1.4%
Državne institucije	1.970	.8210	32.2%	41.4%	24.0%	2.2%	0.3%
Osloniti se na samoga sebe*	4.678	.609	0.5%	0.3%	3.5%	22.2%	73.4%

*kao kontrolna varijabla postavljeno je i pitanje koje se odnosi na mogućnost oslonca na vlastite snage

Procjena vjerojatnosti ostvarenja vlastitih životnih ciljeva dijelom je vezana uz očekivanja podrške od strane socijalne okoline. Rezultati pokazuju da su najveća očekivanja vezana za podršku okoline vezana uz članove uže obitelji (M = 3.975) te bračne ili životne partnere (M = 3.941). Ukupno 51.8% ispitanika navodi da se u potpunosti može osloniti na partnera/partnericu, dok 43.1% isti odgovor navodi vezano uz obitelj. Potpuni oslonac od strane prijatelja očekuje 17.4% ispitanika (M = 3.628). Poznanstva s drugim ljudima kao izvor podrške navodi

značajno manji broj ispitanika ($M = 2.399$), a zabrinjavajući je podatak da je očekivana podrška od strane državnih institucija procijenjena iznimno niskom ($M = 1.970$) te da svega 0.3% ispitanika očekuje da se u potpunosti može osloniti na državne institucije.

Korelacije između procjena podrške od strane različitih izvora i percepcije socijalne nepravde uglavnom su niske uz izuzetak procjena vezanih uz očekivanu podršku od strane državnih institucija. Niža razina podrške od državnih institucija povezana je s višom procjenom „opće nepravde u društvu” ($r = -.421$, $p < .001$), toleriranja socijalnih devijacija ($-.355$, $p < .001$) te neprovođenja zakona od strane države ($r = -.221$, $p < .001$). Viša procjena osobnog doživljaja nepravde također je povezana s nižom procjenom podrške od svih navedenih izvora (korelacije u rasponu od $-.191$ do $-.340$).

20.2.3. Percepcija socijalne nepravde

U istraživanju je primijenjen *Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle*. Rezultati dobiveni u ovom istraživanju uglavnom potvrđuju deskriptivnu statistiku i psihometrijske karakteristike Upitnika dobivene i opisane u ranijim poglavljima i dobivene u ranijim istraživanjima. Stoga ih ovdje nećemo posebno interpretirati.

Tablica 20.5. Način izračunavanja subskalnih rezultata, deskriptivna statistika, pouzdanosti i prosječne korelacije među česticama

Subskala	k	M	SD	pouzdanost	r_{ij}
1. Osobni doživljaj nepravde	7	2.992	0.705	$\alpha = 0.839$	0.425
2. Neprovođenje zakona od strane države	4	4.493	0.674	$\alpha = 0.804$	0.528
3. Opća nepravda u društvu	5	4.046	0.626	$\alpha = 0.735$	0.367
4. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	4	3.759	0.828	$\alpha = 0.838$	0.578

Pouzdanost je izražena Cronbachovim alfa koeficijentom; k = broj čestica; r_{ij} = prosječna interkorelacija među česticama

Prosječne vrijednosti na skalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde* ukazuju na najvišu razinu nepravde vezanu uz neprovođenje zakona od strane države ($M = 4.493$) što odgovara ranijim nalazima opisanim u prethodnim poglavljima.

Tablica 20.6. Pokazatelji deskriptivne statistike za čestice *Upitnika percepcije socijalne nepravde*

	% odgovora						
	M	SD	1	2	3	4	5
1. Općenito gledajući naše društvo je pravedno.	3.85	0.86	25.9	38.1	31.5	4.3	0.3
2. U Hrvatskoj svi ljudi imaju jednake šanse za ostvarenje vlastitih želja i ciljeva.	4.10	0.92	41.3	34.4	18.7	4.8	0.8
3. Muškarci i žene su kod nas ravnopravni.	3.73	1.06	26.7	35.2	25.3	9.6	3.2
4. Mirovine su dovoljne za pristojan život.	4.72	0.57	76.0	20.8	2.7	0.0	0.5

	% odgovora						
5. Naše društvo bolesnima osigurava adekvatnu njegu.	3.83	1.00	30.7	33.1	25.6	10.1	0.5
6. Država ne kažnjava dovoljno one koji su je opljačkali.	4.51	0.94	2.7	4.3	3.2	18.7	71.2
7. Mnogi kriminalci su i dalje na slobodi	4.62	0.67	0.3	1.6	4.5	22.7	70.9
8. Mnogi su se u Hrvatskoj obogatili na nepošten način.	4.43	0.82	0.8	2.1	10.4	26.4	60.3
9. Kod nas se zakon ne primjenjuje jednako na sve.	4.40	0.93	2.1	2.9	9.3	24.0	61.6
10. U našem društvu važnije je imati dobru vezu nego biti sposoban.	4.24	0.86	0.3	2.1	19.5	29.9	48.3
11. Kod nas se ne isplati biti pošten da bi uspio u društvu.	3.45	1.23	7.7	14.9	27.5	24.8	25.1
12. Znanje i sposobnost kod nas nitko ne cijeni.	3.19	1.03	4.5	19.5	41.3	22.1	12.5
13. Kod nas su mito i korupcija postali uobičajena pojava.	4.17	0.87	0.0	3.7	19.5	33.3	43.5
14. Doživio/doživjela sam mnogo nepravde u svom životu.	3.44	1.12	2.9	19.7	30.1	25.1	22.1
15. Uvijek sam bio/bila jednako tretiran/a kao i drugi ljudi.	3.21	0.99	11.5	25.6	37.3	24.0	1.6
16. Uvijek sam od ljudi dobio/la ono što sam i očekivao/la	3.21	0.88	8.8	23.5	48.3	18.4	1.1
17. Gotovo nikad nisam imao/la ono što su drugi imali.	2.57	0.90	11.5	34.4	42.9	8.5	2.7
18. Ljudi su me često iskorištavali da bi nešto za sebe dobili.	2.85	1.03	8.5	30.7	32.8	23.2	4.8
19. Osjećam se ravnopravnim članom/članicom ovog društva.	2.84	0.99	5.6	18.4	37.3	31.7	6.9
20. Drugi su uvijek bolje prolazili od mene u životu, a nisu to zaslužili.	2.83	1.00	8.5	28.3	40	17.9	5.3

Legenda: 1 = uopće se NE slažem; 2 = uglavnom se NE slažem; 3 = osrednje se slažem; 4 = uglavnom se slažem; 5 = u potpunosti se slažem

Analiza procjena po česticama ukazuje na najvišu razinu percipirane nepravde vezanu uz niske mirovine ($M = 4.72$), opažanje da su mnogi kriminalci na slobodi ($M = 4.62$) te nedovoljne kazne prema kriminalcima ($M = 4.51$).

Tablica 20.7. Interkorelacije među subskalama percepcije socijalne nepravde ($N = 375$)

	1	2	3	4
1. Osobni doživljaj nepravde	1			
2. Neprovođenje zakona od strane države	.340**	1		
3. Opća nepravda u društvu	.486**	.360**	1	
4. Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva	.668**	.456**	.505**	1

Legenda: ** $p < .01$; * $p < .05$

Struktura korelacija među subskalama uglavnom se podudara s rezultatima dobivenim pri likom validacije Upitnika percepcije socijalne nepravde za odrasle (19. poglavlje) pri čemu su koeficijenti korelacija dobiveni u ovom istraživanju nešto viši što ukazuje na veći udio generalnog faktora percipirane nepravde.

20.2.4. Izvori doživljene nepravde

Kroz sljedeće pitanje nastojali smo utvrditi tko je ispitanicima koji su doživjeli određeni oblik nepravde prouzročio nepravdu. Pitanje je glasilo „Ako ste osobno doživjeli neki oblik nepravde koja Vas je uznemirila i povrijedila, molimo Vas da navedete tko Vam je prouzročio tu nepravdu”. Navedeno je pet potencijalnih izvora nepravde u socijalnoj okolini uz dodanu opciju „ostali izvori” gdje su ispitanici mogli opisati izvor nepravde.

Tablica 20.8. Pokazatelji deskriptivne statistike za navedene izvore doživljene nepravde ($N = 375$)

Izvor nepravde	DA (%)
Članovi obitelji (bračni partner/ica, roditelji, djeca, rođaci i dr.)	28.5
Osobe iz poslovnog okruženja (poslodavac, nadređeni, kolege na poslu)	53.3
Državne i javne institucije (uprava, sudovi, zdravstveni sustav, školstvo i dr.)	48.0
Različite privatne organizacije i tvrtke (banke, trgovina, privatne tvrtke i dr.)	19.5
Različiti pojedinci (npr. susjedi, privatne osobe)	37.6
Ostalo	0.8
Niti jedan navedeni izvor	14.1

*postotak uz svaki izvor nepravde može varirati od 0% do 100%

Kako su ispitanici mogli odabrati više izvora nepravde ukupni postotak može biti veći od 100. Kao što se vidi iz tablice najveći broj doživljaja nepravde veže se uz osobe iz radnog ili poslovnog okruženja ispitanika (53.3% od svih ispitanika u uzorku). Tek nešto niži postotak njih nepravdu pripisuje državnim i javnim institucijama kao što su sustavi uprave, školstva, zdravstva ili sudovi (48%). Sljedeći izvor vezan je uz različite pojedince koji su dio socijalnog okruženja, ali su vezani uz pojedinačne osobne interakcije u privatnom životu (37.6%). Članovi obitelji navode se kao uzročnici nepravde u 28.5% slučajeva. Relativno najmanje iskustva nepravde ispitanici su povezali s različitim privatnim organizacijama kao što su privatne tvrtke, banke ili trgovine te ih navode u 19.5% slučajeva. Važno je naglasiti i podatak o 14.1% ispitanika koji nisu naveli da su doživjeli nepravdu.

U Tablici 20.9. naveden je broj izvora odnosno uzročnika nepravde koje ispitanici navode pri čemu je teorijski raspon vrijednosti između 0 (niti jedan navedeni izvor, a time posredno niti jedan doživljaj nepravde) i 6 (svi navedeni izvori).

Tablica 20.9. Broj izvora doživljene nepravde (N = 375)

broj navedenih izvora nepravde (0 do 6)	N	Udio
0	53	14.1%
1	121	32.3%
2	91	24.3%
3	57	15.2%
4	37	9.9%
5	14	3.7%
6	2	0.5%

Legenda: 0 = nije odabran nijedan ponuđeni izvor nepravde; 6 = odabrani su svi ponuđeni izvori nepravde

Iz prikazane tablice se može vidjeti da najveći broj ispitanika navodi jedan izvor nepravde (32.3%), dok dva izvora navodi njih 24.3%. Svih šest izvora navela su dva ispitanika (0.5%). U okviru kategorije „ostalo” navedeni su pojedinačni odgovori kao što su vršnjaci u školi, majstor, crkva, poslovni partneri i klijenti. Veći broj izvora nepravde povezan je s rezultatima na *Upitniku percepcije socijalne nepravde* i to je najviša korelacija s percepcijom „opće nepravde u društvu” ($r = .340$, $p < .001$) i „tolerancijom socijalnih devijacija” ($r = .313$, $p < .001$), a nešto niža sa subskalom „neprovođenja zakona od strane države” ($r = .154$; $p < .01$). Očekivano broj navedenih izvora nepravde korelira i s „doživljajem osobne nepravde” ($r = .449$, $p < .001$).

20.2.5. Kvaliteta života

Subjektivna kvaliteta života ispitana je *Upitnikom kvalitete života MANSA* koji se sastoji od 12 čestica koje se procjenjuju na ljestvici Likertovog tipa od 7 stupnjeva, pri čemu 1 znači „ne može biti gore”, a 7 „ne može biti bolje”. Ispitanici procjenjuju osobno zadovoljstvo određenim aspektima života kao što su: općenito zadovoljstvo životom, posao, financijska situacija, broj i kvaliteta prijateljstava, aktivnosti u slobodno vrijeme, smještaj, osobna sigurnost, osobe s kojima žive, ljubavni život, obiteljski život, tjelesno i mentalno zdravlje.

Tablica 20.10. Pokazatelji deskriptivne statistike čestica *Upitnika kvalitete života*

	M	SD
1. Koliko ste u cjelini zadovoljni svojim životom danas?	4.79	1.04
2. Koliko ste zadovoljni svojim poslom?	4.75	1.24
3. Koliko ste zadovoljni svojom financijskom situacijom?	4.33	1.26
4. Koliko ste zadovoljni kvalitetom i brojem svojih prijateljstava?	5.20	1.22
5. Koliko ste zadovoljni svojim aktivnostima u slobodno vrijeme?	4.50	1.40
6. Koliko ste zadovoljni svojim smještajem?	5.18	1.22
7. Koliko ste zadovoljni svojom osobnom sigurnošću?	5.00	1.20
8. Koliko ste zadovoljni ljudima s kojima živite?	5.65	1.06
9. Koliko ste zadovoljni svojim ljubavnim životom?	5.08	1.61
10. Koliko ste zadovoljni odnosima sa svojom obitelji?	5.37	1.12
11. Koliko ste zadovoljni svojim tjelesnim zdravljem?	4.68	1.25
12. Koliko ste zadovoljni svojim psihičkim (mentalnim) zdravljem?	4.84	1.37

Ukupan rezultat u *Upitniku kvalitete života* izražen kao prosjek 12 čestica iznosi $M = 4.949$ ($SD = 0.780$) što odgovara ranijim primjenama Upitnika na domaćoj populaciji. Žigrović (2007) navodi aritmetičku sredinu $M = 4.96$ na uzorku 570 ispitanika iz opće populacije. Pouzdanost ukupnih rezultata procijenjena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosila je $\alpha = .860$ uz raspon ukupnih rezultata od 1.83 do 7 i približno normalnu raspodjelu rezultata. Najveće zadovoljstvo ispitanici izražavaju socijalnim odnosima s ljudima s kojima žive ($M = 5.65$), odnosima u obitelji ($M = 5.37$), kvalitetom i brojem prijateljstava ($M = 20$) te smještajem ($M = 5.18$). Najmanje zadovoljstvo na razini cjelokupnog uzorka povezano je s financijskom situacijom ($M = 4.33$) i kvalitetom aktivnosti u slobodno vrijeme ($M = 4.50$) te tjelesnim zdravljem ($M = 4.68$).

Rezultati ukazuju na poseban značaj zadovoljstva socijalnim odnosima na mikro razini koji su uključeni u ovaj upitnik. Ovi rezultati su u skladu s drugim nalazima u literaturi. Tako, primjerice, Kaliterna Lipovčan i Prizmić-Larsen (2006) navode rezultate istraživanja Instituta „Ivo Pilar” prema kojemu su hrvatski građani najzadovoljniji odnosima s obitelji i prijateljima, nakon čega slijedi prihvaćenost od strane društva i osjećaj osobne sigurnosti te na kraju zadovoljstvo zdravljem, životnim postignućima i vjerom u budućnost. Najmanje zadovoljstvo izražavaju materijalnim uvjetima i životnim standardom. Slične rezultate navode i Evans i Huxley (2002) uz objašnjenje da ljudi imaju općenito viši stupanj kontrole nad područjem privatnog života u odnosu na širi socijalni kontekst u kojemu žive.

Analize na razini čestica pokazuju da je „doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline” najviše povezan s prva tri aspekta kvalitete života pri čemu su korelacije između .40 i .53 pri čemu korelacije značajne i sa svim ostalim česticama Upitnika. Percepcija opće nepravde u društvu povezana je s aspektima kvalitete života koji se odnose na opće zadovoljstvo životom, financijsko stanje, zadovoljstvo poslom i zadovoljstvo mentalnim zdravljem. Ovi rezultati ukazuju da je percepcija opće nepravde u društvu povezana s onim aspektima kvalitete života koje pojedinac primarno ostvaruje u interakciji s društvom, a što se očito odražava i na mentalno zdravlje pojedinca.

U završnom dijelu analize rezultata ispitana je mogućnost predikcije rezultata u dvije kriterijske varijable: procjena vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva i kvaliteta života. Ove dvije mjere međusobno su povezane .523 ($p < .001$) i obje ukazuju na opću dobrobit pojedinca.

20.2.6. Predikcija procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva

Jedan od glavnih problema istraživanja predstavlja ispitivanje prediktivne valjanosti percepcije socijalne nepravde pri predviđanju procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva. S ciljem provjere ovog problema provedena je stupnjevita regresijska analiza u kojoj su korištena četiri skupa prediktorskih varijabli. Prvi skup predstavljaju četiri sociodemografske varijable: spol, dob, stupanj obrazovanja i materijalni status. Analiza pojedinačnih korelacija pokazuje da je dob nisko i negativno povezana s kriterijskom varijablom ($r = -.145$, $p < .001$), dok su više obrazovanje ($r = -.220$, $p < .001$) i viši materijalni status ($r = .437$, $p < .001$) povezani s kriterijem.

Drugi skup prediktora sačinjava pet varijabli vezanih uz procjene očekivane podrške koje pojedinačno koreliraju s kriterijem između .175 (podrška prijatelja) do .272 (podrška državnih institucija) uz izuzetak procjene podrške utjecajnih ljudi koja ne korelira s kriterijem. U trećem

koraku uvedena je varijabla „doživljaja osobne nepravde” koja ima najvišu pojedinačnu korelaciju s procjenom vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva ($r = -.488, p < .001$). Četvrti skup prediktorskih varijabli sačinjavaju tri skale koje se odnose na percepciju socijalne nepravde koje također pojedinačno značajno predviđaju rezultate u kriteriju. Najvišu pojedinačnu korelaciju s kriterijem ima varijabla „percepcija toleriranja socijalnih devijacija” ($r = -.459, p < .001$), dok su nešto niži koeficijenti prediktivne valjanosti „percepcije opće nepravde u društvu” ($r = -.346, p < .001$) i „percepcije neprovođenja zakona” ($r = -.212, p < .001$).

Tablica 20.11. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za kriterij *Procjena vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva* (N = 349)

	r	β_{M1}	β_{M2}	β_{M3}	β_{M4}
Spol	-.034	.017	.019	.030	.049
Dob	-.145**	-.135*	-.115*	-.102*	-.088
Obrazovanje	.220***	.151*	.112*	.081	.069
Materijalni status	.437***	.393***	.384***	.280***	.283***
Podrška obitelji	.175***		.062	.045	.053
Podrška prijatelja	.151***		-.011	-.030	-.015
Podrška partnera	.176***		.079	.076	.084
Podrška utjecajnih ljudi	.081		-.040	-.027	-.025
Podrška državnih institucija	.272***		.256***	.170***	.110*
Doživljaj osobne nepravde	-.488***			-.283***	-.135*
Percepcija opće nepravde u društvu	-.346***				-.109*
Neprovođenje zakona	-.212***				-.007
Toleriranje socijalnih devijacija	-.459***				-.166*
<i>R</i>		.473	.546	.594	.617
R^2 (R^2_{adj})		.224 (.215)	.298 (.279)	.353 (.334)	.381 (.357)
<i>F</i>		24.840	15.969	18.462	15.870
<i>P</i>		<.001	<.001	<.001	<.001
ΔR^2			.074	.056	.028
$F_{\Delta R^2}$			7.108	29.023	5.028
$p_{\Delta R^2}$			<.001	<.001	<.002

Legenda: *** $p < .001$; β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; M_1, M_2, M_3, M_4 – grupe prediktora u hijerarhijskoj regresijskoj analizi (modeli); r – korelacija prediktora s kriterijem; R^2 – ukupni doprinos objašnjenju varijanci; R^2_{adj} – korigirani ukupni doprinos objašnjenju varijanci; F – vrijednost ukupnog F omjera; ΔR^2 – doprinos dodatne grupe prediktora objašnjenju varijanci; $F_{\Delta R^2}$ – vrijednost F -omjera za dodatnu grupu prediktora.

U prvom koraku u analizu su uvedene četiri sociodemografske varijable koje objašnjavaju značajnih 22.4% varijance u kriteriju. U sljedećem koraku uveden je skup varijabli koje opisuju očekivanu podršku od strane socijalne okoline čime je objašnjeno dodatnih 7.4% varijance. S prva dva skupa prediktora objašnjeno je ukupno 29.8% varijance ($R = .546$). U ovako definiranom modelu nastojali smo provjeriti koliki je dodatni dio varijance kriterija moguće objasniti percepcijom nepravde. S ciljem razlikovanja osobnog doživljaja nepravde i percepcije socijalne okoline u trećem koraku je samostalno uvedena varijabla „osobni doživljaj nepravde” koja je objasnila dodatnih 5.6% varijance kriterija. U posljednjem koraku uvedene su tri varijable koje se odnose na percepciju socijalne nepravde u društvu i koje su imale statistički značajan doprinos od 2.8% dodatne varijance u modelu. Ukupno je korištenim modelom objašnjeno 38.1% varijance u kriterijskoj varijabli koja se odnosi na procjenu vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva ($R = .617$). U korištenom modelu najveći doprinos imaju materijalni status ($\beta = .283$), percepcija „toleriranja socijalnih devijacija” ($\beta = -.166$), doživljaj osobne nepravde ($\beta = -.135$), procjena podrške državnih institucija ($\beta = .110$) te „percepcija opće nepravde u društvu” ($\beta = -.109$).

Regresijski model koji bi uključivao samo tri varijable vezane uz percepciju socijalne nepravde samostalno bi objasnio 23.2% varijance ($R = .482$). Rezultati potvrđuju pretpostavku da je percepcija nepravde u društvu važna za procjenu vjerojatnosti ostvarenja osobnih životnih ciljeva. Temeljni zaključak ukazuje na činjenicu da život u okolini koja se opaža nepravdom smanjuje vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva. U daljnjim istraživanjima bilo bi važno provjeriti utjecaj mogućih posredujućih varijabli na odnos između percepcije nepravde i strategija ostvarenja životnih ciljeva.

20.2.7. Predikcija kvalitete života

Pri predikciji kvalitete života korištena je hijerarhijska regresijska analiza s ista četiri skupa prediktorskih varijabli. Unutar skupa sociodemografskih varijabli najveću prediktivnu valjanost pri predikciji kvalitete života ima materijalni status ($r = .454$, $p < .001$), nakon čega slijedi stupanj obrazovanja ($r = .244$, $p < .001$) dok dob nije značajno povezana s kriterijem. Niska korelacija ukazuje na nešto niže procjene kvalitete života od strane žena ($r = .135$, $p < .05$).

Sve varijable vezane uz procjenu podrške pozitivno su povezane sa subjektivnom kvalitetom života pri čemu se korelacije kreću u rasponu od .132 do .368 za procjenu podrške od strane partnera/partnerice. Važan nalaz predstavlja značajna i razmjerno visoka korelacija između „doživljaja osobne nepravde” i kvalitete života ($r = -.501$) koja potvrđuje nalaz iz ranijeg istraživanja na uzorku zaposlenih opisanog u Poglavlju 19. u kojemu je ova korelacija iznosila .534.

Varijable iz četvrtog skupa prediktorskih varijabli također su značajno povezane s procjenom kvalitete života. Ovi rezultati potvrđuju ranije nalaze o povezanosti percepcije socijalne nepravde i subjektivne kvalitete života.

Tablica 20.12. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za kriterij Kvaliteta života ($N = 324$)

	r	β_{M1}	β_{M2}	β_{M3}	β_{M4}
Spol	-.135*	-.095	-.085	-.070	-.058
Dob	-.002	.012	.084	.097	.083
Obrazovanje	.244***	.155**	.093	.058	.068
Materijalni status	.454***	.412***	.375***	.273***	.269***
Podrška obitelji	.310***		.128*	.111*	.103*
Podrška prijatelja	.317***		.131*	.112*	.119*
Podrška partnera	.368***		.246**	.240***	.237***
Podrška utjecajnih ljudi	.132*		-.010	.008	.003
Podrška državnih institucija	.218***		.133**	.049	.031
Doživljaj osobne nepravde	-.501***			-.279***	-.281***
Percepcija opće nepravde u društvu	-.302***				-.089
Neprovođenje zakona	-.108*				.025
Toleriranje socijalnih devijacija	-.301***				.044
R		.487	.635	.676	.680
R^2 (R^2_{adj})		.237 (.228)	.403 (.386)	.457 (.440)	.463 (.440)
F		24.832	23.600	26.348	20.525
P		<.001	<.001	<.001	<.001
ΔR^2			.166	.054	.006
$F_{\Delta R^2}$			17.482	30.876	1.063
$p_{\Delta R^2}$			<.001	<.001	>.05

Legenda: *** $p < .001$; β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; M_1, M_2, M_3, M_4 , – grupe prediktora u hijerarhijskoj regresijskoj analizi (modeli); r – korelacija prediktora s kriterijem; R^2 – ukupni doprinos objašnjenju varijanci; R^2_{adj} – korigirani ukupni doprinos objašnjenju varijanci; F – vrijednost ukupnog F omjera; ΔR^2 – doprinos dodatne grupe prediktora objašnjenju varijanci; $F_{\Delta R^2}$ – vrijednost F -omjera za dodatnu grupu prediktora.

Skup sociodemografskih varijabli koji je prvi uveden u analizu objašnjava značajnih 48.7% varijance u kriteriju, tj. procjeni kvalitete života. Značajne pondere u ovom početnom skupu prediktora imaju varijable materijalnog statusa ($\beta = -.412$) i stupnja obrazovanja ($\beta = -.155$). Bolji materijalni status i viši stupanj obrazovanja snažni su samostalni prediktori kvalitete života jer osiguravaju sigurnost u materijalnom smislu. U sljedećem koraku uvedene su varijable koje se odnose na očekivanu podršku okoline čime je objašnjeno dodatnih 16.6% varijance. Podrška partnera/partnerice pokazuje najveći značaj ($\beta = .246$) među varijablama vezanim uz očekivanu podršku jer zahvaća onaj dio kvalitete života vezan uz kvalitetu socijalnog života, ali i određenu sigurnost vezanu uz podršku socijalne okoline tijekom života.

Treći skup varijabli odnosi se na „doživljaj osobne nepravde” koju je osoba iskusila u životu u socijalnim odnosima. Ova varijabla uvedena u trećem koraku ima značajan doprinos i objašnjava dodatnih 5.4% varijance u kriteriju. Međutim važno je uočiti da u modelu s tri skupa prediktorskih varijabli „osobni doživljaj nepravde” dobiva najveći pojedinačni ponder ($\beta = -.279$).

Kako bismo provjerili doprinos percepcije socijalne nepravde nakon što su već uvedene sve prethodne varijable u četvrtom, posljednjem, koraku u analizu su uvedene tri varijable vezane uz percepciju socijalne nepravde. Rezultati ove analize pokazuju da ovaj skup varijabli objašnjava tek 0.6% nove varijance i nema značajan doprinos u predikciji. U završnom modelu najveći značaj za objašnjenje subjektivne kvalitete života imaju „doživljaj osobne nepravde” ($\beta = -.281$), materijalni status ($\beta = .281$) i očekivana podrška partnera/partnerice ($\beta = .237$). Važno je naglasiti da je u ovom modelu pretpostavljeno da bi uvođenje percepcije socijalne nepravde u društvu moglo objasniti dodatni dio kvalitete života koji nisu objasnile varijable direktno povezane s dobrobiti pojedinca. Implicitni zaključak iz ovako postavljenog modela jest da pojedinac može zadržati doživljaj kvalitete života i u situacijama relativno neovisno o percepciji nepravde u društvu u kojemu živi. Ovo vrijedi u slučajevima kada su zadovoljene njegove materijalne potrebe, podrška bliske okoline te u najvećem stupnju kada ne doživljava visok stupanj osobne nepravde. U slučaju uporabe modela koji bi sadržavao samo tri varijable vezane uz predikciju socijalne nepravde objašnjava se 12.7% varijance ($R = .347$) što potvrđuje mogućnost predikcije kvalitete života na temelju percepcije socijalne nepravde u društvu.

Osnovni rezultati su u skladu s ranijim nalazima o povezanosti percepcije socijalne nepravde i doživljaja nepravde s mjerama psihološke dobrobiti (Jia i sur, 2020; Lucas i sur. 2013).

Rezultati provedenih analiza potvrđuju važnost doživljaja osobne nepravde za procjenu kvalitete života dok rezultati koji se odnose na percepciju socijalne nepravde ukazuju na zaključak da život u nepravednoj okolini ne mora nužno zahvaćati kvalitetu života pojedinca ako su zadovoljene njegove osobne potrebe i ne utječu na njegov osobni doživljaj nepravde. Smatramo da rezultati potvrđuju nalaze istraživanja koji upozoravaju da za subjektivnu dobrobit nisu dovoljne samo objektivne mjere izražene kroz razinu primanja i tehnološke uvjete života (Scahalock, 2002; Oishi i Kesebir, 2015). Temeljno pitanje u ovom kontekstu jest može li pojedinac biti u potpunosti sretan u društvu u kojemu opaža da drugi članovi nisu zadovoljni ili nemaju jednake šanse za uspjeh? U svakom slučaju rezultate treba uzeti kao smjernice za daljnja istraživanja u kojima bi se u analizu uvrstile osobne vrijednosti pojedinca i druge osobne varijable.

21. Atribucije uzroka nepravde u društvu

Članovi društva mogu doživljavati različite oblike društvene nepravde i/ili percipirati nepravdu kojoj su izloženi drugi članovi zajednice. U prethodnim poglavljima smo analizirali razinu percepcije socijalne nepravde koja se u određenim aspektima preklapa s općom nepravdom u društvu. U ovom poglavlju naglasak je na ispitivanju atribucija uzroka nepravde u društvu. Važno istraživačko i praktično pitanje odnosi se na percepciju uzroka koji dovode do pojave socijalne nepravde ili općenito nepravde koju ljudi percipiraju na razini funkcioniranja cjelokupnog društva. Percepcija i doživljaj nepravde izazivaju različite reakcije kod ljudi i mogu se razmatrati na dimenziji od pasivnog prihvaćanja do aktivne borbe protiv uzročnika nepravde (Miller, 2001). Reakcije na nepravdu mogu se manifestirati na različitim razinama ponašanja pri čemu Miller (2001) navodi da ljutnja predstavlja emociju koja se najčešće povezuje s doživljajem i percepcijom nepravde. Reakcije na nepravdu dijelom su modificirane atribucijom uzročnika nepravde odnosno faktora kojemu se pripisuje nepravda. Percepcija nepravde u društvu može se povezivati s različitim izvorima kao što su pojedinci koji čine nepravdu zbog ostvarenja vlastite koristi, pojedinci u javnim ili državnim institucijama koji imaju određenu socijalnu moć, zakoni i propisi koji svojim sadržajem kreiraju nepravdu prema članovima društva ili loša provedba zakonskih propisa koja članove društva čini nejednakima pred zakonom. Na općoj razini nepravda može biti povezana s pojedincima ili sustavna pojava koja je sveprisutna i povezana s različitim aspektima funkcioniranja društva.

Kako bi pojedinac mogao reagirati na nepravdu i uspostaviti kontrolu nad događajima koji ugrožavaju njegovu dobrobit pokušava razumjeti i interpretirati razloge i uzroke procesa koji dovode do nepravde. Različiti događaji nemaju jednaku važnost za pojedinca te će stoga motivacija osobe za razumijevanjem uzroka biti različita ovisno o području na koje se događaji odnose. U slučajevima kada je nepravda važna za pojedinca bitno je što točnije prepoznati uzroke kako bi se moglo primjereno djelovati na njih te spriječiti daljnju nepravdu i negativne posljedice. Procesu tijekom kojih se nastoje objasniti uzroci neke pojave ili ponašanja u širem smislu se nazivaju procesima atribucije (lat. *attribuere* – pridijeliti, pripisati). Atribucijska teorija proučava procese na temelju kojih ljudi pripisuju (atribuiraju) karakteristike i namjere drugim osobama, objektima, situacijama ili samima sebi te kako objašnjavaju motive ponašanja i

uzroke događaja (Aronson, Wilson, Akert, 2005). Istraživači u području teorija atribucije primarno su usmjereni na uzroke koje pojedinci opažaju povezanim s određenim događajima, a manje za stvarne objektivne uzroke pri čemu je moguće da se percipirani i stvarni uzroci podudaraju u različitom stupnju.

Razvoj teorija koje proučavaju procese atribucija započeo je sredinom prošlog stoljeća u okviru područja socijalne percepcije. Heider (1958) razvija teorijski okvir za analizu procesa atribucija i polazi od pretpostavke da ljudi analitično prikupljaju različite informacije koje sklapaju u mozaik na temelju kojega nastoje ostvariti razumno objašnjenje uzroka određenog ponašanja. Heider je usmjeren na atribucije uzročnosti ponašanja ljudi i razlikuje uzroke povezane sa samim pojedincem kao što su vrijednosti, motivi, stavovi i dr. (tzv. unutarnje atribucije) te vanjske faktore koji uključuju utjecaj socijalne okoline, kontekst i dr. (tzv. vanjske atribucije). Heider zaključuje da su ljudi skloniji unutarnjim atribucijama, ali navodi da su pri objašnjavanju uzroka moguće i kombinacije unutarnjih i vanjskih atribucija.

Kelly (1967) u okviru modela kovarijacija razlikuje tri aspekta informacija na osnovi kojih se zaključuje o kovariranju uzroka i posljedica. Prvi aspekt opisuje kao suglasnost i predstavlja konzistenciju u reakcijama okoline na istu podražajnu situaciju. Drugi aspekt opisuje se kao različitost, a ukazuje na stupanj u kojemu procjenjivač konzistentno procjenjuje različite događaje. Treći aspekt predstavlja dosljednost u pojavi istih uzroka i istih posljedica. Kelly naglašava da procjenjivač mora raspolagati dovoljnom količinom informacija te biti motiviran da ih sustavno prikuplja i analizira.

Kroz kasniji razvoj modela atribucije Kelly naglašava moguće pristranosti u slučaju zaključivanja na temelju samo jednog događaja što može voditi ka tzv. kauzalnim shemama koje su pojednostavljene i podložne različitim oblicima predrasuda, stereotipa ili drugih pristranosti vezanih uz zaključivanje (Pennington, 1997). Ljudi su često pri procesima atribuiranja skloni traženju jednostavnih objašnjenja osobito ako se njihove interpretacije uklapaju u atribucije koje dominiraju u socijalnoj okolini. Weiner razvija model kroz koji, u više faza, uvodi nove dimenzije pored razlikovanja unutarnjih i vanjskih atribucija (Weiner, 1992; Weiner, 2010). Weinerov model uključuje i dimenziju kontrolabilnosti kojom se razlikuju uzroci koji su pod kontrolom pojedinca od uzroka koji su pod kontrolom vanjskih faktora. Kako su rezultati istraživanja pokazali da različiti faktori ne djeluju na jednak način u funkciji vremena, Weiner uvodi i dimenziju stabilno-nestabilno koja uključuje vremensku stabilnost percipiranih uzroka.

U kontekstu atribuiranja socijalne nepravde posebno nam se značajnim čini dodatna dimenzija koju predlaže Weiner, a na kojoj se uzročnik opisuje kao specifičan ili globalan. U slučajevima kada se određeni ishod povezuje s konkretnim uzrokom samo u jednoj situaciji opisat ćemo ga kao specifičan. Ovo može biti slučaj kada je jedna osoba unutar nekog sustava proizročila nepravdu konkretnom pojedincu jer je imala specifičan motiv. U drugim situacijama određeni uzrok ili skup uzroka mogu djelovati jednako u većini situacija i rezultirati nepravdom na jednak ili sličan način. Ovako definirani uzročnici opisuju se kao globalni. Navedenim aspektom specifično-globalno nastoji se opisati mogućnost generalizacije pojedinog čimbenika na širi opseg aktivnosti.

Razmatranje atribucija uzroka nepravde u kontekstu opisanih dimenzija može biti korisno pri razumijevanju mehanizama reakcije na društvenu nepravdu. Pojedinaac će vjerojatnije

reagirati na uzročnike koji su u većoj mjeri pod njegovom kontrolom ili koji su vezani uz njegove karakteristike. Uzroci koji se doživljavaju kao stabilni i konzistentni u vremenu potencijalno su jednostavniji za pronalaženje učinkovitih mehanizama za njihovu neutralizaciju. Što se tiče dimenzije specifično-globalno moguće je da će globalni i sustavni uzročnici biti teže podložni promjenama te će demotivirati pojedinca na reakciju i pokušaj aktivnog djelovanja na uzročnike.

S ciljem ispitivanja atribucija nepravde u društvu provedeno je istraživanje na prigodnom uzorku odraslih ispitanika koji žive u Republici Hrvatskoj. Podaci su prikupljeni primjenom online ankete tijekom 2022. godine. Za potrebe istraživanja izrađen je upitnik namijenjen ispitivanju važnosti različitih potencijalnih uzroka društvene nepravde. *Upitnik atribucija uzroka nepravde u društvu* opisan je u nastavku.

21.1. Metodologija

21.1.1. Uzorak

Rezultati su prikupljeni u okviru istraživanja „Povezanost percepcije socijalne nepravde, kvalitete života i vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva”, a uzorak se sastojao od 375 odraslih ispitanika i detaljno je opisan u prethodnom poglavlju (poglavlje 20.1.1.).

21.1.2. Mjerni instrumenti

a) Sociodemografski podaci

Kratki sociodemografski upitnik sastojao se od 8 pitanja koja su se odnosila spol i dob ispitanika, radni status, mjesto zaposlenja, stupanj obrazovanja, materijalni status, mjesto stanovanja i veličinu mjesta boravka.

b) Upitnik atribucije uzroka nepravde u društvu (UAUN)

S ciljem ispitivanja različitih uzroka nepravde koja se opaža na razini društva konstruiran je *Upitnik atribucije uzroka nepravde u društvu*. Na temelju analize većeg broja potencijalnih uzročnika nepravde u društvu opisanih u literaturi i rezultata predistraživanja u kojemu su ispitanici navodili različite faktore koji dovode do nepravde u društvu, definirano je 10 širih kategorija potencijalnih uzroka nepravde. Nakon sadržajne analize različiti faktori koji se mogu povezati s pojavom nepravde u društvu podijeljeni su u deset širih kategorija, pri čemu je pri izradi Upitnika svaka kategorija opisana sa po dvije tvrdnje. U nastavku je popis deset kategorija uzročnika nepravde:

1. „**Sadržaj zakona i propisa**” rezultira nepravdom i nejednakim tretmanom članova društva jer sama intencija zakonodavca ili ideja u osnovi propisa predstavlja potencijalni izvor nepravde (tvrdnje 1 i 2)

2. „**Loša provedba zakona**”, neovisno o njihovu sadržaju, dovodi do nepravde i nejednakosti pojedinaca pred zakonom (tvrdnje 3 i 4).

3. **„Opće društveno ozračje u kojemu dominira neosjetljivost članova društva na nepravdu”**, a koje se očituje kroz nedostatak morala i različite oblike toleriranja negativnih vrijednosti i devijantnog ponašanja (tvrdnje 5 i 6).

4. **„Loše ekonomsko stanje u društvu”** koje zbog nedostatka resursa dovodi do nejednakosti i neravnopravnosti članova (tvrdnje 7 i 8).

5. **„Političari na vlasti i općenito političke stranke”** koji svojim djelovanjem stvaraju pretpostavke za pojavu i razvoj nepravde i diskriminacije članova društva (tvrdnje 9 i 10).

6. **„Ukorijenjenost različitih oblika nepravde koja proizlazi iz iskustva i tradicije života u različitim društvenim sustavima”** u kojima su pojedini oblici nepravde, korupcije i diskriminacije postali prihvaćeni kao normalno stanje (tvrdnje 11 i 12).

7. **„Državne institucije, vlast i uprava”** koje su odgovorne za nepravdu kroz vlastito djelovanje, kao i nedostatak volje i znanja da smanje nepravdu u društvu (tvrdnje 13 i 14).

8. **„Pojedinci i interesne skupine u društvu”** koji čine nepravdu zbog vlastite pohlepe i nemoralnosti i to neovisno o politici i državnim institucijama (tvrdnje 15 i 16).

9. **„Pojedinci unutar javnih i ostalih institucija”** koji krše propise i čine nepravdu i diskriminaciju zbog ostvarivanja osobnih interesa (tvrdnje 17 i 18).

10. **„Nepravdu uzrokuje veći broj međusobno povezanih uzroka”** na način da ne postoji jedan dominantan uzrok već nepravda prožima sve slojeve društva (tvrdnje 19 i 20).

Kako je svaka od deset kategorija opisana s dvije tvrdnje konačna verzija upitnika sastojala se od 20 tvrdnji.

Zadatak ispitanika bio je da uz svaku tvrdnju (uzrok nepravde) na ljestvici od 5 stupnjeva procijene u kojoj mjeri tvrdnja točno opisuje razloge koji dovode do nepravde u društvu. Vrijednost 1 na ljestvici označavala je odgovor „u potpunosti netočno”, a vrijednost 5 „u potpunosti točno”. Veća procijenjena vrijednost uz sve tvrdnje ukazuje na zaključak da je opisani uzrok važan za pojavu nepravde.

ATRIBUCIJE UZROKA NEPRAVDE U DRUŠTVU (AUND)

Istraživanja pokazuju da u našem društvu postoje različiti oblici nepravde i nejednakosti članova društva u pogledu ekonomskog statusa, jednakosti pred zakonom, uvjeta zdravstvene skrbi i dr.

Sljedeće tvrdnje opisuju neke od mogućih uzroka nepravde u društvu. Molimo Vas da uz svaku tvrdnju procijenite u kojoj mjeri svaka pojedina tvrdnja točno opisuje uzroke ili razloge koji dovode do nepravde u društvu.

Točnost svake tvrdnje procijenite na sljedećoj ljestvici:

	1	2	3	4	5			
	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Osrednje se slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem			
1.	Loši zakoni i propisi dovode do nepravde.			1	2	3	4	5
2.	Nejasna pravila i zakonska rješenja omogućuje mnogima da čine nepravdu.			1	2	3	4	5
3.	Pravosudni organi i institucije koji bi trebali sprečavati nepravdu ne rade kvalitetno svoj posao.			1	2	3	4	5
4.	Sankcije prema ljudima koji čine nepravdu su nedovoljne ili ih uopće nema.			1	2	3	4	5
5.	Negativne vrijednosti i opći nedostatak morala u društvu potiču takva ponašanja.			1	2	3	4	5
6.	Neosjetljivost članova društva na nepravdu i diskriminaciju.			1	2	3	4	5
7.	Loše ekonomsko stanje u društvu dovodi do neravnopravnosti članova.			1	2	3	4	5
8.	Zbog loše ekonomske situacije svi članovi društva ne mogu dobiti jednaku uslugu.			1	2	3	4	5
9.	Političari na vlasti u najvećoj mjeri su odgovorni za nepravdu u društvu.			1	2	3	4	5
10.	Političke stranke stvaraju uvjete za razvoj nepravde i diskriminaciju članova društva.			1	2	3	4	5
11.	Tradicija i navike iz ranijih vremena pogoduju raznim oblicima nepravde.			1	2	3	4	5
12.	U našem društvu nepravda je duboko ukorijenjena već desetljećima i ljudi je prihvaćaju kao normalno stanje.			1	2	3	4	5
13.	Državna vlast i uprava nemaju volje ni znanja da društvo učine pravednijim.			1	2	3	4	5
14.	Državne institucije su velikim dijelom odgovorne za nepravdu u društvu.			1	2	3	4	5
15.	Uske interesne skupine i pojedinci, neovisno o politici i državi, čine nepravdu drugima.			1	2	3	4	5
16.	Pohlepni i nemoralni ljudi na svim razinama uzrokuju nepravdu.			1	2	3	4	5
17.	Pojedinci u institucijama koji krše propise izvor su nepravde i diskriminacije.			1	2	3	4	5
18.	Službenici javnih institucija čine nepravdu kako bi ostvarili osobnu korist.			1	2	3	4	5
19.	Na pojavu nepravde utječe veliki broj faktora koji su međusobno povezani.			1	2	3	4	5
20.	Ne postoji jedan uzrok, jer nepravda prožima sve slojeve društva.			1	2	3	4	5

21.2. Deskriptivna statistika rezultata primjene *Upitnika atribucija uzroka nepravde u društvu*

U Tablici 21.1. prikazani su deskriptivni podaci te postotak odgovora na pojedina pitanja iz upitnika. U uputi je naglašeno da u našem društvu postoje različiti oblici nepravde i nejednakosti članova društva u pogledu ekonomskog statusa, jednakosti pred zakonom, uvjeta zdravstvene skrbi i dr. Sljedeće tvrdnje opisuju neke od mogućih uzroka nepravde u društvu i zadatak je ispitanika bio da uz svaku tvrdnju procijene u kojoj mjeri svaka pojedina tvrdnja točno opisuje uzroke ili razloge koji dovode do nepravde u društvu. Sve procjene izvršene su na ljestvici od pet stupnjeva: 1 = u potpunosti točno, 2 = uglavnom točno, 3 = ponekad točno, ponekad netočno, 4 = uglavnom točno, 5 = u potpunosti točno. Viši rezultat može se interpretirati kao veći procijenjeni značaj svakog pojedinog uzroka pri objašnjenju nepravde u društvu.

Tablica 21.1. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i postotak odgovora na 20 tvrdnji *Upitnika atribucija uzroka nepravde u društvu*

	Tvrdnja	rang*	M	SD	Postotak odgovora*				
					1 U potpunosti netočno	2	3	4	5 U potpunosti točno
					%	%	%	%	%
1.	Loši zakoni i propisi dovode do nepravde.	17.	3.85	.94	0.9%	5.5%	31.2%	32.4%	30.1%
2.	Nejasna pravila i zakonska rješenja omogućuju mnogima da čine nepravdu.	9.	4.05	.83	0.0%	4.0%	20.2%	42.5%	33.2%
3.	Pravosudni organi i institucije koji bi trebali sprečavati nepravdu ne rade kvalitetno svoj posao.	4.	4.17	.87	1.4%	1.4%	17.3%	38.4%	41.3%
4.	Sankcije prema ljudima koji čine nepravdu su nedovoljne ili ih uopće nema.	1.	4.27	.72	0.0%	0.9%	13.3%	43.4%	42.5%
5.	Negativne vrijednosti i opći nedostatak morala u društvu potiču ponašanja koja uzrokuju nepravdu.	5.	4.12	.81	0.6%	1.7%	18.8%	42.8%	36.1%
6.	Neosjetljivost članova društva na nepravdu i diskriminaciju.	16.	3.93	.80	0.6%	1.4%	27.5%	45.4%	25.1%
7.	Loše ekonomsko stanje u društvu dovodi do neravnopravnosti članova.	14.	3.96	.84	0.3%	4.3%	22.8%	44.5%	28.0%
8.	Zbog loše ekonomske situacije mnogim članovima društva različite usluge nisu jednako dostupne.	18.	3.82	.95	1.4%	6.6%	27.7%	37.3%	26.9%
9.	Političari na vlasti u najvećoj su mjeri odgovorni za nepravdu u društvu.	11.	4.02	.90	1.4%	2.6%	23.1%	38.4%	34.4%
10.	Političke stranke stvaraju uvjete za razvoj nepravde i diskriminaciju članova društva.	10.	4.03	.92	1.4%	3.8%	20.2%	39.0%	35.5%
11.	Tradicija i navike iz ranijih vremena pogoduju raznim oblicima nepravde.	19.	3.69	.94	2.0%	6.4%	33.2%	37.0%	21.4%

	Tvrdnja	rang*	M	SD	Postotak odgovora*				
					1 U potpunosti netočno	2	3	4	5 U potpunosti točno
					%	%	%	%	%
12.	U našem društvu nepravda je duboko ukorijenjena već desetljećima i ljudi je prihvaćaju kao normalno stanje.	12.	3.98	.82	0.6%	2.3%	24.0%	44.8%	28.3%
13.	Državna vlast i uprava nemaju volje ni znanja da društvo učine pravednijim.	7.	4.11	.80	0.9%	2.0%	15.6%	48.0%	33.5%
14.	Državne institucije su velikim dijelom odgovorne za nepravdu u društvu.	13.	3.98	.84	1.2%	2.0%	23.1%	45.1%	28.6%
15.	Uske interesne skupine i pojedinci, neovisno o politici i državi, čine nepravdu drugima.	15.	3.95	.90	0.3%	5.8%	24.0%	38.7%	31.2%
16.	Pohlepni i nemoralni ljudi na svim razinama uzrokuju nepravdu.	2.	4.23	.80	0.0%	2.0%	15.3%	34.4%	48.3%
17.	Pojedinci u institucijama koji krše propise izvor su nepravde i diskriminacije.	8.	4.08	.82	0.6%	1.4%	22.5%	40.8%	34.7%
18.	Službenici javnih institucija čine nepravdu kako bi ostvarili osobnu korist.	20.	3.56	.96	2.0%	6.1%	46.5%	24.3%	21.1%
19.	Na pojavu nepravde utječe veliki broj faktora koji su međusobno povezani.	6.	4.12	.75	0.0%	1.7%	17.6%	47.7%	32.9%
20.	Ne postoji jedan uzrok, jer nepravda prožima sve slojeve društva.	3.	4.18	.77	0.0%	1.2%	18.5%	41.9%	38.4%

*rang tvrdnje prema vrijednosti aritmetičke sredine

*1 = u potpunosti točno, 2 = uglavnom točno, 3 = ponekad točno, ponekad netočno, 4 = uglavnom netočno, 5 = u potpunosti netočno

Ispitanicima je ponuđeno 20 različitih uzroka koji dovode do pojave socijalne nepravde u društvu pri čemu je zadatak bio procijeniti koliko svaki od navedenih uzroka pogoduje javljanju nepravde. Na ljestvici na kojoj je procjenjivana važnost uzroka nepravde vrijednost 1 označavala je da je tvrdnja potpuno netočna, tj. da opisana tvrdnja nije uzrok nepravde, a vrijednost 5 da je tvrdnja u potpunosti točna, tj. da dovodi do socijalne nepravde. Analiza deskriptivne statistike procjena na razini pojedinih tvrdnji ukazuje na zaključak da ispitanici sve od ponuđenih razloga smatraju bitnim za pojavu nepravde. Aritmetičke sredine procjena kreću se u rasponu od 3.56 do 4.27, što znači da se sve prosječne procjene nalaze iznad teorijskog prosjeka od 3 što znači da se svaki od navedenih razloga procjenjuje razmjerno važnim.

Najvažnijim uzrokom nepravde procijenjena je tvrdnja P4 koja se odnosi na izostanak sankcija prema ljudima koji čine nepravdu ($M = 4.27$). S ovom tvrdnjom se u potpunosti slaže 42.5% ispitanika, a kada se pribroje i procjene „uglavnom točno” postotak raste na visokih 85.9%. Na drugom mjestu je tvrdnja P16 „pohlepni i nemoralni ljudi na svim razinama uzrokuju nepravdu” ($M = 4.23$). S ovom tvrdnjom se uglavnom ili u potpunosti slaže 82.7% ispitanika. Treća tvrdnja

prema poretku aritmetičkih sredina je P20 ($M = 4.18$) koja se odnosi na višestruku uzročnost nepravde: „Ne postoji jedan uzrok, jer nepravda prožima sve slojeve društva”. Ova tvrdnja možda najzornije opisuje rezultate dobivene primjenom Upitnika i sugerira da ne postoji jedan zaseban ili posebno izražen izvor nepravde već je nepravda ukorijenjena u sve slojeve društva. Ovu tvrdnju uglavnom ili u potpunosti točnom procjenjuje 80.3% ispitanika. Sličnu vrijednost aritmetičke sredine opažamo i uz tvrdnju P3 „Pravosudni organi i institucije koji bi trebali sprečavati nepravdu ne rade kvalitetno svoj posao” ($M = 4.17$) koja se odnosi na područje neučinkovitog pravosuđa. Nakon toga slijedi tvrdnja P5 ($M = 4.12$) koja uzroke nepravde opisuje u prisutnosti „Negativnih vrijednosti i općem nedostatku morala u društvu”. Socijalno neprihvatljiva ponašanja u takvim okolnostima postaju uobičajen način ostvarivanja ciljeva i ne izazivaju javnu osudu što potiče njihov opstanak u različitim oblicima društvenih transakcija. Jednaku vrijednost aritmetičke sredine ima i tvrdnja P19 ($M = 4.12$) koja uzroke nepravde u društvu pripisuje velikom broju međusobno povezanih faktora (kao i tvrdnja P20). Sedma po rangju je tvrdnja P13 koja odgovornost za nepravdu u društvu pripisuje „državnoj vlasti i upravi koji nemaju volje ni znanja da društvo učine pravednijim” ($M = 4.11$).

Relativno najniža procjena vezana je uz tvrdnju P18 ($M = 3.56$) koja uzroke nepravde pripisuje ponašanju službenika javnih institucija koji ju čine kako bi ostvarili osobnu korist. Slična važnost pripisana je utjecaju tradicije i navika iz ranijih sustava (P11, $M = 3.69$) te općenito lošoj ekonomskoj situaciji (P8, $M = 3.82$).

21.3. Latentna struktura Upitnika

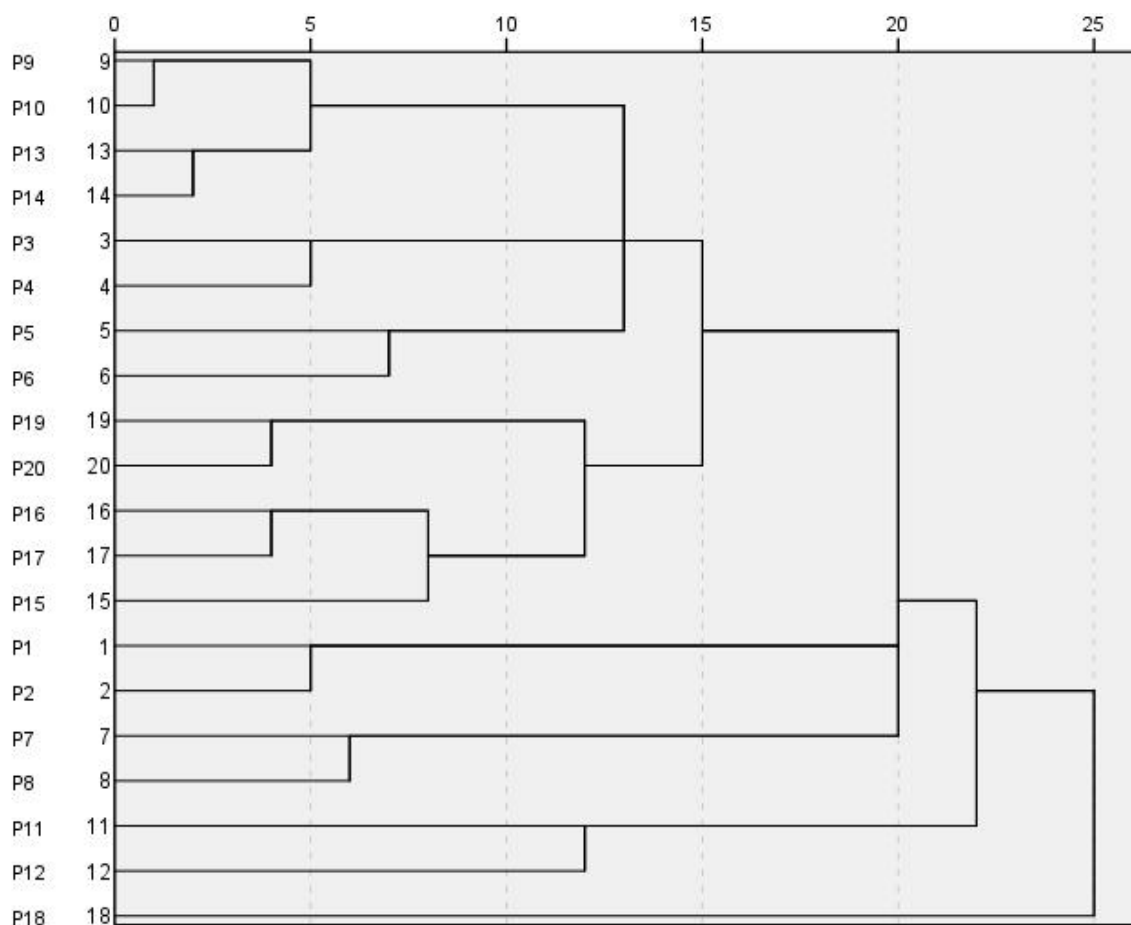
Zanimljivi rezultati proizlaze iz provjere latentne strukture korištenog upitnika. Teorijsko očekivanje pri izradi upitnika odnosilo se na mogućnost utvrđivanja različitih neovisnih dimenzija faktora povezanih s percepcijom socijalne nepravde. Zbog nedostatka rezultata ranijih istraživanja korišten je eksploratorni pristup uz teorijsko očekivanje o potencijalnim faktorima vezanim uz sadržaje i provedbu zakona, utjecaj politike i sustava te djelovanje pojedinaca što se dijelom operacionaliziralo kroz sadržaj upitnika. S ciljem provjere dimenzionalnosti latentnog prostora, koji definira 20 čestica Upitnika, provedena je eksploratorna faktorska analiza uz primjenu modela zajedničkih faktora (PAF). Bartlettov test ($\chi^2 = 5369.481$; $df = 190$; $p < .001$) i Kaiser-Meyer-Olkinov indeks ($KMO = .887$) pokazuju da je korelacijska matrica podobna za provedbu faktorske analize. Međutim, rezultati provedene analize ukazuju na dominaciju jednog faktora. Vrijednost prvog zajedničkog ekstrahiranog faktora iznosi $\lambda_1 = 7.236$ pri čemu prvi faktor objašnjava 36.18% ukupne varijance. Vrijednosti sljedećih sukcesivno ekstrahiranih faktora iznose $\lambda_2 = 1.085$, $\lambda_3 = 1.2026$ dok su vrijednosti ostalih karakterističnih korjenova manje od vrijednosti 1. Na osnovi Cattellovog kriterija zasnovanog na vrijednostima sukcesivno ekstrahiranih karakterističnih korjenova („scree-plot”) kao i na osnovi provedene paralelne analize razvidno je da je u osnovi odgovora na tvrdnje u upitniku odgovoran jedan generalni faktor. Pored toga prosječna korelacija između tvrdnji iznosi .348, a unutarnja konzistencija izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi .913. Iako pri

izradi upitnika nije predviđeno izražavanje ukupnog rezultata on bi se u ovom slučaju mogao interpretirati kao opća procjena utjecaja različitih faktora na pojavu nepravde u društvu. U pogledu strukture atribucija ovaj nalaz ukazuje na tendenciju procjenjivača da sve navedene uzročnike opažaju kao povezane pri objašnjavanju uzroka nepravde u društvu. S druge strane, unatoč visokom stupnju kovariranja, ipak je moguće razmatrati hijerarhiju različitih uzročnika uključenih u Upitnik.

Ukupni rezultat u Upitniku značajno je povezan sa subskalama *Upitnika percepcije socijalne nepravde* i to sa skalom Opće nepravde u društvu ($r = .488$, $p < .001$), Skalom neprovođenja zakona od strane države ($r = .499$, $p < 0.001$) te Skalom toleriranja socijalnih devijacija od strane društva ($r = .578$, $p < .001$). Povezanost sa skalom Doživljaja osobne nepravde iznosi $r = .481$ ($p < .001$). Ovi rezultati ukazuju da viša razina percepcije socijalne nepravde u društvu značajno doprinosi atribuciji nepravde većem broju uzročnika, tj. opažanju međudjelovanja različitih oblika uzroka nepravde.

Kako bismo dodatno provjerili opravdanost povezivanja parova čestica za koje je predviđeno da ukazuju na istu dimenziju uzroka proveli smo klaster analizu koja u obzir uzima prostorne udaljenosti među varijablama u euklidskom prostoru, a ne samo njihovu korelacijsku povezanost.

Slika 21.1. Dendrogramski prikaz grupiranja tvrdnji u *Upitniku atribucija uzroka nepravde u društvu*

S obzirom na visoke korelacije među varijablama za izračunavanje udaljenosti među varijablama korištena je metoda kvadrirane euklidske udaljenosti na nestandardiziranim podacima. Na taj način u obzir se uzimaju i vrijednosti procjena na pojedinim varijablama. Kao metoda klasterizacije korištena je metoda prosječne udaljenosti među klasterima (UPGMA). Rezultati provedene klaster analize grafički su prikazani dendrogramom (Slika 21.1.). I klaster analiza ukazuje na dominaciju jednog generalnog klusterskog rješenja, ali je jasnije izraženo grupiranje parova tvrdnji u apriori definirane subskale (s izuzetkom tvrdnje P18).

Stoga su u nastavku kreirani subskalni rezultati na deset teorijski definiranih uzroka nepravde u društvu. Rezultat na svakoj od subskala izražen je kao prosjek procjena tvrdnji koje sačinjavaju subskalu. U Tablici 21.2. prikazana je deskriptivna statistika za svih deset kategorija percipiranih uzroka socijalne nepravde.

Tablica 21.2. Deskriptivna statistika za deset kategorija uzroka društvene nepravde (N = 346)

	Rang	M	SD
1. Sadržaj zakona i propisa	7.	3.951	.812
2. Loša provedba zakona	1.	4.221	.701
3. Opće društveno ozračje u kojemu dominira neosjetljivost članova društva na nepravdu	5.	4.026	.703
4. Loše ekonomsko stanje u društvu	8.	3.886	.812
5. Političari na vlasti i općenito političke stranke	5.	4.026	.850
6. Ukorijenjenost različitih oblika nepravde koja proizlazi iz iskustva i tradicije života	9.	3.837	.773
7. Državne institucije, vlast i upravu	4.	4.046	.747
8. Pojedinci i interesne skupine u društvu	3.	4.104	.718
9. Pojedinci unutar javnih i ostalih institucija	10.	3.564	.956
10. Nepravdu uzrokuje veći broj međusobno povezanih uzroka	2.	4.147	.667

21.4. Rasprava

Razmotrimo li prikazane rezultate na *Upitniku atribucije uzroka nepravde u društvu* razvidno je da ispitanici iznimno visokim procjenama ocjenjuju sve kategorije odnosno čestice. To ukazuje da su uzročnici nepravde prisutni u svim porama u društva. Tako se prvorangirana kategorija *loša provedba zakona i propisa* odnosila na čestice „Pravosudni organi i institucije koji bi trebali sprečavati nepravdu ne rade kvalitetno svoj posao” i „Sankcije prema ljudima koji čine nepravdu su nedovoljne ili ih uopće nema”. Prosječna ocjena ove najviše rangirane kategorije je iznosila $M = 4.221$ dok je najniže rangirana kategorija pod nazivom *pojedinci unutar javnih i ostalih institucija*, koja se odnosila na pojedince koji krše propise i čine nepravdu i diskriminaciju zbog ostvarivanja osobnih interesa, imala prosječnu ocjenu $M = 3.564$. Iz toga je vidljivo, kao što je ranije spomenuto, da nema kategorije koju ispitanici smatraju neutralnom ili ju ne smatraju uzrokom nepravde u hrvatskom društvu. Dapače, svi navedeni uzroci iznimno su visoko zastupljeni i značajno doprinose nepravdi koja se odražava na život građana.

Zanimljivo je da se i u ovom istraživanju loše funkcioniranje pravosuđa ističe kao najviše rangiran uzrok. Sadržaj zakona i propisa, koji je kao kategorija rangiran na 7. mjestu, nije toliko upitan kao njihovo oživotvorenje odnosno provedba u praksi. Ovakav kritičan stav građana prema nefunkcioniranju pravnog sustava koji upravo zbog toga uvelike doprinosi nepravdi u društvu je bio prisutan i u prethodno prikazanim poglavljima s rezultatima istraživanja o percepciji socijalne nepravde kod mladih i kod odraslih. Dakle, i u istraživanju provedenom sa srednjoškolcima (Družić Ljubotina, 2004) kao i sa odraslima (Družić Ljubotina, 2009) je subskala socijalne nepravde pod nazivom *neprovođenje zakona od strane države* bila najviše procijenjena kao izvor nepravde u društvu. Rezultati pokazuju da je najizraženiji percipirani izvor nepravde neučinkovitost pravne države. U ovom slučaju naglasak je na sustavima zaduženim za provedbu pozitivnih zakonskih odredbi odnosno na sudbenoj vlasti. S obzirom da se tema percepcije neučinkovitosti pravosuđa kao ključnog izvora nepravde kod građana konzistentno ponavlja u istraživanjima o nepravdi u društvu, u našoj raspravi ćemo naglasak staviti upravo na ovu temu.

Ispitanici su tvrdnju *Sankcije prema ljudima koji čine nepravdu su nedovoljne ili ih uopće nema* rangirali kao najvišu, a na visokom 4. mjestu je rangirana i druga tvrdnja (*Pravosudni organi i institucije koji bi trebali sprečavati nepravdu ne rade kvalitetno svoj posao*) koja čini prvorangiranu kategoriju. Dakle, kao najveći izvor, uzrok odnosno razlog nepravde u društvu prema mišljenju naših ispitanika je - nedovoljno kažnjavanje ili izostanak kazni za one koji čine nepravdu, koji, dalo bi se zaključiti iz druge tvrdnje, nekvalitetno rade svoj posao. Drugim riječima, pravda od strane onih koju ju trebaju provoditi nije zadovoljena naspram onih koji čine nepravdu prema drugima. Tko su oni koji čine to pravosuđe (ili pravosudni sustav) i svojim (ne) djelovanjem doprinose tome da hrvatski građani upravo njih smatraju najvećim uzročnikom nepravde u našem društvu? Pravosudni sustav čine sudbena vlast odnosno sudovi, samostalna i neovisna pravosudna tijela (državna odvjetništva), izvršna vlast (Ministarstvo pravosuđa), samostalna i neovisna tijela (Državno sudbeno vijeće i Državno-odvjetničko vijeće), samostalna i neovisna služba (odvjetništvo), samostalna i neovisna javna služba (javni bilježnici) i javna institucija (Pravosudna akademija) (Grubišić i sur., 2016). Činjenica je pak da je u javnosti glavni predstavnik pravosudnog sustava koji donosi presude s ciljem (pravednog) funkcioniranja pravne države, prije svega sudbena vlast odnosno sudovi. Oni djeluju samostalno i neovisno te donose odluke na temelju Ustava, zakona, međunarodnih ugovora i drugih važećih izvora prava. Prema Zakonu o sudovima u članku 3. se navodi da (NN, 67/18) „sudovi štite Ustavom, pravnom stečevinom Europske unije, međunarodnim ugovorima i zakonima utvrđeni pravni poredak Republike Hrvatske te osiguravaju jedinstvenu primjenu prava, ravnopravnost i jednakost svih pred zakonom”. Također, u istom se članku navodi da oni „odlučuju u sporovima o temeljnim pravima i obvezama čovjeka, o pravima i obvezama Republike Hrvatske i jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te o pravima i obvezama drugih pravnih osoba, izriču kazne i druge mjere počiniteljima kaznenih djela i prekršaja utvrđenih zakonom i drugim propisima, odlučuju o zakonitosti općih i pojedinačnih akata javnopravnih tijela, rješavaju sporove o osobnim odnosima građana, radne, trgovačke, imovinske i druge građanskopravne sporove te odlučuju u drugim pravnim stvarima kad je to zakonom određeno”. Suci donose odluke na temelju zakona, u dobroj vjeri i na osnovi slobodnog zaključivanja. Oni su zaštićeni

imunitetom, a zabranjen je svaki oblik utjecaja na sudske odluke, bilo od pojedinaca, grupa, uprave i izvršne vlasti ili zakonodavne vlasti dok je prisila prema pravosudnom dužnosniku kazneno djelo. Barbić (2022) naglašava da upravo sudovi imaju najvažniju ulogu u tumačenju i primjeni prava. On također navodi da „nije dovoljno da se pravda vrši, nego je potrebno da je svima jasno i očigledno da se ona vrši”. Pritom isti autor apostrofira da bi se ostvarila svrha sudovanja da utječe na društveno prihvatljivo ponašanje koje je u skladu s pravom, nužno je da postoji povjerenje prema sudbenoj vlasti koje se može postići dojmom (dakle, percepcijom) o kvaliteti njezina rada. Barbić (2022) pritom naglašava da ako dojam o sudbenoj vlasti nije dobar, onda ona ne može ostvariti niti ulogu koja joj je namijenjena te to ima dalekosežne negativne posljedice.

Iako je u Ustavu Republike Hrvatske (članak 14.) navedeno da su svi pred zakonom jednaki možemo pretpostaviti da je jedan od razloga pripisivanja nepravde koji se tiče neučinkovitosti pravosudnog sustava upravo percepcija nejednakosti građana pred zakonom. Također, jedan od mogućih razloga se može tražiti u dugotrajnosti postupaka koji vrlo često odlaze u zastaru pri čemu osnovna funkcija pravosuđa izostaje. Tako i Pučka pravobraniteljica u svom izvješću (2021) navodi da je povjerenje građana u pravosuđe preduvjet funkcioniranja demokracije i pravne države te da iz Izvješća Europske komisije o vladavini prava za 2020. godinu proizlazi da je razina percepcije neovisnosti pravosuđa u Republici Hrvatskoj najniža u Europskoj uniji. Pritom hrvatski građani kao glavni razlog navode da Vlada i političari zadiru u rad sudova i vrše pritisak na suce. U istom izvješću kao glavnu prepreku neovisnosti pravosuđa čak 97% građana ističe korupciju. Istraživanje Eurobarometra o korupciji iz 2020. godine pokazuje da se Hrvatska ubraja u države članice EU s najlošijom percepcijom dok čak 80% građana navodi da se predmeti koji su povezani s korupcijom ne rješavaju pravovremeno (Pučka pravobraniteljica, 2021). Iz navedenoga je jasno da javnost iznimno negativno percipira sustav pravosuđa i njegovu učinkovitost, što je konzistentan nalaz posljednja dva do tri desetljeća. Neki od primjera koje hrvatski građani već doživljavaju čestim obrascima putem kojih se nepravda u pravosudnom sustavu očituje su, primjerice, dugotrajna i ponovljena suđenja dužnosnicima ili u slučajevima kad su i donesene pravomoćne presude, one su uglavnom oslobađajuće, niske ili se svode na rad za opće dobro. Ujedno, s druge strane stječe se dojam odnosno percepcija da sustav pravosuđa nije učinkovit niti pravedan kad je riječ, primjerice, o počiniteljima nasilja. Naime, civilne udruge, ali i ostali dionici koji se bave temom obiteljskog nasilja smatraju da je pravosuđe neučinkovito u sankcioniranju počinitelja s obzirom da se često počinjeno nasilje nad ženom tretira kao prekršajno umjesto kazneno djelo. Dojam u javnosti je da se nasilnicima uglavnom izriču blaže kazne, da počinitelj nasilja biva često pravosuđu poznat i od ranije, no unatoč tome učinkovita odnosno pravedna praksa od strane pravosudnog sustava - izostaje. To se osobito odnosi na nekoliko primjera koji su bili u javnosti praćeni kao, primjerice, kad su pojedini lokalni dužnosnici bili počinitelji obiteljskog nasilja te unatoč sudskim postupcima koji su vođeni protiv njih, ostali na svojim pozicijama moći. Jedan od takvih nedavnih primjera je slučaj lokalnog dužnosnika kojemu je kazna za silovanje snižena zbog olakotne okolnosti koju je sud apostrofirao, a koju mu donosi status odlikovanog branitelja. Nadalje, Pravobraniteljica za djecu (2022) upozorava u svojem izvješću da, primjerice, seksualno nasilje nad djetetom karakteriziraju „dugotrajni postupci, blage kazne za počinitelje te neizricanje sigurnosnih mjera.”

Ona navodi da je "tijekom 2021. godine bilo 135 počinitelja seksualnog nasilja nad djetetom, od kojih je samo dvojici izrečena sigurnosna mjera zabrane obavljanja djelatnosti koje uključuju kontakt s djecom, a niti jednom mjera zaštitnog nadzora po punom izvršenju kazne zatvora." Česta je sudska praksa, na koju pravobraniteljica također ukazuje, izricanje rada za opće dobro počiniteljima seksualnih delikata nad djecom. U konačnici, u javnosti se često stvara dojam da u podlozi neučinkovitosti pravosuđa stoji nejednakost uključenih dionika pred zakonom shodno njihovoj poziciji moći. To je povezano s često spominjanom korupcijom koja se u javnosti pripisuje pravosudnom sustavu, na koju su građani iznimno osjetljivi te je sintagma „korupcija u pravosuđu” postala prilično uvriježena. Kregar (2006) u tom kontekstu ističe da korupcija u pravosuđu jest prisutna, no, ne postoje mjerljivi dokazi odnosno istraživanja o stvarnoj prisutnosti korupcije u pravosuđu kao egzaktni dokaz već sud proizlazi iz pojedinačnih slučajeva koji utječu na percepciju javnosti. Ipak isti autor smatra da ona predstavlja problem te da neke od uzroka treba tražiti u tranziciji političkog sustava koji je doveo do „eksplozije materijalnih aspiracija, s jedne strane, a erozije vrijednosti i normi s druge strane” (2006:136). Pritom dodaje da su pojavi korupcije doprinijeli „novi izazovi privatizacije, nelegalnog bogaćenja, denacionalizacije, direktne pljačke javnih fondova, sve ono što obilježava nestabilna i užurbana tranzicijska društva, pa još i kada se sve to dogodi uz smanjenje efikasnosti institucija otkrivanja, progona, kažnjavanja korupcije, onda doista pojava korupcije i njena raširenost nisu razlog za čuđenje” (Kregar, 2006:136).

Kad je riječ o ostalim kategorijama na *Upitniku atribucije nepravde u društvu*, vidljivo je da se one velikim dijelom nadovezuju jedna na drugu te da ispitanici najvećim dijelom uzrok nepravde u društvu vide uglavnom kao strukturalno uvjetovan problem s obzirom da uzročnicima smatraju vlast, interesne skupine i političare. Pritom, najniže procjenjuju uzroke nepravde kojima doprinose pojedinci unutar različitih institucija. Iako je neučinkovitost pravosuđa procijenjena najvišim uzročnikom nepravde u društvu, odmah po rangju slijedi kategorija koja se odnosi na višestrukost uzročnosti nepravde u društvu. To u načelu implicira dojam građana da ne postoji jedan uzročnik nepravde u društvu već se radi o svojevrsnoj multidimenzionalnosti uzroka koji su duboko ukorijenjeni i prožimaju gotovo sve aspekte društva.

22. Zaključci

U tekstu su prikazani rezultati niza istraživanja vezanih uz percepciju i doživljaj nepravde s posebnim naglaskom na percepciju različitih aspekata socijalne nepravde. Jedan od stabilnih nalaza ukazuje na razmjerno visoku razinu percepcije socijalne nepravde na različitim uzorcima ispitanika tijekom duljeg razdoblja od 20 godina tijekom kojih su provedena istraživanja.

a) Zaključci koji se odnose na populaciju mladih

U istraživanju provedenom 2001. na uzorku od 1737 mladih ispitanika su razlike u percepciji socijalne nepravde između učenika završnih razreda osnovnih škola (N = 304), 1082 učenika srednjih škola (N = 1082) i studenata (N = 351). Prvi, eksplorativni, istraživački cilj odnosio se na ispitivanje razine percipirane socijalne nepravde, dok je drugi cilj usmjeren na provjeru istraživačke hipoteze o porastu osjetljivosti na nepravdu u funkciji dobi koja proizlazi iz postavki razvojnih teorija i teorija moralnog razvoja (Coles, 1997).

U okviru istraživanja konceptualizirana je preliminarna verzija upitnika za mjerenje socijalne nepravde čija je analiza rezultirala s tri nisko povezane dimenzije interpretirane kao *Nejednakost članova pred zakonom*, *Opća neravnopravnost članova društva* i *Toleriranje devijantnih ponašanja*. Na razini cjelokupnog uzorka zapažena je razmjerno visoka razina percepcije nepravde u društvu najviše izražena na dimenziji nejednakosti članova pred zakonom. Na razini pojedinih indikatora mladi percipiraju visok stupanj nepravde. Tako se s afirmativnim tvrdnjama o općoj pravednosti društva ne slaže između 49.7% učenika OŠ i 77.2% studenata, dok se s tvrdnjom o jednakim šansama svih članova društva ne slaže između 65.1% učenika OŠ i 86.3% studenata. Najizraženiji oblik nepravde vezan je uz nepošten način bogaćenja pojedinaca s čim se slaže 79.9% učenika OŠ i 90.3% studenata.

Analize razlika između tri dobne skupine ukazuje na viši stupanj percipirane nepravde u funkciji dobi. Na sve tri dimenzije studenti ostvaruju više rezultate od učenika osnovnih škola, dok se od srednjoškolaca razlikuju samo na dimenziji Nejednakosti članova pred zakonom. Srednjoškolci se od učenika ne razlikuju na spomenutoj dimenziji, dok na preostale dvije imaju značajno više rezultate.

Rezultati istraživanja u skladu su s nalazima dijela ranijih istraživanja prema kojima svijest mladih o procesima u društvu i društvenim devijacijama raste u funkciji dobi (Flanagan i Tucker, 1999).

Dotatne analize pokazale su da su djevojke percipirale višu razinu nepravde od mladića na dimenziji Opća neravnopravnost članova društva čemu u najvećoj mjeri doprinosi opažena rodna neravnopravnost. Rezultati ukazuju na tendenciju da mladi iz mjesta s većim brojem stanovnika percipiraju višu razinu nepravde. Provjera razlika između mladih iz regija zahvaćenih i nezahvaćenih ratom ukazuje na, neočekivani nalaz, prema kojemu je percepcija socijalne nepravde izraženija u područjima koja nisu bila direktno zahvaćena ratom. Rezultati pokazuju da mladi koji navode da razmišljaju o odlasku iz Hrvatske percipiraju višu razinu nepravde u odnosu na one koji ne planiraju odlazak. Ova razlika pokazala se značajnom na dimenzijama *Toleriranje devijantnih ponašanja* i *Opća neravnopravnost članova društva*.

S ciljem mjerenja generalizirane percepcije socijalne nepravde na populaciji mladih konceptualiziran je i izrađen *Upitnik percepcije socijalne nepravde za mlade* (PSN-M). Upitnik je operacionaliziran na način da zahvaća širu domenu indikatora socijalne nepravde u društvu uz dvije specifične domene namijenjen ispitivanju doživljaja osobne nepravde unutar obitelji i škole. Konačna verzija Upitnika sastoji se od 21 čestice. Analiza psihometrijskih karakteristika i validacija provedena je na uzorku od 1117 učenika srednjih škola. Provjera latentnog prostora koji zahvaćaju tvrdnje uključene u Upitnik provedena je eksploratornom faktorskom analizom zajedničkih faktora. Analiza je ukazala na pet ortogonalnih dimenzija od kojih se tri odnose na percepciju socijalne nepravde: Opća nepravda u društvu, Neprovođenje zakona od strane države i Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva, dok se preostale dvije odnose na doživljaj osobnog iskustva nepravde unutar obitelji (Doživljaj osobne nepravde u obitelji) i školskog okruženja (Doživljaj osobne nepravde u školi). Subskale kreirane na osnovi faktorskih saturacija koreliraju razmjerno nisko u rasponu od -.015 do .333 te ne ukazuju na postojanje šireg faktora koji bi ukazivao na generalni faktor percepcije ili doživljaja nepravde. Pouzdanosti subskala izražene Cronbachovim alfa koeficijentom kreću se u rasponu od .60 do .78. Upitnik predstavlja originalan instrument za mjerenje generalizirane percepcije tri aspekta socijalne nepravde uz dvije kontrolne dimenzije koje zahvaćaju doživljaj osobne nepravde u dva relevantna okruženja za mlade kao što su obitelj i škola.

Rezultati pokazuju da srednjoškolci procjenjuju visoku razinu socijalne nepravde u našem društvu, pri čemu se najkritičnije odnose prema neprovođenju zakona od strane države. Rezultati istraživanja ukazuju da djevojke doživljavaju višom opću nepravdu u društvu kao i nepravdu u obitelji. Razlike su utvrđene i s obzirom na srednjoškolsko usmjerenje gdje se pokazalo da polaznici trogodišnjih strukovnih škola percipiraju nepravdu nižom dok srednjoškolci čije su sredine bile direktno pogođene ratnim zbivanjima ne percipiraju nepravdu višom, već je viša razina percepcije nepravde utvrđena za mlade iz veće urbane sredine kao što je Zagreb.

Rezultati ukazuju na nisku povezanost percepcije socijalne nepravde u društvu i procjene atribucija uspjeha. Nešto veću prediktivnu valjanost ima osobni doživljaj nepravde u školi i obitelji koji je povezan s nižom procjenom važnosti unutarnjih atribucija (npr. znanja i sposobnosti). Također viši doživljaj nepravde u obitelji nisko je i pozitivno povezan s procjenom većeg značaja vanjskih atribucija (npr. korištenja veza ili sreće i sudbine).

Utvrđena je i pozitivna povezanost između izraženijeg rizičnog i delinkventnog ponašanja i veće percepcije nepravde, što ukazuje na to da mladi koji su skloniji takvom ponašanju percipiraju višom i socijalnu nepravdu. Kad je riječ o religioznosti iz rezultata je vidljivo da postoji tendencija da religiozniji srednjoškolci (i to oni kojima je važna obredna religioznost i oni koji više primjenjuju religiju u socijalnom životu) percipiraju manjom opću nepravdu u društvu. Vezano za neke druge sociodemografske korelate pokazalo da višu percepciju nepravde u obitelji i školi imaju srednjoškolci koji ostvaruju niži školski uspjeh. Ujedno srednjoškolci nižeg materijalnog statusa percipiraju višom socijalnu nepravdu i to na dimenzijama opće nepravde, toleriranja socijalnih devijacija od strane društva te nepravdu u obitelji. Pokazalo se i da se s višim stupnjem obrazovanja roditelja povećava i percepcija opće nepravde u društvu, a smanjuje doživljaj nepravde u obitelji.

U istraživanju provedenom na uzorku od 170 učenika srednjih škola ispitana je povezanost između nekih aspekata percepcije socijalne nepravde i sklonosti makijavelističkim uvjerenjima te rizičnom i delinkventnom ponašanju kao i sklonosti takvim oblicima ponašanja. Rezultati pokazuju da su četiri skale *Upitnika Mach-IV* koje se odnose na varanje, amoralnosti, cinizma i laskanje razmjerno nisko povezane s percepcijom socijalne nepravde pri čemu se korelacije kreću do vrijednosti .224. Najviša povezanost ostvarena je između makijavelističkog uvjerenja o opravdanosti varanja i doživljaja nepravde u obitelji.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na nisku povezanost između rizičnog i delinkventnog ponašanja učenika i percepcije opće nepravde u društvu. Procjene osobnog doživljaja nepravde u obitelji i školi pokazale su se značajnim prediktorima sklonosti rizičnom i delinkventnom ponašanju kod srednjoškolaca (korelacije između .265 i .294). Rezultati također ukazuju da informacija o nepravdi učinjenoj počinitelju kaznenog djela, kod procjenjivača povećava „razumijevanje” za počinjeni prekršaj i umanjuje potrebu za kažnjavanjem počinitelja. Ovi mehanizmi kompenzacije zahtijevaju daljnju elaboraciju jer mogu biti u osnovi veće društvene tolerancije prema kršenju socijalnih i zakonskih normi na razini društva.

Na uzorku od 1009 studenata završnih godina diplomskih i integriranih studija Sveučilišta u Zagrebu ispitan je odnos percepcije socijalne nepravde i namjere o trajnom odlasku iz Hrvatske nakon završetka studija. U modelima migracije doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline i percepcija socijalne nepravde u društvu mogu se razmatrati kao tzv. potisni (push) faktori povezani s većom vjerojatnosti odlaska. Kako je u literaturi malo empirijskih istraživanja koja bi potvrdila ovu pretpostavku u ovom istraživanju postavljena je pretpostavka o povezanosti više razine percepcije socijalne nepravde i veće vjerojatnosti namjere trajnog odlaska iz Hrvatske. Kao mjera percepcije socijalne nepravde korištena je kratka verzija *Upitnika percepcije socijalne nepravde* sačinjena od 8 tvrdnji čija latentna struktura ukazuje na jedan generalni faktor percepcije nepravde. Rezultati su potvrdili pretpostavku da uzorak od 15.6% studenata koji planiraju trajni odlazak, ujedno percipira i višu razinu socijalne nepravde u odnosu na 69.7% studenata koji ne namjeravaju trajno otići iz Hrvatske. Dodatna analiza provedena je unutar uzorka od 410 studenata koji percipiraju visoku razinu socijalne nepravde. Unutra ovog uzorka ispitane su razlike između studenata koji namjeravaju trajno napustiti Hrvatsku i onih koji planiraju ostati. Navedeni rezultati ukazuju da studenti koji planiraju odlazak procjenjuju nižim osobno zadovoljstvo i sreću, zadovoljstvo vlastitim životom te nižim procjenjuju važnost

tradicionalnih i obiteljskih, a višim važnost materijalnih i hedonističkih vrijednosti. Prikazani rezultati ukazuju na povezanost percepcije socijalne nepravde u društvu s odlukom o trajnom odlasku studenata iz Hrvatske i potvrđuju rezultate rijetkih ranijih istraživanja (Salmani i sur., 2011). Odluka o odlasku moderirana je osobnim vrijednostima te procjenom osobnog zadovoljstva.

b) Zaključci koji se odnose na populaciju odraslih

Na osnovi psihometrijskih karakteristika i validacije *Upitnika percepcije socijalne nepravde za mlade*, konstruiran je *Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle osobe* starije od 18 godina. Konačna verzija Upitnika sastoji se od 20 tvrdnji pri čemu su iz verzije Upitnika za mlade preuzete tri subskale percepcije socijalne nepravde te je dodana nova subskala namijenjena ispitivanju generaliziranog doživljaja osobne nepravde. Analiza psihometrijskih karakteristika i validacija provedena je na uzorku od 475 odraslih osoba. Provjera latentnog prostora koji zahvaća 20 tvrdnji uključenih u Upitnik provedena je eksploratornom faktorskom analizom zajedničkih faktora. Analiza je ukazala na pet dimenzija koje su interpretirane nakon provedene kosokutne rotacije. Prve tri dimenzije Opća nepravda u društvu, Neprovođenje zakona od strane države i Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva replicirale su strukturu dobitu na uzorku mladih, dok je četvrta dimenzija interpretirana kao Doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline. Korelacije među subskalama percepcije socijalne nepravde razmjerno su niske i kreću se u rasponu od .169 do .394. Najviša povezanost (.585) postoji između dimenzije Doživljaja osobne nepravde i Toleriranja socijalnih devijacija od strane društva što ukazuje na činjenicu da je kod odraslih osoba percepcija tolerancije devijantnih oblika ponašanja od strane članova društva značajno povezana s iskustvom osobne nepravde. Rezultati impliciraju zaključak da ovaj aspekt percepcije socijalne nepravde ima najveći značaj na doživljaj osobne nepravde. Pouzdanosti subskala izražene Cronbachovim alfa koeficijentom kreću se u rasponu od .72 do .83. Upitnik predstavlja originalan instrument za mjerenje generalizirane percepcije tri različita aspekta percepcije socijalne nepravde na razini društva u kojemu pojedinac živi.

Rezultati pokazuju da svi ispitanici percipiraju visokom socijalnu nepravdu, osobito na dimenziji neprovođenja zakona od strane države. Utvrđena je značajna razlika između primatelja socijalne pomoći i zaposlenih različitog materijalnog statusa na dimenzijama *osobne nepravde* i *toleriranja devijacija od strane društva*. Pokazalo se da primatelji socijalne pomoći, dakle oni koji žive u uvjetima siromaštva, značajno većom percipiraju osobnu nepravdu te značajno višom percipiraju dimenziju toleriranja devijacija od strane društva. Također se pokazalo da žene značajno više od muškaraca percipiraju *opću nepravdu u društvu* i *toleriranje devijacija od strane društva*.

U istraživanju provedenom 2022. godine na prigodnom uzorku od 375 odraslih ispitanika ispitana je povezanost između percepcije socijalne i osobne nepravde s konceptima subjektivne kvalitete života i vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva kao dvije mjere opće psihološke dobrobiti. Ranija istraživanja, kao značajne prediktore kvalitete života, izdvajaju viši materijalni status, kvalitetu socijalnih odnosa i podrške, zdravstveni status (Fakhoury i Priebe, 2002), ali

i čimbenike vezane uz doživljaj socijalnog uvažavanja i priznanja od strane socijalne okoline (Cummins, 2000). Novija istraživanja ukazuju na mogućnost objašnjenja dodatnog dijela varijance vezane za subjektivnu kvalitetu života na osnovi doživljaja osobne nepravde ili percipiranih društvenih nejednakosti i nepravde u društvu (Jia i sur., 2020; Schwarze i Härpfer, 2007). Percepcija visoke kontrole pri ostvarenju osobnih ciljeva povezana je s različitim vrstama pozitivnih ishoda kao što su npr. bolje psihičko i tjelesno zdravlje (Greenaway i sur., 2015), pozitivni afekti i niža anksioznost (Helzer i Jayawickreme, 2015). Ranija istraživanja nisu uključivala koncepte percepcije socijalne nepravde pri predikciji ovog koncepta. Polazeći od ovih postavki postavljena su dva glavna istraživačka problema. Prvi se odnosi na ispitivanje prediktivne valjanosti osobne nepravde i percipirane socijalne nepravde pri predikciji kriterijskih varijabli dok se drugi odnosi na razliku u prediktivnom doprinosu ova dva aspekta nepravde. S tim ciljem provedene su dvije hijerarhijske regresijske analize u kojima su korištena četiri skupa prediktorskih varijabli: sociodemografske varijable (spol, dob, stupanj, obrazovanja i materijalni status), procjena očekivane podrške, doživljaj osobne nepravde te percepcija socijalne nepravde (mjerena s tri neovisne dimenzije). U prvoj analizi kao kriterijska varijabla korištena je subjektivna kvaliteta života, a u drugoj procjena vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva.

Pri predikciji procjene vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva, na osnovi korištenog skupa prediktora, objašnjeno je 38.1% varijance ($R = .617$). U korištenom modelu najveći doprinos imaju materijalni status ($\beta = .283$), percepcija „toleriranja socijalnih devijacija” ($\beta = -.166$), doživljaj osobne nepravde ($\beta = -.135$), procjena podrške državnih institucija ($\beta = .110$) te „percepcija opće nepravde u društvu” ($\beta = -.109$). Sociodemografske varijable i procjena podrške objasnile su 29.8% varijance kriterija. S ciljem razlikovanja osobnog doživljaja nepravde i percepcije socijalne okoline u trećem koraku je samostalno uvedena varijabla „osobni doživljaj nepravde” koja je objasnila dodatnih 5.6% varijance kriterija. U posljednjem koraku uvedene su tri varijable koje se odnose na percepciju socijalne nepravde u društvu i koje su imale statistički značajan doprinos od 2.8% dodatne varijance u modelu. Temeljni zaključak ukazuje na činjenicu da život u okolini koja se opaža nepravdom smanjuje vjerojatnost ostvarenja životnih ciljeva.

U drugoj analizi, u kojoj je korišten kriterij subjektivne kvalitete života, sociodemografske varijable i procjena podrške objašnjavaju 40.3% varijance. U trećem koraku uvedena je varijabla osobnog doživljaja nepravde koja je objasnila dodatnih 5.4% varijance u kriteriju. U posljednjem koraku u analizu su uvedene tri varijable vezane uz percepciju socijalne nepravde, koje su objasnile tek .6% dodatne varijance i nemaju značajan doprinos u predikciji. U završnom modelu najveći značaj za objašnjenje subjektivne kvalitete života ima „doživljaj osobne nepravde od strane socijalne okoline” ($\beta = -.281$), materijalni status ($\beta = .281$) i očekivana podrška partnera/partnerice ($\beta = .237$). Implicitni zaključak iz ovako postavljenog modela jest da pojedinac može zadržati doživljaj kvalitete života i u situacijama relativno neovisno o percepciji nepravde u društvu u kojemu živi. Rezultati predstavljaju doprinos razvoju modela čiji je cilj ispitivanje strukture povezanosti različitih aspekata doživljaja osobne ili percepcije nepravde u okolini na mjere psihološke dobrobiti operacionalizirane kroz subjektivnu kvalitetu života i procjenu vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva.

S ciljem ispitivanja strukture uzroka kojima ljudi pripisuju nepravdu u društvu, a polazeći od postavki teorije atribucija, konceptualiziran je *Upitnik atribucija uzroka nepravde u društvu*. Konačna verzija Upitnika sastoji se od 20 tvrdnji podijeljenih u deset širih kategorija potencijalnih uzroka nepravde. Polazna istraživačka pretpostavka implicirala je da latentna struktura Upitnika rezultira s manjim brojem razmjerno neovisnih dimenzija uzroka kojima se atribuiraju nepravda u društvu. Empirijska provjera strukture latentnog prostora rezultirala je, dijelom neočekivanim, generalnim faktorom koji ukazuje na činjenicu da se većina navedenih, manifestno različitih, aspekata uzroka nepravde procjenjuje povezanim pri čemu se svi navedeni uzroci procjenjuju relevantnim za pojavu i trajnu prisutnost nepravde u društvu. Pored toga rezultati pokazuju na povezanost procjena vezanih uz važnost pojedinačnih uzroka nepravde s razinom percipirane socijalne nepravde. Rezultati ukazuju da se uzroci (socijalne) nepravde doživljavaju kao strukturalni problem ukorijenjen u različite segmente društva. Kao relativno najvažniji uzroci nepravde procijenjeni su loša provedba zakona, djelovanje pojedinaca i interesnih skupina, državne institucije, vlast i uprava te opće društveno ozračje u kojemu dominira neosjetljivost članova društva na nepravdu. Među najviše rangirane uzroke uključena je kategorija uzročnika koja nepravdu pripisuje djelovanju većeg broja međusobno povezanih uzroka. Rezultati ispitivanja atribucija uzroka nepravde u društvu mogu biti korisni za kreiranje aktivnosti i politika usmjerenih na smanjenje opće i socijalne nepravde u društvu, pri čemu je razvidno da takve aktivnosti moraju zahvaćati širi spektar različitih uzročnika.

Zaključno, rezultati prikazanih istraživanja ukazuju na razmjerno visoku i stabilnu razinu percepcije socijalne nepravde na uzorcima mladih i odraslih osoba.

Na uzorku mladih viša percepcija opće nepravde u društvu pokazala se povezanom (korelacije u rasponu od niske do umjerene) s većom vjerojatnosti odlaska iz Hrvatske, nižom procjenom osobne sreće i zadovoljstva, nižim očekivanjima pomoći države pri realizaciji životnih ciljeva, većim stupnjem slaganja s nekim makijavelističkim uvjerenjima, većom sklonosti rizičnom i delinkventnom ponašanju, manje izraženim tradicionalnim i obiteljskim vrijednostima, nižom obrednom religioznošću, više izraženim hedonističkim vrijednostima te nižim materijalnim statusom obitelji.

Na uzorku odraslih viša percepcija opće nepravde u društvu pokazala se povezanom s nižom procjenom subjektivne kvalitete života, nižom procjenom kontrole nad događajima u vlastitom životu, nižim vjerovanjem u pravedan svijet, nižom procjenom samokompetencije i samosviđanja, nižim materijalnim statusom, nižim obrazovanjem i nižom procjenom vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva.

23. Literatura

- Adamović, M. i Maskalan, A. (2017). Pogled iz rodne perspektive na neke vrijednosti i interese mladih. U: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (Ur.) *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 379-398). Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In: L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 2, 267—299). New York: Academic Press.
- Ajduković, M. (1982). *Samoiskaz kao indikator devijantne i delinkventne aktivnosti*. Magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Ajduković, M. (1989). *Vrijednosne orijentacije maloljetnih delinkvenata: Uzrok i posljedice delinkvencije?* Zagreb: Narodne novine i Pravni fakultet u Zagrebu.
- Ajduković, M. (2008). Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad. *Revija za socijalnu politiku*, 15, 3, 395-414. <https://doi.org/10.3935/rsp.v15i3.791>
- Ajduković M. i Ručević, S. (2009). Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 17, 1, 1-11.
- Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L., Sušac, N. i Vejmelka, L. (2020). *Subjektivna dobrobit djece u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF- Ured za Hrvatsku.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. New York: Prentice-Hall.
- Ajzen, I. (1991). *The theory of planned behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 2, 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Al Ain, S., Carré, A., Fantini-Hauwel, C., Baudouin, J.-Y. & Besche-Richard, C. (2013). What is the emotional core of the multidimensional Machiavellian personality trait? *Frontiers in Psychology*, 4, Article 454. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00454>
- Alexander, D. i Alexander, P. (1989). *Biblijski priručnik – mala enciklopedija*. Kršćanska sadašnjost i Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Allison, M.T. (2000). Leisure, diversity and social justice. *Journal of Leisure Research*, 32, 1, 2-7.
- Anić, V., (1994). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi liber, Zagreb.
- Aquino, K. & Reed II, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1423-1440.
- Armstrong, K.A. (2006). *The „Europeanisation” of social exclusion: British adaptation to EU co-ordination*. *British Journal of Politics and International Relations*, 8, 79-100.

- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate.
- Audi, R. (2015). *Reasons, Rights, and Values*. Cambridge University Press.
- Babić, Z. (2006). Socijalna pravednost i tržišna efikasnost - teoretski koncepti i uloga države. *Ekonomski pregled*, 57 (5-6) 344-363.
- Bahtijarević - Šiber, F. (1999). *Management ljudskih potencijala*. Golden marketing, Zagreb.
- Baloban, J., Nikodem, K. i Zrinščak, S. (ur.) (2014). *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi – komparativna analiza*. Kršćanska sadašnjost i KBF Sveučilišta u Zagrebu.
- Baloban, J., Štengl, I. i Crnić, D. (2014). Određeni aspekti crkvenosti u Hrvatskoj u komparaciji s nekoliko europskih zemalja. U: Baloban, J., Nikodem, K., Zrinščak, S. (ur.) *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi – komparativna analiza*. Kršćanska sadašnjost i KBF Sveučilišta u Zagrebu, 259 – 307.
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31, 101-119.
- Barbić, J. (2022). *Pravosuđe i vladavina prava u Hrvatskoj*. Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, 13, 1, 161-172.
- Barry, B. (2005). *Why Social Justice Matters*. Polity Press, Cambridge.
- Bašić, Đ. (2006). Pomorstvo Dubrovnika od XII. do početka XX. Stoljeća. *Pomorski zbornik*, 44, 1, 139-177.
- Baumert, A., Beierlein, C., Schmitt, M., Kemper, C. J., Kovaleva, A., Liebig, S. & Rammstedt, B. (2014). Measuring four perspectives of justice sensitivity with two items each. *Journal of Personality Assessment*, 96, 380-390.
- Baumert, A. & Schmitt, M. (2016). Justice sensitivity. In C. Sabbagh & M. Schmitt (Eds.), *Handbook of Social Justice Theory and Research* (pp. 161-180). Springer
- Bedau, H.A. (Ed.) (1997). *The death penalty in America: Current controversies*. Oxford University Press, New York.
- Bebek, D., Čorluka Čerkez V. i Prguda, I. (2020). Povezanost percepcije socijalne nepravde s akademskom motivacijom studenata i ispitnom anksioznošću. *Istraživanja: Časopis Fakulteta Humanističkih nauka*, 15, 241-261.
- Bejaković, P. (2005). Siromaštvo. *Financijska teorija i praksa*, 29, 1, 135-138.
- Bejaković, P. i Kaliterna Lipovčan, B. (2007). *Quality of life in Croatia: Key findings from national research*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Benko, D. (2013). Država kao čimbenik gospodarskog razvoja. *Polemos* 16, 2, 149-164.
- Bezinović, P. (1990). Skala ekternalnosti (lokus kontrole). U: Anić, N. (ur.) *Praktikum iz kognitivne i biveioralne terapije III*. Zagreb: Društvo psihologa Hrvatske.
- Bežovan, G. i Baturina, D. (2019). Europski stup socijalnih prava. *Revija za socijalnu politiku*, 26, 1, 115-122.
- Biblija. Stari i novi Zavjet* (2018). Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Bicchieri, C. (2006). *The grammar of society: The nature and dynamics of social norms*. New York: Cambridge University Press.
- Billhartz, T.D & Elliott, A.C. (2007). *Currents in American history: a brief history of the United States*. Armonk, New York.
- Blackburn, R. (1994). *The Psychology of Criminal Conduct: Theory, Research and Practice*. John Wiley and Sons. Chichester, England.
- Boardman, J., Griffin, J. & Murray, O. (1996). *Greece and the Hellenistic World*. Oxford University Press.

- Bosanac, M., Mandić, O. i Petković, S. (1977). *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Informator, Zagreb.
- Bourbon, F. (2002). *Drevne civilizacije. Velike kulture svijeta*. Mozaik knjiga, Zagreb.
- Bowles, R. (1997). Porezna politika, porezna utaja i korupcija u gospodarstvima u tranziciji. *Financijska praksa*, 21, 5-6, 845-861.
- Brežnjak, M. (2009). *Problemi i atribucije uspjeha u životu mladih varaždinske županije*. Diplomski rad, Odsjeka za psihologiju, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Britannica (2022). *History of the United States*. <https://www.britannica.com/place/United-States/History> (pristup 17.4.2022).
- Bryan, D. (2005). Djela milosrđa, tjelesna i duhovna. U: Glazier, M., Hellwig, K. (Ur.) *Suvremena katolička enciklopedija*. Marjan tisak, Split.
- Buchanan, D. & Huczinsky A. (2004). *Organizational Behaviour*. Fifth edition. Pearson Education
- Carver, C.S., Scheier, M.F. & Weintraub, K.J., (1989). Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 2, 267-283.
- Chartier, R. (1991). *The Cultural Origins of the French Revolution*. Duke University Press Books.
- Chetcuti, D. & Griffiths, M. (2002). The Implications for Student Self-esteem of Ordinary Differences in Schools: the cases of Malta and England. *British Educational Research Journal*, 28, 4.
- Chukwudi, E.E. (1997). The Color of Reason: The Idea of 'Race' in Kant's Anthropology. In: Chukwudi, E.E. (Ed.) *Postcolonial African Philosophy*, 103-140. A Critical Reader, Blackwell, Cambridge,
- Chukwudum, O.B. (1988). Theological Foundations of Social Justice. *Journal of Religious Thought*, 45, 1, 58-66.
- Chung, A. & Rimal, R. N. (2016). Social norms: A review. *Review of Communication Research*, 4, 1-29.
- Cialdini, R.B., Kallgren, C.A. & Reno, R.R. (1991). A focus theory of normative conduct: A theoretical refinement and reevaluation of the role of norms in human behavior. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 201-234. doi:<https://doi.org/10.1177/01461672002610009>
- Claeys, C. (2005). *Encyclopedia of Nineteenth-century Thought*. Oxon, Routledge.
- Cohen, S. i Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 2, 310-358.
- Cohen, R.L. (1987). Distributive Justice: Theory and Research. *Social Justice Research*, 1,1,1987.
- Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist*, 2, 676-684.
- Colquitt, J.A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: a construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86, 3, 386-400.
- Commission on Social Justice (1994). *Social Justice: Strategies for National Renewal. The report of the Commission on Social Justice*. Vintage, London.
- Constantine, M.G., Hage, S.M., Kindaichi, M.M. & Bryant, R.M. (2007). Social justice and multicultural issues. Implications for the practice and training of counselors and counseling psychologists. *Journal of Counseling and Development*, 85, 24-29.
- Cook, S.W. (1990). Toward a psychology of improving justice: research on extending the equality principle to victims of social injustice. *Journal of Social Issues*, 46, 147-161.
- Cooper, C. R. (1999), Multiple Selves, Multiple Worlds: Cultural Perspectives on Individuality and Connectedness in Adolescent Development. In: A. S. Masten (ur.), *Cultural processes in child development (25-59)*, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Cozzarelli, C., Wilkinson, A. V. & Tagler, M. J. (2001). Attitudes toward the poor and attributions of poverty. *Journal of social issues*, 57, 2, 207-227.

- Cowan, A. (1998). *Urban Europe: 1500-1700*. New York: Arnold.
- Cropanzano, R. & Greenberg, J. (1997). Progress in organizational justice: Tunneling through the maze. In: C.L. Cooper & I.T. Robertson (Eds.), *International review of industrial and organizational psychology* (317-372). New York: John Wiley & Sons.
- Crosby, F. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83, 85-112.
- Cummins, R. A. (2000). Objective and subjective quality of life: An interactive model. *Social Indicators Research*, 52, 55-72.
- Curtin, P. (1969). *The Atlantic Slave Trade*. The University Of Wisconsin Press.
- Ćorić, O. i Ljubotina, D. (2013). Kvaliteta života ratnih veterana s tjelesnim invaliditetom koji igraju sjedeću odbojku. *Ljetopis socijalnog rada*, 20, 3, 387-414.
- Ćubela, V. (2001). *Vjerovanje zaposlenih i nezaposlenih u pravedan svijet: Provjera nekih postavki o individualnim razlikama*. Disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Ćubela, V. (2002). Skale vjerovanja u pravedan svijet. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Ćubela i Z. Penezić (ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, 1, 12-14. Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2008). Skala osjetljivosti na nepravdu. U: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Penezić, Z., Ćubela Adorić, V., Proroković, A., Tucak Junaković, I. (Ur.). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2010). Skala imanentne i ultimativne pravde. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (Ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (22-30). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćupurdija, M. i Subašić, S. (2015). *Pravo i pravednost*. Libertin naklada, d.o.o., Rijeka.
- Da Don, K. (2009). *Židovstvo - Život, teologija i filozofija*. Profil, Zagreb.
- Dalbert, C., Montada, L. & Schmitt, M. (1987). Glaube an eine gerechte Welt als Motiv: Validierungskorrelate zweier Skalen [The belief in a just world as a motive: Validity correlates of two scales]. *Psychologische Beiträge*, 29, 596-615.
- Dalbert, C. (1999). The World is More Just for Me than Generally: About the Personal Belief in a Just World Scale's Validity. *Social Justice Research*, 12, 2, 79-98.
- Daly, M. (2007). First European quality of life survey: Key findings from a policy perspective. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*.
- Davis, A. (1999). Critical commentaries: Mental health and poverty. *British Journal of Social Work*, 29, 631-638.
- Davidson-Arad, B. (2010). Four perspectives on the quality of life of children at risk kept at home and removed from home in Israel. *British Journal of Social Work*, 40, 1719-1735.
- Debes, R. (Ed.) (2017). *Dignity: A History*. Oxford University Press.
- Dicke, K. (2002). The founding function of human dignity in the Universal Declaration of Human Rights. In: D. Kretzmer & E. Klein (Eds.), *The concept of human dignity in human rights discourse* (pp. 111-120). New York: Kluwer Law International.
- Domac, A. i Bejaković, P. (2002). (Ne)učinkovitost sudbene vlasti u Hrvatskoj kao jedan od uzroka neslužbenoga gospodarstva. *Financijska teorija i praksa*, 26, 1, 351-369.
- Donnachie, I. (2000). *Robert Owen: Owen of New Lanark and New Harmony*. Tuckwell Press, East Linton
- Dračo, I., (2006). *Povezanost percepcije socijalne nepravde sa makijavelizmom i devijantnim ponašanjem kod srednjoškolaca*. Neobjavljeni diplomski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.

- Družić Ljubotina, O. (2004). *Socijalna nepravda, struktura vrijednosti i faktori uspjeha u životu u mladib*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Družić Ljubotina, O. (2007). Percepcija socijalne nepravde mladih u područjima različito zahvaćenih ratom u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 14, 3, 527-551.
- Družić Ljubotina, O. i Ljubotina, D. (2007). Percepcija socijalne nepravde, struktura vrijednosti, posljedice rata i religioznost kao prediktori devijantnog ponašanja mladih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 15, 1, 13-26.
- Družić Ljubotina, O. (2009). *Atribucija uzroka siromaštva i neke psihosocijalne značajke primatelja stalne socijalne pomoći*. Neobjavljena doktorska disertacija, Pravni fakultet u Zagrebu.
- Družić Ljubotina, O. (2012). Subjektivna kvaliteta života ljudi koji žive u siromaštvu i zaposlenih osoba različitog materijalnog statusa. *Ljetopis socijalnog rada*, 19, 5-28.
- Družić Ljubotina, O., Kletečki Radović, M. i Ogresta, J. (2016). *Slika podrške beskućnicima u Hrvatskoj*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom.
- Družić Ljubotina, O., Sabolić, T. i Kletečki Radović, M. (2017). Život obitelji s djecom u uvjetima siromaštva iz perspektive roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 24, 2, 243-276.
- Duignan, B. (2022). *Social justice*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/social-justice>. Pristupljeno:12.2.2022.
- Dürig, G. (1956). Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, *Archiv des öffentlichen, Rechts*, 2, 117-157.
- DZS (2007). *Statistički ljetopis*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Đurić, M. (1976). *Istorija Helenske etike*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Eftedal, N. H., Kleppstø, T. H., Czajkowski, N. O., Sheehy-Skeffington, J., Røysamb, E., Vassend, O., Ystrom, E. & Thomsen, L. (2022). Justice sensitivity is undergirded by separate heritable motivations to be morally principled and opportunistic. *Scientific reports*, 12, 1, 5402. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-09253-2>
- Elbers, N., A., Akkermans, A.J., Cuijpers, P. & Bruinvels, D.J. (2013). Procedural justice and quality of life in compensation processes. *Injury - International Journal of The Care of The Injured*, 44, 1431-1436.
- Eurobarometer 63.4 (2005). *Javno mnijenje u Europskoj Uniji*. Nacionalni izvještaj - Republika Hrvatska.
- Europska unija (2016). Povelja Europske unije o temeljnim pravima. *Službeni list Europske unije*, 202, 389 - 405.
- Europski parlament (2022). <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/section/195/regionalna-i-kohezijska-politika>. Pristupljeno: 12.4.2022.
- Fahey, T., Whelan, C. & Maître, B. (2005). *First European quality of life survey: Income inequalities and deprivation*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Fakhoury W. & Priebe, S. (2002). Subjective quality of life: its association with other constructs. *International review of Psychiatry*, 14, 219-224.
- Farh, L.C. (1999). The effects of gender in organizational justice perception. *Journal of Organizational Behavior*, 20, 1, 133-143.
- Feagin, J.R. (1972). Poverty: we still believe that God helps those who help themselves. *Psychology Today*, 11, 101-129.
- Felix, P., Kloeckner, N., Dalbert, C. & Radant, M. (2012). Belief in a just world, teacher justice, and student achievement: A multilevel study. *Learning and Individual Differences*, 22, 55-63.
- Felton, K. (2005). Meaning-based quality-of-life measurement: A way forward in conceptualizing and measuring client outcomes? *British Journal of Social Work*, 35, 221-236.

- Ferrari, V. (2011). *Pravo i društvo – Osnovi sociologije prava*. CID, Podgorica.
- Finkelman, P. (2004). Suppressing American Slave Traders in the 1790s. *OAH Magazine of History*, 18, 3, 51-55.
- Flanagan, C.A. & Tucker, C.J. (1999) Adolescents' Explanations for Political Issues Concordance With Their Views of Self and Society. *Developmental Psychology*, 35: 1198-1209.
- Foa, U.G. & Foa, E.B. (1974). *Societal Structures of the Mind*. Charles C. Tomas, Springfield.
- Franeta, D. (2011). Ljudsko dostojanstvo između pravnodogmatičkih i filozofskih zahtjeva. Smisao, pretpostavke i implikacije Dürigovog shvaćanja ljudskog dostojanstva. *Filozofska istraživanja*, 31, 4, 825-842.
- Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a „post-socialist” age. *New Left Review*, 212, 68-93.
- Freter, B. (2018). Bjelačka nadređenost u eurocentričnim epistemologijama: o odgovornosti Zapada za svoje filozofsko naslijeđe. *Synthesis philosophica*, 33, 1.
- Fritsche, I., Jonas, E. & Fankhänel, T. (2008). The role of control motivation in mortality salience effects on in-group support and defense. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 524-541.
- Furnham, A. (1985). Just world beliefs in an unjust society: A cross cultural comparison. *European Journal of Social Psychology*, 15, 363-366.
- Garnefski, N. & Diekstra, R. F. W. (1996). Perceived Social Support from Family, School, and Peers: Relationship with Emotional and Behavioral Problems among Adolescents. *Child & Adolescent Psychiatry*, 35, 12, 1657-1664.
- George, V. & Wilding, P. (1994). *Welfare and ideology*, London: Routledge.
- Giddens, A. (1999). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Polity Press.
- Goldie, M. & Wokler, R. (Eds.) (2006). *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*. Cambridge University Press.
- Golub, B. (1992). Neki aspekti potencijalnog odliva znanstvenika u inozemstvo. *Revija za sociologiju*, 23, 1-2, 91-100.
- Golub, B. (2002). Motivational factors in departure of young scientists from Croatian science. *Scientometrics*, 53, 3, 429-445.
- Golub, B. (2003). Zašto odlazimo? *Društvena istraživanja*, 12, 1-2, 115-140.
- Gollwitzer, M., Schmitt, M., Schalke, R., Maes, J. & Baer, A. (2005). Asymmetrical effects of justice sensitivity perspectives on prosocial and antisocial behavior. *Social Justice Research*, 18, 183-201.
- Gollwitzer, M., Rothmund, T., Pfeiffer, A. & Ensenbach, C. (2009). Why and when justice sensitivity leads to pro-and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality*, 43, 999-1005.
- Goodban, N. (1985). The psychological impact of being on welfare. *Social Services Review*, 59, 403-422.
- Gootnick, A. T. (1974). Locus of control and political participation of college students: A comparison of unidimensional and multidimensional approaches. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 1, 54-58. <https://doi.org/10.1037/h0035997>
- Gottfredson, G.D. & Gottfredson, D.C. (1985). *Victimization in Schools*. Plenum. New York.
- Greenberg, J. & Cohen, R.L. (Eds.) (1982). *Equity and Justice in Social Behavior*. Academic Press.
- Greenaway, K. H., Louis, W. R. & Hornsey, M. J. (2013). Loss of control increases belief in precognition and belief in precognition increases control. *PLoS ONE*, 8, 8, Article e71327. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0071327>

- Greenberg, J. (1993). The social side of fairness: Interpersonal and informational classes of organizational justice. In: R. Cropanzano (Ur.), *Justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management* (79-103). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Griffiths, J. (1986). What is Legal Pluralism? *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 18, 24, 1-55, DOI: 10.1080/07329113.1986.10756387
- Griffin, M. (2013). *Seneca on Society: A Guide to De Beneficiis*. Oxford University Press.
- Greenberg, J. & Lind, E.A. (2000). The pursuit of organizational justice: from conceptualization to implication to application. In: Cooper, C.L. and Locke, E.A. (Eds.), *Industrial and Organizational Psychology: Linking Theory with Practice*, Blackwell, Malden, MA, 72-108.
- Grover, L.S. (1991). Predicting the Perceived Fairness of Parental Leave Policies. *Journal of Applied Psychology*, 76, 247-255.
- Grubišić, M., Vlahek, I., Milić, N., Pomykalo, V., Oreb, Z., Minauf, M. i Jakovac, V. (2016). *Vodič kroz pravosuđe*. Zagreb: Ministarstvo pravosuđa, Vlada Republike Hrvatske. https://mpu.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Pravosudni%20sustav/MP-vodic-kroz-pravosudje_2016_kb-press.pdf. Pristupljeno: 15.4.2022.
- Gruenewald, P. J. (2011). Regulating availability: How access to alcohol affects drinking and problems in youth and adults. *Alcohol Research: Current Reviews*, 34, 2, 248–256.
- Gvozdanić, A., Ilišin, V., Adamović, M., Potočnik, D., Baketa, N. i Kovačić, M. (2019). *Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018./2019*. Friedrich Ebert Stiftung i Institut za društvena istraživanja, Zagreb.
- Haase, C. M., Heckhausen, J. & Köller, O. (2009). Goal engagement in the school-to-work transition: Beneficial for all, particularly for girls. *Journal of Research on Adolescence*, 17, 671-698.
- Ham, J. & van den Boss, K. (2008). Not fair for me! The influence of personal relevance on social justice inferences. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 699–705.
- Harcourt, M., Hannay, M. & Lam, H. (2013). Distributive Justice, Employment-at-Will and Just-Cause Dismissal. *Journal of Business Ethics*, 115, 311–325.
- Hasanagić, A. i Bosankić, N. (2018). Validacija skale akademske motivacije (AMS) na srednjoškolskim učenicima. *Zbornik radova islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 16, 191-216.
- Headey, B. & Wearing, A. (1989). Personality, Life Events, and Subjective Well-Being: toward a Dynamic Equilibrium Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 731-739. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.4.731>
- Heka, L. (2022). Starozavjetno pravo. Veliki sanhedrin kao vrhovno sudište. *Obnovljeni Život*, 77, 1, 79–91.
- Helgeson V. S. (2003). Social support and quality of life. *Quality of life research: an international journal of quality of life aspects of treatment, care and rehabilitation*, 12, Suppl 1, 25–31. <https://doi.org/10.1023/a:1023509117524>.
- Hellmann, T., Schmidt, P. & Heller, S.M. (2019). *Social Justice in the EU and OECD. Index Report 2019*. <https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2019/12/Social-Justice-Index-2019.pdf>. Pristupljeno: 20.4.2022.
- Helzer, E. G. & Jayawickreme, E. (2015). Control and the „good life”: Primary and secondary control as distinct indicators of well-being. *Social Psychological & Personality Science*, 6, 653-660.
- Herrenkohl, T.L., Hawkins, J.D., Chung, I., Hill, K.G. & Battin Pearson, S. (2001). School and community risk factors and interventions. In: R., Loeber i D.P., Farrington (ed.), *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs* (211–246). Thousand Oaks, Sage, CA. 211–246
- Hrvatska enciklopedija (2021). *Pravne škole*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, mrežno izdanje. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49999>. Pristupljeno: 4.4.2022.

- Hrvatska liječnička komora (2022). *Nova verzija Liječničke prisege prevedena je na hrvatski jezik*. www.hlk.hr. Pristupljeno: 7. 5. 2022.
- Hogan, R. & Emler, N. P. (1981). Retributive justice. In M. J. Lerner & S. C. Lerner (Eds.), *The justice motive in social behavior* (pp. 125–144). New York: Academic Press.
- Hogg, M. A. & Reid, S. A. (2006). Social identity, self-categorization, and the communication of group norms. *Communication Theory*, 16, 7–30. doi:<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00003.x>
- Hunter, J. E., Gerbing, D. W. & Boster, F. J. (1982). Machiavellian beliefs and personality: Construct invalidity of the Machiavellianism dimension. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 6, 1293–1305. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.43.6.1293>
- Huseman, R.C., Hatfield, J.D. & Miles, E.W. (1987). *A new perspective on Equity Theory: The equity sensitivity construct*. *The Academy of Management Review*, 12, 222–234.
- Ilišin, V. (2002a). Mladost, odraslost i budućnost. U: V. Ilišin i F. Radin. (Ur.) *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: IDIS i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 27–46.
- Ilišin, V. (2002b). Mladi i politika. U: Ilišin V. i Radin. F. (ur.) *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: IDIS i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 155–202.
- Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A. i Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize*. Friedrich Ebert Stiftung / Institut za društvena istraživanja, Zagreb.
- Ilišin, V. i Gvozdanović, A. (2017). Vrijednosti, (ne)zadovoljstvo životom i percepcija budućnosti mladih. U: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (Ur.) *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 347–375). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Imershein, A.W. & Brents, A.H. (1992). The impact of large medical malpractice awards on malpractice awardees. *Journal of Legal Medicine*, 13, 33–49.
- Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (2015). Pilarov barometar hrvatskoga društva. Dostupno na <http://barometar.pilar.hr>. Pristupljeno: 14.2.2022.
- Jakopec, A. i Sušan, Z. (2014). Provjera dimenzionalnosti konstrukta pravednosti u organizacijskom kontekstu. *Psihologijske teme*, 23, 2, 305–325.
- Jakovljević, M. i Begić, D. (2013). Socijalna psihijatrija danas: izazovi i mogućnosti. *Socijalna psihijatrija*, 41, 16–20.
- Jamrozik, A. & Nocella, L. (1998). *The Sociology of social problems. Theoretical perspectives and methods of intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jasso, G. (1980). A New Theory of Distributive Justice. *American Sociological Review*, 45, 1, 3–32. <https://doi.org/10.2307/2095239>
- Jasso, G. (1999). How much injustice is there in the world? Two new justice indexes. *American Sociological Review*, 64, 133–168.
- Jia, Q., Zhou, J. & Huang, M. (2020). Life Satisfaction Predicts Perceived Social Justice: The Lower Your Life Satisfaction, the Less Just You Perceive Society to Be. *Frontiers in psychology*, 11, 540835. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.540835>
- Wright, J. K. (1997). *A Classical Republican in Eighteenth-Century France: The Political Thought of Mably*. Stanford University Press.
- Jost, J.T. & Azzi, A.E. (1996) Microjustice and macrojustice in the allocation of resources between experimental groups. *Journal of Social Psychology*, 136, 3, 349–365.
- Juul, J. (2008). Život u obitelji. Najvažnije vrijednosti u zajedničkom životu djece i odgoju djece. Zagreb: Pelago.
- Juul, J. (2010). *Vaše kompetentno dijete. Prema novim temeljnim vrijednostima obitelji*. Zagreb: Pelago.

- Kaliterna Lipovčan, B. & Prizmić-Larsen, Z. (2006). Quality of life, life satisfaction and happiness in Croatia in comparison to European countries. In: Ott, K. (Ed.), *Croatia's Accession to the European Union*. Zagreb: Institute for Public Finances.
- Kallgren, C. A., Reno, R. R. & Cialdini, R. B. (2000). A focus theory of normative conduct: When norms do and do not affect behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 8, 1002–1012. <https://doi.org/10.1177/01461672002610009>
- Kamenov, Ž., Jokić-Begić, N. i Lauri Korajlija A. (2003). *Stigmatizacija tjelesnih invalida, psibičkih bolesnika, narkomana, alkoholičara i homoseksualaca*. XVI Dani Ramira Bujasa, Zagreb.
- Kangas, O. (2000). Distributive justice and social policy: some reflections on Rawls and income distribution. *Social Policy & Administration*, 34, 5, 510-529.
- Kelsen, H. (1991). *General Theory of Norms*. Clarendon Press.
- Kelly, H. H. (1967). Attribution theory in social psychology. In: Levine D. (Es.) *Nebraska Symposium on Motivation*, 15, 192-238, University of Nebraska Press.
- Kemp, S. (2016). Learned helplessness, locus of control, self-efficacy. In: S. Kemp (Ed.). *Was communism doomed?* (pp. 195-214). Palgrave Macmillan.
- Klarin, M., Proroković, A. i Šimić Šašić, S. (2010). Obiteljski i vršnjački doprinos donošenju odluka iz raznih sfera života u adolescenata – kroskulturalna perspektiva. *Društvena istraživanja*, 19, 3, 107, 547-559.
- Kraft, P., Rise, J., Sutton, S. & Røysamb, E. (2005). Perceived difficulty in the theory of planned behaviour: perceived behavioural control or affective attitude? *The British journal of social psychology*, 44, 3, 479-496. <https://doi.org/10.1348/014466604X17533>
- Kregar, J. (2006). Korupcija u pravosuđu. U: A. Grgurević (Ur.) *Evropski prostor pravde. Tempus projekt Evropske Unije - Zbornik radova* (135-1151). Podgorica: Centar za obuku sudija Republike Crne Gore.
- Kreidl, M. (2000). Perceptions of poverty and wealth in western and post-communist countries. *Social Justice Research*, 13, 2, 151-176.
- Kurtović, A. (2012). Relationship between Attributions for Success and Failure and Self-esteem, Hopelessness and Depression in Secondary School Students. *Croatian Journal of Education*, 14, 4, 771-797.
- Lalić, L. (2003). *Povezanost percepcije socijalne nepravde s makijavelizmom i devijantnim ponašanjem kod srednjoškolaca*. Neobjavljeni diplomski rad. Odsjek za psihologiju. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Langer, E. J. & Rodin, J. (1976). The effects of choice and enhanced personal responsibility for the aged: A field experiment in an institutional setting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 191-198.
- Latané, B., Darley, J.M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, New York.
- Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist*, 36, 4, 343.
- Lavietes, M. (2019). *Tesla, Apple among firms accused of aiding child labor in Congo*. Reuters, 16.12.2019.; <https://www.reuters.com/article/us-usa-mining-children-trfn-idUSKBN1YK24F>. Pristupljeno: 5.1.2022
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
- Lee, K. & Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39, 2, 329–358. doi:10.1207/s15327906mbr3902_8
- Leventhal, G.S. (1980). What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationship. In: K.J. Gergen, M.S. Greenberg i R.H. Willis (Ur.), *Social exchange: Advances in theory and research* (27-55). New York: Plenum.

- Lind, E.A. & Tyler, T.R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum
- Lind, E.A., Kanfer, R. & Earley, P.C. (1990) Voice, Control, and Procedural Justice Instrumental and Noninstrumental Concerns in Fairness Judgments, *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 952-959.
- Lončarić, D. (2014). *Motivacija i strategije samoregulacije učenja: teorija, mjerenje i primjena*. Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci. Preuzeto sa: https://bib.irb.hr/datoteka/791889.Loncaric_Motivacija_Samoregulacija_Ucenje_e_knjiga_3.pdf
- Lovas, L. & Wolt, R. (2002). Sensitivity to injustice in the context of some personality traits. *Studia Psychologica*, 44, 125-131.
- Lucas, T, Young, J.D., Zhdanova, L. & Alexander, S. (2010). Self and other justice beliefs, impulsivity, rumination, and forgiveness: Justice beliefs can both prevent and promote forgiveness, *Personality and Individual Differences*, 49, 851-856.
- Lucas, T., Zhdanova, L. & Wendorf, C.A. (2013). Procedural and Distributive Justice Beliefs for Self and Others: Multilevel Associations with Life Satisfaction and Self-Rated Health. *Journal of Happiness Studies*, 14, 1325-1341.
- Lugomer-Armano, G., Kamenov, Ž. i Ljubotina, D. (2003). *Problemi i potrebe mladih – Ljetna škola studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju*. Filozofski fakultet, Zagreb.
- Lund, D.E. (2003). Educating for Social Justice: making sense of multicultural and antiracist theory and practice with Canadian teacher activists. *Intercultural Education*, 14, 1, 3-17.
- Luo, Z., Qu, H. & Marnburg, E. (2013). Justice perceptions and drives of hotel employee social loafing behavior, *International Journal of Hospitality Management*, 33, 456-464.
- Ljubotina, D. (2004). Mladi i socijalna pravda. *Revija za socijalnu politiku*, 11, 2, 159-175.
- Ljubotina, D., Pantić, Z., Frančičković, T., Mladić, M. & Priebe, S. (2007). Treatment outcomes and perception of social acknowledgment in war veterans. *Croatian Medical Journal*, 48, 157-166.
- Ljubotina, D. (2020). Psihološke odrednice odljeva mozgova – tko i zašto odlazi iz Hrvatske? U: Burić, I., Banai, B., Macuka, I., Šimić, N., Tokić, A., Vidaković, M. (Ur.), 22. *Dani psihologije u Zadru – knjiga sažetaka*, Sveučilište u Zadru, 104-105.
- Ljubotina, D. (2022). *Doživljaj kontrole u psihologiji – teorije, metode i istraživanja*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF Press, Zagreb.
- Maderčić, T. i Vukasović Hlupić, T., (2020). Osobine ličnosti i lokus kontrole kao prediktori građanskog aktivizma. *Društvena istraživanja*, 29, 2, 241-262. <https://doi.org/10.5559/di.29.2.04>
- Maes, J. (1998). Immanent and ultimate justice. Two ways of believing in justice. U: L. Montada i M. J. Lerner (Eds.) *Responses to victimizations and belief in a just world* (9-40). New York: Plenum Press.
- Mankiw, N.G. (2006). *Osnove ekonomije*. Zagreb: Mate d.o.o.
- Matcha, D. A. (2003). *Health Care Systems of the Developed World: How the United States' System Remains an Outlier*. Westport: Praeger.
- Macklin, R. (2003). Dignity is a useless concept: It means no more than respect for persons or their autonomy [Editorial]. *BMJ: British Medical Journal*, 327(7429), 1419-1420. <https://doi.org/10.1136/bmj.327.7429.1419>
- Magdalenić, I. (1991). Percepcija društvene stvarnosti i spremnost na njezino mijenjanje. U: Bilandžić, T. (Ur.) *Društveni profil zagrebačkih studenata krajem osamdesetih*. Zagreb: IDIS, 59-90.
- Magdalenić, I. (1998). Socijalna pravda kako je vide „siromašni” i „bogati” hrvatski radnici. *Revija za socijalnu politiku*, 5, 4, 229-242.
- Mandić, N. (1993). Posttraumatski stresni poremećaj. *Medicinski Vjesnik*, 25, 1-2, 43-51.
- Marshall, T.H. (1964). *Class, Citizenship, and Social Development*. Doubleday & Company.

- Mason, D. (1995). Justice, Socialism, and Participation in the Postcommunist States. In: J. Kluegel, D. Mason & B. Wegener (Ed.), *Social Justice and Political Change: Public Opinion in Capitalist and Post-Communist States* (pp. 49-80). Berlin, New York: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110868944.49>
- Mattson, D.J. & Clark, S.G. (2011). Human dignity in concept and practice. *Policy Sciences*, 44, 4, 303-319.
- Meyer, M. J. (2002). Dignity as a (modern) value. In: D. Kretzmer & E. Klein (Eds.), *The concept of human dignity in human rights discourse* (pp. 195-207). New York: Kluwer Law International.
- Middleton, J.D. (2003). Health, Environmental and Social Justice. Local Environment: The International *Journal of Justice and Sustainability*, 8, 2, 155-166.
- Mikula, G. (1986). The experience of injustice: Towards a better understanding of its phenomenon. In Bierhoff, H.-W., Cohen, R. L. & Greenberg, J. (Eds.), *Justice in Interpersonal Relations* (103-124). New York: Plenum Press.
- Mikula, G. (1994). Perspective-related differences in interpretations of injustice by victims and victimizers: A test with close relationships. In: M. J. Lerner i G. Mikula (Eds.), *Entitlement and the affectional bond* (175-203). New York: Plenum Press.
- Milas, G. (1990). *Multivarijatna i eksperimentalna provjera međuodnosa makijavelističkih uvjerenja, dimenzije društvene poželjnosti i moralnog prosuđivanja*. Magistarski rad. Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Milas, G., Rimac, I. i Buzov, Ž. (1991). Društveni status i usvajanje makijavelističkih uvjerenja kod mladih. *Revija za sociologiju*, 22, 2, 359-366.
- Miller, D. (1999). *Principles of social justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Miller, D.T. (2001). Disrespect and the Experience of Injustice. *Annual Review of Psychology*, 52, 527-523.
- Miller, M. J., Sendrowitz, K., Connacher, C., Blanco, S., Muniz de la Pena, C., Bernadi, S. & Morere, L. (2009). College students' social justice interest and commitment: A social-cognitive perspective. *Journal of Counseling Psychology*, 56, 4, 495-507.
- Mohiyeddini, C. & Schmitt, M. (1997). Sensitivity to befallen injustice and reactions to unfair treatment in a laboratory situation. *Social Justice Research*, 10, 333-353.
- Murray, C. J. & Frenk, J. (2000). A framework for assessing the performance of health systems. *Bulletin of the World Health Organization*, 78, 6, 717 - 731. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/268164>
- Mullaly, R. (1997). *Structural social work: Ideology, theory, and practice* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Niehoff, B. P. & Moorman, R. H. (1993). *Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior*. *Academy of Management Journal*, 36, 527-556.
- Nikodem, K. i Črpić, G. (2014). O (ne)održivosti veza između povjerenja i demokracije. U: Baloban, J., Nikodem, K., Zrinščak, S. (Ur.) *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi – komparativna analiza*. Kršćanska sadašnjost i KBF Sveučilišta u Zagrebu, 259-307.
- Novak, M. (2000). Defining Social Justice. *First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, 108, 11-14.
- Oakes, P.J., Haslam, S.A. & Turner, J.C. (1994). *Stereotyping and Social Reality*. Blackwell, Oxford.
- Oishi, S. & Kesebir, S. (2015). Income inequality explains why economic growth does not always translate to an increase in happiness. *Psychological Science*, 26, 1630-1638. doi: 10.1177/0956797615596713

- Omejec, J. (2015). Veliki njemački ustav i nepromjenjiva ustavna načela u praksi Saveznog ustavnog suda. U: Hasanbegović, J. (Ur.) *Zbornik Pravo i pravda 2015*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Oxfam International (2020). *Time to care: Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis*. https://ousweb-prodv2-shared-media.s3.amazonaws.com/media/documents/FINAL_bp-time-to-care-inequality-200120-en.pdf. Pristupljeno: 15.6.2021.
- Owen, R. (1980). *Novi pogled na društvo i ostali radovi*. Školska knjiga, Zagreb.
- Papo, E. (2000). *Tora i ljudska prava*. Beograd: Centar za stvaralaštvo mladih.
- Paulhus, D.L., & Williams, K.M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556-563.
- Pehar, L. i Čorkalo Biruški, D. (2018). (Zanemarena) uloga i važnost društvenih normi u poticanju međugrupnog kontakta: Pregled dosadašnjih nalaza i istraživački izazovi. *Psihologijske teme*, 27, 2, 221-244.
- Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Naklada Slap.
- Pinker, S. (2019). *Prosvjetiteljstvo našeg doba*. Mozaik knjiga, Zagreb.
- Platon (2004). *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o.
- Porter, R. (2001). *The Enlightenment*. Macmillan Education.
- Potočnik, D. i Adamović, M. (2018). *Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske*. Zagreb: Fridrich Ebert Stiftung.
- Pravobraniteljica za djecu (2022). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu 2021*. <http://dijete.hr/docs/IZVJESCE%20O%20RADU%20PRAVOBRANITELJICE%20ZA%20DJECU%202021.pdf>. Pristupljeno: 24.4.2022.
- Priebe, S., Huxley, P., Knight, S. & Evans, S. (1999). Application and results of the Manchester Short Assessment of Quality of Life (MANSA). *International Journal of Social Psychiatry*, 45, 7-12.
- Pučka pravobraniteljica (2021). *Izvešće Pučke pravobraniteljice za 2020*. <https://www.ombudsman.hr/hr/pravosude-2/>. 24.3.2022.
- Pučka pravobraniteljica (2022). *Izvešće Pučke pravobraniteljice za 2021. godinu*. <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjescje-pucke-pravobraniteljice-za-2021-godinu/?wpdmdl=13454&refresh=6290848867cc01653638280#page=3>. Pristupljeno: 24.3.2022.
- Puljiz, V. (1997). Europska socijalna povelja (revidirana). *Revija za socijalnu politiku*, 4, 1, 41-53.
- Puljiz, V. (1998). Europska socijalna povelja. *Revija za socijalnu politiku*, 5, 4, 269-279.
- Puljiz, V., Bežovan, G., Šučur, Z. i Zrinščak, S. (2000). *Sustavi socijalne politike*. RSP, Zagreb.
- Putarek, V. Pavlin-Bernardić, N., Tunjić, L. (2018). Uloga motivacijskih čimbenika u predviđanju akademskog nepoštenja srednjoškolaca. *XXI. Dani psihologije u Zadru*. Zadar: Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru, 85-85.
- Radin, F. (2002). Vrijednosne hijerarhije i strukture. U: Ilišin, V. i Radin, F. (Ur.) *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 47-78.
- Rai, T.S & Fiske, A.P. (2011). Moral Psychology Is Relationship Regulation: Moral Motives for Unity, Hierarchy, Equality, and Proportionality. *Psychological Review*, 118, 1, 57-75.
- Ravlič, S. i Čehulić, M. (2020). Pravna kultura. U: Zrinščak, S, Kregar, J., Sekulić, D., Ravlič, S., Grubišić, K., Čepo, D., Petričušić, A. i Čehulić, M. *Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava* (145-176). Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford (Revised edition).
- Rawls, J. (2017). *Teorija pravde*. Zagreb: Feniks knjiga.

- Reisch, M. (2002). Defining Social Justice in a Socially Unjust World. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 83, 4, 343-354.
- Rhodes, R. E. & Courneya, K. S. (2003). Self-efficacy, controllability and intention in the theory of planned behavior: Measurement redundancy or causal independence? *Psychology and Health*, 18, 79-92.
- Richardson, J.W. (2002). Poor, powerless and poisoned: The social injustice of children lead poisoning. *Journal of Children & Poverty*, 8, 2, 141-158.
- Rimal, R. N. & Lapinski, M. K. (2015). A re-explication of social norms, ten years later. *Communication Theory*, 25, 393-409.
- Ristić Dedić, Z., Jokić, B., Matić, J., Košutić, I. i Šabić, J. (2017). *Kakve su navike učenja, obrasci pisanja (prepisivanja) domaćih zadaća i percepcija meritokracije? - Populacijska perspektiva: Krapinsko-zagorska, Međimurska, Varaždinska i Zagrebačka županija; Serija „O učenju 2015./2016.“*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Rose, D. S. (1993). Sexual assault, domestic violence, and incest. In: *Psychological Aspects of Women's Health Care: the interface between Psychiatry and Obstetrics and Gynecology*. Stewart, D. E., Stotland N. L. (Eds). American Psychiatric Press.
- Rosen, B. & Salling, R. (1971). Political Participation as a Function of Internal-External Locus of Control. *Psychological Reports*, 29, 3, 880-882. <https://doi.org/10.2466/pr0.1971.29.3.880>
- Rothmund, T., Baumert, A. & Zinkernagel, A. (2014). The German „Wutbürger“ – How justice sensitivity accounts for individual differences in political engagement. *Social Justice Research*, 27, 24-44.
- Rubington, E. & Weinberg, M. S. (2003). *The study of social problems: Seven perspectives* (6th ed.). New York, Oxford: Oxford University Press.
- Rotter, J. B. (1975). Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. *Journal of consulting and clinical psychology*, 43, 1 56-67.
- Rousseau, J.J. (1978). *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima: Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga.
- Saadat, M., Ghasemzadeh, A., Karami, S. & Soleimani, M. (2012). Relationship between self-esteem and locus of control in Iranian University students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 31, 530-535.
- Sabbagh, C. & Schmitt, M. (Eds.) (2016). *Handbook of Social Justice Theory and Research*. Springer.
- Salmani, D., Taleghani, G. & Taatian, A. (2011). Perception of social justice implication in brain drain management in Iranian educational institutions. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 4, 1, 19-32.
- Sandel, M.J. (2013). *Pravednost. Kako ispravno postupiti*. Algoritam, Zagreb.
- Sarafino, E. P. (2002). *Health Psychology: Biopsychosocial Interaction* (4th ed.). John Willey & Sons, New York.
- Sarason, B. R., Shearin, E. N., Pierce, G. R. & Sarason, I. G. (1987). Interrelations of social support measures: theoretical and practical implications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 4, 813-832.
- Saunders, P. & Tsumori, K. (2002). Poor concepts: „Social exclusion“, poverty and the politics of guilt. *Policy*, 18, 2, 32-38.
- Sen, A. (2017). *Ideja pravednosti*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Schachter, O. (1983). Human dignity as a normative concept. *The American Journal of International Law*, 77, 848-854.
- Schalock R.L. (2002). *Handbook of quality of life for human service practitioners*. Washington DC: American Association on Mental Retardation.

- Schinkel, S., van Vianen, A. & van Dierendonck, D. (2013). Selection Fairness and Outcomes: A field study of interactive effects on applicant reactions. *International Journal of Selection and Assessment*, 21, 1, 22-31.
- Schmitt, M., Neumann, R. & Montada, L. (1995). Dispositional sensitivity to befallen injustice. *Social Justice Research*, 8, 385-407.
- Schmitt, M. (1996). Individual differences in Sensitivity to Befallen Injustice (SBI). *Personality and Individual Differences*, 21, 3-20.
- Schmitt, M. & Dörfel, M. (1999). Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction, and psychosomatic wellbeing. *European Journal of Social Psychology*, 29, 443-453.
- Schmitt, M., Gollwitzer, M., Maes, J. & Arbach, D. (2005). Justice Sensitivity: Assessment and Location in the Personality Space. *European Journal of Psychological Assessment*, 21, 3, 202-211. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.21.3.202>
- Schmitt, M., Baumert, A., Gollwitzer, M. & Maes, J. (2010). The Justice Sensitivity Inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data. *Social Justice Research*, 23, 2-3, 211-238. <https://doi.org/10.1007/s11211-010-0115-2>
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T. & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140, 4, 921-948. <https://doi.org/10.1037/a0035754>
- Schwarze, J. & Härpfer, M. (2007). Are people inequality averse, and do they prefer redistribution by the state? Evidence from German longitudinal data on life satisfaction. *Journal of Socio-Economics*. 36, 233-249. doi: 10.1016/j.socec.2005.11.047
- Sekulić, D. i Šporer, Ž. (2006). Povjerenje u institucije građana Hrvatske. U: Horvat, V. (ur.) *U kakvu EU želimo? U potrazi za razlozima demokratskog deficita*, Horvat, V. (Ur.). Heinrich Boll Stiftung, str. 83-103.
- Sheppard, M. (2002). Mental Health and Social Justice: Gender, Race and Psychological Consequences of Unfairness. *British Journal of Social Work*, 32, 6, 779-797.
- Sitti, A. (2018). Social Injustice as Reflected in Charles Dickens' Oliver Twist. *ELS Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 1, 4, 409-422.
- Smith, A. (2005). *Bogatstvo naroda*. Masmedia, Zagreb.
- Smith, M.L. (2010). Perceived corruption, distributive justice, and the legitimacy of the system of social stratification in the Czech Republic. *Communist and Post-Communist Studies*, 43, 439-451.
- Smith, M.L. & Mateju, P. (2012). Two Decades of Value Change: The Crystallization of Meritocratic and Egalitarian Beliefs in the Czech Republic. *Social Justice Research*, 25, 421-439.
- Shaver, K. G. (1985). *The attribution of blame: Causality, responsibility, and blameworthiness*. New York: Springer-Verlag.
- Shultziner, D. (2003). Human dignity—functions and meanings. *Global Jurist Topics*, 3, 1-21.
- Siméon, O. (2017). *Robert Owen's Experiment at New Lanark. From Paternalism to Socialism*. Palgrave Macmillan.
- Skelin, D. (2018). *Sirotinja i siročad u zagrebačkome slobodnom kraljevskom gradu za vladavine Josipa II.: razvoj socijalne skrbi u drugoj polovini 18. stoljeća u europskome kontekstu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Sokol, S. i Smerdel, B. (1992). *Ustavno pravo*. Školska knjiga.
- Spaak, T. (2008). Meta-Ethics and Legal Theory: The Case of Gustav Radbruch. *Law and Philosophy*, 28, 3, 261-290. DOI: 10.1007/s10982-008-9036-8
- Singer, M., Kovčo Vukadin, I. i Cajner Mraović, I. (2002). *Kriminologija*. Nakladni zavod Globus i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Stollberg, J., Fritsche, I. & Bäcker, A. (2015). Striving for group agency: threat to personal control increases the attractiveness of agentic groups. *Frontiers in psychology*, 6, 649. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00649>
- Sullivan, T. J. & Thompson, K. S. (1988), *Introduction to Social Problems*. New York: Macmillan publishing company.
- Šakić, V. (1999) *Socijalna pravednost i privatizacija u Hrvatskoj – sociopsihološki pogled*. U: Čengić, D., Rogić, I. (Ur.) *Privatizacija i javnost*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 177-213.
- Šarčević, E. (2019). *Ustav Savezne Republike Njemačke*. Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo.
- Šimonović Einwalter, T. i Petričušić, A. (2013). *Priručnik o ljudskim pravima s naglaskom na zaštiti prava nacionalnih manjina*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Šućur, Z. (2001). *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu i Pravni fakultet.
- Šućur, Z. (2004). Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 11, 1-2, 45-60.
- Šverko, I. (2004). Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog „odljeva mozgova” i njegove odrednice u 1995., 1997. i 2004. godini. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 14, 1149-1174.
- Tafarodi, R.W. & Swan, W.B. (1995). Self-liking and self-competence as a dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of personality assessment*, 65, 2, 322-342.
- Tan, S. (2021). Radbruch's Formula Revisited: The Lex Injusta Non Est Lex Maxim in Constitutional Democracies. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 34 2, 461-491. doi:10.1017/cjlj.2021.12
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In: S. Worchel & W.G. Austin (Eds.), *The psychology of intergroup relations*. Nelson-Hall, Chicago.
- Taylor, S.E. & Brown, J.D. (1998). Bracing for the worst: Severity, testing and feedback timing as moderators of the optimistic bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 915-926.
- Tedeschi, J. T. & Nesler, M. S. (1993). Grievances: Development and reactions. In R. B. Felson & J.T. Tedeschi (Eds.), *Aggression and violence: Social interactionist perspectives* (13-45). Washington, DC: American Psychological Association.
- Thibaut, J. & Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. New York: Erlbaum.
- Tintić, N. (1982). Značenje ideje i načela o pravdi, napose o socijalnoj pravdi, za socijalne akcije i intervencije. *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 4, 325-368.
- Toporek, R.L. & Liu, W.M. (2001). *Advocacy in counseling: addressing race, class, and gender oppression*. In: Pope-Davis DB and Coleman HLK (Eds.) *The Intersection of Race, Class, and Gender in Multicultural Counseling*. Thousand Oaks, SAGE, 285-413.
- Torres-Harding, S.R, Siers, B. & Olson, B.D. (2012). Development and Psychometric Evaluation of the Social Justice Scale (SJS), *American Journal of Community Psychology*, 50, 77-88.
- Troskot, Z., Prskalo, M.E. i Šimić Banović, R. (2019). Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: Slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 56, 4, 877-904.
- Tyler, T.R. (1990). *Why People Obey the Law*. Yale University Press, New Haven.
- Tyler, T.R. & Smith, H.J. (1998). Social Justice and Social Movements. In Gilbert, D.T., Fiske, S.T., Lindzey, G. (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* Vol. 2, McGraw Hill, New York, 595-629.
- Tyler, T., Degoey, P. & Smith, H. (1996). Understanding Why the Justice of Group Procedures Matters: A Test of the Psychological Dynamics of the Group-Value Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 5, 913-930.

- UNDP (2006). *Quality of life and risks of social exclusion in the Republic of Croatia. Quantitative research on general population*. Zagreb: United Nations Development Programme.
- UNICEF (2018). *Child poverty*. <https://www.unicef.org/social-policy/child-poverty>. Pristupljeno: 4.6.2020.
- Ustav Republike Hrvatske (1990). *Narodne novine*, br. 05/14.
- Valentine, S. & Fleischman, G. (2003). The Impact of Self-Esteem, Machiavellianism, and Social Capital on Attorneys' Traditional Gender Outlook. *Journal of Business Ethics* 43, 323–335. <https://doi.org/10.1023/A:1023008828115>
- van den Boss, K. (2001). Uncertainty Management The Influence of Uncertainty Salience on Reactions to Perceived Procedural Fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 931-941.
- van den Bos, K. & Van Prooijen, J.W. (2001). Referent cognitions theory: The psychology of voice depends on closeness of reference points. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 616–626.
- van den Boss, K., Lind, E.A., Vermunt, R. & Wilke, H.A.M. (1997). How Do I Judge My Outcome When I Do Not Know the Outcome of Others? The Psychology of the Fair Process Effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1034-1046.
- van den Boss, K., Vermunt, R. & Wilke, H.A.M. (1997). Procedural and Distributive Justice: What Is Fair Depends More on What Comes First Than on What Comes Next. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 95-104.
- Villey, M. (2002). *Pravo i prava čovjeka*. Zagreb: Disput.
- Visković, N. (1986). *Osnove prava*. Zagreb: Birotehnika.
- Višić, M. (1989). *Zakonici drevne Mesopotamije*. Sarajevo: Svjetlost.
- von Benda-Beckmann, K. & Turner, B. (2018). Legal pluralism, social theory, and the state. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 50, 3, 255-274, DOI: 10.1080/07329113.2018.1532674
- Voas, R. B., Holder, H. D. & Gruenewald, P. J. (1997). The effect of drinking and driving interventions on alcohol-involved traffic crashes within a comprehensive community trial. *Addiction* (Abingdon, England), 92, Suppl 2, 221–236.
- Völker-Rasor, A. (2016). *Rani novi vijek*. Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*. Basic Books, Inc Publishers. New York.
- Wallenstein, P. (1994). Flawed Keepers of the Flame: The Interpreters of George Mason. *The Virginia Magazine of History and Biography*, 102, 2, 229-260.
- Wang, F. (2015). Conceptualizing social justice: interviews with principals. *Journal of Educational Administration*, 53, 5, 667-681.
- Warren, R. (1983). *New perspectives on the American community* (4th ed.). Homewood, IL: Dorsey Press.
- Weber, C. (2007). Revaluating Relative Deprivation Theory. *Theoretical Criminology*, 11, 1, 95-118.
- Wegener, B., Mason, D. & International Social Justice Project (ISJP) (2010). *International Social Justice Project, 1991 and 1996*. Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 2010-03-04. <https://doi.org/10.3886/ICPSR06705.v2>
- Weiner, B. (1992). *Human motivation: Metaphors, theories and research*. Sage Publications.
- Weiner, B. (2010). The Development of an Attribution-Based Theory of Motivation: A History of Ideas, *Educational Psychologist*, 45(1). 28-36. DOI: 10.1080/00461520903433596
- Weiss, H. M., Suckow, K. & Cropanzano, R. (1999). Effects of justice conditions on discrete emotions. *Journal of Applied Psychology*, 84, 786-794.

- Wenzel, M. (2002). What is Social about Justice? Inclusive Identity and Group Values as the Basis of the Justice Motive. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 3, 205-217.
- Williams, E. (1944). *Capitalism & Slavery*. The University of North Carolina Press.
- Williams, K. R. & Hawkins, R. (1986). Perceptual Research on General Deterrence: A Critical Review. *Law & Society Review*, 20(4), 545-572. <https://doi.org/10.2307/3053466>
- World Food Programme (2021). <https://www.wfp.org/>. Pristupljeno: 2.3.2022.
- Wu, X.G. & Li, J. (2013). *Economic growth, income inequality and subjective well-being: evidence from China*. Population Studies Center Report 796, University of Michigan.
- The World Health Organization Quality of Life Group (1996). *The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL-BREF): Introduction, administration, scoring and generic version of the assessment. Field trial version*. Geneva: Programme on mental health.
- Zakon o sudovima (2018). *Narodne novine*, 67/18.
- Zakon o Pučkom pravobranitelju (2012). *Narodne novine*, 76/12. <https://www.zakon.hr/z/128/Zakon-o-pu%C4%8Dkom-pravobranitelju>. Pristupljeno: 15.4.2022.
- Zrinščak, S. (1999). Sustavi zdravstvene politike u svijetu: osnovna obilježja i aktualni procesi. *Revija za socijalnu politiku*, 6, 1, 3-19. <https://doi.org/10.3935/rsp.v6i1.312>
- Zrinščak, S. (2007). Zdravstvena politika Hrvatske. U vrtlogu reformi i suvremenih društvenih izazova. *Revija za socijalnu politiku*, 14, 2, 193-22.
- Zucker, G.S. & Weiner B. (1993). Conservatism and perceptions of poverty: An attributional analysis. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 925-943.
- Zvonarević, M. (1985). *Socijalna psihologija*. Školska knjiga.
- Ziegler, J. (2007). *Imperij srama*. Zagreb: Biblioteka Izvori sutrašnjice.
- Žigrović, L. (2007). *Psihometrijska validacija Upitnika kvalitete života MANSa*. Diplomski rad, Odsjek za psihologiju Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Žitný, P. & Halama, P. (2011). Self-esteem, locus of control and personality traits as predictors of sensitivity to injustice. *Studia Psychologica*, 53(1), 27-39.
- Županov, J., Stanchfield, G. & Stanchfield, A. (1969). The Producer and Risk. *Eastern European Economics*, 7, 3, 12-28.

24. Napomene

Simboli korišteni u knjizi:

M	aritmetička sredina
SD	standardna devijacija
α	Cronbachov alfa koeficijent
N	broj osoba/ispitanika/sudionika
***	statistička značajnost uz razinu rizika od .001
**	statistička značajnost uz razinu rizika od .01
*	statistička značajnost uz razinu rizika od .05
r	korelacija
k	broj čestica
χ^2	hi - kvadrat
R	koeficijent multiple korelacije

Napomena:

Instrumenti opisani trećem dijelu knjige Upitnik percepcije socijalne nepravde za mlade (PSN-M), Upitnik percepcije socijalne nepravde za odrasle (PSN-O) i Upitnik atribucija nepravde (AUN) mogu se koristiti u istraživačke i nekomercijalne svrhe uz primjereno navođenje reference:

Ljubotina, D. i Družić Ljubotina, O. (2022). *Doživljaj socijalne nepravde: Psibosocijalna perspektiva*. FF press, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

25. O autorima

Damir Ljubotina rođen je 1965. godine u Otočcu. Redoviti je profesor na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kojemu je diplomirao studij psihologije 1990.

Glavna područja njegovoga znanstveno-istraživačkog rada su psihometrija i teorija testova, psihodijagnostika te područje stresa i traume. Ukupno je objavio više od 50 znanstvenih radova i 15 stručnih članaka, (su)urednik je četiri te koautor jedne knjige. Sudjelovao je na više od 60 znanstvenih i stručnih skupova. Autor je više od 30 različitih psihologijskih mjernih instrumenata iz područja znanja, općeg obrazovanja, kognitivnih sposobnosti i ličnosti.

Bio je glavni istraživač u dijelu EU projekta „Treatment seeking and treatment outcomes in people suffering from posttraumatic stress following war and migration in the Balkans” (FP5, 2002.-2006.); voditelj tehnologijskog istraživačkog projekta „Razvoj, standardizacija i psihometrijska validacija testova kognitivnih sposobnosti” (MZOŠ RH) (2007. - 2013.); voditelj projekta Vrednovanje kvalitete nastave na Sveučilištu u Zagrebu (2007.- 2010.), a sudjelovao je u većem broju domaćih i međunarodnih znanstveno-istraživačkih projekata.

Bio je član Odbora za upravljanje kvalitetom Sveučilišta u Zagrebu (2007.-2010.) i suradnik Ureda za upravljanje kvalitetom Sveučilišta u Zagrebu, a od 2011. do 2014. bio je stručni savjetnik za upravljanje kvalitetom Sveučilišta u Zagrebu. Član je i dugogodišnji suradnik Društva za psihološku pomoć, Međunarodnog centra za liječenje žrtava mučenja (International Center for Torture Victims) i Centra za stres i traumu na čijim je brojnim projektima sudjelovao kao istraživač.

Jedan je od osnivača, a od 2009. i voditelj Centra za psihodijagnostičke instrumente i Centra za primijenjenu psihologiju. U više navrata bio je predstojnik Katedre za psihometriju, a od 2021. pročelnik je Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Olja Družić Ljubotina rođena je 1970. godine u Zagrebu. Izvanredna je profesorica i predstojnica Katedre za teoriju i metode socijalnog rada na Studijskom centru socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, na kojemu je i sama stekla zvanje diplomirane socijalne radnice.

Svoj profesionalni put je započela još kao studentica, a kasnije i kao zaposlenica u udruzi Društvo za psihološku pomoć gdje je stekla svoja formativna stručna znanja i iskustva radeći

gotovo sedam godina (1993.-2000.) s djecom i mladima, prognanicima i kasnije povratnicima u poslijeratne zajednice za vrijeme i nakon Domovinskog rata. Od 2000. godine je zaposlena na svom matičnom fakultetu u okviru kojega se bavi nastavnim i istraživačkim radom, vodeći različite kolegije i sudjelujući u različitim znanstveno istraživačkim projektima. Objavila je brojne znanstvene i stručne radove, monografije i priručnike. Njezin znanstveni i stručni interes je vezan primarno uz područje siromaštva, prije svega siromaštva djece i beskućništva. Neki od projekata u koje je bila uključena kao istraživačica ili voditeljica istraživanja su: „Siromaštvo i materijalna dobrobit djece predškolske dobi u Republici Hrvatskoj” (UNICEF, 2012.-2015.), „Indikatori dobrobiti i siromaštva djece u Hrvatskoj u doba krize: kako prekinuti začarani krug siromaštva djece?” (Studijski centar socijalnog rada i ADRIS, 2014.-2016.), „ReStart – podrška beskućnicima za ulazak na tržište rada” (Grad Zagreb, 2015. – 2016.), Participacija ranjivih skupina djece (UNICEF, 2018.-2020.), Nova perspektiva za beskućništvo (Hrvatska mreža za beskućništvo, 2020.-2023.). Kao voditeljica edukacija za stručnjake praktičare iz područja zaštite mentalnog zdravlja djece i mladih u poslijeratnim zajednicama osim u Hrvatskoj, sudjeluje i na međunarodnim projektima na Kosovu, Bosni i Hercegovini, Ukrajini i Kolumbiji. Sudjelovala je u različitim radnim skupinama za izradu nekoliko zakona i dokumenata iz područja socijalne politike i djelatnosti socijalnog rada. Osim znanstveno istraživačkog, bavi se i aktivističkim radom u području prava ranjivih skupina te je jedna od članica inicijative Pravo svakog djeteta na školski obrok, koja je svojim zagovaračkim radom uspjela postići da svako dijete u osnovnim školama u Hrvatskoj od početka 2023. godine ima pravo na jedan besplatan školski obrok osiguran iz državnog proračuna.

Iz recenzije:

Znanstvena monografija *Doživljaj socijalne nepravde: psihosocijalna perspektiva* predstavlja iznimno značajno znanstveno djelo u kojem se prikazuje razvoj teorijske konceptualizacije i empirijsko ispitivanje iznimno značajnog fenomena suvremenosti, a to je socijalna nepravda.

U uvodnom dijelu autori koncept socijalne (ne)pravednosti detaljno raščlanjuju iz filozofske, sociološke, psihološke, pravne i politološke perspektive, objedinjujući ih kroz suvremeno određenje ljudskih i socijalnih prava s posebnim naglaskom na ljudsko dostojanstvo. U drugom dijelu je razrađen teorijski i metodološki okvir za istraživanje socijalne (ne)pravde, da bi se u trećem, empirijskom, dijelu detaljno prikazao istraživački rad autorskog para u razdoblju od 2001. do 2022. Kronološki prikaz šest istraživanja u kojima su bili voditelji ili/i suradnici, ima dvostruki značaj – sadržajno-spoznajni i metodološki. Sadržajno-spoznajni aspekt će biti značajna točka za usporedbu svih budućih istraživanja ovog socijalnog fenomena čije je praćenje nužno i neizbježno u složenom društvu ubrzane sadašnjosti. U metodološkom aspektu posebno je značajno praćenje razvoja Upitnika percepcije socijalne nepravde za djecu, mlade i odrasle. Proces razvoja ovog upitnika u razdoblju od dvadeset godina je sjajan primjer značaja kumuliranja empirijskih spoznaja, ali i razvoja autorske mudrosti i hrabrosti da podijele sa znanstvenom zajednicom dvojbe koje su pratile razvoj instrumentarija za istraživanje socijalne nepravde. Ono što ostavlja posebni i inspirativni utisak je dugogodišnja posvećenost autorskog i životnog para ovoj iznimno značajnoj temi.

Prof. dr. sc. Marina Ajduković

Monografija obrađuje važnu temu socijalne pravednosti i ljudskih prava pri čemu je temeljni naglasak na osobnom doživljaju problema društvenih nejednakosti, diskriminacije, toleriranja socijalnih devijacija, socijalne isključenosti ili neprovođenja zakona. Stoga je društveni interes za objavom ove studije iznimno visok: ona progovara o potrebama i problemima značajnog broja hrvatskih građanki i građana kao i različitim posljedicama doživljaja socijalne i opće nepravde u društvu.

Ova studija će biti od iznimne koristi znanstvenicama i znanstvenicima koji se bave istraživanjem percepcije socijalne nepravde, ali i svima koji proučavaju društvene nejednakosti i isključenosti iz različitih perspektiva ekonomije, politologije, prava i sociologije. Osim toga, ostvarenje ustavnopravne kategorije jednakosti i implementacija ljudskih prava traže konkretan napor da se dogovorena vrednota ustavnog poretka i propisani standardi zaštite prava čovjeka oživotvore i provedu kroz konkretne politike i mjere. Donositeljima odluka u različitim institucijama javne vlasti nalazi ove studije nude vrijedne rezultate i odgovarajuće preporuke za formuliranje i vrednovanje javnih politika, od kojih svaka treba primjenjivati dimenziju ljudskih prava. Nalazi kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja koje ova studija prezentira upravo predstavljaju osnovni alat za dostizanje cilja socijalne pravednosti kroz provedbu javnih politika.

Izv. prof. dr. sc. Antonija Petričušić

